

Bangha Béla S.J. és Borbély István S.J.

AZ ÖSEGYHÁZ

BANGHA BÉLA S. J. és BORBÉLY ISTVÁN S. J.:
AZ ÖSEGYHÁZ

BUDAPEST
1937
PÁZMÁNY PÉTER IRODALMI TÁRSASÁG

Nr. 715. Imprimi potest, Eugenius Somogyi S. J. Praep. prov. Hung.

Nihil obstat, Franciscus Zsiros S. J. censor dioecesanus.

Nr. 3494/1936, Imprimatur, Strigonii, die 24. Octobris 1936.

Dr. Julius Machovich vic. gen.

Az Egyház történetének távlatai és problémái. Ellentétes szempontok e történet eseményeinek megítélésében. A szellem-történeti módszer. Egyház és kereszténység. Az egyháztörténet-írás történetének vázlata. A mű célja.

Hogyan lett, hogyan alakult, mily körülmények s fordulatok közt fejlődött a századok folyamán a kereszténység, az Egyház? Mikép bontakozott ki a tanrendszere, sajátos gondolatvilága, vallásossága, szertartási és jogi élete? Belső szervezete, intézményei s külső helyzete a világban? Milyen tényezők hatottak rá? Mik voltak diadalai s vereségei, örömei s megpróbáltatásai? Kik voltak hősei és árulói, támadói és védelmezői? Milyen hatással volt az emberiségre, államra, társadalomra, művelődésre, erkölcsre, népek boldogulására, nemzetek sorsának alakulására — viszont milyen hatásokat vett át az evilági tényezőktől?

Ezek azok a kérdések, amelyekre az egyháztörténet választ keres és ad.

Első pillanatra látnivaló, mily óriási területeket és távlatokat fog át az egyháztörténet s mennyire a leghatalmasabb és legérdekesebb része ez az emberiség általános történetének. Az utolsó kétezer év legmesszebb ágazó, legsokoldalúbb eseménysorozata tárul itt elénk, amely nélkül Európa kétezeréves fejlődését, művelődésének legmélyebb rügőit s irányítóit megérteni nem lehetne, amint nem tudnánk nélküle az emberiség legértékesebb részének lelki világában sem eligazodni.

Egy intézmény története ez, amelynél áldottabb s gyűlöltebb intézménye nem volt még a világnak; egy rendszeré, amely kezdettől fogva az ellentmondások forgatagába került. Voltak s ma is vannak szerelmesei, de heves ellenségei is. Vértanúi és elnyomói. Lelkes katonái s engesztelhetetlen tagadói. Ez az intézmény Isten művének, Krisztus alapításának tekinti

magát, az ég legszebb ajándékának a földön, az emberiség legnagyobb jötevőjének; viszont mások szemében nem egyéb, mint vallási köntösbe öltöztetett uralomvágy és kizsákmányolási rendszer, egy körmönfont papi kaszt szédületes arányú érdekhálózata, amelynek alapja az emberek együgyűségére, érzelmi befolyásolhatóságára s rejtelmes boldogságösztöneire való spekulálás. Vagy hát igen, egy ártatlan, de végzetesen téves rendszer, egy megejtő mithosz, amelynek védelmezői és terjesztői egyaránt szomorú önámításnak áldozatai . . .

A KERESZTÉNYSÉGNEK s az Egyháznak ez az ellentétes megítélése nem mai keletű, hanem olyan régi, mint maga a kereszténység. Ezért ellentétesek sokszor a szempontok is, amelyek szerint az Egyház történetével foglalkozni lehet. Állapítsuk meg mindjárt előljáróban, hogy a kereszténység ellenségei igen ritka esetben foglalkoznak egyáltalán módszeres egyháztörténelemmel. Mintha ösztönösen éreznék, hogy itt nem lehet komoly munkát végezni a nélkül, hogy az ember előbb-utóbb meg ne hajoljon a felsőbbbiséges erők és isteni gondolatok varázsa előtt, amelyek a történelem e részében minden oldalon élénk buzognak. Történelmi részről a kereszténységet támadni inkább csak röpiratstílusban, agitációs jelszavakkal lehet. Az egyháztörténetnek behatóbb ismerete szinte minden esetben apológiává, az Egyház védelmévé és elismerésévé magasztosul még akkor is, ha számbaveszi ennek a történetnek sötét és bántó oldalait. Természetesen azonban, hogy ez az értékelés az egyes embereknél igen különböző skálákban történik.

Van, aki elismeri az Egyház és kereszténység páratlan kulturális és népnevelő erejét s bámulattal adózik benne az evilágiságban fejlődő erkölcsi hatalomnak, valamint a világszervezet nagyszerűségének, amelyet a kereszténység alkotott: és mégsem ismeri föl benne a Szentlélek művét, a természetfölöttiség inkarnációját a földön. Van viszont, aki túlzottan apologetikus vonalvezetéssel ecseteli az egyháztörténelmi folyamatokat és történéseket s féli rámutatni azokra az emberi fogyatkozásokra, amelyek között az

isteni gondolat az évszázadok során feszült és birkózott; ellentétben azokkal, akik szinte csak a fogyatékosságokat vagy esetleg a kereszténység történetének világi vonatkozásait tartják fontosaknak. Ezzel szemben az egyedül helyes utat XIII. Leó ismert intelme jelzi, hogy az egyháztörténetírónak Cicero elvéhez kell igazodnia: „semmit nem merni mondani, ami nem igaz és semmit megmondani nem merni, ami igaz”. Vagy egy német történetíró jelszava, aki a pápák történetének előszavában így szól: „Nem tartozom sem azok közé, akik a pápáknak csak bocsánatos bűneiket látják, sem pedig azok közé, akik nagyobb örömet éreznek egy bűnösön, mint kilencvenkilenc igazon.”

Az Egyház történetében csakugyan meglepő és merész fordulatokban párosul az isteni és az emberi elem, a fény és az árny. A kereszténység a legnagyobb és legnemesebb eszmerendszer a világon, de megvalósítói és képviselői emberek, s ezzel már adva van az is, hogy ezeknek működéséhez visszaélések, hibák, mulasztások, tehetségtelenségek, bűnök, jellemtelenségek és árulások is kapcsolódhatnak. Az egyháztörténetírónak nem lehet érdeke, hogy ezt elhallgassa vagy elhomályosítsa, ellenkezőleg, abban kell látnia a kereszténység isteni erejének egyik legfőbb bizonyítékát, hogy az emberi tökéletlenséggel való folytonos küzdés s nem ritkán heves összecsapás között végeredményben mégis mindenütt az Íge, az Eszme marad fölényben, s ez az, ami maradandó életet biztosít neki. Ellenségei már közel kétezer év óta próbálják eltemetni s minden újabb temetési kísérlet után az Egyház új nekilendülésben, töretlen erőben, folytonos megfiatalodásban áll a világ előtt. Bámulatos a szervezete, amely az öt világrész minden sarkát-zugát behálózza, a jogrendszere, amellyel az Egyház vezetői a közel négyszáz milliónyi katolikusság lelkiéletét kormányozzák, forró áhitattal áttüzesített, színpompás és jelképes liturgiája, ernyedetlen és szakadatlan lelkipásztori erőfeszítése, hitoktatása, tudományos működése, karitatív

és szociális lendülete — mindez páratlan életerőről tanúskodik benne.

Hogyne érdekelné a gondolkozó szemlélőt, hogyan lett mindez? Miképp alakult odáig, ahol ma van, mi állt az elején mindenegyes gondolatnak, dogmának, rítusnak, törvénynek és fejlődésnek? Milyen eszközökkel kellett az Egyháznak élnie, milyen ellenségeket és akadályokat legyőznie, amíg tanban, hitéletben, külső erőben és tekintélyben odajutott, ahol ma áll?

A VILÁGI TÖRTÉNETÍRÁS mint újabbkori vívmányra mutat rá a szellemtörténeti módszerre. A kereszténység története különösen hivatott szellemtörténeti módszert követni, mert hiszen szellemi folyamatok álltak benne mindenkor előtérben a külső események fölött s a külső eseményeket is túlnyomórészt szellemi szempontok, eszmék és elvek irányították. Egy annyira kifejezetten szellemi, sőt természetfölötti és lelki irányzat, mint a kereszténység, életének javarészét befelé éli s ennek a belső, lelki alakulásnak szemmelkísérése nélkül az egyháztörténelem még sokkal sivárabb és egyoldalúbb lenne, mint a világi történetírás. Ezért szentel a jelen összefoglaló-kísérlet is természetyszerűleg különös gondot az Egyház életfolyamatának szellemtörténeti részére.

Kereszténység és Egyház: lényegében egy dolog. Hiszen épp az a sajátos a kereszténységen, hogy nem merő elmélet, nem iskola, nem filozófia, nem biblia-kutatás, hanem mindennél több: fizikai valóság, szervezet és szervezett élet. Ez az ereje s győzelmeinek, valamint gyengeségeinek is a nyitja. Minden kísérlet, amely a kereszténységet Egyházzá kristályosodás nélkül akarta megkonstruálni, önmagában dőlt össze.

Az Egyház a kereszténységnek konkrét megnyilatkozása, megtestesülése, szervezett valósággá s történeti egységgé sűrűsödése. Beszélhetünk ugyan bizonyos fokig egyháznélküli kereszténységről is, a kereszténységnek merő egyéni élménnyé való beszűkítéséről; de ez a beszűkítés a kereszténység lényegével ellenkezik és történetileg igazolatlan.

Viszont Egyház sincs kereszténység nélkül. A szervezet maga halott és erőtlen lenne, mihelyt magvát: a keresztény élményt, az eszmét és vallást kihagynók belőle. A kereszténység mindkettő: vallás és szervezet, belső élmény és külső alakulás. Így az egyháztörténet is kettős síkon mozog: a szorosabban vett történetin és a vallástörténetin. Aki a kereszténység létrejövetelét, kialakulását és százados továbbfejlődését meg akarja érteni, annak szakadatlanul mindkettőre rá kell irányítania figyelmét: a belső és a külső fejlődés eseményeire. Egyfelől azokra a mozzanatokra, amelyekben a kereszténység a maga vallási életét éli s amelyekben mint tanrendszer, mint istentiszteleti rendszer és mint szociális tömörület igyekezett megvalósítani a reábízott lelki missziót s másfelől azokra az eseményekre, törekvésekre, sikerekre és visszavetetésekre, amelyek közt kifelé érvényesülni, világot hódítani, az emberiséget eszméi számára megnyerni, alakítani, Krisztushoz idomítani törekedett.

Innen a kereszténység történetének vagyis az egyháztörténetnek kétfelé néző Jánus-arca: a befelé- s a kifelé-tekintése.

A magyar közönség számára egyetemes egyháztörténeti eligazító alig akad. Vannak a magyar egyháztörténet terén kiváló önálló kutatóink, kitűnő forrásműveink, monográfiáink, összefoglalásaink; az egyetemes egyháztörténet terén azonban inkább csak tankönyvszerű, idegenből fordított kézikönyveink vannak, amelyek részben el is avultak már. Pedig az egyháztörténeti részletkutatás a művelt nemzetek tudományos életében állandóan hatalmas arányokban folyik s egyre több fontos és értékes adatot vet felszínre. Hiányzott eddig magyar nyelven olyan modern tájékozottságú, a legjobb és legújabb külföldi szakmunkákat szemmel-tartó, egyetemes egyháztörténeti összefoglalás, amely nem száraz, iskolai kézikönyv akar lenni, hanem a művelt nagyközönség igényeit akarja kielégíteni. A

Sohm- s a Ranke-féle protestáns egyháztörténeti munkák, amelyek magyar fordításban is megjelentek, egyrészt egyházellenes irányzatosságuknál, másrészt elavultságuknál fogva a jelzett célra alkalmatlanok. Erősen idejét múlta a magyar Chobot-féle Pápatörténet is.

Úgy érezzük tehát, való szükségletnek teszünk eleget, amikor nyolc kötetre tervezett összefoglalásban kíséreljük meg az egyetemes egyháztörténet vázlatos ismertetését a magyar közönség számára. Ez a terjedelem megengedi, hogy az érdekesebb részleteket is némileg megismertessük, viszont mégsem oly tág keret, hogy a nagyközönség érdeklődési körén s anyagi teherbírást túlmutató s a szakkérdések végeláthatatlan erdejébe vigyen át.

E céljelzéssel adva van az is, hogy nem eredeti kutatás volt a szerzők feladata, — ezen a téren mindenki amúgy is legfőleg egy picinyke darabon lehet önálló kutató — hanem az, hogy a legkiválóbb és legmegbízhatóbb szakmunkák nyomán (aminők Kirsch, Mourret, Jacquin és mások művei) nyújtsanak lehető világos és szabatos eligazítást az egyetemes egyháztörténet roppant eseményhalmazában.

EGYHÁZTÖRTÉNETÍRÁS.

A RENDSZERES EGYHÁZTÖRTÉNETÍRÁS Kr. u. a 4. századdal indul el. Az „egyháztörténetírás atyjának” a palesztinai Caesarea püspökét, Eusebiust vagy Őzsébet tekintjük (339—40), aki görögül írt s akinek Egyháztörténete, egyes hibáitól eltekintve, nemcsak azért felbecsülhetetlen értékű, mert szerzője tömérdek régi okiratot őrzött meg és használt fel, hanem mert maga is erős történeti érzékkel dolgozik. Munkáját Sokrates, Sozomenos és mások folytatták; az egyháztörténetírás azóta szakadatlan. Virágzó egyháztörténetírói munka folyt kezdettől fogva a szírekénél is (Efezusi János stb.), később főleg a latinoknál (Jeromos, Rufinus, Prosper, Orosius stb.).

A középkor is kedvelte és szorgalmasan úzte az egyháztörténetírást, ha tudományos eszközeinek fogyatékosságánál, módszereinek kiforratlanságánál fogva gyakran tökéletlenül is. Nyugaton Cassiodorus, Tours-i Gergely,

Beda, Pál diakonus, Flodoard, Haymo, a római Anastasius, Beauvais-i Vince, Freisingi Ottó s főleg sz. Antoninus flórenci érsek szerzett e téren nagy érdemeket; de a Keletnek is számos jeles történetírója volt. Hasznos munkát végeztek a krónikások, akik a saját korukra vagy körükre vonatkozó adatokat, okiratokat lejegyezték és összegyűjtötték. Az újkor elején a humanista irodalommal együtt a bíráló hajlandóságú történeti érzék is nagyban fellendült; e mellett a vallásszakadással járó szellemi küzdelmek is szinte rákényszerítették a katolikus és nemkatolikus történetírókat arra, hogy adataikat és érveiket szigorúbban felülvizsgálják s a mult elhanyagolt emlékeit szorgalmasabban és szabatosabban kutassák. A hitújítás történetírói főleg Flacius Illyricus körül csoportosultak (Magdeburgi Centuriátorok), a katolikusok viszont Baronius bíboros köré. A hitviták korában katolikus részen franciák, németek, olaszok fejtettek ki értékes egyháztörténeti kutatásokat (Claude Fleury, Tillemont, Pallavicini, Mansi, Muratori, Duchesne, Hefele, Kraus, Funk; a protestánsok közül a német Mosheim, Pfaff, Schröckh s mások.

A legújabb korban úgyszólván minden művelt országban élénk egyháztörténeti kutatás folyik. A források gyűjteményes kiadásai mellett a monográfiák és összefoglaló egyháztörténeti kézikönyvek száma légió. A kutatások részben a pápák, püspökök, zsinatok, egyházi mozgalmak történetére vonatkoznak, részben a dogma s az istentiszteleti élet kifejlődésére, részben a vértanúkra és szentekre, részben a régi egyházi írókra. Hatalmas munka folyik az egyháztörténelem segédtudományainak terén is, aminők: a keresztény paleográfia, okirattan, chronologia, felirattan, régészettan, művészettörténet, egyházi földrajz stb.

Kiváló összefoglaló egyháztörténeti munkát írtak a legújabb korban Hergenröther, Mourret,¹ Jacquin,² Kirsch-Bigelmair-Greven-Veit,³ Fliche és Martinnek 24 kötetre tervezett egyháztörténelme⁴ folyamatosan jelenik meg. Az alábbiakban főképp ezekre a munkákra támaszkodunk.

¹ Histoire générale de l'Église, Paris, 1928 kk., 9 kötet.

² Histoire de l'Église, 1929 kk.

³ Kirchengeschichte, 1930 kk.

⁴ Histoire de l'Église depuis les origines jusqu'à nos jours. Paris, 1934. kk.

E L S Ő S Z Á Z A D.

ELSŐ FEJEZET: A KERESZTÉNYSÉG KEZDETEL. JÉZUS KRISZTUS.

1.

Tudományos harcok a kereszténység első ideinek története és történeti forrásai körül. E történeti források: az evangéliumok, Apostolok cselekedetei, apostoli levelek, Jelenések könyve, őskeresztény irodalom, vértanúk aktái. Mindezek hitelessége.

Minden nagyjövőjű intézménynél fontos és érdekes a kezdet és elindulás története; különösen azonban a kereszténységnél, amely egész mivoltában a maga krisztusi és apostoli eredetére épít s más nem akar lenni, mint ennek a kezdetnek szerves folytatása s fenntartása. A keresztény őskor története épp ezért különleges érdeklődésre tarthat igényt.

Éles irodalmi harcok zajlottak s zajlanak ma is az őskereszténység történetének úgyszólva minden lépése körül. Még az is kérdés tárgyává tétetett, hogy ki volt a kereszténység voltaképeni megalapítója: Jézus-e, avagy Pál, avagy az apostolok együttesen? Új vallásnak indult-e a kereszténység egyáltalán, avagy csak észrevétlenül s fokozatosan alakult ki a zsidóság szakadékaként? S mi alakította új vallássá? A titokzatost kedvelő keleti lélek mondaköltő hajlandósága-e, a latin-római s a görög világ kiélttségének belső vákuuma-e, az ókor különféle vallásrendszereinek ellenőrizhetetlenül alakult szinkretizmusa, egybefolyása és egybeforradása? Egy kezdetben merő rajongáson épült vallási fellángolást ügyesen felhasználó csoport ügyeskedése? Öntudatlan szervező művészet

alkotta-e meg az Egyházat, amelynek Jézus csak alapja volt, de nem alapítója? S amely a római világbirodalom politikai szervezettségéhez símulva s azt ügyesen kihasználva, két-három évszázadon belül igazi világ-egyházzá rendszereződött? Mennyire és meddig követhetők visszafelé a multban azok az intézmények, tanok, szertartások, jogviszonyok, amelyekről a mai Egyház azt tartja, hogy azok lényegükben Krisztus rendelkezései s már az őskorban megvoltak? Hogyan alakult ki a későbbi kereszténység az első századok során?

Mindezekre a kérdésekre nézve a legellentétebb elképzelések szerint adtak már feleletet. Minden elgondolható elméletnek került már e téren gazdája; még olyanok is akadtak, akik szerint maga Jézus Krisztus is csak — legenda volna; a kereszténység állítólagos alapítója nem is lenne történeti személy . . .

Ha az őskereszténység történetére vonatkozó kérdésekben tisztán akarunk látni, természetesen tudnunk kell mindenekelőtt, honnan merítjük az e korra és eseményekre vonatkozó ismereteinket? Vannak-e a kereszténység első alakulására nézve megbízható, hiteles történeti forrásaink?

E téren szerencsére nem mozgunk olyan síkos és homályos talajon, mint amikor pl. az ázsiai ősvallások, a buddhizmus vagy akár a mohamedánizmus eredetei után kutatunk. Mert a kereszténység alakulásának kora és helye teljesen történeti levegőben és fényben áll előttünk. Erre a korra s ezeknek az eseményeknek a színhelyére a görög-római kultúrvilág teljes verőfénye világít rá, fejlett szellemi és történeti műveltség, kritikai érzék és sokoldalú, egykorú irodalom veti rá sugarait. Itt a mondát történeti valóságokkal elkeverni nem lehet, az álmodozást mindvégig élesen meg lehet különböztetni a tényektől.

Már a Krisztus előtti zsidóság története javarészen teljesen történeti kor. Még inkább a hellén s a latin világé Krisztus előtt, Krisztus korában és Krisztus után. A feljegyzéseknek, monumentumoknak, keresztény, zsidó és pogány bizonyságoknak olyan erdeje őrizi e kor eseményeinek emlékét, amely minden lényeges kérdésre kielégítő eligazítással szolgál. Elég pontosan meg tudjuk állapítani, hogy az egykorú irodalomban mi az apokrif és mi az autentikus, mi egyezik a kortörténet kétségbevonhatatlan adataival s mi írandó a naív mondaköltés vagy irányzatos ferdítés számlájára.

A kereszténység eredetére s első korszakára vonatkozó forrásművek közt első helyen áll a négy evangélium, az Apostolok cselekedetei s az apostollevelek a Jelenések könyvével. Hitelességüket sokáig, ma már naívként ható biztossággal és fölényeskedéssel tagadta az ú. n. bibliakritikai iskola, amelynek negatív erő kifejtései azonban az újabb kutatások fényében sorra összeomlottak. Ma már komoly kutatók nem vonják kétségbe e könyveknek, az „újszövetségi Szentírásnak" apostolkori eredetét.¹

Más kérdés: mi ezeknek az iratoknak történeti értéke? Vagyis: ha az apóstitól korból eredtek is, vajon valóságú, szavahihető feljegyzések-e?

A minden csodát, természetfölöttiséget elvből tagadó racionalizmus kénytelen e kérdésre tagadó feleletet adni, mert hiszen ezek az iratok tele vannak természetfölötti és csodás eseményekkel: Krisztus feltámadása és istensége egyenesen a középpontjukban áll. A tübingeni iskola és Renan megkísérelte ugyan a csodás események kiküszöbölését az evangéliumból; ez azonban éppen olyan kísérlet volt, mintha valaki Hunyadi János életéből a török háborúkat akarná kiküszöbölni. A csalási elmélet viszont épp oly képtelennek bizonyult, mint a hallucinációs és míthoszos elmé-

let. A negatív kiindulású „kritika” egyszerűen tehetetlennek mutatkozott az újszövetségi könyvekkel szemben. Ennyi fönség és tisztaság, ennyi emberfölötti bölcsesség és erő sem a csalás, sem a merő képzelődés szüleménye nem lehet — s azonkívül megmarad az a roppant kérdés, hogy: ha az evangélium elbeszélései nem alapultak volna közismert igazságokon, miként hódíthatták meg akkor a világot, tudóst és tudatlant, hellént és római? Üres álmok hitül fogadása semniféle érdeke nem volt sem a vezetőknek, sem a vezetőeknek, sőt rettenetes áldozatokat rótt mindkettőjükre, sokukra nézve vagyon- és hivatalvesztéssel, üldöztetéssel, ezrek számára kínhalállal járt.

Az apostoli könyvek szerzői tudták az eseményeket, melyeket leírtak s nem is volt okuk rá, hogy ne teljes őszinteséggel írják le azokat. Még Jézusnak elhangzott, hosszabb beszédeit is annál hívebben örökítették meg, mennél mélyebb hatást tettek azok rájuk s mennél fejlettebb volt, mint ezt Jousse s már előtte mások kimutatták, éppen a könyvkultúra-nélküli keleti népek emlékezetkultúrája.

A belső okok: az újszövetségi könyvek nyelvi, helyrajzi, profántörténeti sajátosságai és utalásainak teljes megégyezése egyéb, biztos történeti ismereteinkkel, csak megerősítik az újszövetségi könyvek történeti hitelét. Épen-maradásuk és változatlanságuk mellett pedig igen erős érv egyfelől az a féltő, vallásos tisztelő, amellyel a keresztény egyházközségek e könyveket őrizték és épségük fölött virrasztottak, másfelől a tény, hogy azok a legrövidebb időn belül a legkülönbözőbb egyházközségekben, sőt országokban elterjedtek, sokszorosan lemásoltattak, különféle nyelvekre lefordítottak, az istentiszteleteken állandóan olvastattak, s így annyiféle helyen és nyelven egyszerre való és ellentmondás nélküli megmásíttatásuk teljességgel lehetetlen lett volna.

A szent könyvek körül azonnal egész keresztény irodalom támadt s ez a jórészt máig fennmaradt irodalom, valamint az őskereszténységről szóló nem-keresztény feljegyzések, vitairatok stb. az őskeresztény kor másik fontos forráscsoportja.

Az ú. n. „apostoli atyák” (az apostolok korából való legelső egyházi írók) irodalmát teljes kritikai összefoglalásban Funk gyűjteménye: a *Patres apostolici* két kötete nyújtja. Legfontosabbak köztük: a Didaché nevű névtelen görög könyv, a hit ismertetése és a Kelemen-levél, mindkettő még az 1. század végéről; továbbá Antiochiai szent Ignác levelei, szent Polikárp, Papias iratai, s Hermas Pásztor-a valamennyi a 2. század első feléből.

A 2. század közepével azután megindul a hitvédő irodalom is: egyes egyházi írók védelmi iratokat dolgoznak ki a pogány támadásokkal szemben, főleg az üldözésre hajlamos császárok megyenyhítésére (szent Justinus, Tatianus, Athenagoras, Teofil, Minutius Felix, Sardesi Melito stb.); ez iratok jókora része szintén máig fennmaradt. Ugyanakkor a többi egyházi írók egész sora, de az eretnek-írók is mind bővebb adatokat szolgáltatnak a kor eseményeinek ismertetéséhez.

Fontos adatokat találunk az egykorú történeti emlékekben (pl. a katakombai festményekben, faragványokban stb.), főleg pedig a feliratokban, amelyeknek összegyűjtésével egész külön tudományág (az epigrafika) foglalkozik.

A vértanú-aktákat újabban szintén megtisztították a helyenkint felburjánzott legendás toldásoktól s részben hivatalos (nem-keresztény, államhatósági) jegyzőkönyvekre vezették vissza; legkiválóbb kritikai gyűjteményüket a bollandisták által megtisztított és kiadott *Acta Sanctorum* tartalmazza. Pápai és püspöki levelek s ügyiratok, zsinati határozatok, hivatalosan használt

hitvallások, ősi liturgiák, a kereszténységet érintő állami törvények stb. gyűjteményei, valamint a keresztényekről szóló pogány és zsidó feljegyzések egyre növekedő tömege ugyancsak hasznos felvilágosításokat nyújtanak a kereszténység első századairól. Természetes azonban, hogy valamennyi idevágó feljegyzésnek alkalmazásában a történeti kritika módszereivel kell élni, hogy a teljes igazságot megközelíthessük.

A keresztény őskor felkutatása főleg az utóbbi félszázad folyamán tett igen jelentős haladást: mintegy válaszul a felvilágosodáskori és racionalista iskoláknak mindent kétségbevonó és tagadó állásfoglalására. Kiváló érdemeket szerzett e téren a protestáns Harnack Adolf († 1930), aki ugyan elvileg maga is racionalista alapon áll, de mint vérbeli tudós nem tud kitérni az igazság elől. Főleg az ókeresztény tan és irodalom kialakulására, az ősegyház szervezetére s az ókeresztény irodalomtörténetre vonatkozólag folytatott értékes kutatásokat.² Ezek a kutatások számos, azelőtt homályos kérdésre vetettek fényt és sok esetben — szinte a kutatónak szándéka ellenére is — tündöklően igazolták a katolikus tradíciókat.³ Katolikus részen az őskeresztény kornak kiváló kutatói: Dollinger (később ókatolikus lett), Lebreton, Batiffol, Fouard, Duchesne Mamachi, Grisar (főleg Rómára vonatkozóan), De Rossi (régész), Guéranger (liturgiátörténet), Delehaye és a bollandisták (vértanúk és szentek története), Allard (üldözések története), Funk és Bardenhewer (régí egyházi írók története), Tixeront (dogmatörténet). Az újabb összefoglalások közül Kirsch,⁴ Mourret⁵ és Fliche-Martin⁶ emelkednek ki. Magyarul az ősegyház életéről összefoglalóan Petró József írt; a Katolikus Lexikon idevágó cikkei Artner Edgártól valók.

A Krisztus előtti világ lelki világtörténete: az áteredő bűn valóságának tragikus igazolása. Az isteneszme elhomályosulása. A zsidóság egyistenhite. A pogány világ világszemléleti káosza. Az „idők telje” elérkezik.

Mióta él az emberiség a földön? Hány ezer évnyi pogányság előzte meg Krisztus jövetelét? Nem tudjuk. Még ha az őszövétségi iratok adataitól eltekintünk is, a pusztá történelmi emlékek és megfontolások sem vezetnek vissza messzebb mint 8—10 ezer esztendő múltba Krisztus előtt. A paleontológia egyes képviselői (a paptudós Obermaier is) hajlandók ugyan sokkal régebbről keltezni az emberi nem fellépését a földön (100,000 év?), de biztos adat ezt a feltevésüket nem támogatja. Valószínű, hogy az emberiség kb. 10—20,000 esztendő. Az őszövétségi nemzetségtáblák ennél sokkal kevesebbet sejtetnek, mindössze kb. 4000 évet Krisztus előtt, de kétséget kizáró számításra ezek sem nyújtanak biztos és egyértelmű alapot. A darwinisták egykori álma, hogy az emberiségnek az állatvilágból való lassú fejlődését igazolhassák, nem teljesült; a paleontológia szerint az ősember, bármily primitív formák közt, mégis átmenet nélkül, egyszerre, készen, mint szerszámot alkotó, művészeti törekvésű, értelmes lény lép fel a föld színpadján.

A mózesi könyvek szerint, amelyeket e részben számos ősnép legrégibb hagyományai és emlékei megerősítenek, az emberiség léte hajnalán bűnbe esett s elfordult Alkotójától; a bűn következménye lett az az átok és szenvedés, az az értelmi s akarati elgyengülés, amelynek tragikumát a népek nagy gondolkodói és költői annyiszor megérezték és felpanaszolták. A Krisztus előtti emberiség kultúr- és erkölcstörténete ennek a tételnek, az áteredő bűn tanának szinte szakadatlan, szomorú megerősítése.

Nem mintha a magárahagyott emberi elme nem közelítette volna meg az igazságot, legalább egyes kimagasló képviselőiben, valamint egyszerű, becsületes lelkekben, a világ Alkotójáról, az ember mivoltáról, Teremtőjéhez való viszonyáról s az élet rendeltetéséről, s nem mintha erkölcsi téren nem mutatkoztak volna a pogányok körében is időnkint meglepően tiszta és nemes törekvések. Amit a népek filozófusai a Kr. előtti korban sejtettek, akár a keletiek — Buddha, Konfuce, Zarathustra, — akár a hellének és rómaiak (Sokrates, Platon, Aristoteles, Zeno, Plutarchos, Cicero), az egyes részleteiben gyakran csodálatosan hű kifejezője a természetes istenismeretnek és erkölcstörvénynek s e tekintetben néhol megkapó, szinte zavarbaejtő párhuzamot árul el a keresztény tannal. Mégis megdöbbenő, hogy még e nagy szellemek is sok tekintetben mennyire tehetetlenül tapogatóztak az igazság körül s a nagy tömeg, még az értelmesebbek is, a fejlett kultúrájúak is, az élet legnagyobb s alapvető kérdései körül mekkora bizonytalanságban és fogalmi zűrzavarban éltek. Platon pl. felismerte a legfőbb Lényt, de monotheizmusát a pantheista elemektől megszabadítani nem tudta; felismerte a lélek halhatatlanságát, de azt csak örökös reinkarnációban vélte elgondolhatni; nemes erkölcsi elveket hirdetett, de megengedte a nők közösséget, a pederasziát, a nyomorék gyermekek elpusztítását s a rabszolgakereskedést. Hasonlóképp keveredik igaz és hamis, nemes és alacsony elem Aristoteles metafizikájában és etikájában, valamint a stoikusok (Zeno, Kleanthes, Chrysippus, Posidonius) bölcséletében. Epikuros és a szkeptikusok iskolái már a felbomlás útján járnak. A római államvallás a görög s egyéb nemzeti vallások elemeinek keveredéséből fejlődött és semmiben sem jutott túl ezek zavaros és ellentmondásos elképzelésain.

Az isteneszme ott izzott, mint parázs a hamu alatt, valamennyi nép vallásrendszerének legmélyén, de elborítva, eltorzítva, megfertőzve a téves magyarázatok és gyakorlatok salakjától. Valamennyi pogány vallás, főleg aztán az alsóbbrendű népek százféle vallásrendszere, megegyezett a közös utilitarista vonásban: abban, hogy az istenekhez merőben bizonyos külső cselekvésekkel közeledett, mégpedig tisztán azért, hogy megengesztelje őket s evilági ártó hatásuktól menekedjék. Ezek az istenségek a magasabb erkölcsi vagy éppen vallási életnek nem voltak sem célpontjai, sem elindítói; már azért sem lehettek azok, mert a mitológiák magukat az isteneket is alacsony jellemű, ravasz, irigy, önző, sőt kicsapongó és fajtalan személyekként vetítették az Olimpusra. A görög-római istenkultusz legtragikusabb mélypontját éppen az jelzi, hogy ez a kultusz az emberiség legszomorúbb eltévelyedéseit és bűneit költötte rá az istenekre. Ezzel magának a vallásnak a fogalmát szennyezte be s elvette annak minden komolyságát és ethikai értékét. Egyenesen istentiszteleti palástot borított a bűnre, amikor az istenekben és istennőkben minden gazságnak és ocsmányságnak mennyei pártfogóit tisztelte.

Mélyítette a romlást az istenségeknek gyakran mélyen erkölcsfelen tiszteleti módja: a rituális prostitúció messze elterjedt gyakorlata, a misztériumok és istentiszteleti orgiák határtalan immoralitása, gyakran kegyetlen és vérengző ünnepi játékokkal kapcsolatosan s az emberáldozatok szörnyű szegényfoltja, amellyel még a művelt Rómában is találkozunk. Ehhez járult a császári Rómában a város és a császárok istenként való tisztelete s a semmiféle komoly hiten nem alapuló, de hivatalosan mégis űzött és fenntartott bálványimádás. Hasonló, csak sokban még szomorúbb megtévelyedésekkel találkozunk a többi pogány népek

vallásrendszerében: az egyiptomiaknál, perzsáknál, púnoknál, galloknál, germánoknál.

E pogány népek fölött tisztult vallási fogalmak tekintetében egyetlen ókori nép magaslik ki messze: a zsidó. Ahogy a görög világ érdeme a művészeti eszme fejlesztése, a rómaiaké a politikai és jogi világszervezés, úgy a zsidóké az egyistenhit s a kinyilatkoztatás őrzése az ókor káotikus gondolatgyvelegében. Nem a zsidó nép értelmi vagy erkölcsi fölényére vezetendő ez vissza, hanem kizárólag arra, hogy ez a kiválasztott nép részesült Isten ama sorozatos és páratlan hatású kinyilatkoztatásaiban, amelyeknek az ószövetségi könyvek, de a zsidóság ókori története is, utolérhetetlen fényességű vetületei. Az isteneszme sehol, sem a görög és római államvallásokban, sem a nagy keleti népek és írók rendszereiben, megközelítőleg sem ragyog fel akkora tisztaságban, fölségben és magasztosságban mint az ószövetség szent könyveiben; a zsoltárok s próféták könyörgései a legnagyobb ethikai alapon mozgó imádságnak máig pótolhatatlan remekei. A zsidóságban kezdettől fogva élt és hatott a messiás-eszme, az Isten-ígérte nagy Szabadítónak áhító s nemesítő várása, a hivatástudat, amely a háborúk, országszakadás, fogság s a nemzet politikai függetlenségének végleges elvesztése idején sem szűnt meg a zsidóságban páratlanul elevenítő erkölcsi tökeként működni.

Nem mintha a politikailag megtört és megalázott zsidóság akárcsak befelé és lelkiileg is egységes tudott volna maradni. A Kr. e. 2. századi, Makkabeusi szabadságharc óta élesen különöződik el a nép kebelében a hellenizmussal szembeszálló, túlzottan is hagyományhű farizeus-párt, amely Krisztus korában már a külsőséges, szellemtelen, sőt képmutató

betükön-rágás iskolájává torzult, s a görög műveltséggel együtt a pogány hitetlenséget és belső megalkuvást is becsempésző liberalizmus, melyet később Szádok papról szadduceus-pártnak neveztek. Ez a hellenista irány főleg a diasporában élő, Palesztínán kívüli zsidóságban, leginkább Alexandriában fejlődött naggyá, ahol az ószövetségi szentírást már a 3. században Krisztus előtt görögre fordították s ahol egész zsidó-görög filozófiai és teológiai iskola fejlődött (Aristobulos, Philo). A zsidóságnak a pogány világgal (Egyiptom, Görögország, Szíria, Babilon, Róma) való egyre sűrűbb érintkezése azzal az előnnyel járt ugyan, hogy az egyistenhit s az etikai követelményeket támasztó vallásgondolat lassan a pogány világban is gyökeret vert s így a keresztény igehirdetésnek is részben kedvező talajt teremtett. Viszont a zsidó népben nagy fokban meglazította a próféták által oly hévvel sürgetett s az isteni kijelentésekben oly tiszta lánggal lobogó ősi vallásosságot.

Erkölcsei tekintetben a pogány ókor a képzelhető legszomorúbb képet nyújtja. A helyenkint felöltő nemes jellemek elenyésztek a tömeggel szemben s a népek kezdeti korában — így Rómában is — ideig-óráig őrzött erkölcsi fegyelem a külső műveltség, hatalom és vagyon növekedésével, főleg pedig a vallási fogalmak vázolt kiüresedésével fokozatosan s általánosan meglazult. Amit az ókori történelem e tekintetben egykorú írók feljegyzései alapján a művelt ókor morális átlagáról felmutat, oly megdöbbentő és elszomorító, hogy még vázlatos ismertetése is visszariasztó lenne. Amint az olimpusi s egyéb istenek, úgy az emberek is szabadon, nyíltan, megkötetlenül gyakorolták a kicsapongás minden nemét, legföllebb esztétikai és társadalmi szempontok korlátjait ismerve el.

A kicsapongás gyakran istentiszteleti keretek közt történt: az ünnepek nyílt szexuális orgiákból álltak. Ahogy a lopásnak megvolt a maga külön istene, úgy a szemérmertlenség minden fájának is és az istentiszteletekre szánt épületek és helyiségek annyira tele voltak elképesztően erkölcstelen szobrokkal és falifestményekkel, hogy ezek miatt még egy annyira cinikus költő is, mint az Augustus által erkölcstelen üzelmei miatt Rómából száműzött Ovidius, maga óva inti a fiatal lányokat a templomok látogatásától. Lép-ten-nyomon, házakban, utcákon, kertekben a fallusz-és kteisz-ábrázolások ezernyi változatába ütközött a szem; ünnepeken serdülő fiúk és fiatal lányok hordoztak körül virágokkal koszorúzott obszcén jelvényeket. Az erkölcstelenség nem számított bűnnek vagy lealacsonyításnak, a szemérem szinte elvesztette jelentőségét férfinél-nőnél. A nő hetérává vagy rabszolgává süllyedt, a házasság gyűlölt és került nyüggé, a gyermek sorsa az apa kényén múlt s az ifjúság lelki fejlődésével nem törődött senki.

Megdöbbentő az emberi méltóságnak az a félreismerése és megtaposása, amely egyfelől a szinte sportszerűen s állandóan űzött, kegyetlen és vérengző hódítóhadjáratokban, másfelől ezek nyomán a rabszolgáltatásban és rabszolgakereskedésben nyilvánult meg. Alig volt nép, amely ezt a mélyen erkölcstelen intézményt ne gyakorolta, nagyra nem fejlesztette volna. Az egyébként oly magasra emelkedett görög bölcsélet és római jogtudomány semmi jogtalanságot és méltánytalanságot nem talált benne, hogy a vezető ókori népeknél a lakosságnak nem ritkán — mint Athénben és Rómában — alig egy ötöd-, egy tizedrésze volt szabad ember, a többi az állattal sorsközös rabszolgaság igáját viselte. Az ókori rabszolgának nemcsak szabad mozgásra, jogcselekményekre, vagyonszerzésre,

művelődésre nem volt joga, hanem még házasságkötésre, gyermekeire sem, sőt életére, de még erkölcsre és vallásra sem; a rabnővel folytatott erkölcstelen viszonyt még házasságtörésnek sem tekintették. Az embertárssal való szívtelen és gonosz visszaélésnek legszembeötlőbb formája a vérengző játékok szélében bevett gyakorlata volt: a közszórakozás céljából szakadatlanul és patakokban folyó embervér. Bestiáriusi és gladiátori játékok és színházi produkciók, ahol nyílt színen törtek kerékbe, feszítettek keresztre, becstelelítették meg rabokat, rabnőket a darab kedvéért. Az amphitheátrumok és cirkuszok minden romlott emberi szenvedély dűlőhelyei voltak: a padsorokon több tízezernyi tömeg ujjongott a tömegmészárlásokon s ugyanakkor a bejáratok oszlopcsarnokaiban a „scortorum nuda corpora“, az erkölcstelenség férfi és női iparosai szívták ki az ifjúság és a nép vérével-velejét, erkölcsi ellenállásának utolsó tartalékait. A Panem et circenses mellett semmi sem jellemzi annyira a császári Róma világbirodalmának erkölcsi süllyedését, mint a tény, hogy végül a férfiak már házasodni sem akartak többé, s ezért külön törvényben kellett tiltani a nőtlenséget; a nemi ösztön szinte már csak a pederasztia és a lesboszi szerelem indítékaira reagált, s a Vesta-templom szent tűzének őrzésére szűzleány már egész Rómában alig találtatott.¹ A természetellenes fajtalanság még kiváló bölcseket is hatalmába ejtett, s végül oly általános lett, hogy a római császárok s egyéb előkelőségek még utazásaikon is egész férfiháremet cipeltek magukkal.

A világszemléleti káosz és erkölcsi elerőtlenedés eredményeképpen az ókor lelkét nagyfokú nyugtalanság, kielégítetlenség és reménytelenség töltötte el. Ahogyan már Homérosz „az állatok legboldogtalanabbjának“ nevezi az embert, úgy tér vissza ez a keserű,

ábrándjafosztott, céljátvesztett hang az ókori írók és költők számos önvallozásában. Mi az élet célja és értelme? kérdezték ők is, akár a mai gondolkodók. Ma is sok pogány van, aki a dicsőség, a testi kény, a vagyon és a művelődés életeszményein nem jut túl, de ami az ókort oly menedéktelenül sivárrá tette, az ennek a minden magasabb életcélról s minden megnyugtató életértelmezésről szinte már eleve lemondó nihil-nek, semmi-kultusznak, reménytelenségnek és eszmétlenségnek szörnyű általánossága, látszólagos véglegessége és kivédhetetlensége volt, amelyen csak pillanatokig és csak aránylag keveseket segített keresztül a gondtalan, kényeztetett, buja élet mámore, a hatalom részegsége s a művészetek kábító varázsa. Az ókornak sokban ragyogó, máig utoléretlen külső kultúrája talán annak a kétségbeesett erőfeszítésnek tanújele és eredménye, amely a belső rothadás sebeit és életúntságát volt hivatva időlegesen feledtetni a komolyabb életcél nélkül vergődő, sokszor önmagától megriadt s a következő percben újra csak bűnökben s kegyetlenségekben tobzódó emberrel.

Szent Pál később kemény szavakkal ostromozta ezt a márványpalotái s aranykupolái közt is kiélt és véreposhadt antik kultúrvilágot, amikor azt írja róla, hogy önhibájából, bűnös elvakultságból fordult el az ősi és természetes istenhittől: „Ezért az Isten átadta őket szívük vágya szerint a tisztátlanságnak, hogy maguk becsutéltsék meg testüket, mint olyanok, akik elcserélték az Isten igazságát hazugságra és inkább tisztelték és szolgálták a teremtményt, mint a Teremtőt . . . Ezért az Isten átadta őket meggyalázó szenvedélyeiknek. Asszonyaik ugyanis elcserélték a természet szerint való szokást azzal, amely a természet ellen van. Hasonlóképen a férfiak is . . . Az Isten ráhagyta őket romlott értelmükre, hadd cselekedjék

azt, ami nem való, őket, akik telve vannak minden igazságtalansággal, rosszasággal, paráznasággal, kapzsisággal, romlottsággal, telve irigységgel, gyilkossággal, viszálykodással, ármánykodással, gonoszlelkűséggel, akik árulkodók, rágalmazók, az Isten előtt gyűlöletesek, gyalázkodók, kevélyek, kérkedők, fortélyos gazok, szülők iránt engedetlenek, oktalanok, megbízhatatlanok, szívtelenek, szőszegők, könyörtelenek . . .”²

Az antik hellén-római kultúrvilágon kívül eső népek vallási és erkölcsi élete — India, Kína, Japán, Afrika, Amerika, — amennyire kultúrtörténetüket ismerjük, lényegében semmit sem különbözött a vázolt népekétől. Politheizmus, animizmus, fetisizmus, torz mithológiák és zavaros világfejlődésképek mellett ott találjuk csaknem mindenütt az erkölcsi és szociális káoszt: a rabszolgaságot, a nő lealacsonyodását, a kegyetlenség és erkölcstelenség kultuszát, az emberáldozatokat s a gyengébbek könyörtelen elnyomását.

A Gondviselés azonban, amely az emberi nem megváltását készítette elő, a pogányságot is felhasználta arra, hogy nagy tervének útját egyengesse. A rablókból és pásztorokból a Tiberis partján alakult városállam tünevényes gyorsasággal terjesztette ki hatalmát, előbb csak az itáliai félszigetre, majd hováhamar az egész ismert világra. Vajjon sejtette-e Scipio, Caesar, vagy Augustus, hogy amikor a római világimperiumot fokozatosan összekovácsolni segített, ugyanakkor egy új, szellemi s isteni Királyság számára készítette a talajt s a vasban és vérben fogant rettentő birodalom hamarosan a Világegyház külső keretétől fog szolgálni?

Egy eljövendő lelki messiás-ország számára csakugyan kész keretként szolgálhatott az a világhelyzet, amelynek sokszázados kialakulása éppen Augustus római császár uralkodása alatt érte el csúcspontját. A

Földközi-tengerrel kapcsolatos népek, Perzsiától és Egyiptomtól fel Gallián és Hispánián át egészen Britanniáig, egyetlen, kemény ököllel összepántolt, óriási és kitűnően megszervezett Birodalomba kapcsolódtak, amelynek törvénykönyve, kormányzata, közigazgatása egységes volt, sőt egységes volt vezető rétegeiben nyelve és kultúrája is s amelyet kitűnő utak, rendes lovas- és hajó-postajáratok, élénk kereskedelmi forgalom szőttek egybe keresztül-kasul. A rómaiak nagy gyakorlati érzékel messzemenőleg békén hagyták a leigázott vagy beolvasztott népek nyelvi és vallási igényeit, sőt még hazai jogszokásaikat is; a Birodalom egy óriási konglomerátum volt: emberóceán, amelyben a legkülönbélebb színű, nyelvű, világfelfogású népek folytak össze. Valamennyiükre azonban, az egyetlen zsidóság kivételével, az isteneszme végzetes elhomályosulása, a politheizmus borította rá sötét és sorvasztó árnyékát. A választott nép maga szintén rég elvesztette politikai önállóságát. Míg nemzeti és vallási elerőtlenedését meddő párt-harcokkal vélte palástolhatni, jobbjai türelmetlenül zokogták a próféták imáját: Harmatozzátok egek az Üdvözítőt! s várták az atyáiknak megígért Eljövendőt.

A többi viláгурalmi törekvésekkel: Asszural, Egyiptommal, Babilonnal, Palesztínával és Macedóniával szemben Róma sokkal inkább bírni látszott a maradandóság és intézményesített szilárdság feltételeit. Azok a nemzeti és katonai erények azonban, amelyek Rómát a világ urává emelték, már a polgárháborúk óta lassú bomlásnak indultak s a fellépő kereszténység, már egy erkölcsileg vénülő, rokkánóban levő, de hatalmához és intézményeihez annál makacsabbul, annál féktelenebbül ragaszkodó imperiummal találta magát szemközt.

Augustus alatt történt meg évszázadok óta először, hogy Róma légiói pihentek, a Janus-templom

kapuit be lehetett zárni s az évszázados vérengzésekhez szokott földkerekség egyszersak váratlanul békéseket élvezhetett.

Ebben a békepillanatban — a történelem szent jelképe volt ez is — szállt le észrevétlenül az emberiségre a világtörténelem igazi aranykora, amikor „az idők teljében”³ Jézus Krisztus megszületett.

3.

A kereszténység alapítója, Jézus Krisztus. Betlehemtől a Jordánig. Az apostolok. „Valóban Isten Fia volt.” Feltámadásának történeti hitele. Egyénisége meghaladja a világtörténelem minden értékét és mértékét. Ezt bizza az Egyház élő erőire.

Kb. 750 évvel Róma alapítása után az akkor már Rómának hódoló Palesztinában, a judeai Betlehemben született Jézus, akinek királyi vérből való származását, szüztől való születésének* csodás körülményeit, ifjúságát, működését, kereszthalálát, feltámadását s mennybemenetelét az evangéliumok beszélik el.

Jézus élete és egyénisége oly nagy, oly minden emberi mértéket és keretet szétfeszítő, eszmékben és hatásokban oly gazdag és ámulatbaejtő, hogy azt egy egyháztörténet keretébe szorítva kellőképen tárgyalni

* Jézus születésének éve valószínűleg 749 volt Róma alapítása után, esetleg 748, mások szerint 752; semmiesetre sem 754, ahogy a keresztény évszámítás atyja, Dionysius Exiguus vélte, akivel együtt téved mai évszámításunk is: néhány évvel a valószínűs idő mögött késik. Vagyis Jézus valóban néhány évvel „Kr. e.” született. Jézus halálának pontos évét De la Porte és Pio Emanuelli számításai alapján a mi időszámításunk szerint 30 (Róma alapítása után 783) ápr. 7-re tehetjük, mert csak ebben az évben esett a zsidó nizan-hó 14-e (ápr. 6. estétől ápr. 7. estéig) pénteki napra; 28 és 34 közt egyetlen más évben sem találjuk meg ezt az egybeesést. (Mourret, Les origines chrétiennes 22.)

nem lehet; ez az élettörténet egymaga csaknem többet tenne ki s jelentőségét tekintve több teret igényelne, mint az egész ráépített és hozzáfűződő egyháztörténet. Itt tehát csak legszűkebb összefoglalásban idézhetjük emlékezetbe Jézus életének legkimagaslóbb mozzanatait s egyebekben utalnunk kell a bőséges irodalomra, amely a Megváltó kilétével, élettörténetével és tanításaival kezdettől fogva s a legújabb időkben is oly sokoldalúan foglalkozik.*

Jézus Betlehemben született, ahogy Mikeás próféta ezt a jövőendő Messiásról megjövendölte (5, 2), szegényen és kitagadottan, istállóban (Lk. 2, 7), egy Dávid törzsből való szűztől, Máriától, aki mellett József, az ács, mint a Szűz védelmezője s Jézus nevelőatyja szerepel. Pásztorok s napkeleti bölcsek tisztelték először. A rómaiak által királyi címmel jutalmazott félszidő-félpogány Heródes Jézust már csecsemő korában el akarta veszíteni (betlehemi gyermekgyilkolás); József azonban Isten figyelmeztetésére a Gyermekkel s Máriával Egyiptomba menekült s onnan csak akkor tért vissza Názáretbe, amikor Heródes halálának hírért vette.

Jézus ifjúkorát a názareti házban töltötte, engedelmes volt Máriának s Józsefnek s 12 éves korában a jeruzsálemi templomba zarándokolván, bölcs kérdéseivel s feleleteivel csodálatba ejtette az írástudókat. 30—31 éves korában elhagyta csendes magányát s

* Az újabb Jézus-életrajzírók közt nevezeteseek: Berthe Didon, Meschler, Lohmann, Prat, Willam, Papini. A valaha sok port felvert Renan „Jézus élete” tudományos szempontból hasznavehetetlen racionalista iránymű, amelyet ma már senki sem vesz komolyan. Renan, bár Jézusnak hódolni látszik, valójában burkolt támadást intéz ellene: a személyes rajongás hódoló gesztusai közben lopja le Jézus történeti alakjáról a természetfölöttiség minden attributumát és stilisztikai remekléssel igyekszik feledtetni az evangéliumi s őskeresztény adatokkal való teljes szembehelyezkedését.

megkezdte nyilvános életét; a Jordán partján felkereste Keresztelő Jánost s példaadás okából maga is felvette az ő keresztségét; majd a pusztába ment s ott 40 napig böjtölt. Ettől kezdve az Isten országának eljövételét hirdette szakadatlanul, előbb Galileában, majd Judeában is. A nép messze földről sereglett köréje, hogy tanítását hallgassa s betegeit a kegyes csodatevő elé vigye.

Jézus tanításának lényege Isten országának, más-kép az istenfiúság kegyelmének és az örök életnek hirdetése: aki öbenne hisz s az Atya parancsolatait megtartja, azt Isten a gyermekévé fogadja s örök életet ad neki. Legfőbb parancs a szeretet törvénye Isten s embertárs iránt; mindenkit szeretnünk kell, még ellenségeinket is, s a szeretetnek nem szóval, vagy érzellemmel csupán, hanem cselekedettel kell megnyilatkoznia. Aki nem hallgat Jézusra és nem hisz öbenne, kit az Atya számtalan csodatétellel hitelesített, abban nem lesz élet s arra az ítélet napján örök kín és halálbüntetés vár. Nem e föld kincse s fénye, nem a test vágyainak kielégítése vezet igazi boldogságra, hanem a lélek újjászületése hitben, kegyelemben, szeretetben; ennek az újjászületésnek első eszköze a Jézus rendelte keresztség, amely által az emberek Isten földi országának, a Jézus alkotta Egyháznak lesznek tagjai s ezzel együtt az Isten túlvilági országának, az örök boldogságnak, Isten színe-látásának várományosai. Erre a természetfölötti életre és örök üdvösségre az egész emberiség meg van hívva; e meghívás közvetítése s az emberek részeltetése a Krisztus nyújtotta kegyelmekben a Jézus által felállított Egyháznak a feladata.

Mindjárt nyilvános működésének kezdetén Jézus 12 tanítványt (apostolt) vett maga mellé s ezeket különösen is oktatta, nevelte: Pétert állította élükre¹

s mennybemenetele előtt meghagyta tanítványainak, hogy folytassák művét, hirdessék az evangéliumot az egész világon, kereszteljék meg azokat, akik az ő tanításukra hinni fognak, s kormányozzák az Egyházat. E célból jelentős felhatalmazásokat adott az apostoloknak: megbocsáthatják Isten nevében a bűnöket, főleg pedig megismételhetik azt a titokzatos áldozati cselekményt, amelyben Jézus szeretete módot talált a földön való misztikus megmaradásra halála s mennybemenetele után is s a híveivel való állandó egyesülésre: az Eucharistia létesítését.

Figyelemre méltó a tanítványok személyisége, akiket Jézus kiválasztott s akikre művének fenntartását s folytatását bízta. Közöttük, az először meghívtak között, nem volt egyetlen egy sem, aki még csak az akkori világ átlagos mértéke szerint is művelt embernek volna mondható. Egyszerű galileai halászok voltak, akik nyilvánvalóan sem írni sem olvasni nem tudtak. Az egy Máté (Lévi), a vámos vagyis adóügyi hivatalnok számíthatott köztük a polgári osztályhoz tartozónak. Csak Pál, a későn hívott volt hittanilag kiművelt, farizeusi iskolát végzett ember, közvetlen foglalkozására nézve ő is iparos. Az apostolok erkölcsi szempontból sem mutatnak kezdetben különösebb kiválóságot. Péter, aki vezérnek volt kiszemelve, mint szangvinikus, lobbanékony, gyermekdeden lelkesedő, Krisztust mélységesen szerető, de természetől fogva ingatag és kissé fellengző ember mutatkozik be az evangéliumban. Bizonyos fokig hasonló temperamentumra következtethetünk az idősebb Jakabnál és Jánosnál, akiket Jézus maga a „mennydörgés fiainak” nevezett. Tamásról csak annyit tudunk, hogy hajlott az akadémuskodó kételkedésre, még akkor is, amikor a többiek már hitték Jézus istenségét. Erkölcsi szennyfolt azonban az apostolok

közül csak egynek a nevéhez tapadt: Judáséhoz, akitől maga az evangélium mondja, hogy romlott lelkű volt: tolvaj és hazug.

A kereszténység alapítója tudta, miért választja Egyháza első oszlopaiul ezeket a mindenképpen gyarló s tökéletlen embereket.

Igehirdetését Jézus a csodák hosszú sorozatával kísérte: betegeket gyógyított, holtakat támasztott fel, néhány kenyérrel és hallal ezreket táplált, lecsendesítette a háborgó tengert, vízen járt, titkokat derített fel. Megjövendölte kínszenvedését, halálát s feltámasztását, Jeruzsálem pusztulását, Egyházának gyors elterjedését, az üldöztetések ellenére ingathatatlan fennmaradását. Az apostolok és első hívek csak nehezen tudták megérteni, hogy az Isten országa, a Messiás-ország nem politikai országlás és földi dicsőség lesz, nem a római iga lerázásából fog állni, hanem a lélek megváltásából s megszenteléséből az örök életre; ezért kezdetben értelmetlenül nézték Jézus kínszenvedését, elfogatását ellenségei által, megostoroztatását s keresztrefeszítettését, s csak nehezen s eleinte kételkedve hitték el feltámasztását is.

A hatalmára féltékeny s képmutatásában leálcázott farizeus-párt ugyanis összefogott Jézus elvesztésére saját legnagyobb ellenfelével, a minden természetfelettséget tagadó szadduceus-párttal s azon a címen, hogy Jézus a mózesi törvény ellen izgat s magát Isten fiává teszi, a zsidó főpapi nagytanács Kaiás elnöklete alatt kimondta rá a halálos ítéletet. Mint-hogy azonban ezt a zsidók önhatalmúlag végre nem hajthatták, a római helytartót, Pontius Pilátust vették rá és szinte kényszerítették a keresztthalál szentesítésére s végrehajtására azzal, hogy Jézus a római uralom ellen lázított. Pilátus hosszas ingadozás és Jézus bün-

telenségének ismételt hangoztatása után végre beleegyezett kívánságukba, Jézust megostoroztatta, majd két halálraítélt gonosztevő között a Jeruzsálem melletti „Koponya-hegyen” (Kálvária, Golgota) keresztfeszítette. Jézus kínjai közt is hóhéraiért imádkozott s a halál gyötrelmei közt a Messiás kínszenvedéséről s diadaláról szóló 21. zsoltár kezdőszavait („Én Istenem, én Istenem, miért hagytál el engem”) hangoztatta; majd egy másik zsoltárverssel Atyja kezébe ajánlva lelkét, meghalt. Halálát csodás jelek kísérték: a nap három órára elsötétült, a templom kárpitja meghasadt, a sírok megnyíltak s feltámadt halottak mutatkoztak a városban; az emberek megilletődve s remegve távoztak a kereszthalál színhelyéről s a római centurio, aki a kivégzést vezényelte, megrendülve kiáltott fel: „Valóban, ez Isten Fia volt!” Jézus holttestét az Arimatheai József által felajánlott új sírba fektették; a sírt a zsidók lepecsételték s őrséget állítottak eléje. Jézus azonban harmadnap hajnalán dicsőségesen feltámadt s tanítványainak 11 ízben megjelent, végül egyszerre ötszáz embernek „a hegyen”, mint sz. Pál feljegyezte.² A feltámadás megtörténtének valódiságát igazolja a róla szóló beszámolások mélységes komolysága, eleven, élethű, szinte fogható őszintesége, a tanúk magas ethikai magaslaton mozgó jelleme, önzetlen hősiessége, minden földi érdekükkel ellenkező, sőt vértanúságot követelő meggyőződésűsége, a feltámadásra vonatkozó kijelentéseknek állandó, soha vissza nem vont, nem módosított, nem ingadozó összhangja, valamint az a mélységes hatás, amelyet a feltámadás az apostolokra s rajtuk keresztül az első hívek tízezreire tett. Hogy pedig nem a tömegképzelődés lázáma volt az, ami az apostolokat a feltámadás hitével eltöltötte, mutatja nemcsak a feltámadásról szóló tanúságtelek teljes egyezése, hanem a feltámadott Jézus szavai-

nak s viselkedésének egész stílusa, Krisztus régebbi szavaival s cselekedeteivel teljesen egy színvonalon mozgó eszmei tartalma, belső logikája és magasztos emberfelettsége. Ilyesmi hisztériás lázálmodban nem fordul elő.

Feltámadása után 40-ik nap Jézus kivezette tanítványait az Olajfák-hegyére, utolsó utasításait és ígéreteit adta nekik s meghagyta apostolainak, hogy elmenvén az egész világra, mindenütt hirdessék az evangéliumot s tanítsák az összes népeket mindarra, amit ő meghagyott nekik, megkeresztelvén őket az Atyának, Fiúnak és Szentléleknek nevében; aki az ő szavukra hinni fog s megkeresztelkedik, üdvözül; aki pedig nem hisz, elkárhozik. Azután szemük láttára fel-emelkedett s eltűnt a felhők közt. Tanítványai Mesterük utasítására magányba vonulva várták a Szentlélek eljövetelét, mint küldetésük megszilárdítóját és végső megvilágosítójukat.

Minden kísérlet, amely Jézust és művét merőben természetes alapon kívánta magyarázni, teljes kudarccal végződött.* Jézust csalóként tüntetni fel a bösz gyűlölet fanatikusain kívül soha senkinek eszébe sem jutott; arra sem vállalkozott komoly ember, még a Jézussal szembenálló táborban sem, hogy Jézust álmodozó elmebetegként magyarázza. Viszont gyakori jelenség, hogy még bizonyos keresztényellenes irányok is Jézust a magukénak szeretnék lefoglalni: annyira közismert és szembeszökő Jézusnak a világtörténelem minden egyéb értékét meghaladó egyénisége: az, hogy ő ennek

* Nevezetesen az az elképzelés is, hogy Jézus fiatal korában Egyiptomban vagy Indiában járt s ott elsajátította a bűvészek tudományát. Jézus ellenségei éppen arra utaltak, hogy hiszen itt nőtt fel a szemük előtt és betűket nem tanult (Mt. 13, 55; Jn. 7, 15), de nem is lehet a tények vakmerő elferdítése nélkül Jézus tanait és csodáit a mutatványos bűvészek szemfényvesztéseivel egy napon csak említeni sem.

a földnek legnemesebb virága volt, maga a bölcsesség és a lángelme, maga a jellemtisztaság, jóság, egyenesség és őszinteség. Ez a bölcs és igaz Jézus azonban állandóan és nyomatékosan azonosította magát az örök Istennel,³ az Atya egyszülött és egylényegű Fiának mondta magát,⁴ isteni attribútumokat tulajdonított magának:⁵ ő az az öröktől való, aki azért jött a világba, hogy az emberiséget megváltsa és üdvöztse s aztán ismét országába térjen.*

4.

Az Egyház születése. Roppant és titokzatos feladatok előtt. Az első pünkösöd. Az egyházas élet első idői. Öntudatosulás és társadalmi szervezatként való fellépés. Az apostoli hatalom természetes érvényesülése, zárt és csodálatos egysége. Péter elsősege. Kapcsolat és ellentét a zsinagógával.

Jézus mennybemenetelével kezdődik az Egyház volta-képeni története. A Mester eltávozott s a „kicsinyke nyáj” most állt először a roppant feladat előtt, hogy az Isten-Fiának művét önállóan folytassa, a világ előtt képviselje s az emberiséget az Egyház kapui felé terelgesse. A Mester maga csak kicsiny területen hirdette tanítását s alapozta meg művét közvetlenül; a századok s a világrészek meghódítását az Isten országa hírnökeinek kellett vállalniok, a tanulatlan és félénk galileai halászoknak, a tegnap még ingadozóknak és kételkedőknek.

Sőt a Mester elment a nélkül, hogy Egyházának minden részletben pontos és kidolgozott alkotmányt

* Haeckel s újabban Rosenberg Alfréd felmelegítik a Talmudnak azt az érthető Krisztus-gyűlöletből fakadó blaszfémiaját, amely szerint Jézus egy római kapitánynak törvénytelen fia volt. Ennek a kitalálásnak semmiféle, mégcsak látszólagos történelmi alapja sincsen.

hagyott volna hátra, vagy csak tanításait és parancsait is valamelyes rendszerbe foglalta volna. S éppen ebben a külső kiforratlanságban: a lényeg megadásában s a teljes kifejeletnek az Egyház élő erőire való rábízásában rejlik a Megváltó szervező művének titokzatossága s egyben nagyszerűsége. Nem kész gépezetet állított bele a világba, olyat, amelynek minden kis kereke és csavarja mindenkorra pontosan s készen van megszerkesztve, hanem egy eleven organizmust, amely ugyan már csírájában magában hordja egész jövő alakulását, minden specifikáló jellegzetességét, minden éltető erejét, mégis egyelőre mindezt csak rejtve hordja lényé mélyén s kifelé a primitív egyszerűség és fejletlenség külső alakjait mutatja. S azzal, hogy az Egyház alapítója a saját műve kifejlesztésében oly nagy szerepet szánt az emberi tényezőknek, emberi szabadakaratoknak, megértéseknek és megnemértéseknek, lendületeknek és megtorpanásoknak, nemességnek és alacsonyságnak, lett Krisztus maga közvetve az egyháztörténet kétarcúságának is okozója: az isteni és emberi elem örökös vetélkedésének ebben a történelemben.

Vajjon milyen érzelmek és gondolatok tölthették el az apostolok kicsiny és félénk csoportját, amikor a Szentlélek eljövételére vártak?

Mikép festették maguknak a jövőt, az elközelgő nagy munkát, a nehéz feladat teljesítését, amelyet az Üdvözítő rájuk bízott? Sejtették-e jövőendő sorsukat? Az evangélium ügyének fejlődését? Az ifjú Egyház várható hányattatásait, küzdelmeit és diadalait? Megcsillant-e szemükben a világ egyház későbbi hódításainak víziója? S vele együtt az évezredek mártíromság minden keserűsége? Előhaladások és visszavetetések, belső vívódások és külső szorongatások, tévtanok kavargása és hamis testvérek ragadozásai, cézárok és

filozófusok áskálódásai a Názareti és az ő tanítása ellen? Szentek és hősök győzedelmes, pálmalengető légioi, bölcs egyháztanítók és teológus gondolatóriások hadoszlopai, eretnekvezérek és pártos lázadások cselei s mindaz, ami az ő igehirdetésük kísérőtüneteként lépett hamarosan a világtörténet színpadjára?

Lelkükben egyszerű, de most már a látott megdicsőülés csodáin megizmosodott hit élt s Krisztus-szeretetük megtisztult fényben izzó lobogása fogékony talajul szolgált a Szentlélek reájuk ömlésének, ami pünkösdi reggelén történt a fejük fölé alászálló tüzes nyelvek jelképében, szélvész zúgása közben. E perctől kezdve az apostolok egyszerre minden félelmet letéve, minden ingadozást végleg leküzdve indultak el a Megfeszítettet prédikálni a világnak. Pogánynak és zsidónak egyaránt, bármennyire dőreségnek tekintették ezt az előbbieket s botránynak az utóbbiak.

Lukács, az orvos, Pál apostol egyik leghűségesebb kísérője és munkatársa, az Apostolok cselekedeteiben páratlanul eleven és mozgalmas képeket örökítette meg ennek az első, apostoli igehirdetésnek.

A kis csoport élén Simon-Péter szólt a tömeghez, amelynek soraiban ezúttal számos jövevény és idegen is akadt. Az apostolok vezére szemébe vágta a tömegnek az Isten-gyilkosság vádját, azt, hogy megfeszítették Üdvözítőjüket, akit azonban az Isten feltámasztott. A beszéd hatása alatt 3000 ember azonnal a keresztséget kéri. Partusok és médek, edomiták és mezopotámiaiak, kappadóciaiak és egyiptomiak, krétaiak és arabok egyformán megértik az apostolok szavát és a maguk részéről hamarosan szintén lelkes hírnökei lesznek az evangéliumnak a zsidó diaspora egész világában.

Néhány nappal utóbb a csodák ígért adománya teljesebben az apostolokon. A Szép-kapunál Péter Jézus

nevében egy közismert bénát gyógyít meg; a béna szökelve követi Pétert és Jánost a templom felé s mire odaérnek, egész ámuló néptömeg verődik össze. Péter ekkor a Salamon-féle oszlopcsarnokban Jézus csodatevő erejéről beszél a népnek, mire újra kétezer hívő kéri a keresztséget. A szadduceus-párti papok elfogatják őt Jánossal együtt s a szanhedrin színe előtt kérdőre vonják kettőjüket. Péter a vádlóinak szemébe mondja, hogy a béna igenis az általuk megfeszített Jézus nevében gyógyult meg, s hogy e néven kívül nincs más, amelyben az ember üdvözülhetne. A szanhedrin dül-fül mérgében, de e percben nem mer az apostolokhoz nyúlni s beéri a további ígéhirdetés szigorú tilalmával. Péter azonban kijelenti, hogy ebben nem engedelmeskedhetnek a főtanácsnak, mert az Isten parancsa több, mint az embereké. Ez az első „Non possumus” a keresztyénység történetében, amelyet Péter utódjai a századok folyamán annyszor voltak kénytelenek ismételni.

Közben a hívek serege megkezdte testvéries egyházi életét. Bár szám szerint már sokan voltak, valósággal „egy szív és egy lélek valának” s még a vagyonukat is közösnek tekintették. Az apostolok pedig „nagy hatalommal tettek bizonyosságot Krisztus feltámadásáról”. Tovább látogatták a jeruzsálemi templomot, de magánházakban végezték a kenyérszegést, egyértelmű örömezzéssel. (Csel. 2, 46. k.) Valamennyien elismerik az apostolok felsőbbségét, akik Krisztus bizalmasai, életének és tanításának legfőbb tanúi voltak s akikre Krisztus a hívek vezetését bízta.

Az Egyháznak ez a legelső öntudatosodása, társadalmi szervezettként való fellépése kezdettől fogva kifejezetten hierarchikus jellegű. A csatlakozók

nemcsak Jézus tanait fogadják el, hanem belépnek abba a szerves, élő kapcsolatba, amelynek élén az apostolok állnak s alárendelik magukat az apostoli főhatalom vezetésének.

Jézus a műve folytatására rendelt „egyházának”, „válogatottak gyülekezetének”, amelyet „mennyei országnak” és „Isten országának” is hívott, vezetőivé az apostolokat tette, ezeknek fejéül pedig s az egész nyáj öréül Simont választotta, akit éppen e miatt új névvel: a „Péter” (kőszál) névvel illetett, amelyre Egyházát építette.¹ Péter a Mester mennybemenetele óta csakugyan mindenütt mint a tanítványok közt első szerepel.² Jézus különösen imádkozott érte, hogy hitében meg ne inogjon, hanem végső megtérése után atyjafiait is megerősítse a hitben.³

Az Egyháznak, Jézus műve letéteményesének, a világ végezetéig kell fennmaradnia (Mt. 28, 20.), mégpedig természetesen abban a lényegi és szervezeti formában, amelyet Jézus adott neki. Fenn kellett tehát maradnia az apostoli hatalomnak is, valamint Péter főségének, a hierarchikus s monarchikus kormányzati elvnek, a bűnbocsátó és kenyérszegő hatalomnak, az egész világ tanítására s a lelkek kormányzására irányuló küldetésnek. Ezen az alapon követeltek az apostolok Jézus halála s pünkösd csodája után a hívektől tanulékony hitet és gyermeki engedelmességet, ezen az alapon kormányozták a híveket s rendeltek maguk után kézfeltétellel utódokat, „püspököket” is; így Pál Titust, Timotheust és másokat.⁴ Hogy az apostolok egyházkormányzó hatalmának az apostolok halálával meg kellett volna szűnnie, olyan felfogás, amellyel az őskereszténység történetében sehol sem találkozunk. Mindenki tudta s magától értetődőnek tekintette, hogy Jézus nem egy emberöltőre alapította Egyházát s nem is az emberek kényére-kedvére, a

széthúzó vélemények és akaratok zűrzavarára bízta az Egyház szervezeti berendezését.

Épügy nem találkozunk sehol az őskereszténységben olyanféle elgondolással, mintha Krisztus tanainak követése megmaradhatna az egyéni, szubjektív vallásosság útján és önálló elszigeteltségben is érvényesülhetne. Ellenkezőleg, Jézus maga égette bele apostolainak s első híveinek tudatába az Egyház gondolatát, úgyhogy jóideig eszébe sem jutott senkinek szembehelyezkedni az egyházi fensőbbiséggel, az apostoli tanító- és kormányzó-hatalommal. Még az első eretnekségek sem tagadták az egyházfennhatósági elvet. A „szentek egyessége”, az üdvösségre vágyók szent testvérisége a Jézustól rendelt apostoli hatalom irányítása alatt annyira magától értetődő, szent kötelesség és követelmény volt, amely a kereszténység legelső hajnalhasadásától kezdve szinte észrevétlenül megvan mint természetes követelmény, melynek jogosultságát senki sem vonja kétségbe.

Ennek megfelelően a keresztény tanítás is kezdetől fogva mint zárt és egységes rendszer lép fel, amelyet Krisztus rendelése szerint (Mt. 28, 20; Mk. 16, 15. k.) az apostolok vannak hivatva hirdetni és magyarázni. Aki az ő tanításuknak ellentmond, az a sátán csapdájába esett (2 Tim. 2, 25. k.), azt a hívek közösségéből ki kell taszítani (Gal. 1, 8. k.) s mint az Antikrisztust (1 Ján. 2, 18.) kerülni (Tit. 3, 10. k.), sőt az ilyent a híveknek még köszönteniök sem szabad (2 Ján. 10. k.). Az eretnek tanok hirdetőivel és szakadások felidézőivel szemben az apostolok nem ismertek türelmességet; „ragadozó farkasoknak” nevezik őket (Csel. 20, 29.) s az „igazság meghamisítóinak” (2 Kor. 2, 17.). Állandóan óvják a híveket attól, hogy mint a gyermekek vitessék magukat jobbra-balra emberi tanítások által (Ef. 4, 14.).

A hit szabálya és zsinórmértéke náluk nem a Szentírás, mert hisz annak újszövetségi része kezdetben meg sem volt s Krisztus nem is könyvekre bízta tanainak autoritativ terjesztését, hanem az apostolokra, a tanító Egyházra, a krisztusi hitletét, a „depositum fidei” élő őrzőjére (1 Tim. 6, 20; 2 Tim. 3, 14.). A hagyományt, vagyis az örökölt krisztusi tannak az Egyházban továbbélő s az apostolok által őrzött és hirdetett folytonosságát (paradosis) szent Pál ismételtén mint a hit zsinórmértékét említi (Gal. 1, 8; 2 Tessz. 2, 14. k.); a hitnek legfőbb terjesztője szerinte az élő igehirdetés (Róm. 10, 17; 1 Kor. 2, 4. k.).

Az apostolok mint az Egyház vezetői és kormányzói között első pillanattól fogva ellentmondás és ingadozás nélkül sz. Péter felsőbbbsége magaslik ki; ő képviseli legfőbb fokon az Egyházat kifelé s ő irányítja a hívek életét befelé. Akkor a tekintélye, hogy a betegeket eléje hozzák, mint egykor Krisztus elé, sőt kirakják az útra, amerre jár, hogy Péter árnyéka gyógyítsa meg őket.⁵ Az Apostolok Cselekedetei, amelynek szerzője pedig Lukács, nem Péternek, hanem Pálnak volt kísérője s főleg a páli tradíciókat őrizte meg írásaiban, mégis állandó megkülönböztetéssel beszél Péterről: „Péter és a többiek”, „Péter és az apostolok” stb., sőt könyvének első felében, ahol az Egyház megalapítását adja elő, mindenütt Péter áll az események középpontjában.

Az ő kezdeményezésére történik Mátyás megválasztása, ő hirdeti először a feltámadt Krisztust, ő tárgyal a hivatalos fórumokkal, szent Jakabbal együtt Agrippa őt vonja felelősségre, a pogányok felvételére nézve ő kapja meg az isteni felvilágosítást. Szent Pál leveleiben többször említi Kéfás (kőszikla) néven Pétert és úgy szerepelteti, mint akinek másokkal

szemben nagyobb tekintélye van. A nemzetek apostolának Antiochiában egy taktikai kérdésben összeütközése is volt Péterrel; ezt az esetet maga szent Pál adja elő a Galata-levélben. Beszámolójából kiérezhetjük, hogy éppen azért lépett fel erélyesebben, mert ennek a zsidózók iránt tanúsított engedékeny és következetlen viselkedése éppen Péter tekintélyénél fogva Pál ellenfeleinek vakmerőségét növelte volna. Az egész történet lefolyásából nem az következik, hogy Pál nem ismerte volna el Péter felsőségét, hanem ellenkezőleg az, hogy Péter felfogása s magatartása az egész Egyházra nézve irányadóul tekintetű; különben Pál nem tartotta volna olyan fontosnak, hogy éppen őt nyerje meg a maga nézete számára.⁶

Az apostoltestület mellett hamarosan kialakul az „öregek” (presbíteroi) tanácsa is, valamint a hét tagból álló diakonus-csoport, amely az apostoloknak az igehirdetésben, a keresztelezésben s az áldozat bemutatásában segít. Az igehirdetés a legegyszerűbb keretek közt folyik s a régi zsidó szokást követve hol elbeszélő, hol oktató formájú (agada és alaka). Jézus életének és tanításának számtalanszor ismételt szóbeli előadása lassan állandó, szilárd formát ölt, szinte egy tömör katekizmust, amelynek részletei néha fordulat-ról-fordulatra és mondatról-mondatra egyeznek s alapja lesznek a három első „szinoptikus” (összenéző) evangéliumnak. Az apostol-levelek inkább az oktató igehirdetés irodalmi vetületei, míg János evangéliuma mind a kettőt, az agadát és alakát egyesíti: elbeszél és oktat egyszerre.

Mint legfőbb hittételek, amelyeket elsősorban kell hirdetni, egyelőre főleg ezek szerepelnek: a megtestesülés, a három isteni személy és a megváltás tana. Ezek állnak előtérben, mint legjellegzetesebb keresztyén tanok s mint amelyek legélénkebben állnak

szemben a zsidó és pogány hittannal. A kereszténységhez való csatlakozásnak lényeges külső feltétele és eszköze a keresztség, amely mellett a többi szentségek nem hiányoznak ugyan, de bizonyos fokig egyelőre a háttérben maradnak.

Sajátságos helyzetet foglal el az apostolok első egyháza a zsinagógával szemben. Amint a Mester maga, úgy tanítványai tovább is Isten házának tekintik azt s ama fölséges missió fogható zálogának és középpontjának, amelyet népük a Mindenhatótól kapott. Ha Hellas a művészetek középpontja volt évszázadok óta s Róma a politikai életé, Jeruzsálem viszont az Isten városa volt, a legtisztább kultusz központja s a legkitüntetőbb isteni kiválasztások és kitüntetések székhelye. Az első keresztény egyházközség feltékenyen őrizte is a mózesi hagyományokat s nem sietett magát elkülönözni attól a mózesi rendszertől, amelynek nem eltörlőjét, hanem betetőzőjét látta a kereszténységben. Megvárta, amíg a Gondviselés maga, amely az őszövetiséget szerzette, vet véget a mózesi törvény érvényének — ami egy emberöltővel utóbb, a templom s a szent város pusztulásával s a zsidó nemzet szétszórásával szinte észrevétlenül következett be.⁷

JEGYZETEK

1

¹ Radó Polikárp, A kereszténység szent könyvei, 2 kötet 1929. ² Gesch. der altchristl. Literatur bis Eusebius; Lehrbuch der Dogmengeschichte; Mission und Ausbreitung des Christentums in den ersten drei Jahrhunderten (A. Gebhardtal és C. Schmidtel együtt); Texte und Untersuchungen zur Gesch. der altchristl. Literatur. ³ Így pl. a *Theol. Literaturzeitung*-ban (1909 I. 16) maga Harnack elismeri, hogy „a katolicizmus fő elemei az apostoli korbá nyúlnak vissza” és „meglepő bizonyosságokkal lehet kimutatni, hogy a születő Egyházra vonatkozó katolikus felfogás történetileg igazi, más szóval, hogy kereszténység, katolicizmus és rómaiság töké-

letes történeti azonosságot jelentenek." ⁴ Die Kirche in der antiken griechisch-römischen Kulturwelt 1930. ⁵ Les origines chrétiennes, 1928. ⁶ Histoire de l'Église depuis les origines jusqu'à nos jours, 1934 kk.

2

¹ Döllinger, Heidentum und Judentum, Vorhalle zur Geschichte des Christentums; Pinard de la Boullaye, Étude comparée des religions. ² Róm. 1, 24 kk. ³ Sz. Pál szava: Gal. 4, 4.

3

¹ Mt. 16, 17; Ján. 21, 15. ² Mt. 28; Mk. 16; Lk. 24; Jn. 20. és 21; Csel. 1, 1—11; 1 Kor. 15, 4—8. ³ Ján. 10, 30—38; 17, 10; 16, 14. stb. ⁴ Mt. 16, 17; 26, 63. köv.; Ján. 3, 16—18. stb. ⁵ L. Bangha, Jézus istenségének bizonyítékai, 92. köv.

4

¹ Mt. 16, 18. k.; Ján. 21, 17. ² Csel. 1, 15. kk.; 2, 14. kk.; 3, 6; 4, 8; 15, 7. ³ Lk. 22, 32. ⁴ Csel. 13, 2. k; 14, 22; 1 Tim 4, 16; 2 Tim. 1, 6. ⁵ Csel. 5, 15. ⁶ Gal. 2, 11—21. ⁷ E. Burlier, Le monde juif au temps de Jésus-Christ et des apôtres, I. 44. kk.

5.

Az első hódítóútra induló kereszténység hatalmas hitele és fölénye. A szanhedrin ellenséges állásfoglalása. Ellenséges tömeghangulat felgerjedése. István, első vértanú. Az üldözések. Saul megtérése.

Felvetődik itt a kérdés: mi győzte meg az első csatkozók tömegeit, a názareti Mester messiási és Istenvoltáról annyira, hogy ezrével kérték a keresztséget, s ettől fogva csekély kivétellel egész életük folyamán hívek is maradtak az evangéliumhoz? Mi volt az a mágikus erő, amely Péter első prédikációjától kezdve föl az antiochiai, görögországi, római terjeszkedésig, majd az üldözések közben Britanniától Perzsiáig és Galliától Afrikáig feltartóztathatatlanul vonzotta a legkülönbébb társadalmi és műveltségi rétegeket az evangélium felé?

A legelső nemzedéknél ez a kérdés kevésbé talányszerű, hiszen a zsidók széles tömegei személyesen is ismerték Jézust, valamint az apostolokat, tanúi voltak csodatetteinek, hallgatói mindeneket meggyőző, bámulatos tanításainak, szemlélői minden emberi kérést szétrobbantó, istenemberi egyéniségének. Ha az első Húsvét s a kinszenvedés zűrzavarában s a farizeusoktól felizgatott népszenvedély tombolása közben egy pillanatig sokan félénken és megzavarodottan félreálltak is, mégsem felejtették el azt az időt, amelyet Jézus a körükben töltött, s arról is könnyű volt meggyőződnie, hogy a kereszten megölt Megváltó valóban teljesítette ígétét: feltámadt halálából. Alkalmuk volt tudakozódni azoknál, akik a Feltámadottat látták, s beszélni, intézkedni hallották, valamint megfigyelni

az apostolok s egyéb feltámadás-tanúk abszolút komolyságát és őszinteségét, tanúságtételük értékét, lelkiületük és Krisztus-lángolásuk halálrakész természetfölöttiségét.

A következő nemzedékeknél a megbizonyosodás útja már csak közvetett volt, de mégsem csekélyebb meggyőző erők hordozója. Az ezrek és tízezrek, akik már öelöttük léptek a hit útjára, miután az apostoloktól s más közvetlen tanúktól Jézus Isten-voltáról meggyőződtek, az erkölcsi komolyság, szavahihetőség és megbízhatóság oly tengernyi ismertetőjegyét adták s az új tan isteni volta annyira beigazolódott követőinek nagyszerű lelki átalakulásán, hogy az őszinte megfigyelők lelkében minden hitvédelmi bizonyítékrendszer nélkül is verhetetlen erővel lángolt fel a velőket átható s veséket égető hit. Nem, ez a Jézus nem lehetett csaló s nem lehetett tébolyodott! És követői sem lehettek azok! S a „boldog ígélet”, az eu-angelion varázsa, az üdvösség isteni üzenete biztató, sugárzó, mennyei fényként lobbogott a szemükben. Ezekre a tényekre ők csak a hit boldog és lelkes igenlésével felelhettek. Ha a keresztény tan elsősorban „örvendetes üzenet” volt, mint ahogy azt magával Jézussal élükön az apostolok s az első keresztények nevezték, úgy a tömeges megtérések, az evangélium szárnyaló, győzelmes, hódító világjárása viszont azt mutatta, hogy a tömegek megértették az üdv üzenetét s az öröm: a megváltás ígéletén örvendő remény és lelkesedés volt a legfőbb vonzóerő, amely őket a kereszténység bűvkörébe ejtette.

Az apostolok igehirdetésének nyomában egyre többen csatlakoztak a kereszténységhez. A szanhedrin nem sokáig nézte türelemmel ezt a terjeszkedést. A szadduceus-párti Kaifás, ugyanaz, aki Krisztust halálra ítélte, rokoni kapcsolatai révén tovább is legbefolyásosabb tagja maradt a főpapságnak s törvény elé állít-

tatta az apostolokat. Ezúttal a farizeus Gamaliel, a nagytekintélyű törvénytárgyaló, mentette meg őket. De az apostoloknak el kellett viselniük a nyilvános megostoroztatás kínját és szégyenét. „Örömmel hagyták el a főtanács helyét, jegyzi fel róluk Lukács, mert méltóknak találtattak Jézusért gyalázatot szenvedni.” Pillanatig sem haboztak tovább is hirdetni Jézus Krisztust nap-nap mellett a templomban és a házakban.¹

Segítőtársaik közül buzgalomban és sikerekben főleg István diákonus tűnt ki, aki mint görög neve is (Stephanus) mutatja, a hellenista zsidókhoz tartozott, az elgörögösödött, művelt kaszthoz. Főleg a hellenista zsidók közt is működhetett, akik közé az apostolok maguk talán nehezebben juthattak volna el. Szavának és csodáinak ereje szembeszökő volt; ellenfeleit hatalmas érvelésével úgy megsemmisítette, hogy „nem tudtak ellenállni a bölcseségnek és a Léleknek, amely általa beszélt”.² Számos zsidó papot is megértített.³

Az ellenfél végre cselhez folyamodott s mint Mózesnek és Istennek káromlója ellen néptumultust idézett fel. Hamis tanúk vallottak ellene. István arca a vérbíróság előtt „ragyogott, mint egy angyalé”. A főpap szóra szólította: Úgy van-e, ahogy a tanúk mondják? István erre hosszú beszédben fejtette ki Jézus messiás-voltát, majd rettenthetetlen bátorsággal ilyeneket mondott bírái szemébe: „Ti keménynyakúak, körülmételetlen szívűek és fülűek! Ti mindenkor ellenálltok a Szentléleknek, amiként atyáitok, úgy ti is. Melyik prófétát nem üldözték atyáitok? Igen, megölték őket, kik az Igaznak eljövételéről jövendölének, akinek ti most árulói és gyilkosai lettetek.” A főtanács tagjai fogcsikorgatva hallgatják, dúlnak-fúlnak szívükben s mikor István az elragadtatás tetőfokán az égre néz és felkiált: „Íme, nyitva látom az eget és az Emberfiát állani az Isten jobbjára felől” nagy szóval felkiáltanak,

bedugják fülüket és egy akarattal rárohannak, majd kivezetik a városból és agyonkövezik. Az Egyház első vértanúja a halálba vitt Üdvözítő példájára így imádkozik: „Úr Jézus, vedd hozzád lelkemet! Uram, ne tulajdonítsd ezt nekik bűnül” s így hal meg. Gyilkosainak ruháját a kivégzés alatt az ifjú Saul őrzi, a későbbi szent Pál, aki ekkor még velük „egyetértett az ő megöletésében”.⁴

Érdekes, hogy a római hatalom, amely Jézus megöletésekor még éppen nem engedett szabad kezét a zsidó főtanácsnak, néhány évvel utóbb már mennyire lazán kezelte a saját jogkörét: Istvánt a főtanács már jóformán önhatalmúlag végezhette ki. Ugyanerre vall, hogy az uralkodó zsidó-párt István halála után ugyancsak önhatalmúlag széleskörű keresztényüldözést indíthattott meg egész Jeruzsálemben. Ennek az üldözésnek azonban éppen ellenkező hatása lett, mint amire a zsidók számítottak: az első keresztények az apostolok kivételével elmenekültek a fővárosból⁵ s így egyszerre egész Judea és Szamaria tele lett az új hit hirdetőivel. Különösen egy Fülöp nevű diákonus (nem tévesztendő össze Fülöp apostollal) jeleskedett: Szamariában oly eredményesen hirdette Krisztust s a hívek oly nagy tömegét keresztelte meg, hogy csakhamar Péter és János apostolok is odasiettek s kézfeltétellel adták meg az új híveknek a Szentlelket.⁶ Itt furakodott be a hívek közé a Gittonból való Simon, a „bűbájos”, aki utóbb szent Pétertől pénzen akarta megvásárolni a csodatevés erejét. Neve két irányban is hagyott átkos nyomot, az őskereszténység történetében: ő volt az első, aki a lelki kincsekkel üzérkedni akart (innen a simonia elnevezés) s ő volt az első eretnek, aki eontanával a gnóvizst, ezt a pogány eredetű racionalizmust akarta a keresztény tanrendszerbe becsémpészni.⁷

Az üldözés legszembeesőbb eredménye azonban Saul megtérése volt. Saul, a ciliciai Tarsus szülöttje, hellenista műveltségű római polgár, a nagynevű írástudónak, Gamaliel rabbinak tanítványa, megtérésekor 30 év körüli fiatalember lehetett. Tele hévvel és lelkesedéssel a Tóráért, a szent törvényért, amelynek lázongó ellenségeit látta a keresztényekben. Keresztülkaszul járta az országot, s akiket mint keresztényeket keze közé tudott kapni, azokra mint valami ragadozó vadállat csapott le,⁸ foglyul ejtette s a zsidó hatóságoknak megbüntetésre kiszolgáltatta őket. Damaszkusz kapui előtt azonban az Úr világossága csodálatosan hatalmába ejtette.

— Saul, Saul! miért üldözl engem? — kérdezte tőle az Úr s Pál azonnal megadta magát a hívó kegyelemnek. Az Úr pedig választott edénynek nevezte — és neve hirdetőjének jelölte ki a pogányok közt. Alig oszlott el a Krisztust övező fényár, az ellenségből lelkes hívő, az üldözőből lángbuzgalmú apostol lett. Pálnak ez a kereszténység első fejlődésében oly korzakos jelentőségű megtérése, a „Pál fordulása”, Kr. sz. u. 36-ban történhetett.

A megtért üldözőt, akit a fényár megvakított, barátai kézen vezették be Damaszkuszba, ahol megkeresztelkedett s ezzel szemévelágát is visszanyerte. Első fellobbanásában azonnal hirdetni kezdte Jézus igazságát, ami miatt a zsidók máris halálra keresték; de azután az Isten Lelke a magányosságba vezette, Köves-Arábiába (amely hely minden valószínűség szerint a Szinai-félszigettel azonos), ahol imádságban, elmélkedésben és kétségtelenül csodálatos kinyilatkoztatások közt készült leendő hivatásmunkájára. Két év múlva azután Jeruzsálembe ment, „hogyan lássa”, vagyis nála és az apostoloknál jelentkezzék. Miután az apostolok, főleg Barnabás közbelépésére megbizo-

nyosodtak Pál alkalmasságáról s isteni kiválasztatásáról, apostoltársuk gyanánt elismerték őt.⁹ Erre Pál szülővárosába, Tarsusba tért vissza s itt várta további rendeltetését.

6.

A zsidóságon belül a római karhatalommal való szövetkezés árán túlsúlyra jutnak az Egyházzal ellenséges erők. A keresztény igehirdetés súlypontjának a pogány területekre való kényszerű áttolódása. Szent Pál Antiochiában. A kereszténység propagátorának első térítőútja: Seleucia, Ciprus. A második térítőút: Galácia és Frigia. Átkelés Európába. Lukács, a görög. Az út Hellén-Európában.

Amikor a rómaiak kegyéből I. Heródes Agrippa került a zsidó trónra, a jeruzsálemi keresztények helyzete csak rosszabbodott. Pilátust közben egy samariai lázadásban tanúsított oktalan vérengzése miatt a császár Galliába, Vienne-be száműzte, ahol Eusebius szerint öngyilkossággal fejezte volna be életét. Helyét Jeruzsálemben Marcellus foglalta el mint prokurátor, aki mindent elkövetett, hogy a zsidókat lecsendesítse s magának lekenyerezze. Buzgón támogatta Agrippát, aki csúszó-mászó politikájával Claudius császárt éppúgy meg tudta nyerni mint a zsidó papi pártot. Hogy a zsidóknak kedvezzen, az idősebb Jakab apostolt lefejeztette (ez is római szokás volt, a zsidóknál a kivégzés sohasem lefejezés, hanem rendszerint megkövezés által történt). Sz. Jakab lett tehát az első vértanú az apostolok közül. Az, akinek anyja, Zebedeus neje, egykor azt a kegyet kérte az Üdvözítőtől, hogy két fia majdan az ő jobbján és balján ülhessen, lett az első apostol, aki Jézus véres halálában osztozott.

A fanatizált zsidók körében nagy örömet keltett Jakab kivégzése, s azért Agrippa, hogy a saját nép-

szerüségét növelje, most már Pétert is elfogatta (42 húsvét táján), hogy az ünnepre felsereglett sokaság szeme láttára kivégeztesse őt. Az egész Egyház éjjelnappal imádkozott Péter megszabadulásáért,¹ s Isten ez alkalommal csakugyan csodálatos úton mentette őt ki börtönéből.

Ugyanebben az évben az apostolok, felosztván maguk közt a világtájakat, szétozlottak, hogy Krisztus hitét mindenfelé elvigyék („apostolok oszlása”). Már előzőleg Péter többszörösen útrakelt, hogy sorra látogassa a közelben megalakult keresztény hitközségeket: Lyddát, Saront, Joppét. Ezen az utóbbi helyen látomásban volt része, amely arra intette, hogy most már a pogányoknak is el kell vinni az Igét s őket is be kell fogadni a Megváltó országába. Az első pogány, akit egész házanépével együtt² Péter maga keresztelt meg, Cornelius római százados volt. A zsidókeresztényeknek ez a lépés megfoghatatlannak tűnt fel, annyira beléjük itatódott az ősrégi felfogás, hogy csak a zsidók vannak az üdvösségre kiszemelve. Jézus maga közvetlenül szintén csak a zsidók között működött. A Mesternek a minden nemzetek megtérítésére vonatkozó parancsa csak lassan hatotta át a köztudatot. Péter azonban nyugodtan hivatkozott arra, hogy Isten a pogányokat is meghívta az üdvösségre. Mások viszont, akiket az üldözés idegen tájakra vetett, kitörő lelkesedéssel fogadták a hírt, hogy az apostolok vezére megnyitotta az üdvösség kapuit a nem-zsidók előtt is. Csakugyan, az igehirdetés súlypontja ettől kezdve fokozatosan áttolódik a pogányokra.

Ebben a fordulatban legfőbb része a „nemzetek” (vagyis a pogányok) nagy apostolának, sz. Pálnak volt.

Az Ap. Cselekedeteinek első fele főleg sz. Péter működésével foglalkozik, második felét majdnem teljesen Pál működésének ecsetelésére fordítja.

Pált, a damaszkuszi megtértet, tarsusi magányából Barnabás szólította ki, aki úgy látszik, az apostolok egyik legelső híve (Alexandriai Kelemen szerint már az Úr 72 tanítványának egyike) volt.* Ez a cyprusi származású, tűzzel, „hittel és Szentlélekkel tele ifjú”, akinek külseje is rendkívül megnyerő s méltóságteljes lehetett (Lystrában a nép Jupiternek nézte), akkoriban Szíria ragyogó kultúrájú nagyvárosában, Antiochiában kezdte hirdetni Krisztust. Antiochia, ez a még romjaiban is fenséges, királyi város az Orontes partján, akkor félmillió lakossal bírt. Nagyszerű fekvése s eleven kereskedelme Róma és Alexandria mellett a császári birodalom harmadik legelőkelőbb s legműveltebb középpontjává avatta. A daphnei Apolló kolosz-szalis szobrának és mirtus- és borostyánligetek közt épült szentélyének csodájára járt az akkori római és görög világ. A város egyik csendes sarkában igazhitű zsidók gyakorolták ősi vallásukat; közülük a Jeruzsálemből érkező Krisztus-hirnökök szavára sokan tértek meg s lettek maguk is az új hit apostolaivá.

Barnabás, akit a jeruzsálemi hívek küldtek Antiochiába, csakhamar nem győzte már a munkát. Felkereste tehát Tarsusban barátját, Pált s megkérte, jöjjön segítségére. Ez, mintha Barnabás meghívásában Isten szózatát ismerte volna fel, útnak is indult — úgy 40—45 éves lehetett — és csakhamar Krisztus-szeretetének egész férfias lelkesedésével vetette rá magát a pogányok megtérítésének feladatára. Külseje nem volt olyan megnyerő, mint Barnabásé, de meggyőződésének s apostoli hevének maradéktalanul szolgálatába állította szellemének hihetetlen rugalmasságát s írástudói műveltségének gazdag tárházát.

* Az Egyház őt is, mint sz. Pált, az apostolok közé számítja.

Ettől fogva Pál lett a kereszténység legnagyobb s máig utolérhetetlen propagátora. Annyira, hogy egyes racionalisták — minden komoly ok és alap nélkül — őt szeretik megtenni a kereszténység voltaképeni megalapítójának és szervezőjének. Alap nélkül, mert Pál az ő írásaiban semmi olyant nem mond, ami csírájában ne lenne már Krisztus tanításaiban feltalálható; e mellett neki — amit nem szabad feledni — Jézus tanítását illetőleg lényegesen több kútforrás állt rendelkezésére az apostoltársak s a hívek élő hagyományaiban, mint amennyit a 3 első evangélium tartalmaz (a 4-ik csak Pál halála után íródott).

HELYESEN IRJA a nagynevű Schell Hermann: „Mindig újra felmerül a kérdés, főleg ha az egyházi hittant Jézus evangéliumával és aztán sz. Pál leveleivel összehasonlítjuk, vajjon *nem Pál-e ennek a hittannak a voltaképeni megalapítója*, Jézus helyett? De ez csak látszati kérdés. Pálnak akár életét vizsgáljuk, akár iratait: ő egy szélvész, amelyen keresztül Krisztus az, aki az ő erejét kifejti; egy könyv, amely semmit sem tartalmaz és semmit sem akar tartalmazni mint csak a megfeszített Jézust. Pál apostol egész élet-tartalma: Jézus. Épp azáltal lett világapostollá, hogy Jézus lett az ő életének tartalma s hogy ezt az élettartalmát úgy átélte, hogy farizeus létére szét kellett robbantanania az átöröklött üdvösségtannak minden nemzeti korlátját... Pál Jézus nélkül semmi. Csak mint Jézus hírnöke lett ő minden idők egyik legnagyobb apostola. Levelei bizonyos fokig evangéliumok: bennük Jézust egy Istent kereső, megrettent, bűntől sanyargatott, megváltásra szoruló s üdvösségre szomjas lélek eleven tükrében mutatja fel. Miként az evangélium Istent az Istenemberben nyilatkoztatja ki, úgy Pál levelei az Istenembert tárják fel az emberben . . .”³

Pál, aki a zsidó „Saul” név mellett a latinos Paulus nevet valószínűleg már gyermekkora óta használta, mint ahogy ilyesmi az akkori római-hellén kultúrvilágban nem volt éppen ritka, már neveltetésénél fogva valósággal élő kapcsolatot jelentett a zsidó és a hellén-

római kultúrvilág között. Zsidó is volt, görög-római is; e kettős jellegnek minden előnyös tulajdonságát egyesítette magában. Működését főleg két mozzanat jellemzi: vállalkozásának hihetetlen nagyvonalúsága s szellemének, teológiájának meglepő mélysége. Valósággal az egész világot meg szeretette volna nyerni Krisztus hitének, s hogy ez a hit mindjárt az egész életet birtokába vehesse s átvilágíthassa, sietett annak mélységeit is minél közérthetőbb formában a hívek elé tárni. Jézusnak nincs, azóta sem akadt oly lánglelkű hirdetője, hozzá hasonlóan mély és sokoldalú exegétája, mint ő.

Pál lelki portréja élénken emelkedik ki az Ap. Cselekedeteiből és saját leveleiből. Csupa mélyen égő, szinte elfojtott tűz, amely csak ritkán lobban fel szenvedélyes, érzelmi megnyilatkozások perzselő lángjává, de annál bensőbben éget és forral egy elképzelhetetlenül munkás és viszontagságos élet minden fordulatán, folytonos halálveszedelem és leghevesebb ellentmondások fergetege között. „Krisztus szeretete hajt minket”, írja Pál maga egy helyen s enélkül a lázasan lüktető, belsejét perzselő szereteten kívül csakugyan nincs lélektani magyarázata ennek az életnek, ennek az egyéniségnek. Pálnak minden sora, minden megállapítása magán viseli az elmélyült elmélkedés, az evangélium szellemében való tökéletes elmerülés jeleit: ő az első nagy prizma, az első reflektor, amely az evangélium egyszerű előadásait színeire bontja, kielemez s aztán fényes sugarakban szórja maga köré, messze körben, úgyszólván az egész akkor ismert kultúrvilágban. S ez a tűz mégis állandó szent magánosságban ég! A hitani érvelés és tanelemzés terén ezekre a magasságokra senki kívülről e korban nem szállt fel; az apostolok maguk, mint gyéren fentmaradt leveleikből ki-sejthető, megmaradtak az egészen egyszerű igeközlés primitív, problémátlan módszereinél. Pál egyedül jár

sasszárnyakon már akkor, amikor az evangélium sasa, János még csendes kontemplációban s aránylag szűk-körü apostolkodásban tölti napjait Efezusban s a 4. evangélium megírása még sokáig várat magára.

Pál tudatában is van különleges, egyedülálló küldetésének. Teljes alárendeltségben az idősebb apostollal s főleg a vezérrel, Péterrel szemben, akiknek azonban egyszer szembe ellentmond, teljes alázatos elismerésében annak, hogy semmije sincs magától, hanem minden az Úr kegyelmének adománya benne, mégis érzi s tudja, hogy neki többet kell tennie a többi apostoloknál s többet is tett, dolgozott és fáradt az evangéliumért. Többet mennyiségben és talán azt is mondhatjuk: minőségben is. Mint egy szélvihar zúgott végig a birodalom széles térségein, bár ugyanakkor, mintha csak a magánosságnak s elmélkedéseinek élne, mintha csakis tudós szemlélődő lenne, oly mélyen hatol be a krisztusi hit igazságaiba s oly eleven kincseket hoz fel ezeknek az igazságoknak titokzatosan örvénylő tárnáiból. A Gondviselés legszembeszökőbb adománya ő, fiatalon szárnyát próbálgató titánja keresztény ígehirdetésnek, büszkesége, öröme, kincse a fejlődő Anyaszentegyháznak. Az apostoltársak nagyra is értékelik őt; Péter magasztalva emlegeti s elismeri a „Pálnak adott bölcseséget”, sőt leveleit a többi szent iratok közt említi (1 Pét. 3, 15. k.). Elmondhatjuk: mondhatatlanul szegényebb lenne első századbeli s apostolkori irodalmi hagyatékunk, ha Pál apostol levelei nem volnának a kezeink között.

Négy hatalmas útra indult abból a célból, hogy a világot Krisztusnak megnyerje.

Első útját Barnabás és részben Márk (a későbbi evangélista) kíséretében tette meg, 44 és 48 között. Antiochia, Seleucia és Ciprus voltak ennek az útnak

főállomásai. Ciprus-szigetén keresztelte meg az első római: Sergius Paulus prokonzult. Majd Kisázsziába sietett, de Márk már innen nem kísérte tovább, csak Barnabás.

Attól kezdve, hogy a pisidiai Antiochiában a zsidók hevesen ellene fordultak, Pál igehirdetése elsősorban a pogányok felé irányult. További útja valóságos diadalmenetté szélesedett; a pogányok közt mindenfelé sikerült egyházközségeket alapítania. Lisztrában a pogányok egyenesen Istennek nézték, a zsidók viszont félholtra kövezték. Magához térve Pál Derbé környékén hirdette Jézust s azután visszatért a szíriai Antiochiába. Ezeket s a következő utakat mind elég részletességgel adják elő az Apostolok Cselekedetei, de Pál leveleiből is sok adatot tudunk meg az utak egyes részleteiről.

Antiochiában éppen heves vita lángolt fel a keresztények között arranézve, kötelezi-e a zsidó szertartási törvény a kereszténységre megtérő pogányokat is, vagy nem? Vagyis: ha egy pogány kereszténnyé akar lenni, alá kell-e előbb vetnie magát a körülmetéltetésnek s meg kell-e azután tartania a zsidó étkezési tilalmakat? Pál e kérdésekre nemmel felelt, mert nem látta szükségét annak, hogy a megtérő pogányokra szükség nélkül ilyen terheket rakjanak. Mások viszont a zsidók érzékenységre való tekintetből szerették volna a zsidó szokások érintetlen fenntartását, legalább egyelőre. Részben éppen Pál kezdeményezésére Péter az apostolok jeruzsálemi összejövetelén az ú. n. „apostoli zsinaton” (51-ben) kimondta, hogy a zsidó szertartási törvény a megtérő pogányokat nem kötelezi.

Második útján Pál a kisázsiai Galáciát és Frígiát járta be; itt már Timotheus is vele volt. Ezen az útján történt Troaszban (51 körül), hogy amint éppen

azon habozott, merre felé vegye útját, álmában egy „macedon ember” jelent meg Pálnak s így szólt hozzá: „Jöjj át Macedóniába és segíts rajtunk!” Az apostol ebben az álomlátásban Isten intését látta, aki őt Európa felé hívja.⁴ Átkelt tehát a tengeren s e perctől fogva Európa lett működésének legfőbb színtere. Ettől kezdve szerepel mellette Lukács is, a későbbi evangélista s az Apostolok Cselekedeteinek szerzője, aki mostantól fogva Pálnak hűséges utitársa, később pedig lelkes krónikása lett. Vele, az antiochiai születésű, finom műveltségű orvossal a hellén műveltség és gényusz vonul be az evangelizáció történetébe: „az összhang, a nyelv kelleme, ez előadás szépsége és világossága”.⁵

Pál hamarosan sorra járja Hellén-Európa városait s mindenütt egyházközségeket alapít: Philippiben, Thesszalonikában (Szaloniki), Bereában, Athénben, Korinthusban. Az egyházközségekben azonnal eleven élet pezsdül: istentiszteleti összejöveteleiknek közép-pontjában az Oltáriszentség áldozata és egyideig a szeretet-lakoma áll, görög szokás szerint. Az is görög szokás, hogy ilyenkor mindenki maga hozza magával a vacsoráját, ami Korinthusban arra a visszaélésre vezetett, hogy a gazdagok csakhamar elkülönítették magukat a szegényektől. Ez a visszaélés az utókorra nézve mérhetetlen haszonnal járt. Sz. Pál ugyanis élesen kikelt ellene első Korinthusi-levelében s így mintegy csak melleleg, az eucharisztikus istentisztelet ősi, apostoli szokását is megörökítette, az Oltáriszentség ősi kultuszát s az erre vonatkozó krisztusi gyakorlatot nyomatékosan és félreérthetetlenül megállapította. Közvetlenül az ő feledékeny korinthusi hívei számára, közvetve pedig minden következő idők kereszténysége számára.⁶

A viták és versengések, amelyek a korinthusi hívek egységét megzavarták, nem lehettek általánosak.

Ellenkezőleg, magának az apostolnak leveléből kitűnik, hogy az első keresztények összejövetelei a szeretet és a szent vigasság jegyében állottak. A hívek a béke és szeretet csókjával üdvözölték egymást; az istenfélelem és hálálkodás szavai ömlöttek ajkukról.⁷

Athén volt az egyetlen hely, ahol Pálnak csak gyér sikerei voltak. A hatalmától megfosztott s most már csak a tudománynak élő város régtől fogva a kételkedő, hiú és kevély bölcselkedés színhelye lett, amelyben a stoikusok és epikureusok voltak a hangadók. Pál az areopágon ugyancsak megragadta őket, hiszen a saját költőiket idézte s a náluk divatos szellemeskedés hangján szólt hozzájuk. Azonban amikor a felfeszített és feltámadott Krisztusról kezdett beszélni, a stoikus és epikureista athéniek legnagyobbbrészt egyszerre hátat fordítottak neki.

Valószínűleg Athénből írta sz. Pál első apostoli levelét: a Thesszaloniakhoz címzett 1. levelet.

7.

Szent Pál teológiája. Az evangélium első dogmatikusa. Teológiájának középpontja: Krisztus. Róma felé.

Hiányos és egyoldalú képet alkotna azonban Pál apostolról az, aki benne csupán a kereszténység nagystílusú propagátorát látná meg. Époly nagy ő mint teológus is, mint a krisztusi tanletétnek első, széles ecsetelésű és bámulatosan mélyreható elemzője, kifejtője, bizonyos fokig már rendszerezője is.

Emberileg szinte érthetetlen, mikép tudott az egykori rabbinövendék oly mélyen és önállóan behatolni az evangélium szellemébe, akkora biztossággal mozogni a legelvontabb s legnehezebb dogmatikai kérdések terü-

letén; oly bátran és mégis biztosan fejteni ki és szinte rendszerezni az evangéliumban inkább csak megcsillanott tanokat, biztos és határozott logikával vonni le belőlük dogmatikai, erkölcstani, egyházfegyelmi és hitbuzgalmi következtetéseket. Nem iskolás, tudákos fejtegetés és rendszerezés ez, hanem csodásan eleven, egyéni s mégis egyetemes érvényű elmélyedés és új szavakba foglalás, egy ezredéves teológia első, alapvető névosztása, kifejezésekbe öntése.

Bámulatos mélységek nyilatkoznak meg pl. a Római- vagy a Galata-levélnak a kiválasztásról, az ótörvény s a jézusi kegyelem közti szakadékról szóló részeiben, az első Korinthusi-levélnak a szeretetről, a szüzességről, az Oltáriszentségről, a felbonthatatlan házasságról szóló szakaszaiban. Megkapó lelkipásztori bölcsesség a pasztorális levelekben, amelyekben Pál kedvenc tanítványainak, Timotheusnak és Titusnak előadja a maga lelkipásztori tanácsait, tapasztalatait, megvilágíttatásait. Ha a sugalmazásban nem hinnénk, azt kellene mondanunk: sz. Pál a világ egyik legcsodálatraméltóbb vallásbölcseleje és filozófiai zsenije. Hol maradnak e mélységek és verőfényes világosságok mögött Plátó legszebb fejtegetései — pislákoló éjjeli mécsesek a nappal ragyogása mellett! Lángész volt-e Pál? A bölcselek és valláskutatók királya? Nem: több; egy zseni, akit Isten emelt föl az apostoli tisztre s közvetlen sugalmazásaival nevelt páratlan szellemóriássá.

Sz. Pál levelei az újszövetségi szentírás első termékei. Időrendben valószínűleg az első Thesszalonikai-levél köztük a legrégebb. Érdekes megfigyelni, mennyire az alkalmi levél jellege uralkodik még ezen az íráson s hogyan fejlődik ki leveleinek nyomán Pál apostolban magában az egyre szilárdabban, biztosabban, merészebben érvelő dogmatikus, a biztoskezü mora-

lista és egyházkormányzó. Az első Thesszalonikai-levél még maga az egyszerűség, a gyakorlati és alkalomszerű gondoskodás! Mennyivel fejlettebb ecsetkezelést mutat pl. a Római-levél széles, sugárzó dogmatikája! Vagy az Efezusi-levél fejlett egyházkormányzói és evangéliummagyarázói ereje! Vagy éppen a Zsidókhoz írt levél ó- és újszövetségi összehasonlító teológiája! Vagy Pál utolsó levelének, a 2. Timotheus-levélnak kiforrott pasztorális teljessége!

Annál meglepőbb Pálnak ez az evangelizáló tökéletessége, mert hiszen amikor ő prédikált és írt, az evangéliumok még maguk sem voltak leírva; az első három evangélium létesülése sz. Pál működésének delelőjére esik, az utolsó pedig csak évtizedekkel sz. Pál halála után látott napvilágot. A harmadik evangélium szerzője éppen sz. Pálnak kísérője és tanítványa, Lukács lett. Így sz. Pál csakugyan nem az írott, hanem az elevenen hirdetett evangéliumnak lett interpretátora.

Érdekes, hogy Pált elsősorban a mostani, a megdicsőült, mennyei Krisztus érdekli, aki megváltói hatásában a földön tovább él, míg Krisztusnak földi, történelmi életét mint ismertet feltételezi, arról nem sokat ír. Ám büszke rá, hogy ő is látta Jézust, az apostolok közt utolsóként s „elvetéltként”.¹ A megfeszített s megváltói munkáját befejezett Jézus áll a szeme előtt, akiben az istenség egész teljessége lakozik;² általa és érte van teremtvé minden,³ ő az Isten, ereje és szépsége;⁴ ő az örök Isten, aki a szolga alakját magára öltötte.⁵ Ez a Jézus az Egyház által van ma köztünk, ezért lényeges az Egyház, Jézus „teste”,⁶ amelynek tagjai vagyunk mi hívek. Mindenikünknek megvan a helye benne.⁷ S mivel így egy test vagyunk, nem lehet különbség zsidó és görög, férfi és nő, szabad és rabszolga között. Ez a testtészervezettség teszi,

hogy az Egyházban vannak előljárók s vannak alattvalók; ő maga mint apostol szintén előjáró, parancsol s engedelmességet követel.⁸ A tekintélyi elvből nem enged, bármennyire a Szentlélek az, aki által Jézusban részünk van⁹ s bármilyen hasznos a karizmák rendkívüli adománya, hiszen azokkal éppen a korinthusiak vissza is élnek.¹⁰ Ime az Egyház szociális szervezete! A világ befejezője az ítélet, az Úr napja, mely mindent felderít¹¹ s legyőzi a rosszat.¹² Hogy az ítéleten jól megálljunk, erkölcsös életet kell élnünk Krisztusban. Pál nagy moralista; mindig azzal végzi leveleit, hogy tökéletességet követel Isten szolgálatában és Krisztus követésében.¹³ Ez az egyetlen életcél és érték; ehhez képest minden más csak hulladék és „szemét”.¹⁴

Ez az erkölcsi eszmény nála minden természetfölöttisége mellett feltűnően emberi a szó nemes értelmében: szereti népét, tud felségesen gyengéd és anyaiain figyelmes lenni; helyenként enyhén szellemes, majdnem tréfás hangot üt meg; nemesen dicsekszik, hihetetlen közvetlenséggel számol be egyéni örömeiről, bánatairól. Büszkén hivatkozik arra, hogy ő is zsidó, farizeus, körül van metélve; de ugyanakkor őszintén becsüli a hellén kultúrát is, beszédeit Aratos, Menander, Epimenides egy-egy versével élénkíti; tetszik neki a római impérium rendje és békéje, a „pax romana” szilárd, érces fegyelme. Érdeklődésének és vágyainak igazi középpontja azonban egyedül Krisztus, akinek szeretete úzi és hajtja¹⁵ s akiért mielőbb feloszlani és akivel egyesülni szeretne.¹⁶ Ómiatta szereti lángolón az embereket is, akiket Krisztus világának csodás titkaiba óhajt bevezetni. „Mindenkinek mindene lesz, hogy Krisztusnak megnyerje őket” s lelkének egész tűzével lángol mindazért, „ami csak igaz, ami csak tisztességes, ami csak igazságos, ami csak szent, ami csak szeretetreméltó, ami

csak dicséretes, erényes, magasztos: arra irányuljanak gondolataitok“.

Athénből Pál Efezuson át Antiochiába tért vissza s itt ismét két esztendeig prédikált. Innen Jeruzsálem felé vette útját. Közben azonban állandóan Rómára gondolt, Rómába vágyott; mintha érezte volna, hogy ez lesz a központ, ezt kell mindenekelőtt Krisztus számára megnyerni.

Már 58-ban, mikor még Korinthusban járt, hosszú levelet írt a római híveknek: talán legszebb, összefoglalóbb, dogmatikai tartalmú levelét: a „Római levelet“. Hogy ebben 24 ismerősét külön üdvözölteti, jele, hogy már akkor számos személyes híve élt az Örök Városban. Kitérnek e levélből mellesleg, hogy már ekkor a római keresztények között mindenféle nemzet és társadalmi osztály képviselve van: a zsidó származású Prisca és Aquila, sőt Aristobulusnak, Heródes király unokájának házanépe, valamint született rómaiak: Urbanus, Ampliatus, Rufus, Junia, görög nevűek, mint Phlegon, Hermes, Philologus, Nereus és mások.¹⁷

Az apostol nagyon jól tudta, hogy ezt a sokféleséget nehéz lenne pusztán természetes alapon egyesíteni. Hiszen a pogányok, rómaiak és görögök hallatlanul büszkéek voltak a maguk műveltségére s mindenkit barbárnak neveztek, aki nem tartozott közéjük; viszont az igazhitű zsidók meg azokat nézték le, akik nem Ábrahám fiai s az ígéretek örökösei voltak. Ezért fejti ki szent Pál éppen a Római-levél elején hosszasan, hogy sem a pogányság, sem a zsidóság mint ilyen nem üdvözít; sem a törvény, sem a törvény szerint való cselekedetek magukban nem elegendők, hanem az evangélium az, ami pogányt és zsidót egyaránt az Úr kegyelmére s az üdvösségre elvezet. Érdekes

különben, hogy Pál levele végén határozott engedel-
mességet követel a zsidóktól is a római felsőbbiségek
iránt.¹⁸

Ez az engedelmesség akkor még nem volt vére-
sen nehéz dolog; a fiatal Néró helyett még Seneca és
Burrhus vitték a kormányt. De az idők hamarosan
megfordultak. Pál már előre megállapította a keresz-
tények kötelességeit: az engedelmességet a polgári
hatóságok iránt, de csak mint Isten szolgálai iránt. Isten
szolgálatára minden fölött való.

Négy évvel a Római-levél megírása után Pál régi
álma teljesült: Rómába került. De ezúttal — mint
fogoly!

JEGYZETEK

5

¹ Csel. 5, 17 — 42. ² Csel. 6, 10. ³ Csel. 6, 7. ⁴ Csel. 7.
⁵ Csel. 8, 1. ⁶ Csel. 8, 17. ⁷ Csel. 21, 8. ⁸ Csel. 8, 3. ⁹ Gal. 2, 9.

6.

¹ Csel. 12, 5. ² Csel. 10. r. ³ Christus (22.) 12 k. ⁴ Csel. 16,
9. k. ⁵ Fouard, St-Paul, II. 132. ⁶ 1 Kor. 11, 17. kk. ⁷ 1 Kor. 16,
20; 1 Pét. 5, 14; 1 Tessz. 5, 12—21.

7.

¹ 1 Kor. 15, 8. ² Kol. 2, 9. ³ Kol. 1, 16. ⁴ 1 Kor. 1, 24.
⁵ Fil. 2, 6. ⁶ Ef. 3, 21. ⁷ 1 Kor. 12, 28. ⁸ 1 Tessz. 5, 12; 1 Kor.
9, 1. 2. ⁹ 1 Kor. 1, 9 stb. ¹⁰ 1 Kor. 14. ¹¹ 1 Kor. 4, 5; 2 Kor. 5, 10.
¹² 2 Tessz. 2, 8. ¹³ 1 Kor. 11, 1; Fil. 2, 5. ¹⁴ Fil. 3, 8. ¹⁵ 2 Kor.
5, 14. ¹⁶ Fil. 1, 23. ¹⁷ Róm. 16, 3; Csel. 18, 2. 26. ¹⁸ Róm. 13, 1—5.

HARMADIK FEJEZET: A KERESZTÉNYSÉG RÓMÁBAN.
(42—70.)

8.

A vas és arany Rómája. Szent Péter első római időzése. A kereszténység a római társadalom mély rétegeiben. A zsidók s velük együtt a keresztények kiűzése Rómából. Péter elhagyja Rómát. Pál megérkezik. Fogsága előzményei, fellebbezése a császárhoz. Az „oroszlán torkában“. Pál első római tartózkodása. Péter másodszor Rómában.

Mihelyt az apostolok eloszolva hozzáláttak a különféle népek megtérítéséhez, nem mellőzhették az akkori művelt világ középpontját sem: Rómát. Minden okuk megvolt arra, hogy az új vallás centrumát ott üssék fel, ahol az akkori politikai és művelődési életnek gyújtópontja állt.

Miért éppen Péternek és Pálnak jutott osztályrészül a római misszió? Ki tudná megmondani? Lehet, sőt valószínű, hogy Péter éppen apostolfejedelmi öntudatából kifolyólag szánta rá magát a római letelepülésre. Pál pedig, mint a minden természetes adottsággal okosan számító, messzenéző propagátori lángelme azért vágyódott Rómába, mert a császárvárosban az íghirdetés legtermékenyebb gócpontját ismerte fel. Apostoli körútja miatt azonban csak későn jutott el Rómába, már mint fogoly.

Róma akkoriban a világ ura volt. A roppant birodalomnak nemcsak minden kincse, kultúrája és bűne, hanem minden bölcsellete és vallása is mint valami hatalmas tartályba folyt össze az örök városba s az így keletkezett eszmei és világnézeti zűrzavar csak hozzájárult ahhoz, hogy Róma lelke önmagával meg hasonuljon s azt a furcsa kiéltséget, életúntságot és erkölcsi ürességet mutassa, amelyet később Ulpianus

„taedium vitae”-nek nevezett. Hellas istenei mellett Egyiptom és Előázsia idegenszerű, titokzatos, félelmetes és buja istenségei ütöttek tanyát a római fővárosban. Caligula idején, 38 táján, már nagyban dívott itt Isis, Adonis és Aphrodite tisztelete, az emesai Elagabalé, Baálé s a karthágói Égi-szüzé, hogy útját készítse elő a mithrászi vallásnak, az egyiptomi napimádatnak, amely később legtovább dacolt Krisztus hitével. A művelt római, ha időnkint belemerítette is nyugtalan lelkét a forró és fantasztikus kultuszok színpompás és sejtelmes szertartásaiba, nem hitt bennük igazán s lelkében valamennyit megvetette. Az ő istene a dicsőség, a hatalom és legfőlebb még az arany volt, amelyet a négy világtájról egyaránt ontottak hódoló adófizetők és hízelgők a világ urának lába elé.

Ebbe a városba tette át székhelyét az apostolok feje, Péter.

EGY SZELLEMESEN FRANCIA ÍRÓ párbeszédet írt, amely a Rómába érkező apostolfejedelem s egy utcán lézengő, unatkozó és kíváncsi római között folyik le. A római kikerdezi a szegényesen, hitvány öltözetben gyalogló, poros és műveletlen ázsiait. Péter sorban kivallja neki, hogy nincs sem aranya, sem ezüstje, hogy élete nagy részét halászattal s hálóinak foltozgatásával töltötte el s hogy most ide jött egy Istent hirdetni, aki a legszegényetesebb körülmények közt, kereszten, két zsvány közt halt meg. Ennek az Istennek a hitét akarja most a Capitolium isteneinek helyébe emelni s az egész világon elterjeszteni. A párbeszéd szerint a római meghallgatja a toprongyos vándort, végignézi rajta s aztán vállatvonva tovább ballag, miközben csak ennyit mormog a foga között:

— Szegény bolond!¹

Emberileg csakugyan örülettel volt határos Péter vállalkozása. Egyenesen az oroszlán vermébe lépett be. De Péter bízott Abban, aki őt küldte.

Első római megjelenésének idejét régi, megala-

pozott hagyomány a 42. év tájára teszi. Tény, hogy számos római régi síremlék szent Pétert börtönben ábrázolja; ez némi valószínűséget nyújt annak a feltevésnek, hogy Péter mindjárt zsidóországi fogságából való szabadulása után került Rómába. Ez tökéletesen egyezne az Ap. Cselekedeteinek ama titokzatos (valószínűleg óvatosságból titokzatos) közlésével, amivel aztán a Péterről szóló rész ebben a könyvben nagyjából be is fejeződik: hogy Péter a fogságból kiszabadulván „egy más helyre távozott”.² Mi lehetett ez a „más hely” és miért nem írja ki Lukács, melyik volt az? Meglehetett az oka rá; talán ugyanaz, amely Pétert 1. levelében arra indította, hogy Róma helyett „Babilont” írjon, mikor tartózkodási helyét akarta megjelölni. Mindenesetre mihelyt Péter Rómába ért, itt számos honfitársával találkozott, hiszen már azok közt a „jövevények” közt is, akik az első pünkösti igehirdetésen jelen voltak s Péter prédikálását hallották, sőt akiket aztán éppen Péter keresztelt meg, sz. Lukács szerint voltak római zsidók is;³ ezek azóta római otthonukba is megvitték az új hitnek, a jézusi eseményeknek hírét. Így a kereszténység már nem volt teljesen ismeretlen Rómában, mikor az apostolfejedelem oda megérkezett. A Porta Capena vidékén, a Campus Martius kicsiny boltjaiban s a város fényes bankházaiban, a Transtiberis és a külvárosok viskói közt, a toprongyos zsidó kézművesek és a beérkezett zsidó-rómaiak társaságában Jézus neve ekkor már alkalmassint közzájón forgott.

Az apostol először bizonyval a szegényebb zsidók közt húzódott meg, kisebb műveltségű és társadalmilag jelentéktelen népség között. Valószínűleg ezért sem hívták meg, mint később Pált, akinek mint írástudónak is neve volt, hogy a római zsinagógában prédikáljon. Péternek fáradságosan, egyenkint kellett a fel-

támadott Mester számára híveket toboroznia. Bizonynal vele volt Márk is, az ő görög tolmácsa, akire a görögül alig beszélő Péternek szüksége volt, hiszen a római köznép ebben az időben főként görögül beszélt. Az első római igehirdetők társadalmi jelentéktelensége okozhatta, hogy az első megtértek nem bölcselők és rétorok, nem előkelő emberek voltak, hanem rab-szolgák, szegény iparosok és egyszerű asszonyok.

Lassan azonban született rómaiak is csatlakoztak a megtértekhez. Megint elsősorban szegények, rab-szolgák. Mintha az apostolfejedelem első római prédikációinak visszhangja lenne, úgy hatnak ma is annak a levélnek szavai, amelyet később hozzájuk intézett:

„Szolgák, engedelmesek legyetek uraitoknak minden félelemmel, nemcsak a jóknak és szelídeknek, hanem a keményeknek is. Mert az kegyelem, ha valaki Isten iránt való lelkiismeretességből tűri a viszontagságokat, igazságtalanul szenvedvén . . . Mert erre vagytok hivatva, minthogy Krisztus is szenvedett értünk, példát hagyván nektek, hogy az ő nyomdokait kövessétek; aki bűnt nem tett, sem álnokság az ő szájában nem találtatott, ki midőn szidalmaztatott, nem szidalmazott, midőn szenvedett, nem fenyegetőzött, hanem átadta magát az őt igazságtalanul elítélőnek.”⁴

A lángoló hitnek fényes bizonyága, hogy ugyanezekhez a rabszolgákhoz Péter már ezeket a büszke szavakat is intézhette:

„Ti pedig választott nemzetség, királyi papság, szent nemzet, szerzett nép vagytok, hogy hirdessétek annak erejéit, aki a sötétségből hívott titeket az ő csodálatos világosságára.”⁵

De azért helyel-móddal az előkelőbbek is érdeklődni kezdtek az új hit iránt. Az a főúri hölgy, Pomponia Graecina, akiről Tacitus említi, hogy 40 éven át gyászruhát viselt s abban a gyanúban állt, hogy idegen „babonaságot követ”,⁶ valószínűleg szintén Krisztus titkos követője volt; ezt a feltevést támogatja

az is, hogy a neves római katakomba-kutató, De Rossi a Lucina-féle földalatti temetőben egy „Pomponius Grekeinos” sírját fedezte fel.

A kereszténység terjesztésének fő eszköze mindig és mindenütt a személyes, élőszóval való igehirdetés volt. Ennek az élő igehirdetésnek kiegészítőjeként azonban csakhamar jelentkezett az írásos igeközlés is. Amint Péter és Pál levelekben erősítették az általuk alapított egyházközségek hitét, ugyanígy tettek mások is: apostolok s apostolok tolmácsai. Papias, sz. János apostol tanítványa értékes adatokat közöl az első evangéliumok eredetéről s közléseiben részben egyenesen mesterére, Jánosra utal mint forrásra. Jézus szavait, úgymond, héber nyelven Máté gyűjtötte össze; írását aztán többen lefordították „tehetségük szerint”. „Márk, mivel Péternek tolmácsa volt, pontosan, bárha nem rendszeres sorrendben, leírta Jézus szavait és tetteit, amelyekre emlékezett; mert ő maga nem hallotta, nem is kísérte az Üdvözítőt.”⁷ A 3-ik evangéliumot Lukács, Pál apostol kísérőtársa írta meg, aki már az események időbeli sorrendjére is ügyel. A három első evangélium mindenesetre az Ap. Cselekedetei előtt jelent meg, ez pedig 62—64 tájt látott napvilágot; úgyhogy a szinoptikus evangéliumok legkésőbb 60 felé keletkeztek. Szinoptikusoknak — összenézőknek — azért nevezzük őket, mert nyilvánvalóan közös sorrendet követnek, valószínűleg közös forrás: az apostoli igehirdetés során kialakult élőszó-szöveg szerint. Máté a zsidóknak írt — már ez is valószínűsíti művének a zsidók szétszóratása, a 70. év előtt való keletkezését; s azért tömördek olyan adatot s utalást tartalmaz, amely közvetlenül csak a zsidók előtt volt érthető. Márk s Lukács viszont görögül írt; könyveik nyilvánvalóan pogány eredetű olvasókat tartanak szem előtt.

Annak a 16. századbeli elgondolásnak azonban, hogy az igaz hit forrása egyedül a Szentírás lehet, nyoma sincs az apostolok egyházában. Az élő apostoli ígehirdetés és a Krisztus rendelte Egyház tanítói tekintélye a hit közvetlen forrása; ez az élő „traditio”.

Ekkor, 51-ben, a római zsidók és keresztények életét hirtelen esemény, mintegy földalatti lökés rázkódattatta meg, előjele a hamarosan elkövetkezendő, rettentő földrengésnek: Claudius császár száműzte Rómából a zsidókat, mert mint a pogány Suetonius mondja, egy „Chrestus nevű ember ösztökélésére állandóan zavartak.”⁸ A „Chrestus” név nem volt ritka a római rab-szolgák világában; de könnyen lehet, hogy a pogány író egyszerűen Krisztus nevét tévesztette össze egy lázítóéval s az *i* betűt *e*-vel helyettesítette. Ezt a Claudius-féle száműzetést az Apostolok Cselekedetei is említik.⁹ Nem ez volt az első zsidókiűzés Róma részéről. Szerencsére a számkivetés nem tartott sokáig és zsidókkal együtt a velük egy kalap alá fogott keresztények is csakhamar visszatérhettek római lakóhelyükre.

Péter azonban ezt az alkalmat, úgy látszik, felhasználta arra, hogy Keletnek utazott s meglátogatta az ott alapított, régebbi egyházközségeket. Csak 63 vége felé tért vissza az Örök Városba. Időközben azonban, a 61. év tavaszán érkezett Rómába az Örök Város másik nagy apostola: Pál, mégpedig bilincsben.

Pálnak 3-ik körútja után saját népével gyűlt meg a baja Jeruzsálemben. Régi ellenségei hamis ürüggyel (hogy egy körülmetéletlen embert vezetett volna be a templomba) rátámadtak s utcai csődületet támasztottak körülötte. A római helyőrség vezére, Lysias tribunus kimentette ugyan őt a zavargók kezéből, de egy-

úttal fogságba vetette, mint ma mondanák, védelmi őrizetbe vette. A rómaiaknak úgysí ezer gondjuk volt a zsidókkal, akiknek nemzeti és vallási érzékenysége, ingerültsége és nyugtalansága állandóan a lázadás veszedelmét jelentette. Lysias Jeruzsálemből Caesareába vitette Pált Felix helytartóhoz, aki nagy érdeklődést mutatott Pál tanításai iránt, de politikából, a zsidók zavargásától való félelemből, egyelőre szintén fogva tartotta ítéletlenül két éven át. Felix utóda, Festus folytatta ezt a halogató viselkedést, mire Pál, részben a zsidók orgyilkos fenyegetéseitől tartva, elúnta a céltalan huzavonát s római polgárjogával élve, a császárhoz fellebbezett. Erre csakugyan Rómába kellett vinni, hogy ott maga a császár ítélkezzék felette. Viszontagságos hajóút után Pál így került első ízben Rómába, ahova különben is régtől fogva vágyott.

Rómába érkezésének időpontja körülbelül egybeesett a fiatal Néró császárnak tényleges trónralépésével. Az ifjú császár mellől ekkor már hiányoztak nemeslelkű gyermekkori nevelői: Burrhus meghalt, Seneca a magánéletbe vonult vissza. A császár mellett egy sereg gonosztevő vitte a tanácsadó szerepét, valamennyi közt a leggonoszabb az elvetemült Tigellinus... Pál ügye tehát Néró kezébe került. Ennek azonban kisebb gondja is nagyobb volt a vallási vitáknál. Szerelmei, kicsapongásai, költői szárnypróbálgatásai fontosabbak voltak neki, semhogy holmi zsidó vallási perlekedésekkel foglalkozzék. Ráért. Pál apostol ismét két évig várhatott a fogságban, szerencséire elég enyhe fogságban, míg az ügyét elintézték.

A börtönben azonban nem maradt tétlen: innen térítgette Rómát! Saját őreit, a váltakozó pretoriánus őrseget, látogatóit, sőt ezek közt még a császár udvartartásához tartozókat is sorban megnyerte a keresztnek. Mivel azonban szabadon mégsem járhatott-kelhe-

tett s prédikálhatott, fölös idejét arra használta fel, hogy megláncolt kezével sorra írta az általa alapított egyházközségeknek gyönyörű, mélytartalmú leveleit, amelyekben a teológiai szárnyalás már mind erősebben bontakozik ki s ugyanakkor lekipásztori szívének melegsége s aggódo szeretete is legszebb megnyilatkozásaira talál. A Filemon-levél s az előázsiai egyházaknak írt ú. n. Efezusi-levél ez alkalommal íródott, mert bennük Pál határozottan a fogságáról beszél. Egyesek a két Korinthusi-levél eredetét is erre az időre teszik. A filippiekhez írt levél biztosan a római fogságból ered.

Végre 63-ban Pál „kiszabadult az oroszlán torkából”, mint maga mondja. Néró akkor még nem találta veszedelmesnek a keresztényeket és zsidókat. Nem törődött velük. Így hát Pált is szabadon bocsátotta.

Minden valószínűség a mellett szól, hogy Pál kiszabadulása után Spanyolországba ment, mint ezt ő maga tervezte s Római sz. Kelemen mint megtörtént tény említi; majd innen visszatérve az Egei-tenger vidékén látogatta a híveket. Útjának nem egy részletéről a Titushoz és Timotheushoz intézett ú. n. pasztorális levelei nyújtanak felvilágosítást.

Az Örök Város azonban nem maradt ezúttal sem apostoli támogatás nélkül: alighogy távozott belőle Pál, visszaérkezett oda az apostolok fejedelme.

Péter 2-ik római tartózkodása történeti tény. A Szentírás ezt kifejezetten hely szerint nem említi. Más oldalról kapjuk a biztos értesülést, hogy Rómába vonult és ott halt vértanúi halált.* Péternek 1. levele (3, 15.), melyet maga

* Ma már komoly történész nem vonja kétségbe Péter római tartózkodását. Ahogy Harnack maga mondja: ezt a történetiényt bizonyos régebbi protestánsok csak katolikusellenes tendenciából

„Babilonból“ keltez, nem enged meg más magyarázatot, minthogy ő Babilonon jelképesen a birodalom mozgalmas életű pogány és erkölcstelen fővárosát érti. Sz. Kelemen levelében büszkén említi, hogy sz. Péter és Pál a római Egyházat szentelték meg vértanúságukkal. Ezt a két adatot teljesebb megvilágításba helyezi az a körülmény, hogy sz. Péter utolsó tartózkodási helyéről és halálának körülményeiről egyéb értesülésünk nincsen. Biztos, hogy ha Péter másutt halt volna meg, az illető egyház ezt a nagy kiváltságot büszkén emlegette volna.

Az 1. század bizonyítékait nagy erővel támasztja alá a későbbi adatok gazdagsága. A 2. század végén már az Egyház minden részében vallották, hogy sz. Péter Rómában élt és ott szenvedett vértanúságot.¹⁰

Milyen tevékenységet fejtett ki sz. Péter Rómában? Ha pusztá következtetésre volnánk is utalva, akkor is nyugodtan mondhatnók, hogy apostoli méltóságának és elsőbbségének megfelelően olyan módon irányíthatta a római keresztények életét, mint sz. Jakab a jeruzsálemi hívőkét. Nincs azonban szükségünk a pusztá hasonlóságból merített érvekre, mert Hegesippus,

tagadták. A bizonyítékok, amelyek Péter római tartózkodását erősítik, nagyon számosak és teljességgel meggyőzők. Lásd ezek felsorolását: Bangha, A katolikus Egyház krisztusi eredete, 84. k.; Kat. Lexikon: „Péter“ címszónál. A nagynevű francia, Duchesne részleges tanulmányt szentelt a Péter római tartózkodását bizonyító őskori hagyományoknak s következtetéseit így foglalja össze: „Bizonyítható, hogy Péter Rómában járt s itt szenvedett vértanúságot, csupán jövetelének időpontját s itt tartózkodásának időtartamát nem tudjuk pontosan megállapítani.” (Les origines chrétiennes, 2. kiad., 82.) — Még csak néhány évtizede egy új, rendkívül erős bizonyítékát fedezték fel Rómában az archeológusok annak, hogy Péter és Pál apostolok csakugyan Rómában időztek: az Appia-úti Catacumbaevidek ősi apostolemlékét (L. Katolikus Lexikon: „Apostol-emlék” címszónál). Péter római tartózkodása, egyházfői működése és római halála a történeti bizonyosság minden ismérével felderített, többé kétségsbe nem vonható tény.

Irenaeus és Tertullianus kijelentései óta a római egyház apostoli eredetéről és Péter római püspökségéről a tekintélyesebb egyházi írók szintén egyértelműen tanúskodnak.

9.

Az első véres keresztényüldözés. Róma égése. Néró alibit keres. A császári kertek élő fáklyái. A pogányság észreveszi a kereszténységet. Az apostolfejedelmek vértanúsága és kivégzésük szimbolikus jelentősége.

Péter apostol ezúttal valószínűleg csak rövid időt tölthetett az Örök Városban (63—64). Elérkezett annak az ideje, hogy az ifjú Egyház, apostolfejedelmeivel az élén, önvérével tegyen tanúságot a világ fővárosában Krisztus mellett.

64 július 19-én Rómának az a része, amely a Circus Maximus körül terjedt el, hirtelen szörnyű tűzvész áldozata lett. A szél a tüzet csakhamar áthordta a Palatinusra, a Forumra, a Coeliusra, az Aventinusra és Esquilinusra, úgyhogy a régi Rómának több mint fele hat teljes napig dúló lángok martalékává lett. Az elkeseredett tömeg a városon kívül vagy a Marsmezőn hirtelen összetákolt viskókban keresett menedéket s csak természetes, hogy kutatni kezdte a tűzvész okozóját. Csakhamar egyetlen név futott végig a városon, mint a tűzvész szervezőjének neve: a császáré.

A császárt akkor már mindenki emberi szörnyetegnek tartotta. Mikor pl. a város prefektusát, Pedanius Secundust megölték, Néró nem habozott a megölt prefektus 400 rabszolgáját azonnal kivégeztetni. A felháborodott lakosság előtt nyílt titok volt, hogy Burrhust és Octaviát is ő tette el láb alól s hogy Senecára is ugyanez a sors vár; kegyencéről, Tigellinusról

tudták, hogy minden gonoszságra képes. A tűzbolond és versbolond császár úgy látszik költői impressziókra vágyott s azért gyújtotta fel Rómát. Többen azt híresztelték, hogy maguk látták Nérót, amint színésznek öltözve egy toronyból gyönyörködött a borzalmas tűzvész látványában s közben Trója pusztulásának hexamétereit szavalta.

A sugdolózás Néro fülébe is eljutott s a császár csakhamar jónak látta örült gáztettéhez bűnbakot keresni. Jelek és adatok szólnak a mellett, hogy a környezetében élő zsidók sugalmazták a császárnak a legegyszerűbb s legkönnyebb mentőeszmét: azt, hogy az egyre növekvő népharagot legjobban lesz szép lassan ráirányítani a keresztényekre. Rájuk kenni a gyújtogatás ódiáját. A keresztények akkor már tekintélyes réteget, Tacitus szerint „nagy tömeget” (ingens multitudo) alkottak Rómában s éppen nem voltak népszerűek. Mihelyt tehát a gyújtogatás vádját rájuk irányozni sikerült, ezzel egyúttal adva volt a tömeges üldözés és gyilkolás szükségessége is, hogy az elemi erővel feltörő népharagot levezessék s a gyanút a császári aranyházzal elhárítsák.

Néro nem is habozott. A tömeg dühe csakhamar a keresztények ellen fordult, talán nem is annyira azért, mondja Tacitus, mintha bennük látta volna a gyújtogatókat, mint inkább azért, mert a közvélemény rendbontó elemet, az emberi nemnek, értsd: a Birodalom nyugalmanak ellenségeit látta bennük: „odium generis humani”.¹ Azért aztán, folytatja ugyanaz a történetíró, „a halálbüntetést még a meggyalázás büntetésével is tetézték. A keresztények egy részét állati bőrökben vetették dühös ebek elé, amelyek széttép-tek őket; másokat keresztre feszítettek; ismét másokat szurokkal vontak be, hogy az éj beálltával fáklyaként világítsanak. Néro a kertjeit adta oda erre a színjátékra,

s ugyanakkor cirkuszi játékokat rendezett, maga pedig a nép közé vegyült s kocsisnak öltözve hajtotta a fogatokat“.

Római Kelemen jegyezte föl azt a részletet, hogy a színész Néró az alkalmat felhasználva, a keresztényeket a mithológia halálos jeleneteinek eljátszására kényszerítette. Az egyiknek Herculest kellett eljátszania, amint a szurokkal égő inget próbálja letépni testéről, a másiknak Orpheust, akit medvék tépnek szét, a harmadiknak Daedalust, amint repülőgéppel a földre zuhan. A keresztény nőkkel a színpadokon a legszemérméletlenebb jeleneteket játszották végig; ezek közt még a szelídebbek közé tartozott az, ha valamelyiket meztelenül, bikák szarvára kötve vezették be az arénába.² A Pompeiben talált fali festmények egyike-másika valószínűsíti, hogy az ilyenfajta erkölcsstelen kínzások a halálraítélt nőkkel szemben akkoriban nem voltak ritkák.

Nérónak ez a vérengzése volt az első nagy keresztényüldözés bevezetője. Az üldözés csakhamar átcsapott a város határain s egészen Néró haláláig (68) szakadatlanul tartott. Egyesült benne a testi kínzás minden gyötrelme a megrágalmaztatás és hamis vádakodás minden megbélyegzésével. A pogányság minden hatalmassága felgerjedt a keresztények ellen: a vallási fanatizmus és a császárnak hízelegni akaró szolgalelkűség, a bűneiben és aljasságaiban megtámadott, leálczált, megszegyenített testkultusz és a birodalom belső nyugalmaért aggódó konzervativizmus. Mit is keresett egy zsidó szekta a mindenható, fényűző és kéjhajhászó Rómában? Mit akartak ezek a műveletlen galileaiak? Hogyan merészeltek a Jeruzsálemben kivégzett zsidó próféta nevében szembehelyezkedni a világ művelt és gögös uraival?

Megszületett a vértanúk Egyháza...

Az üldözés legjelesebb áldozatai maguk a fő-apostolok voltak: szent Péter és szent Pál. A hagyomány 67 június 29-re teszi vértanúságuk idejét. Szent János apostol, Római Kelemen, Korinthusi Dénes (1. és 2. század) ugyancsak említik ezt a vértanúi halált, de nem részletezik a módját; csak Origenestől tudjuk (3. század), hogy az apostolfejedelem a nérói cirkuszban keresztrefeszítés által halt meg, s hogy az alázatos Krisztus-követő nem tartotta magát méltónak arra, hogy ugyanolyan halálnemmel haljon meg mint Mestere, s azért maga kérte, hogy fejjel lefelé feszítsék meg; ami a szokásos véres ostorozás után a „két méta“ között, vagyis a cirkusz két végpontja közt, meg is történt.

Pál római polgár volt, akit ez a kiváltsága megőrzött a hasonló megalázó halálnemtől. E helyett az ostiai országúton, néhány kilométernyire a város falain túl, pallossal vették fejét. Hogy a két haláleset egyazon napon történt volna, nem bizonyítható, sőt nem is nagyon valószínű.

Péter sírja fölé még az 1. század folyamán kis sírkápolna (memoria) került a Via Cornelia szélén. Rómában a temetkezés rendszerint az országutak mentén történt, lehetőleg a hely közelében, ahol az illető az életét vesztette, — a nérói cirkusz mellett. Ez a hely csakhamar a hívek kegyeletes zárandoklásainak célpontja lett, úgyhogy még messze Keletről is jöttek ide zárandokok, hogy sz. Péter sírja fölé imádkozzanak. Az első pápák és számos buzgó keresztény is, előszeretettel temetkeztek az apostolfejedelem sírja köré. A kereszténység felszabadulása után Nagy Konstantin császár építtette a sír fölé — a Circus Neronis egyik oldalfalát is felhasználva — azt a hatalmas Szent Péter-bazilikát, amely közel 1200 évig állt fenn, egészen az új bazilika építéséig.

Sz. Pál testét vértanúságának színhelyén vagy annak közelében egy előkelő keresztény római nő temettette el (Lucina?), s később ugyancsak Nagy Konstantin császár emelt e sír fölé fényes bazilikát. A két sír hitelességéhez és érintetlenségéhez történeti kétség nem fér, mindössze annyi tekinthető biztosnak, hogy vagy a legelején, vagy valamely különösen heves, a sírokat nem kímélő keresztényüldözés alkalmával a két apostol teste átmenetileg a Via Appia katakombáiba került, ahol a rájuk vonatkozó graffiti-k (fali karcok) tanúsága szerint a hívek sűrűn zarándokoltak az apostol-sírokhoz.

Péter bent a város szélén halt meg, ott, ahol trónját, mint Krisztus helytartója, felütötte. Pál viszont — mint aki a tágasságot, a szabad mozgást, a világtávlatokat keresi — a városon kívül, azon légiók taposta úton, amely Rómát a tengerrel s a tengeren túl Afrikával, Ázsiával, az egész akkor ismert világgal összekötötte. A tekintélyi elv s az ifjú kereszténység vállalkozó aktivizmusa örök szimbolumként fonja körül az Örök Város két legnagyobb történeti alakját: a galileai halászt és a tarzusi sátoreszt.

Az apostolfejedelmek vértanúságának ugyanaz volt a gyakorlati jelentősége, mint már István diákonus és idősebb Jakab apostol kinszenvedésének: az épülő, fiatal Anyaszentegyház elé saját vezéreinek példáján keresztül dobantotta oda a keresztény hit és hitvallás véres és végleges leszámolásra intő komolyságát. Most már végleg nyilvánvalóvá lett, hogy itt nem valami inyenckedő keleti filozófiáról van szó, nem valami különös divat kedvtelő követéséről, hanem mindennek, az életnek kockázatáról is a minden fölött való egy igazságért és életért: Krisztusért. Csak azoknak a tanúknak hisz az emberiség fenntartás nélkül, akik „a torkukat elvágatják amaz igazságok mellett,

amelyeket hirdetnek"; csak az a kereszténység lehetett életképes és hódító, amelynek első élő oszlopai önvérükben buktak alá.

60 tájban Jézusról s a kereszténységről még egy magasrangú és művelt római tisztviselőnek, Porcius Festus palesztinai ügyvivőnek is mindössze ennyi tudomása volt — saját, Agrippa királyhoz intézett szavai szerint, amikben a nála fogságban időző Pálról beszámol —: „Holmi vitás kérdéseik voltak (a zsidóknak) őellen (Pál ellen) az ő vallásuk dolgában és valami meghalt Jézust illetően, akiről Pál azt erősítgette, hogy él”.³ Ezt a szinte fitymáló, tudomásul sem vevő s előkelően lekicsinylő állásfoglalást a hivatalos világ s a kultúrált társadalom részén csak a keresztény vértanúság mint tömegjelenség dönthette meg s okozhatott helyébe lassankint titkos csodálkozást, részben megremült felneszelést, sok esetben csendes közeledést is és végül a megtérések áradatát.

De a kereszténység első vezéreinek vértanúságára most már nemcsak a külső világ figyelt fel, hanem az újonnan csatlakozott hívek is eltelték ugyanazzal a halálos komolysággal új hitük védelmében, mint a vezérek. Kereszténynek lenni akkor már ugyanannyit jelentett, mint minden pillanatban készen állni arra, hogy a hóhér kezére kerüljön az ember. A Mester szava, hogy aki őt szőgyelni fogja az emberek előtt, azt ő is szőgyelni fogja az Atya előtt, megkerülhetetlen parancsot tartalmazott: a hitet még színleg sem szabad megtagadni, inkább az életünket kell feláldozni érte.

E nélkül az előre mindennel leszámoló lelkiület nélkül a vértanúságnak hamarosan sorra kerülő tömegjelensége nem is volna lélektanilag érthető. Nélküle természetesen az őskereszténység sem lenne az a bámulatos hősök-kora, aminőként máig a történelem fóruma előtt áll.

10.

A hierarchikus alap érvényesülése az apostolfejedelmek halála után. Szent Péter első négy utóda. Jeruzsálem pusztulása. Az Egyház végleg elválík a zsinagógától.

Az apostolfejedelmek halálával gyászbaborult római egyház nem maradt sokáig árván; hiteles feljegyzések (Irenaeus stb.) szerint Péter helyébe csakhamar utód lépett Linus személyében — mindennél erősebb tanúságául annak, hogy a keresztény őskor hitt a hierarchikus egyházkormányzat krisztusi rendelésében. Abban, hogy az Egyháznak az apostolok ki-döltével is fenn kell maradnia, sőt ugyanabban a szervezeti formában kell fennmaradnia, amelyben alapít-tatott: pásztori és főpásztori vezetés alatt. Senkinek sem jutott eszébe „népfölségi“ alapon a hívek közös akaratára bízni az Egyház vezetését.

A történetíró Eusebius szerint az első négy pápát mindig az elődje jelölte volna ki utódjául: sz. Péter Linust, ez Cletust (Anacletust), ez Kelement s ez Evariszt. Biztosat e részben nem tudunk. Valószínűbb azonban, hogy az ősegyház püspökeit, így a rómaiakat is, a környék püspökeinek vezetésével a helyi papság s a hívek együtt választották meg s a környék püspökei szentelték fel. Az utód kijelölésének ez a módja lényegében megmaradt még az arles-i zsinat (314) s az antiochiai zsinat (341) idejében is; a nép s a papság választott, de a környékbeli püspökök hozzájárulása mindig döntő fontosságúnak tekintetett.

Sem Linusról, sem Cletusról közelebbit nem tudunk; a 6. században eredt Liber Pontificalis néhány szórványos adata nem nyújt történelmi biztosságot. Minden hitelre érdemes azonban az az ősi római hagyomány, amely szerint ezek is, mint a következő pápák hosszú sora (talán 30 egymásután) vértanúi

halállal fejezte be életét. Tekintve azt, hogy az üldöző pogány hatóságok mindenütt legelsősorban a vallási vezérek után kutattak, ez a hagyomány belsőleg is nagyfokú valószínűsége tarthat igényt.

Ha csakugyan a zsidók voltak Néró felbujtói a keresztények üldözésére, viszont nekik maguknak is érezniök kellett a római császárság kemény kezét. 66-ban Krisztus után Gessius Florus római helytartó 3000 zsidót végeztetett ki s erre a vérengzésre a zsidóság általános felkeléssel felelt. Néró egyik utolsó intézkedése volt, hogy 68-ban Vespasianust küldte Jeruzsálembe, hogy minden erejével nyomja el a lázadást. Alig ért Vespasianus Jeruzsálem falai alá, amikor Néró meghalt s őt császárnak kiáltották ki. Erre sietve Rómába tért vissza és maga helyett fiát, Titust bízta meg Jeruzsálem ostromával. Ez az ostrom a világtörténelem egyik legkegyetlenebb és legborzalmasabb ostroma volt. Eredménye nem lehetett kétséges. Jeruzsálem rengeteg szenvedés után végre is a rómaiak kezébe került; a templom elpusztult s a megmaradt zsidókat nagyrészt rabszolgául adták el. Így teljesedett Krisztus jövendölése a szent hely pusztulásáról: Jeruzsálemben a szó szoros értelmében kő kövön nem maradt.

Ennek a pusztulásnak lényeges hatása volt a kereszténység fejlődésére. Megszűnván a templom és a főváros, megszűnt az ároni főpapság is, az áldozatok és szertartások és ezzel megszűnt az ószövetségi szertartástörvény minden jelentősége. A kereszténység most már külső forma szerint is elszakadhatott a zsidóságtól. Krisztus előzetes figyelmeztetése alapján egyébként a keresztények még az ostrom előtt elhagyták Jeruzsálemet és Pellába költöztek, a Jordán-folyó balpartjára. Onnan siratták fővárosuk s népük szomorú sorsát.

A Barnabásnak tulajdonított levél ennek visszhangja: vigasztalni igyekszik a Sion pusztulásán siránczó zsidókat s arra utal, hogy a zsidó szertartások mélyebb értelme maga az, amely a beteljesülés pillanatától kezdve a szertartásokat eltörölte. A jeruzsálemi áldozatok betetőződtek a Megváltó áldozatával s így nincs értelmük többé. „A tisztátalan ételektől való borzongás éljen tovább abban a tartózkodásban, amelyet a gonosz emberekkel szemben kell tanúsítanunk; az érc-kígyó és Mózes kiterjesztett karjai adjanak helyet Krisztus képének, akinek előjelei voltak.”¹ Az Úr testi templomának helyébe most majd a lelki szentélynek kell a hívek szívében felépülnie.²

Jeruzsálem pusztulásával adva volt az is, hogy az új keresztény Egyház mindjobban függetlenítettett zsidó eredetétől. A súlypont szinte észrevétlenül a nagy pogány kultúrközpontokra tolódott át: Rómára, Efezusra, Alexandriára s a többi nagy városokra.

Az Egyház története ezzel új fejezethez ért.

JEGYZETEK

8.

¹ Gerbet, *Esquisse de Rome chrétienne*, I. 14—17. ² 12, 17. ³ Csel. 2, 10. ⁴ 1 Péter 2, 18—24. ⁵ 1 Péter 2, 9. ⁶ Annal. 13, 31. k. ⁷ Eusebius, *Hist. Eccl.* III. 15 k. ⁸ *Judaeos impulsore Chresto assidue tumultuantes Roma expulit.* (Claud. 25.) ⁹ 18, 2. ¹⁰ Jel. 17. és 18.

9.

¹ Annal. 15, 44. ² Ad Cor. 6. ³ Csel. 25, 19.

10.

¹ Barnabás-levél 11, 12. ² U. o. 16.

NEGYEDIK FEJEZET: A KERESZTÉNYSÉG AZ ELSŐ SZÁZAD VÉGÉN.

11.

A kereszténység Efezusban. Szent János evangélista. Az apostolok és az Egyház sorsa Domitianus üldözése alatt. A Titkos Jelenések könyve. A kereszténység a hellén kultúrvilág afrikai fővárosában, Alexandriában. Az első eretnek mozgolódások.

Szent János apostolról a kereszténység első évtizedeiben aránylag keveset hallunk. Lehetséges, hogy a Mester meghagyása szerint először a Boldogságos Szűz társaságában élt szemlélődő magányban s kifelé kevesebbet szerepelt. Péter és Pál halála után azonban, kb. 68-ban, egyszerre feltűnik, ekkor költözik Efezusba is. Vitás kérdés, hogy a Boldogságos Szűz itt Efezusban halt-e meg vagy már előzőleg Jeruzsálemben. Sírját megállapítani máig sem sikerült.

Papias, a hierapolisi püspök említi, hogy Jánost Efezusban a régi hívek nagy száma vette körül. Lehet, hogy a közeledő jeruzsálemi pusztulás elől menekülő keresztények jó része is követte őt ide. Mindenesetre már előzőleg volt itt keresztény egyházközség, mert hiszen szent Pál maga talált itt keresztényeket, sőt Timotheust, kedves tanítványát, az efezusi egyház vezetésével bízta meg.¹

JÁNOS EFEZUSI TANITVÁNYAI közül főleg háromnak neve vonult be az egyháztörténelembe: sz. Ignácé, Polikárpé és Papiasé. Az elsőt mint Antiochia püspökét ejtették foglyul és vitték Rómába kivégzésre; szokás volt, hogy messzefekvő országok előkelőségeit szerették Rómába cipelni s ott nyilvánosan kivégeztetni. Ignác római útján írt nagyszerű levelei az ősegyház hitének és

egyházfegyelmének számos pontjára nézve tartalmaznak fontos kijelentéseket.

Polikárpról Tertullianus mondja, hogy sz. János tette szmírnai püspökké. Polikárp szintén vértanúsággal fejezte be életét.

Papias hierapolisi püspök volt s különös gond-
dal törekedett arra, hogy Jézus szavait és kijelentéseit
az apostolok ajkáról ellesve megörökítse. Így keletkezett
„Az Úr igéi” című ötkönyvű munkája, amely még a 13.
században megvolt, azóta nagyrészt elveszett.

Időközben a római kereszténységet új üldözés sanyar-
gatta, Domitianus császáré. Ez a kegyetlen és fél-
őrült kényúr atheizmussal vádolta a keresztényeket
azon az alapon, hogy vonakodtak a római hivatalos
állami istenségek előtt tömjént égetni. Ezen a címen
Domitianus még a saját rokonait sem kímélte; így
saját unokaöccsét, Flavius Clemens tényleges konzult
kivégeztette (95-ben), nejét, Flavia Domitillát Pandataria-
szigetre száműzte, a másik Flavia Domitillát pedig,
amannak unokanővérét, Pontia szigetére internáltatta.
Azonkívül, mint egykor Heródes, csupa félelemből
kutatni kezdte Jézus rokonait, hogy azokat láb alól
eltegye. Lehet, hogy ezen a címen — mint Jézus
hozzátartozója — került sz. János apostol is fogságba.
Jánost Tertullianus tanúsága szerint csakugyan Rómába
hozták és itt forró olajba állították, de ettől semmi
bajt nem szenvedett, amire egy szigetre száműzték.
Ez a sziget valószínűleg Patmos volt, az Égei-tenger
egyik legkopárabb és legridegebb kis szigete, nem
messze Éfeszustól. Az apostolt itt valószínűleg bányá-
munkára fogták. A hívek azonban alkalommal fel-
kereshették s tőlük tudhatta meg János az üldözés
újabb és újabb eseményeit, valamint a nikolaíták
szektájának pusztításait. Lehet, hogy e szomorú és
nyugtalanító hírek hatása alatt írta meg itt Patmos-

szigetén a Jelenések könyvét, az Apokalypsist. Valószínűleg 95-ben.

Ez a könyv nem egyéb, mint a kereszténység jövőjének, várható hányattatásainak, támadtatásainak s végül mégis örök győzelmének költői képekbe öntött proféciája. A bevezetésben említett hét egyházhoz vagy egyházközséghez intézett intelmek mutatják, hogy már az első évtizedekben mennyire kellett küzdeni az Egyházba befurakodó emberi gyarlóságokkal. Az egyik egyház, az efezusi, elvesztette eredeti buzgalmát, a másiknak, a laodiceainak tagjai lanyhák, a harmadiké, Sardesé lelkileg halottak; a pergamumi és thyatirai hívek részben a nikolaiták eretnekségére tértek. Csak két egyházközség, a szmirnai és a philadelphiai kapnak az Úrtól osztatlan dicséretet.

Amint Efezus a kisázsiai provincia székhelye lett, úgy Alexandria, Nagy Sándor városa és mauzóleumának színhelye volt az egyiptomi provincia középpontja s egyúttal a költők, bölcselek, művészek és matematikusok székhelye. Hatalmas Serapis-templomának árnyékában ott állt a világhírű 200,000 kötetes könyvtár, amelyet Antonius hozott ide át Pergamumból s amely az alexandriai hellenizmus és zsidó kultúra találkozóhelye lett. Zsidók is nagy számban laktak itt, az egymilliós Alexandriának kb. egyharmadát tették. Egyik ószövetségi könyvünk, a Bölcseség könyve szintén itt, Alexandriában keletkezett a Kr. e. 2. század közepe felé. Ugyanitt történt a Ptolomaeusok alatt 280 és 230 között Kr. e. az ószövetségi Szentírás görögre fordítása (az ú. n. Hetvenes fordítás). A hellenizmus és judaizmus e találkozásának eredménye volt többi közt a philói filozófia, mely akkoriban a művelt világot élenként foglalkoztatta.

Philo kb. Krisztus kortársa volt, bölcselek és

misztikus egy személyben, aki az ószövetségi Szentírás magyarázatát Plátó bölcséletével és eszmetanával iparkodott egyesíteni. Ez azt a veszélyt rejtette magában, hogy szétbomlasztja s álmodozásba viszi a keresztény gondolkozást. Ezért s az első három evangélium hiányainak pótlása végett tarthatta szükségesnek János apostol, hogy élete vége felé a maga evangéliumát megírja.

Alexandria hamar megnyitotta kapuit az evangélium előtt. Eusebius Egyháztörténete szerint az első keresztény egyházközséget itt sz. Márk, Péter apostol kísérője alapította. Az Ap. Cselekedeteiben emlegetett lánglelkű apostoltárs, Apollo, szintén alexandriai származású volt. Alexandriai zsidók szerepelnek már a pümkösi csodánál, valamint szent István vértanú ellenfelei közt. Alexandria ettől kezdve sohasem szűnt meg nagy szerepet játszani a régi kereszténység történetében. Itt létesült a később oly nagy hírre emelkedett katechétikai (teológiai) iskola. De innen indult útnak számtalan gnosztikus és egyéb eretnecség is.

Alexandria és Előázsia viszont régtől fogva eleven kapcsolatban élt egymással; az alexandriai kultúra Kisázsia-ra is hamar áttért. Ez lehetett oka annak, hogy már szent János oly élesen védekezik a főleg Alexandriából kiindult tévtanítások ellen. Ő, a szeretet apostola, valóságos szent borzalommal és keserűséggel fordul el minden eretnecségtől s abban Krisztus-árulást lát. Fel is szólítja levelében a híveket, hogy az eretnekekkel szóba se álljanak, sőt azokat még az utcán se köszöntsék. Irenaeus feljegyezte róla, az apostolról, hogy mikor egyszer egy fürdőben tartózkodott s megtudta, hogy Cerinthus, az eretnek, ugyanabban a fürdőben van, sietve rohant ki a fürdőből, mert nem akart az „igazság ellenségével” s a „sátán gyermekével” egy földél alatt lenni.

12.

A negyedik evangélium. Krisztus alakja a „szeretett tanítvány” szemén át. Szent János evangéliumának hatása. A kor pápái.

János evangéliuma mindenesetre már élénken magán viseli az 1. századvég jellegét, amikor már mindenféle voltak keresztény egyházközségek s most már nemcsak az evangélium terjesztéséről, hanem arról is szó volt, hogyan kell a megtértek hitét erősíteni és oltalmazni. Sz. János evangéliumán szembeötlő, mennyire szíven fekszik a tévtanok helyreigazítása, de az is, hogy a három első evangélium hiányait pótolja s minél többet örökítsen meg Jézus jellegzetes beszédeiből és cselekedeteiből. Feltűnő, milyen hosszú beszédek közöl Jézus ajkáról, főleg az utolsó vacsorával kapcsolatban. A mai kor gyorsan élő emberét szinte zavarba ejti, hogyan őrizhette meg a tanítvány emlékezete annyi évtizeden át oly híven ezeket a hosszas fejtegetéseket. Nem szabad azonban felednünk, amire az újabb néprajzi kutatások is nyomatékosan rámutatnak, hogy a fontos szóbeli közlésekre való visszaemlékezés éppen az írás és irodalom nélkül való népeknél mennyire hű és tartós szokott lenni. Az apostolnál azonkívül figyelembe veendő az is, hogy egész életét a Jézusra vonatkozó emlékek folytonos felidézésével és szüntelen hirdetésével töltötte s e mellett Krisztus kijelentései minden mélységük és magasztosságuk mellett mindig olyanok voltak, hogy élénken lekötötték a hallgatók kedélyét és fantáziáját is s így emlékezetben-tartásuk sem lehetett túlságosan nehéz.

Másik szembeötlő tulajdonsága a 4-ik evangéliumnak az a rendkívüli melegség, amellyel Krisztus

alakját megfesti s az a rajongó szeretet, amelyet benne Mestere emléke kelt. János a „szeretett tanítvány”, aki mindenkinél inkább van hivatva arra, hogy Jézus személyének varázslatos, isteni misztériumát a hívek és a világ előtt felfedje. Abban a levélben, amelyet sz. János nyilván evangéliumának bevezetőjéül szánt, egyszerű szavain keresztül is szinte érezni lehet ennek az élő hittől átfűtött Krisztus-szeretetnek hűsége és apostoli lobogását:

„Ami kezdettől fogva volt, amit hallottunk, amit szemünkkel láttunk, amit néztünk és kezünk tapintott az életnek Igéjéről, mert az élet megjelent és mi láttuk és bizonyosságot teszünk róla és hirdetjük nektek az örök életet, mely az Atyánál volt és megjelent neki; amit láttunk és hallottunk, azt hirdetjük nektek, hogy ti egyességben legyetek velünk és a mi egyességünk legyen az Atyával és az ő Fiával, Jézus Krisztussal. És ezeket azért írjuk nektek, hogy örüljeteek és a ti örömeitök teljes legyen.”¹

Sehol az evangéliumokban Jézus képe ilyen erővel és kedvességgel nem telik meg, sehol Jézus istensége oly átható fényben nem villan fel s viszont annyi emberi gyengédséget nem tükröztet, mint itt. Gondoljunk csak pl. a világtalanul született meggyógyításának, Lázár feltámasztásának vagy az utolsó vacsorának elbeszélésére. A biztos közvetlenség, amellyel csak azt mondja el, amit tud és maga átélt, szinte érzéketlenné teszi Jánost a félreérthetőségekkel szemben, amelyek előadása nyomán támadhatnak; több helyen válasz nélkül közli Jézus ellenségeinek ellenvető kérdéseit és közbeszólásait; egyszerűen folytatja Jézus szilárd hangú fejtegetéseit.² Nem jelentőség nélkül való, hogy a kafarnaumi beszéd hosszas előadásával³ éppen a szeretett tanítvány örökíti meg leghívebben Jézusnak az ő teste és vére eledelül-adására vonatkozó, eucharisztikus kijelentéseit.

Sz. János iratainak, főleg evangéliumának hatása igen nagy lehetett. Nemcsak a hívek találtak benne új erősödést és vigaszt, hanem az első eretnekségek is kemény cáfolatot s tanaiknak kárhoztatását látták benne. A dokéta eretnekség és Cerinthus racionalizmusa alig élte túl a 4-ik evangélium megjelenését. Az eretnekek egyelőre alig tehettek egyebet, mint megkísérelték az új evangéliumot is a maguk felfogása szerint magyarázni és csavargatni. A kedvelt tanítvány abban a megnyugvásban szállhatott sírba, hogyha nem örökíthette is meg Jézus minden szavát és tettét⁴, mindenesetre a lényeget: Jézus szellemét híven hagyományozta rá hosszú élete alkonyán a következő nemzedékekre.

Mivel ő élt valamennyi tanítvány közül legtovább, őróla is maradt fenn a legtöbb emlékezés. Ezek közül nem mindegyik érdemel hitelt, de többet (pl. sz. Irenaeusnak feljegyzéseit) történetiként kell elfogadnunk. Kétségtelenül jellemző sz. Jánosra nézve, amit a történeti hagyomány alapján sz. Jeromos jegyzett fel róla, hogy Efezusban, késő öregségében, mikor már egyebet nem tudott prédikálni, gyengülő hangján is egyre csak ezt ismételgette: „Fiacskáim, szeressétek egymást!” S amikor arra kérték, mondjon már egyebet is, azt felelte, hogy ez elég; aki ezt jól megtanulja, annak a többi már könnyű. Az 1. század végső éveiben halhatott meg.

Ezalatt Rómában sz. Péter hivatalát Linus foglalta el, aki után Klétus vagy Anaklétus, majd Római Kelemen következett. Ezekről az első pápákról aránylag nagyon keveset tudunk, legtöbbet még a Liber Pontificalisból, amely azonban nem mindenben megbízható.* Ennek a feljegyzéshiánynak az oka kétségtelenül

* A Liber Pontificalis (Pápakönyv) a pápák életrajzának az első másfélezer évre terjedő skémás foglalata, amely az egyes

az, hogy később Diocletianus császár idejében a pogány hatóság rendszeresen felkutatta, elkobozta és megsemmisítette az egyházi irattárakat. Szerencsére Római Kelemenről már többet tudunk a saját levele alapján, amelyet a korinthusi egyházközséghez intézett és amelynek hitelessége kétségtelen. Ez a levél fényes bizonyossága annak, hogy már akkor, az 1. század vége felé, amikor még sz. János apostol élt, a kereszténység a római egyház fejében látta az egész Egyház középpontját, döntő fórumát.

13.

Az apostolok és a barbár világ. Szkithiától Arábiáig. Az első terjedés rohamának eredménye az I. század végén. Az elterjedés lelkileti eredménye. A terjedés gyorsasága és a tömeglélektani szempontok. A Jézusról adott hír hatása.

A többi apostolról aránylag keveset tudunk.

Az ifjabb Jakabról, Jézus „atyjafiáról”^{*} tudjuk, hogy sz. Péter távozása után ő lett a jeruzsálemi egyházközség feje. Rendkívül szigorú aszkétikus életet élt mint nazireus, nőtlenségben, s állandóan a templomban imádkozott. A zsidók annyira becsülték, hogy a templom szentélyébe is beeresztették. A zsidó-keresztényekhez írt levele (amelyet Luther „szalmalevélnek” nevezett) a hit mellett a jócselekedetek

pápák nevén, származásán s kormányzati idején kívül a fontosabb egykorú egyházi eseményeket is tartalmazza. Az első itt közölt pápatörténetek rövidék és egyszerűek, csak a 4. századtól kezdve lesznek színesebbek és terjedelmesebbek; a 8. és 9. századtól kezdve már jelentékenyen meg bővülnek.

^{*} Valószínűleg azon az alapon nevezi így az evangélium, mert József, Jézus nevelőatyja, Klopasnak (Kleofásnak), Szűz Mária sógorának fiait saját fiaiként fogadta (Hegesippus).

szükségességét hangoztatja. Josephus Flavius szerint 62-ben Ananus főpap biztatására mint a szent törvény megvetőjét felcipelték a templom oromzatára, onnan letaszították, majd megkövezték és végül még tuskókkal is agyonzúzták.

András Origenes tanúsága szerint Szkithiában működött s az achaiai (görögországi) Patrasban szenvedett kereszthalált. Ugyancsak Origenes szerint Tamás Pártában, Bertalan Arábiában, Fülöp Frígiában, Mátyás Efezusban, Júdás Tádé Szíriában, Arábiában és Mezopotámiában működött. Barnabás Márkkal együtt Cyprusban terjesztette az igét (itt is halt meg, talán 56-ban), miután egész Itáliát bejárta s állítólag a milánói és bresciai egyházközséget alapította. Az első apostol-tanítványok közül Márk előbb Barnabás kísérője volt, majd sz. Péteré, majd Pállal dolgozott együtt, ennek első római fogsága idején. Őzséb szerint ő alapította az alexandriai egyházat. Lukács Pál apostolt kísérte el egészen római fogságáig; későbbi sorsáról biztosat nem tudunk. Hogy festő lett volna s a sz. Szűzet leábrázolta volna, késői legenda, amelynek valószínűleg csak annyi az alapja, hogy Krisztus születésének körülményeit s benne a sz. Szűz szerepét evangéliumában irodalmilag ő ecsetelte legrészletezőbb szeretettel. Titus először Krétában működött, majd Dalmáciát utazta be s aztán ismét visszatért székhelyére, itt is halt meg. Timotheus mint efezusi püspök egy népfelkelés alkalmával szenvedett vértanúságot (97-ben).

Amikor az utolsó apostol is lehunyt a szemét — az 1. század vége felé — Jézus vallása már jelentékeny mértékben szötte szét hálóit az akkor ismert világban. A hellén-római és a zsidó kultúrvilág minden nevezetes művelődési középpontjában ott állt már a keresz-

ténységnek egy-egy őrtornya, ha csekély és szerény egyházközség alakjában is: Jeruzsálemben, Antiochiában, Rómában, Alexandriában, Efezusban, valamint Kisázsia, Macedónia, Görögország, Itália s valószínűleg Hispánia nem egy pontján. Ezek a központok hamarosan kirajzási centrumok lettek, amelyekből egyre újabb egyházközségek sarjadtak.

A kereszténységnek ezt a gyors terjedését az 1. század folyamán történeti bizonyosságnak kell tekintenünk. * Erre vall nemcsak az első apostoli igehirdetésnek tömeges sikere, amelyről már az Ap. Cselekedetei szólnak, nemcsak a Tacitus említette „ingens multitudo” (a vértanúk „roppant tömege”) Rómában, nemcsak Római Kelemen lendületes szózata („a világ Ura őrizze meg sértetlenül az ő választottainak számát az egész világon”, Kor. 59, 2), hanem az a tény is, hogy a 2. században már olyan általános a kereszténység, annyi püspöke, tudósa, írója, oly eleven egyházi élete van, annyi hiteles vértanúja is, hogy mindezt megérteni nem lehetne, ha nem ért volna el a kereszténység már az 1. század végén igen élénk és szakadatlan terjeszkedést. Ha Tertullianus pl. a 2. század vége felé azt írja büszkén, hogy vannak már helyek, ahova Róma hatalma még nem tette be lábát, de Krisztusé igen, akkor ez a büszke öntudat kétségtelenül arra vall, hogy a kereszténység szinte rohammal kezdte bevenni a világot. Nem mindenkit hódított meg természetesen, hanem sokakat: azokat mind, akik vele őszinte lélekkel találkoztak.

Mi ennek a gyors terjedésnek a magyarázata? A Gondviselés kegyelmi hatásán és a csodatételeken kívül,

* Harnack 41 olyan helyet sorol fel, ahol a kereszténység az 1. század folyamán kétségtelenül meg volt már szervezve. (Mission u. Ausbreitung des Christentums.)

amelyek az első igehirdetőket az egész egykorú irodalom, főleg az Ap. Cselekedetei szerint is állandóan követték, mindenekelőtt magának a kereszténységnek páratlan belső ereje, szépsége, nagyszerűsége, szembeszökö igazsága s lelket nemesítő erkölcs-tana. A természetfölötti életnek ez a teljessége kétségtelenül annál ellenállhatatlanabban hatott minden őszinte, tiszta és nemes lélekre, minél kétségbeejtőbb és üresebb volt a pogányság, akár mint világnézet, akár mint erkölcsi rendszer. A kereszténység erkölcsi és szellemi fölénye nemcsak mint tan és elmélet lebegett tündöklő fényben a szemlélők előtt, hanem mint élet és gyakorlat is: minden forrás arra utal, hogy az első keresztények olyan páratlan hitbuzgalmat, szeretetet, erkölcsi tisztaságot s nemességet fejtettek ki, amelynek láttára minden becsületes szemlélőnek fel kellett kiáltania: ezek felsőbbrendű emberek, ezek az igaz Isten tanát követik, ezek az Isten sugalmazottai! A példa ezúttal is több és hatásosabb propagatív eszköz volt, mint minden elmélet és minden puszta betű.

Nem mintha minden keresztény mindjárt szent és tökéletes lett volna. A visszaesésnek, az ellanyhulásnak már sz. Pál és sz. János apostol írásai is szomorú példáit említik. Az az első fellángolás, amely pl. a jeruzsálemi keresztényeket arra vitte, hogy minden vagyonukat az apostolok lába elé rakják s így bizonyos szent és szerzetesszerű kommunizmus alakuljon ki köztük, nyilván csak átmeneti felbuzdulás volt, amelynek sem isteni törvény nem szolgált alapul, sem gyakorlati kivihetősége nem bizonyulhatott sem állandónak, sem általánosnak. Mindazonáltal az átlag nagyon komolyan vette a megtérést s igen ritka lehetett az az eset, amikor az első keresztények közt egyenesen áruló akadt. Inkább attól kellett már az első hívő-nemzedéket óvni, hogy csupa túlzott s egyoldalú

rajongásból hamis próféták kezébe ne essék s az első eretnokségek hálóiába ne fonódják.

Az apostolok igehirdető és egyházszervező működése egyébként minden nagyvonalúsága mellett szükségképen magán viseli a mustármagszerűen kicsiből kiinduló egyszerűség és szerénység jellegét, valamint annak a világgépnek kereteit is, amelyben az apostolok éltek. Különböző világtájak felé indultak ugyan útnak, de nagyobb rendszeresség, különleges munkafelosztó, hadvezéri elgondolás nélkül. Egyedül Pálnak, a „későn jött” apostolnak az igehirdetése mutat fel világtávlatokat, valamint sz. Péteré annyiban, amennyiben rövid jeruzsálemi és antiochiai tevékenység után, bizonynyal nem messzenéző szándék és cél nélkül, éppen a pogány világbirodalom középpontjába, Rómába tette át működésének színhelyét. Ebben az elhatározásban a péteri primátus öntudata éppoly jelentősen nyilvánul meg, mint az a bátorság, amellyel az egykori galileai halász átlátta annak szükségességét, hogy az Egyház világmissziójának érdekében most már a természetes hatóeszközöket is fel kell használnia s a politikai adottságokat is a hit szolgálatába kell állítania. Egyébként az apostolok s maga Péter is beérték az igehirdetés egyszerű, igénytelen módszereivel: prédikáltak, mégpedig elsősorban, ahol lehetett, a zsidó telepeknek, megkeresztelték a megtérőket, vezették az istentiszteleti életet s kormányozták az első, primitíven megszervezett egyházközségeket. Ezen a többé-kevésbé helyhez kötött működésen túl kisebb-nagyobb körutakat tettek, meg-meglátogatták a már létesült egyházközségeket s apostoli leveleikkel iparkodtak a távollevőket is megtartani az egységes hitben és szeretetben.

A kereszténység viszonylag gyors terjedésében már Ágoston és mások csodát láttak; a tömeglélektan szem-

pontjából ez a terjedés valóban több mint meglepő. Meglepő, hogy rövid néhány évtizeden belül számos tízezren, mindenféle nemzetbeli, mindenféle műveltségi fokú és temperamentumú ember elhitte az apostolok s első keresztények tanúbizonyságát Jézus kiléte, feltámadása és istensége mellett. Nem lehet ezeket a tömegeket tudatlan, meggondolatlan, beszámíthatatlan embereknek tekinteni, akik valami hóbortos tömeghisztériának estek volna áldozatul — erre sem lélektani, sem történelmi alap éppenséggel nincsen. Csak úgy érthető a hitnek ez a készsége annyi ezer ember lelkében, hogy mindenekelőtt Jézus tetteinek, szavainak, az ígérvetítésben megelevenedő egyéniségének emberfeletti varázsa, páratlan tisztasága és istenisége egyszerre rabul ejtette őket s ugyanakkor ezeknek az egyszerű, de a Megfeszítettnek hitét komolyan élő s érte halálba menni kész ígérvetítőknél természetfeletti értékű tanúvallomása szinte az isteni kijelentés közvetlenségével hatott s minden kételkedést lehetetlenként tüntetett fel. Hozzájárultak ehhez még egyfelől a csodák, amelyek az ígérvetítéssel kapcsolatban léptek fel, másfelől a kereszténységre áttérteknek csodás lelki átalakulása, önmagukkal megbékélése, Istenbe-merültsége s testvéri szerelete.

JEGYZETEK

11.

¹ Tim. 1, 3.

12.

¹ Ján. 1, 1—4. ² Pl. 12, 34. k. ³ 6, 26—69. ⁴ Ján. 21, 25.

14.

Az apostoli Egyház belső életének kérdései. A fejlődés csirái, alapformái és alaperői az akkori Egyház életében. Az első keresztény igehirdetés. A dogmafejlődés lényege: a tanalaptételeinek kielemezése és a rendszerezés problematikája. Ezeknek első, természetes tételei.

Minket, késői keresztényeket, közel kétezer év távlatából természetesen élénken érdekel a kérdés: milyen volt az apostoli kor Egyházának élete? Milyen volt az őskeresztények igehirdetése, hittana, egyházszervezete, milyenek a felfogásaik, vallási gyakorlataik, istentiszteletük, kormányzatuk — már amennyire mindez a fennmaradt adatok és bizonyítékok alapján még megállapítható?

Hogy a formákat illetőleg mindez a legegyszerűbb és legprimitívebb volt, természetes és magától értetődő. Az apostolok nem hordtak püspöki gyűrűt és arany mellkeresztet, az első papok nem jártak reverendában. Nem voltak teológiai iskolák és központi egyházi hivatalok, nem volt könyvekben lefektetett dogmatika és paragrafusokba foglalt egyházjog. Nem voltak gyóntatószékek és virágékes oltárok. Az apostolok „mezítláb jártak” s nem aranyos főpapi ornátusokban, ahogy a demagógia bizonyos célzatossággal szereti hangsúlyozni. Szó szerint igaza is van. De minket az a mindezeknél a külsőleges összehasonlításoknál sokkal fontosabb kérdés érdekel: vajon a lényeg is más volt-e, vagy ugyanaz, mint amit ma is tartalmaz az egyházi élet? Ha mezítláb jártak is az apostolok: vajon mégis a lelki hatalom ama teljességének birtokában érezték-e magukat, amelynek külső szimbolizmusa ma

*Sz. Cornelius pápa. (A III. századból származó falfestmény
a Corneliusok katakombájában.)*

az a méltóságteljes külső, amelybe az egyházi hatalom viselőit öltöztetjük? Ha nem volt is kiforrott s lefektetett szertartásjoguk: megvoltak-e a szentségek? Megtaláljuk-e már az apostoli korban azt a tant, azt a hierarchikus egyházkormányzatot és azokkal a szentségekkel átszőtt istentiszteleti életet, amelyben a katolicizmus lényeges vonásait látjuk mainapig?

Az őskeresztény történeti adatok ezekre a kérdésekre határozott igen-nel felelnek, mégis azzal a megszorítással, hogy azonban a tan, a kormányzat s a szentségosztó gyakorlat akkoriban egyaránt a fejlődésnek legelső fokán állott. Így is mondhatnók: virtualiter mindent megtalálunk az apostoli korban, amit később a katolicizmus vallott, hitt és gyakorlott, de természetesen távolról sem abban a kiforrottságban, külső kialakulásban, hogy úgy mondjuk: formatökélyben, mint később. Ez más szóval annyit jelent, hogy igen, az Egyház belső történetében is van fejlődés: dogma-, jog- és szertartási fejlődés egyaránt, ami azonban semmiképp sem jelenti a lényegnek bárminemű elváltozását. Mint mikor napszállat után a csillagok felragyognak az égen: először csak kettő-három látszik, aztán egyre több és több s végül egy egész pompás, tündöklő csillagtenger — egyik sem új, egyik sem hiányzott belőle már akkor, amikor még a nap végső sugarai halódtak az égen, de a szemlélő számára csak fokozatosan kerültek elő a leszálló homályból. Vagy, hogy más képlettel éljünk: Jézus és az apostolok tanítása olyan volt, mint egy rózsákkal, liliomokkal teli, pompázó harmatos kert, egy ezervirágú, napsütéses mező. Ezzel szemben a későbbi dogmatika, jog és liturgia már rendszerezés volt: az ékes mező és illatos kert mellett egy száraz botanika, pontokba szedő, leltározó növénytani tankönyv. A kettő közt szembeszökő a különbség és mégis: a rét s a könyv ugyanazokat a valóságokat

tartalmazza, csak az egyik természetes, üde frisségükben, a másik skematizáló elvonásban. Nem naívság-e, ha valaki e miatt a botanikus összefoglalásra és rendszerezésre azt mondja: hamisítás? Éppoly nevetséges beszéd, ha valaki az egyházfejlődés külsőségein fennakadva nem venné észre, hogy a későbbi fejlődési fokon álló Egyház, ha a lényegét változatlanul megőrizte, csak szabatosabb, teljesebb, kifejtettebb megfogalmazása az ősinek, réginek, eredetinek, apostolinak.

Ezt a szempontot, ezeket az összehasonlításokat tanácsos számos részletes esetben szem előtt tartani.

Igy mindenekelőtt a tan, a dogma terén. Az Egyház nem ismer belső dogma-alakulást, dogmák átváltozását és új dogmák gyártását, hiszen tanai isteni és örökérvényű igazságok; de igenis ismer külső dogmafejlődést a régi és ősi tanok kifejezésbeli, fogalmazásbeli, szabatosabb és világosabb körülírását, ahogy azt a rendszerező emberi elme önként kívánja s az egyremásra fellépő félreértések és félremagyarázások egyre szükségesebbé teszik. Ezt a dogmafejlődést már maguknál az apostoloknál, sőt magukban az evangéliumokban szinte szemmel kísérhetjük. Mennyivel egyszerűbb, keresetlenebb, a kifejezésmódban fejletlenebb pl. az első három ú. n. „szinoptikus“, „összenéző“ evangélium, mint a 4-ik, a János-féle! Vagy Pál levelei! Mennyivel több ez utóbbiakban már a tudatos rendszerezés, az elmélyedés, az összefüggések tudatos keresése és a következtetések levonása, mint amazokban! Hogyan alakul ki már Pálnál észrevehetőleg a keresztény szak kifejezések rendszere, az első keresztény terminológia!

A 3 első evangéliumban pl. a „kegyelem“ műszava még nem is fordul elő. A fogalmakban, Jézus kijelentéseiben a dolog maga adva van, de mint szó, mint

külön, tudatosított fogalom még nem szerepel. Pálnál lép fel először, mindig élesebben, mindig határozottabban. János már szintén használja evangéliumában a „kegyelem” szót, de ő már nyilván Páltól vette át. Hasonlót figyelhetünk meg még Jézus elnevezésében is. A „Jézus” névnek és a „Krisztus” (messiás) fogalomnak ez az egy névbe egyesítése, így: „Jézus Krisztus”, az első 3 evangelistánál még ismeretlen. Ők is messiásnak nevezik Jézust, de amikor ők írtak, akkor még ennek a két fogalomnak, az apostolok szemében e két legszebb névnek ez az egységes tulajdonnévbe való egybefoglalása talán még nem ment végbe. A világ e legszebb névfogalmazása először az Ap. Cselekedeteiben jelentkezik; Pálnál pedig ez a névösszetétel már tüntető állandóságban szerepel. A szinoptikusoknál is sokszoros a bizonyágtétel Jézus istensége mellett, de főleg Pál és utána János, aki egyenesen „Istennek” mondja Jézust („aki mindenekfölött való, örökké áldandó Isten”, Róm. 9, 5). Apró, de sokatmondó tünetei a dogmafejlődés és terminológiaalakulás legelső stádiumának!

Nem jellemző-e az is, hogy a kereszténységnek eleinte még külön neve sem volt? A Christianus szó csak Antiochiában eredt¹ s Antiochiai Ignác, valamint utóbb a szmirnai egyházközség levele Polikárp vértanúságáról alkalmazza először irodalmilag. Így kellett minden apró részletnek lassan kialakulnia, kiforrnia, az élet követelményeihez simulva — a nélkül, hogy a lényegben akár hozzáadás, akár csorbítás, akár másítás útján bármi eltérést megtűrtek volna. Ennek a hitbéli konzervatívizmusnak fényes bizonyágai az apostolok iratai, akik minden ilyen hagyománymegszegést a leg súlyosabb bűnként bélyegeznek meg, valamint az a kérelhetetlen határozottság, amellyel az ősegyház az eretnekségek első villongásaival kezdettől fogva szembeszállt.

A Mester éveken át tanította az apostolokat. A tanításokon kívül rendelkezéseket adott s utasításokat szögezett le. De sem tanításaiban, sem utasításaiban nem törekedett tudományos rendszerezésre vagy éppen jogászai módszerességre. Beérte azzal, hogy a lényeget világosan megmondta, népiesen, mindenki által érthetően, meleg és eleven közvetlenséggel. A szavaiban, sokszor csak példabeszédeiben rejlő fogalmak módszeres ki-elemzését, iskolás szabatossággal való megfogalmazását, paragrafusokba és tantételekbe szedését ráhagyta a jövőre, az Egyházra, Egyházának gondolati és művelődésbeli munkájára.

Alig van érdekfeszítőbb tanulmány a keresztény őskorban, mindjárt az apostolok idejében, mint ennek a formákbafejlődésnek figyelése. Ez a fejlődés mindenre kiterjed: a tanra, az istentiszteleti életre, a szentségekre, a hitbuzgalmi megnyilatkozásokra, az egyház-kormányzatra és egyházfegyelemre. A krisztusi tanok, rendelkezések, meghagyások fokozatosan jegecesednek ki az Egyház életében, az egyes hittételek s intézmények mind fejlettebben tünedeznek elő a keresztény élet égboltján.

Az Egyház sohasem tanított semmit, ami valamiképen az első hitletétben benne nem foglaltatott. Azonban jónéhány évszázadnak kellett eltelnie, míg valamelyik tannak evangéliumi és őskeresztény eredete oly világosan állt az Egyház vezetői előtt, hogy annak dogmatikai jellegét leszögezhették. Nem is volt a dogmatizálásra sok ideig szükség, vagy mert azok igazságát úgysem vonta senki kétségbe, vagy mert a figyelem különösebb mértékben nem irányult rá a kérdésre. Magának Jézus istenségének tana, a kereszténységnek ez az alapvető igazsága, csak több századon át húzódo, számtalan elméleti és kifejezés-tani vita után találta meg a maga szabatos és végleges

megszövegezését és leszögezését. A niceai zsinat, amely ezt a munkát elvégezte, csak azt foglalta dogmatikus szakkifejezésekbe, amit Jézus önmagáról kétségtelenül tanított. De az ariánus küzdelmek egész világot rázó izgalmainak kellett előbb felzajlaniok, míg a keresztény világ illetékes tényezői a niceai formulák helyességében megegyeztek. A niceai formulák következtetéseit továbbvitték és egyre szabatosabban körvonalazták a következő egyetemes zsinatok. Feltűnő (s mégis érthető), hogy ezekben Jézus kiléte és minemősége teljességgel előtérben áll s így azokkal a részlegesebb kérdésekkel, amelyek a későbbi századok folyamán, mondjuk a lateráni, trienti vagy éppen a vatikáni zsinatokon lettek aktuálisak, természetszerűleg még nem is foglalkozhattak. Jézus istenségének s a Szentháromságnak tanát leszögezni s minden félremagyarázással szemben helyesen megfogalmazni, valóban elsődlegesebb és sürgősebb feladata volt a fiatal dogmatikának, mint akár a gyónás vagy az Oltáriszentség, akár a pápai joghatóság kérdéseinek, az egyházi rendek szabályozásának vagy éppen a papi nőtlenségnek kérdései. Ugyanígy figyelhetjük meg a természetszerű fejlődés lépésenkinti folytonosságát az egyházi élet többi területén, a terjeszkedés és miszsiós tevékenység területén is.

15.

Az első keresztény század dogmatikája. A hamisítatlan Üdvözítő-fogalom. Krisztus személyének központiséga. A Szentháromság harmadik személye. Az Istennel való kapcsolatba-lépés kérdései. Szent Pál a megigazulásról. Szent János Logos-tana. Az újra való eljövétel.

Az apostolok térítő beszédekben a Csel. tanúsága szerint elsősorban azt a gondolatot fejtegették, amely a

palesztínai és a diaszpóra-vidékekről származó zsidókra egyformán a legnagyobb hatással lehetett: a názáreti Jézusban az ígért isteni Megváltót mutatták be. Ezt a messiási méltóságot a próféták jövendölései, Krisztus csodái, főleg pedig a feltámadás ragyogó ténye alapján igazolták. Jellemző¹ a keresztény tanítás egyetemességére és tisztaságára, hogy mindenütt a hamisítatlan Üdvözítő-fogalmat vallja, nem pedig azt, amelyben az isteni ígérethez földi vágyak is tapadnak. A földi királyság gondolata nem kísért többé. Krisztus nagyobb, mint Dávid, ő az elevenek és holtak ítélő-bírája, az élet szerzője,² a szegletkő,³ az egyetemes Üdvözítő, rajta kívül másban nincs üdvösség, ő mindenkinnek Ura.⁴ Jézus Krisztus a Szentlélek kiárasztója,⁵ kinek nevére a betegek meggyógyulnak.⁶ Vagyis: Jézus nemcsak Messiás, hanem Isten is.

Az első keresztények belső, lelki élete még mélyebben és melegebben igazolja, mennyire középponti jelentőségű számukra Krisztus személye és mennyire elválaszthatatlan a keresztény élettől az ő megváltói művének és isteni méltóságának megvallása. Jézus itt úgy szerepel, mint aki mennybemenetele után is figyelemmel kíséri híveinek életét s kinyilatkoztatásokkal támogatja őket (Csel. 9, 10; 10, 9; 11, 5.), a hívők pedig úgy fordulnak hozzá, mint életük közvetlen irányítójához. István vértanú beszédében gyönyörűen olvad össze az apologetikus elem a keresztény lélek vallomásával. Krisztus az ígért Messiás, de ugyanakkor a lélek közvetlen ura; a vele való találkozás reménye aranyozza be az első vértanú végső pillanatait. Ugyanez a vágy beszél a Krisztus eljövételéért esdeklő imaformából: Jöjj el, Uram Jézus! (Jel. 22, 20.)

A Jézus istenségébe vetett hit nyilvánul meg a Jézusnak tulajdonított *Κύριος* elnevezésből is, amely

az ószövetségi Szentírás görög fordításában a Jahve szónak felel meg. Ezen az alapon alkalmazzák az ószövetségnek „az Úr” elnevezést használó szövegeit Krisztusra az első keresztény írók, ami Jézus istenségében való hitüknek újabb, erős bizonyítéka.⁷

Az új tanítás középpontjában tehát Krisztus állott; a beléje vetett hit megvallása a keresztény élet legkiemelkedőbb mozzanata. Ez a hit nem vonul azonban olyan formában előtérbe, hogy az ószövetségi kinyilatkoztatásnak örökérvényű tanítását, az egy-Isten-tant bármikép elhomályosította volna. A Jézus istenségének hite és az egy-Isten igazsága a keresztény tanításban elválaszthatatlanul össze van kötve. Krisztus elfogadása nem jelentett mást, mint az Istenhez való tökéletes közeledést.

A Szentháromság harmadik személye ebben az időben a keresztény hitnek szintén világosan fölismerhető tárgya. Amint az evangéliumok elsősorban Jézus Krisztus életét és működését ismertetik, úgy azt mondhatnók: az Ap. Cselekedetei viszont a Szentléleknek az Egyházban kifejtett munkáját adják elő. Ez a könyv a Szentlélek megígéréseivel kezdődik, majd a Szentlélek eljövételét írja le, majd megnyilvánulásait, az Egyház megszentelésében kifejtett szerepét ismerteti.⁸ A Szentlélek fogalma itt sok hasonlóságot mutat az ószövetségi prófétai könyvekben jelentkező Lélekfogalommal. Néhol „ajándéknak” van föltüntetve, mely az emberek megszentelésére kiárad,⁹ de sokkal sűrűbben és határozottabban tűnnek ki azok a vonások, amelyek a Szentlélek önálló személyi voltát jelölik. Ő szól az ó- és újszövetségi próféták által, ő irányítja az apostolok munkásságát, ő választ ki egyeseket, mint Pált és Barnabást, különleges feladatokra.¹⁰ Hasonló világossággal jelentkezik a Szentlélek istenségének vallása.¹¹ Igaz, hogy a hívek az Atyával és a Fiúval köz-

vetlenebb kapcsolatban vannak, mint a Szentlélekkel; ez azonban lélektanilag könnyen érthető. Bár az első keresztények világosan hirdették a Szentlélek önálló személyiségét és istenségét az őszösvetségi iratokkal szemben, mégis hosszú fejlődésre volt szükség, amíg ennek a hífnak gyakorlati következményeit az imádságban és a lelki életben is teljes mértékben le-vonták.

Isten és a Szentháromság után legfőbb kérdése az őskeresztény hitnek az volt: mily viszonyba kell lép-nünk az Istennel, hogy üdvözüljünk? Erre a kérdésre legmélyebben és legrészletesebben szent Pál felel. Nem mintha a többi apostolokétól el-térő tanokat hirdetne; ennek a nézetnek ellene mond, hogy a nemzetek apostola minden tanításában a krisztusi tan hűséges őrének és hirdetőjének vallja magát s nem is annyira teológus, mint inkább Krisztus apos-tola akar lenni. Mégis, mivel neki jutott osztályrészül, hogy a pogányok között terjessze Krisztus evangéliu-mát, ez a munkakör a tanításnak is bizonyos eredeti módját és újabb szempontokból történő megvilágítását vonta maga után. Élesen ki kellett domborítania a kereszténység valódi jelentőségét, elválasztania a krisztusi tant a zsidó hagyományoktól, föltárnia az egyetlen forrást, amelyből az üdvösség új rendjében a megváltás kegyelme pogányra és zsidóra egyformán kiárad.

A krisztusi igazságok kifejtésében szent Pálnál mélyen következetes gondolkozást és izzó lélekből fakadó, szinte drámai eleveniséget találunk. Egyik alap-gondolata, hogy a kereszténység nagy jótéteménye, az evangélium, mint „Isten ereje”, csak akkor lesz világ-os előttünk, ha az emberi romlás mélységeibe is be-pillantunk. A Római-levélben ecseteli behatóan a bűn hatását. Az első törvényszegés következtében a bűn

szinte személyes hatalomként vonul be a világba. Ádám utódait semmi sem szabadítja meg ettől a következménytől, a bűn lakást vesz az emberben, leigázhatatlan zsarnokságot űz fölötte, a szerencsétlen a bűn rab-szolgája lesz (Róm. 5 és 7.). Nem segít a bűn és következményei ellenében a jóság és a törvény természetes megismerése, mert az akarat vonzalma a nemes irányában csak meddő vágyakozás marad (7, 15—23.). Nem segít a magában véve igaz és szent ószövetségi törvény sem, hiszen a testi ember számára csak súlyosbítja az isteni akarat betöltését. Egyedüli menekvés az Isten igazságának ajándéka, amelyben ő a világ kezdetétől részesíteni kíván bennünket. Tökéletessé csak akkor válik az ember, amikor Isten szabadító terve teljesen megvalósul rajta. Ez a megigazulás az isteni Messiás és a beléje vetett hit által megy végbe.

Ez a gondolkodás határozza meg a képet is, melyet szent Pál Krisztusról alkot. Nála nem is az evangélium történeti részletei állnak előtérben Jézus földi életével kapcsolatban, hanem, mint említettük, az Istenhez vezető nagy Közvetítő vonásai. De még ez a kép sincs pontosan kidolgozva nála: a levelek izgatott, fárasztó és néha nehézkes gondolatmenetében inkább csak egy-egy villanás lobban fel itt is, ott is, mely vakító élességgel tárja elénk Krisztusnak majd a testi születését megelőző életét, istenségét, majd a föltámadás után kezdődő dicsőségét és az üdvösség világtervében megszabott rendeltetését. Csak egy mozzanata van Jézus földi életének, amelynél Pál szívesen és megindult hódolattal időzik: a kereszthalál mozzanata. „Mert mindnyájan vétkeztek és nélkülözik az Isten dicsőségét, így megigazulnak ingyen az ő kegyelméből a megváltás által, mely Jézus Krisztusban vagyon, akit az Isten odaállított a hit által való engesztelésül a vérében, hogy így kimutassa a maga igazságát” (Róm. 3, 23—25.).

Krisztus halálának drága gyümölcse: a megigazulás ajándéka, melyet a Krisztusba vetett hit által nyerünk el. Ennek a változásnak azonban a lélek bensejében végbemenő átalakulással kell kapcsolódnia, különben nem igazi. A „hit által történő megigazulás” egyike azoknak a szentpáli gondolatoknak, amelyeket — mint szent Péter írja — félre lehet érteni. Nemcsak a többi újszövetségi irat, hanem szent Pál maga is nyilvánvalóan értésünkre adja, hogy e hit sürgetésével csak az ószövetségi törvény külsőséges cselekedeteiben való bizakodást ítéli el, semmikép sem akarja azonban a jócselekedetek szükségességét elvetni.

Az apostolok korának lezárója s az 1. század végének legkiemelkedőbb alakja szent János apostol és evanglista. Ő az az irányító szellem, akiben a zsidó és pogány kereszténység megoldatlan kérdései összhangba fonódnak. Nála már a század végén a zsidó-keresztény ellentétektől mentesült, egységes krisztusi tant találjuk. A logos-fogalom megtisztításával olyan kifejező eszközt teremtett, amely a környező világ számára érthetően és mégis minden téves elemtől elválasztva fejezi ki Krisztus istenségét. Nála az egész hitrendszerben eltűnnek a részleges, csak a zsidókra tekintő vonások. Az üdvösség kérdése itt teljesen egyetemes: a világosság és sötétség küzdelme, amelyben minden ember érdekelve van. Isten a szeretet, aki Fiával és a Szentlélekkel együtt végzi az üdvözítés nagy művét. Önmagát adja az embernek, hogy hasonlókká legyünk hozzá és megismerjük őt, amint van. Sz. Jánost az ősegyház teológusának nevezték. Valóban az apostoli korszak írói között leginkább őt illeti meg ez a jelző: ő az elmélyedés és a rendszeres összefoglalásra törekvés első nagy mestere.

Sok vitára adott alkalmat e korrallal kapcsolatban a paruziának, az Úr végső eljövételének kérdése.

Pál több helyen érinti, legélénkebben az első Thesszaloniki-levéiben. Úgy látszik, mintha az apostolok csakugyan azt hitték s tanították volna, hogy az Úr végső eljövetele még az ő idejükben, esetleg rövidesen bekövetkezik. Ez azonban inkább szövegmagyarázati kérdés. Elég annyit megjegyeznünk, hogy az apostolok valóban lehetségesnek gondolhatták a közeli eljövételt, számoltak is vele, esetleg vágyódtak is utána, de semmiféle biztos és határozott időpontú kijelentést a paruzia bekövetkezésére nézve nem tettek. Egyébként a paruzia-motívum nem jelentkezik állandóan a szent szerzőknél. Sz. Pál későbbi leveleiben pl. már erősen lankad a várakozásnak ez a heve; a fogságban írt üzeneteit inkább az a sejtelem járja át, hogy nem egy hamaros Úr-jövet, hanem a saját halála hozza majd össze Üdvözítőjével. Sz. Péter pedig nyíltan hirdeti az új Úrjövet idejének bizonytalan voltát.¹²

16.

Az istentisztelet és a keresztény élet. A keresztény kultusz-tartalom eredetisége. A szentmise és a szentségek kezdettől fogva való jelenléte. Kereszttség, bértmálás, papi méltóság, Eucharisztia, a kenyértörés áldozati jellege, a bűnbocsátó hatalom gyakorlásának kezdetei és formáinak kibontakozása. A keresztény szeretet gyakorlása mint lényeges vonás.

A hitgazságok és a velük összefüggő eszmék egyedül nem foglalják magukban az egész kereszténységet. Krisztus műve sohasem volt pusztán tanítás, sem valamely bölcséleti iskolához hasonló elméleti vállalkozás, hanem élő és szociális szellemi áramlat, amely az emberiség egész erkölcsi életét átfogni s annak főleg legmagasabb életmegnyilvánulását, a vallásosságot akarta végső tökéletességre emelni. Ezért az igehirdetés és

tanítás mellett a kereszténység életében kezdettől fogva ott találjuk az istentiszteleti élet cselekményeit is.

Az új hit itt is új gyakorlatokkal, új igényekkel lépett fel. Ez az eredetiség nem zárta ki azt, hogy a keresztény kultusz kialakulására a környezet vallásos élete, esetleg idegen kultuszok is, bizonyos külsőleges hatással ne lettek volna. Annál fényesebben tudjuk azonban igazolni, hogy e külsőségek és kölcsönzések ellenére a belső tartalom eredeti és érintetlen maradt. Hiába kísérelték meg egyesek újabban a keresztény kultusz legfontosabb részeinek, a szentségeknek eredetét bizonyos pogány szertartásokból magyarázni. Az ilyen próbálkozásoknak ellentmond mindenekelőtt az a szembeeső tény, hogy a keresztény szentségek és a tanrendszer egésze között mindenkor oly szerves kapcsolat állott fenn, amely ingadozó és esetlegességektől függő kölcsönzések során teljesen érthetetlen lenne. A kereszténység igazságainak összefüggése és egysége pedig annyira eltér a pogány misztériumok mögött rejtőző alacsony felfogásoktól, hogy a tantételekben a pogány behatás nyomait keresni, tökéletesen elhibázott vállalkozás volna.

Az ősegyház istentiszteletének történetileg legfigyelemreméltóbb jellegzetessége az, hogy a rendelkezésünkre álló vázlatos forrásokban is meg tudjuk találni a legfontosabb katolikus szertartásoknak, elsősorban a szentségeknek és a szentmisének világos nyomait. Így bőven értesülünk arról, hogy a kereszténységbe való föl vétel a legelső kezdetektől fogva a kereszténység által történt, amelyet az Atya, Fiú és Szentlélek nevének említésével szolgáltattak ki. Ez a keresztési formula azt jelenti, hogy a megkeresztelt a Szentháromság tiszteletére szenteltetik, életét a Szentháromságnak rendeli alá és adja át.

A keresztyén keresztségnek ez a jelentősége a már Krisztus előtt is ismert, merőben jelképes bűnbánati leöntésnek teljesen eredeti, krisztusi vonása. Utal egyszersmind arra, hogy a fölvevő lelkében is mély, benső átalakulásnak kell végbemennie a hit és töredelem által. Az Ap. Csel. néhány helye ugyan a „Jézus nevében” végbemenő keresztelést is említi, e kijelentés azonban nem a szertartás szavaira, hanem a keresztelő hatalom eredetére vonatkozik. A keresztség külső jele a vízben való alámerítés volt, de már a Didaché szerint alkalmazták a meghintéssel és vízleöntéssel való keresztelést is. Kezdetben azonnal megkeresztelték a jelentkező hitjelölteket, később azonban hosszabb-rövidebb próbaidőnek (katechumenátus) vetették őket alá.

A keresztség által létrehozott benső változásnak kiegészítését adja meg a Szentlélek közlésével az a „kézföltételnek” jellemzett szertartás, amelyről a Csel. 8. fejezetében van szó. Nem kétséges, hogy ezen a bérálás szentségét kell értenünk. Az elbeszélés sajátos vonása, hogy ezt a szentséget a már megkeresztelteknek csak az apostolok szolgáltatják ki. A kézföltétel maga szintén ősi zsidó szertartásra emlékeztet. A Szentlélek közlése a kézrátétel mellett azonban olyan új elem, amelyet egyedül a keresztyénység visz bele a külső, jelképes mozdulatba. Ugyancsak ilyen belső tartalmi gazdagodást állapíthatunk meg azoknál a papszentelési kézrátételeknél, amelyekről sz. Pál levelei szólnak.¹

Itt is szembeötlő a belső ajándék és a külső szertartás közötti összefüggés. Csakhogy a belső ajándék itt nem a Szentlélek megerősítő kegyelmének közlése, hanem az a megszentelődés, amelyet az apostol a hierarchikus méltóság üdvös betöltésére közöl tanítványaival.

A keresztény kultusz középpontjában kétségtelesen már ekkor az Eucharisztia állott. Az első keresztények, akár a zsidók, akár a pogányok sorából kerültek ki, közös ájtatossági gyakorlatokat végeztek; összejöveteleiken meghallgatták a szentkönyvek olvasását vagy az apostolok és „próféták” prédikációit, imádságokat mondtak és zsoltárokat énekeltek, végül azonban a „kenyértörés” került sorra. Már a Csel. 2. fejezete úgy írja le a keresztények közös istentiszteletét, hogy a „kenyértörés” annak fontos mozzanataként szerepel. Mit kell ezen a kenyértörésen értenünk? Azt a szeretetlakomát-e, amelyet a keresztények közösen fogyasztottak el? Vagy pedig az Eucharisztia vételét? Sz. Pál első Korinthusi-levelében (11, 17—22.) az ilyen összejövetelekről olyféleképen tárgyal, ami valószínűnek mutatja, hogy a szeretetlakoma és az Eucharisztia, legalább helyenkint, ha nem esett is egybe, de egyszerre történt. Pál azzal akarja a híveket visszatartani az ilyen szeretetlakomákba beszívárgott visszaélésektől, hogy figyelmezteti őket a Krisztus utolsó vacsoráján történt esemény fontosságára; megrója őket, hogy összekeverik a kettőt: a lakomát és a Krisztus rendeléséből gyakorolt utolsóvacsorai szertartást, az „Úr testének” vételét, amelyhez méltatlanul járulni annyira, mint „ítéletet enni és inni”.²

Az apostol levelén kívül világos, idetartozó utalásokat találunk még a Didachében, ebben az 1. század-végi őskeresztény oktatókönyvben. A Didaché 9. és 10. fejezete valószínűleg a legősibb miseimádságokat közli. Az a vélemény, hogy itt csak áldozási vagy éppen a szeretetlakomát kísérő könyörgések találhatók, nem tartható fenn. A kehely és a megtört kenyér olyan ünnepélyes szavak kíséretében és olyan szent tisztelettel van említve, hogy közönséges kenyérre és borra itt gondolni sem lehet. A szintén 1. századból

való sz. Kelemen-levél mindössze annyit mond az Eucharisziáról, hogy általa ajánljuk áldozati ajándékainkat az Istennek. Ha kifejezetten nem is tudunk meg ebből az adatból sokat, az Eucharisztia áldozati jellegének igazolására e szavak is igen fontosak.

A szentírási részek felolvasásán, az ígehirdetésen és imádságokon a keresztény hit iránt érdeklődő pogányok vagy zsidók is résztvehettek, de az eucharisztikus kenyér és bor bemutatása és vétele előtt távoznuk kellett. Az eucharisztikus áldozat időpontját illetőleg megoszlanak a vélemények. Úgy látszik (Plinius levele Traianus császárhoz is erre látszik vallani), hogy az istentisztelet és az eucharisztikus áldozat időpontja reggelre esett; ebből alakulhatott ki a 200 tájt már általános előírás, hogy a szentáldozás előtt böjtölni kell.

Nehéz dolog részleges képet rajzolni a bűnbocsátó hatalomról az apostolok egyházában. Amilyen nyomatékkal kívánták meg minden megtérőtől a keresztség föl vételével együtt az igazi bánatot s a teljes lelki megtisztulást, éppolyan keveset tudunk a legelső korban a keresztség után elkövetett vétkek megbocsátásáról. Ezt a hallgatást részben abból magyarázhatjuk, hogy az első megtértek ritkán estek vissza súlyos bűnökbe s így a kérdés elvi tárgyalása nem vált sürgetővé. Teljesen büntetlennek azonban az összes hívők életét nem mondhatjuk. Sz. Pál maga erőiesen megró egy nagyobb bünesetet: a vérfertőzött kizárja az Egyházból, hogy „átadassék a Sátánnak a test veszedelmére”.⁸ Ez a korinthusi eset arra is figyelmeztet, hogy az előforduló bűnöket az Egyházból való kizárás büntetése követte: ismét olyan körülmény, mely a bűnbánat szentségének alkalmazását szükségtelessé tette. Van azonban adatunk arra is, hogy a megtérő keresztényt az apostol visszafogadta a

hívek közösségébe: a 2-ik Korinthusi levélben egy bűnbánó visszavételéről rendelkezik. Már a 3. századtól kezdve folytatódik a vita, hogy ez a bűnös azonos-e az első levélben szereplő vérfertőzővel. Ha igen, akkor az apostol eljárása a bűnbocsátó hatalom gyakorlásaként volna magyarázható. A Didaché is beszél bűnbevallásról, de ezt mint általános előírást inkább a zsinagógai istentisztelet maradványának, mint a töredelem szentsége ősi nyomának kell tekintenünk. Tudjuk azonban, hogy az Úr bűnbocsátó hatalmat közölt tanítványaival,⁴ s ez a bűnbocsátó hatalom a későbbi időkben Krisztus rendelése alapján általános gyakorlatnak örvendett. Észszerűen nem téphetjük szét e két adat történelmi folytonosságát s így a bűnbocsátó hatalom gyakorlásának valamely módját az apostolok idejében is el kell fogadnunk.

Az őskeresztények vallásos életének nagyértékű mozzanatát ismerhetjük föl azokban a sorokban, amelyekkel sz. Jakab apostol a betegekkel szemben tanúsítandó egyházi viselkedést írja elő.⁵ A gyöngédség és szerető gondoskodás mellett, amelyről ez a föl-szólítás bizonyosságot tesz, világosan fölismerhető, hogy az Egyház papjai Krisztus rendeletéből, vagyis Krisztus erejével fölruházza siettek a szentkenet szentségével a betegek segítségére.

A keresztény tanításnak és a külső vallásos gyakorlatoknak e rövid ismertetése azt a szellemet is érezteti, amely Krisztus híveinek első és második nemzedékét áthatotta. Hatalmas, az emberi értelmet messze fölülmúló igazságok az új hit alapjai, titkok, melyeknek mélyébe még az apostolok maguk is csak kis mértékben pillanthattak be s amelyek mégis elhatnak az emberi élet minden fontosabb mozzanatához. Megnemesítik, fölemelik és a magasabb világrend részeivé avatják azokat, akik a kereszténység hívei közé

szegődtek. Isten leereszkedő szeretete és a megváltás jótéteménye a mult hibáit törlik el, de ugyanakkor új teremtményt, új lelket formálnak az emberben és fölébresztik benne a diadalmas reményt a jövőndő boldogságra. Isten országának eljövetele és a belőle táplálkozó nagy bizakodás a legtisztább vigasz fényével vonja be az apostoli iratokat. Így lesz az új hit minden mélysége és titokzatossága ellenére pogánynak és zsidónak egyaránt az öröm forrásává. A fogságban időző, halálra készülő sz. Pál a filippiekhez írt levelében ennek a nagy bizakodásnak és törhetetlen lelkierőnek ad kifejezést: „Örüljetez az Úrban mindig, újra mondom, örüljetez!”⁶ A hívőkhöz, az Isten országának boldog várományosaihoz, a szentekhez nem is illik más viselkedés.

Ehhez a reménykedéshez mint az új hit másik tulajdonsága hozzájárul még az általános szeretetnek és gyöngédségnek szelleme. A mai ember előtt szinte érthetetlen annak az állításnak újdonsága és forradalmi vakmerősége, hogy a kereszténység kebelében nincs zsidó és görög, nincs szabad és nincsen rabszolga. Pedig ezek a szavak először törték össze évezredes társadalmi szokásoknak vasszilárdságú kereteit. Igaz, a kereszténységnek egyelőre nem volt külső ereje arra, hogy evvel a követelményével egyszerre kiforgassa a világot sarkaiból. Csak százados küzdelem, fokról-fokra kivívott engedmények árán sikerült a társadalom képét megváltoztatni. Az első lépés azonban már megtörtént és a gyakorlati megvalósulás erkölcsi föltételeit már ekkor sürgették. Elég elolvasni a Filemonhoz írt rövid levelet és láthatjuk, hogy itt sz. Pálban nem egy rokonszenves rabszolga iránti emberi érzés dolgozik csupán, hanem a keresztény testvériség, szeretet, igazságérzet és gyöngédség szólaltat meg az irodalomban eddig ismeretlen hang-

kat. De a többi írásokban, pl. sz. Jánosnál is megtalálhatjuk ezt a megkapó lelki finomságot.

A keresztény szeretetnek gyakorlatilag legfontosabb megnyilatkozása az volt, hogy a keresztények aprólékos gondoskodással karolták föl mindenféle nélkülöző testvéreiket. Sz. Pál a pogány-keresztény egyházakban is sürgeti, hogy a szűkölködő jeruzsálemiek számára adományokat gyűjtsenek. A jeruzsálemiek buzgósága mindjárt kezdetben egyidőre vagyon-közöséget teremt a testvérek körében. Nem erőszakkal és állami vagy más társadalmi hatalommal végrehajtott kommunizmusról van itt szó, hanem szeretetből és hajlandóságból vállalt önkéntes áldozatról. A hívek legalább vagyonuk egy részét az egyházközség közös birtokává tették, hogy ez a szűkölködőkön mindenkor könnyen segíthessen. Az összetartás olyan erős volt, hogy sz. Pál a körülöttük virágzó politikai és társadalmi szervezet ellenére híveitől azt is kívánni meri, hogy peres ügyeiket ne a pogány bírák előtt, hanem a keresztény község kötelékein belül szent egyetértéssel intézzék el.

17.

Az első század egyházkormányzata. Az Egyháznak vezetőkre és vezetettekre való tagolódása kezdettől fogva. Az apostolok mint az Egyház felett való joghatóság birtokosai. E joghatóság területiális felosztódásának első jelentkezései. A segítő-társak; a hivatali organizáció első csirái. A hierarchikus szervezet körvonalaínak kibontakozása s ennek bizonyítékai. A római egyház elsőségének öntudata.

Ez az új szellem mindenhová eljutott, ahol csak keresztények akadtak s mindenütt annyira egységes volt, hogy a Kis-Ázsiában, Görögországban, sőt Róma földjén szétszórt községek tudatosan ugyanazon egyetlen

Egyház tagjainak érezték magukat. A szétágazó szervezetnek benső egységét megkapóan írja le sz. Pál: szerinte az Egyház Krisztus teste, tehát egy; Krisztus maga építi ki ezt az organizmust, fejlődése voltaképp Krisztus testének tökéletesedése; Isten az, aki „meg-tette őt mindenekfölött az Egyháznak fejévé, amely neki teste és annak teljessége, aki mindeneket mindenben betölt”.¹

A fejlődés éltető elemét, a belső szellemet, a hitet, a kegyelmi segítséget közvetlenül Krisztus osztja híveinek. Ezek az adományok különfélék, mint az élő testben is az egyes feladatok elvégzésére külön-féle rendeltetésű tagok vannak.² Az első időben az így közölt adományok sorában nem kicsiny jelentőségűek azok, amelyek a vallásos élet rendkívüli megnyilvánulásait hozzák létre: a prófétai képesség, a csodatevő erő, a gyógyító hatalom, a nyelvek adománya, a beszédek értelmezése.³ Az apostoli korban ezeket a különleges adományokkal fölruházott híveket nagy tiszteletben tartották és bennük látták az igehirdetés Szentlélek által való megerősítését. Mégis a karizmatikusok szerepe e nagy tisztelet mellett is alá-rendelt maradt a hierarchia mellett. Pál a korinthusi híveket arra is kioktatja, hogy ez adományok birtokosaival szemben óvatosak legyenek s a Didaché szerint ugyanez az óvatosság és ellenőrzés az egyházi előljárók feladata. A karizmatikusok fölött való örökös fóruma s az egyházi élet valódi irányítója tehát a kormányzó, hierarchikus tekintély volt.

Az apostolok nem feledkeztek meg Krisztus rendelkezéséről, aki a fölépítendő Isten-országában őket kormányzóival hatalommal látta el.⁴ Az első pünkösdtől a kereszténység élete teljesen az ő intézkedéseik szerint alakult. Ők az Egyház hivatalos képviselői. Ők végzik a térítést és igehirdetést, az elégedetlenkedő

zsídó hatóságok is őket vonják felelősségre. A később alakult egyházakban csak annyiban eltérő a kormányzat képe, hogy itt már nincsenek állandóan jelenlévő apostolok s így rendszeresen nem is ők intézik az illető egyház életét. Távolról és alkalmoszerűen azonban hatalmukat továbbra is gyakorolják és tekintélyük minden egyházban általánosan elismert. Amikor megjelennek, mindenki az ő igéiket hallgatja. Sz. Pál levelei hirdetik, hogy a keresztény élet a fontosabb kérdésekben az apostoli hatalom utasításaitól függött. Szamariában és Antiochiában ők erősítik meg azt, amit a buzgó hithirdetők munkája teremtett.

Az Egyháznak két részre: vezetőkre és vezetettekre való tagolása s ezzel az egyházi rend szentsége az apostoli korszaktól fogva legteljesebb határozottsággal jelentkezik. Pál apostol ellentmondást nem tűrő szavakkal hangoztatja, hogy nem mindenki apostol, tanító vagy próféta, hanem amint a testnek van szeme, de van keze és lába is, úgy vannak az Egyházban tanítók és tanítottak, kormányzók és kormányzottak.⁵ Ha az elnevezés: „klérus” és „laikusok” későbbi is, maga a különbségtétel a legélesebben mutatkozik nemcsak az apostolok szavaiban, hanem egész viselkedésében. Nemcsak önmaguk számára veszik igénybe a Krisztustól nyert misszió alapján a teljes tanítói, kormányzói, megsejtelői joghatóságot, hanem azok számára is, akiket ők szenteltek fel s állítottak a hívek élére. Ezen a beosztáson maguk az apostolok féltően öröködnék⁶ s hasonlóképen öröködnék rajta legelső utódaik is, pl. Antiochiai Ignác, aki szerint csak az lehet Jézus híve, aki a püspök, a papság s a diákonusok fennhatóságát elismeri. Római Kelemen máig fennmaradt levelében rendreutasítja a korinthusi híveket, amiért papjaikkal szemben engedet-

lenséget tanúsítottak. Erre nézve az ősegyházban véleménykülönbség vagy ellentmondás egyáltalán nincsen, az „egyetemes papság” elméletének az őskorban egyetlen tanúja sem akad.

Az apostolok maguk az egész Egyházra kiterjedő joghatóság birtokosainak tudják magukat, de részben már náluk is jelentkezik a területiális beosztás. Amióta az apostolok Jeruzsálemet elhagyták, az idősebb sz. Jakab szerepel a jeruzsálemi egyházközség püspökeként. Neki jelenti Péter a fogásból való szabadulását, nála jelentkezik sz. Pál is, amikor Jeruzsálembe jön; a jeruzsálemi híveket egyszerűen „Jakab híveinek”⁷ nevezi. Az apostolok által kirendelt püspökök viszont már csak helyhez kötött hatalommal őrzik a nyájat; így Titus Kréta szigetén, Timotheus Efezusban, s mindkettő azzal a felhatalmazással, hogy másokat is püspökké szenteljen. János apostol Patmosból visszatérve szintén püspököket szentelt, köztük Szmirna számára Polikárpot.⁸ A Jelenések könyvének elején felsorolt 7 „angyal” szintén kétségtelenül helyi joghatóságú püspököket jelent.

Említettük, hogy az apostolok még jeruzsálemi tartózkodásuk idején segítőtársakat: diákonusokat vettek maguk mellé. Eredetileg csak arra voltak rendelve, hogy a közös élet egyik kényes és fáradságos feladatát, az alamizsnák kiosztását, mindenki megelégedésére végezzék. Később azonban munkakörük kibővült és lassankint a szorosabban vett hierarchikus tevékenységben is részt kaptak. Az apostolok kézföltétellel szentelték fel őket. Az első hét diákonusnak sajátyszerűen valamennyinek görög a neve, tehát a hellenizáló, műveltebb zsidók közé tartoztak. Köztük főleg kettő nevezetes: István, az első vértanú és Fülöp (nem tévesztendő össze Fülöp apostollal), aki ígéhír-

detői buzgalmával tűnt ki s többi közt az ethiópiai királyné udvarnagját is megkeresztelte.

A jeruzsálemi egyház életében a diákonusok mellett később újabb egyházi hivatalviselők is jelentkeznek: a „vének” (presbiterek), akik a Csel. szerint az antiochiai egyháznak sz. Pál és Barnabás által Jeruzsálemba küldött alamizsnáit átvették (11, 30.). Tekintélyük és hatalmuk nagyobb volt, mint a diákonusoké: valóban résztvettek az Egyház kormányzatában, pl. az ú. n. jeruzsálemi zsinat döntésének megalkotásában is közreműködtek. Sz. Pál térítő munkája közben a presbiterek képviselik az Egyházban rendszerint a helyi hatóságot, amely az apostol megbízásából kormányozza a híveket. Sz. Pál Miletosban a vidék köréje gyűlt „presbitereihez” beszédet intéz:⁹ gondjaikba ajánlja a híveket, s fölhívja figyelmüket a hit tisztaságának védelmére. Mindebből kilálglik, hogy ők is kezdettől fogva, vagy legalább is igen korai időktől fogva a klérushoz tartoztak, s középhelyet foglaltak el a püspökök és diákonusok közt. Az egyes helyi egyházak vezetőit maga az apostol majd „előljáróknak”, majd „presbitereknek”, majd „püspököknek” nevezi. A névhasználat, a forma még kiforratlan, de a lényeg tökéletesen megvan. Ez azonban csak megnehezíti, de nem teszi lehetetlenné a különféle egyházi hivatalok elválasztását az őskorban. Az apostoli levelekben pl. a kormányzó-testület mellett kiemelkednek azok a tanítványok, mint Timotheus és Titus, akiket először különféle követi megbízatással küldözgetett sz. Pál az egyes közösségekhez, míg végül Timotheust az efezusi, Titust pedig a krétai keresztények élére állította. E helyeken ők az apostolok munkáját folytatták s egyik fontos teendőjük volt, hogy a mellettük működő kormányzó-testület alkalmas kiegészítéséről gondoskodjanak.

Kétségtelen tehát az ősegyház szervezetének hierarchikus — papi tagozatú — jellege. Timotheus és Titus eseteiben pedig már feltűnnek az egy püspök köré csoportosuló egyházi szervezet körvonalai. Felismerhető továbbá az alárendeltebb méltóságok, a presbiterek és diakonusok első jelentkezése is. Azonban el kell ismernünk, hogy a megszilárdult kormányzat állandó keretei ebben az apostoli időben még nem lelhetők fel teljes tisztaságukban; sok esetben a külső kezdet bizonytalansága és az apostoli tekintély nagysága is akadályozta a végleges kialakulást.

Az első század két legjelentősebb nem-kanonikus irata, a Didaché és sz. Kelemen levele szintén erről a hierarchikus szervezetről tanúskodik, bár az egyes egyházak alkotmányáról és a hierarchikus szervezet végleges tagozódásáról ezekben az őskeresztény iratokban sem találunk kimerítő felvilágosítást. A Didaché nagy szerepet juttat a keresztények életében a „prófétáknak”, akik vagy egyik helyről a másikra vándorolnak, vagy pedig állandóan egy helyen működnek. A mellettük tevékenykedő hivatalos egyházi személyeket püspököknek és diakonusoknak nevezi.

Sz. Kelemen már nincs tekintettel a karizmatikus (rendkívüli adományokkal felruházott) prófétákra, nála kizárólag a hivatalos hatalom képviselői viszik a vezető szerepet. Megjelölésükre mindhárom szokásos kifejezést (püspök, presbiter, diakonus) alkalmazza, a nélkül, hogy a közöttük levő különbséget közelebbről kifejténé. A hierarchia jelentőségére egyébként Kelemen már szintén dogmatikus alapon hívja föl a figyelmet, amikor kimondja, hogy az egyházi előjárói kart a keresztény község nem teheti le, mert ezek hatalmukat nem a hívőktől, hanem az apostoloktól kapták.

Az apostoli korszak egyházi szervezettsége és a

2. század állapota között az összefüggést világos adatok híján ismét történelmi következetességgel hidaljuk át. Egyfelől felismerhetjük a püspöki szervezettség nyomait és az apostolok törekvéseit ennek az intézménynek kialakítására; másfelől megfontolásra készítetnek a következő század korai adatai, főleg Antiochiai sz. Ignácnak határozott tanúságtétele a püspökség és diakonusság intézménye mellett. Ő az, aki a püspöki, papi és diakonusi hivatalt egyenesen Krisztus rendelésének mondja s ennyiben a hármastagolású egyházi rend szentségének ősisége mellett egyik legerősebb s legrégebb tanúnk.¹⁰

A szigorúan vett egyházi rend mellett ismert az ősegyház még más, átmeneti hivatalokat s kiváltságokat is: egyfelől az Istennek ajánlt özvegyek intézményét, másfelől a karizmás prófétákat, tanítókat, rendkívüli igehirdetőket. Az Egyház szervezetének végleges kialakulása folytán ezek a rendkívüli és alkalmi küldetések lassan megszűntek, míg az előbbi bizonyos fokig előkészítője lett a női szerzetességnek.

Az egész Egyház élén a római püspök állt. A primátus ugyan ebben a korban, éppúgy mint az apostolok idejében, még nem fejtette ki teljes hatását, aminthogy általában a kormányzat jogi formái éppoly szervesen bontakoztak csak ki, mint a dogmák rendszere. De hogy megvolt s az első keresztény egyházak a primátust elvileg elismerték, mutatja az a súly, amelyet a római székek már Ignác, majd a 2. században Irenaeus és mások tulajdonítottak, s mutatja főleg az a tekintély és joghatóság, amellyel az egyik első pápa, Római Kelemen a tőle földrajzilag távoleső korinthusi egyház belső ügyeit intézte.

Kelemen levelében a hierarchiai szervezetet hang-

súlyozza s az egyházi élet hordozóit azokban a vezetőikben látja, akik az apostolok által Krisztustól nyerték hatalmukat. Ebben az összefüggésben különleges fontossága van annak a ténynek, hogy maga Kelemen, mint a római egyház vezetője, tekintélyszerűen avatkozik bele a korinthusi hívek viszályába. Nem állapítható meg pontosan, vajjon a jogtalanul megtagadott korinthusi egyházi előjárók fordultak-e panaszszal a római egyházhoz, vagy pedig Róma önkéntes kezdeményezése volt-e ez a levél. Mindkét esetben nyilvánvaló a római egyház vezető tekintélye. Ami fő: Kelemen itt nem választott bíróként mond ítéletet a vitatkozó felek között, hanem mint Isten nevében való bíró ítéli el a fiatalok engedetlenségét és követeli a presbíterek visszahelyezését méltóságukba. Ez az intézkedés abban az időben történt, amikor sz. János apostol az efezusi egyházat még kormányozta és Korinthusban is éltek az apostol közvetlen tanítványai. Kelemen viselkedésének tehát nemcsak a római egyház apostoli eredete lehet a magyarázata, hanem a római püspök joghatósági elsőbbsége.*

18.

Az apostoli korszak utáni nemzedék lelkileti alapvonásai. Az apostoli hagyomány őrzése s az apokrif iratok. Az első keresztény írók és apostoli atyák.

Az apostoli korszak egyik fő jelentősége az, hogy szilárd alapokat vetett az Egyház további élete számára.

* Kelemen levelét még a szélső liberális történészek is „jellegzetesen katolikus iratnak” szokták nevezni s ezzel a kijelentésükkel benne újját szeretnének látni. Sz. Kelemen azonban sokkal hívebbnek mutatkozik az apostoli hagyományokhoz, semhogy ilyen magyarázatra gondolni lehetne. Levele valóban jellegzetesen katolikus irat s fényesen bizonyítja, hogy az Egyház szervezete és lényege már az 1. század végén csakugyan „római katolikus” volt.

Hirdette azokat az igazságokat, amelyek a világ végéig az üdvözítő hit tárgya lesznek. Kiformálta az istentiszteleti és szentségi élet vázát, megvonta a hierarchia általános kereteit és minden irányban való terjeszkedésével megindította azt a hősiek lelkesedést, amely az egyetemes Egyháznak mindig legbensőbb erőforrása lesz.

Az apostolira következő korban még nem találunk az Egyházban kimagasló szellemeket, erőteljes, tanító egyéniségeket. A cél inkább csak az, hogy megőrizzék az apostoli hagyományt. A hitterjesztés az egyszerű nép szellemi színvonalán mozog, hiszen az akkori magasabb művelődés még csak elenyésző mértékben érintkezett az új hittel. Azért e kor irodalmának tekintélyes része olyan művekből áll, amelyek az egyházi élet gyakorlati szükségleteit, az igehirdetésnek, istentiszteleti és kormányzati rendnek igényeit elégtitik ki. Szerzőik jórészt ismeretlenek, mert ismeretlenek akartak maradni s inkább arra törekedtek, hogy műveik lehetőleg apostoli jelleggel lépjenek fel. Innen az apokrif (nem igazi) szentírási iratok nagy száma az 1. század végén s a 2. század első felében. A Szentírás mindegyik műformájának akadtak utánpótlói: voltak apokrif evangéliumok, apokrif apostoli levelek és apokalipszisok. Tartalmuk nem mindig felelt meg a kinyilatkoztatásnak, igen gyakran tévedések hirdetői, főleg a gnosztikusok rejtették el bennük tételeiket. De van köztük olyan is, amely a keresztény igazságokat helyesen adja elő. Az Egyház kezdettől fogva óvatos volt velük szemben és legtöbbjüket egyenesen elutasította.

Történelmi szempontból kettő érdemel részletesebb említést. Az egyik az ú. n. Barnabás-levél. Valószínűleg a 2. század huszas éveiben keletkezett, alkalmasint Alexandriában. Az a célja, hogy a keresztényeket a zsidózók tévedéseitől óvja. Ezért az ószövetség intézményeit és törvényeit kevésre becsüli, csak jel-

képes értelmet tulajdonít nekik, amiben kétségtelenül túllő a célon. Az ószövetségi Szentírás allegorikus értelmezésével kétségtelenül az alexandriai zsidók módszerét követi s ezzel befolyással van a későbbi nagy alexandriai tanítókra, főleg Alexandriai Kelemenre, aki mindig tisztelettel ír az ál-Barnabás-levélről.

A másik mű Hermas Pásztor, egy apokrif apokalipszis, amely Rómában keletkezett a 2. század közepe táján. Valamikor nagy tekintélynek örvendett és egyike volt azon műveknek, melyet hosszú időn át tévesen a Szentírás könyvei közé soroztak. Tekintélye az újabb időkben azonban annál inkább aláhanyatlott, mert ügyetlen írásmódja, kiforratlan és önellentmondó nézetei dogmatikai, tani szempontból ingatag elmére vallanak. Célja nem is a tanítás volt, hanem inkább az erkölcsök megjavítása. Elítéli a kapzsi diákonusokat és az egymás között civódó, elsőbbségért versenyző papokat. Ugyanakkor az Egyház nagyobbik részének tisztaságáról tanúskodik. Sürgeti a hitet, az imádságot és az ártatlanságot. A bűnösök számára bűnbocsánatot hirdet; éppen ezért a bűnbánat szentségének történetében Hermas műve komoly figyelmet érdemel. Gondolatait mint látomásokat vagy isteni kinyilatkoztatásokat adja elő.

Az apokrif iratok mellett másik csoportot alkotnak azok a művek, amelyek egyszerűen a hívek istentiszteletét és vallásos életét, esetleg a kormányzás rendjét fejtik ki tanácsok és törvények alakjában. Ebben a csoportban már régiségénél fogva is a Didaché, vagyis a Tizenkét apostol tanítása c. kis irat a legjelentősebb. Néhány ókeresztény író hajlandó volt a szent könyvek közé sorozni. Feldolgozása mintaképül szolgálhatott számos hasonló tárgyú, bővebb mű számára, amelyek a következő századokban az egyházi élet részletkérdéseibe vezetnek be.

Ide kell sorolnunk az ú. n. Apostoli Hitvallást is, amely mai formájában nem apostoli eredetű ugyan, de kezdete kétségtelenül az apostoli időkbe nyúlik vissza. Korára jellemző, hogy a gnóvizt még nem is ismeri. Eredetileg a keresztségnél használatos rövid hitmegvallási formula volt s ezért, mint maga a keresztségi formula, a három isteni személyre vonatkozik s aztán idővel bővítéseket vett föl. Már Antiochiai Ignác egyik levele is, bárha oktató formában, a Hitvallásnak Krisztusra vonatkozó részét látszik felhasználni.¹ A Krisztusra vonatkozó rész, a mai hitvallás zöme, legkésőbb a 2. század vége felé készen volt. Az egész Apostoli Hitvallás a 4. század közepén lép fel először mai formájában Ancyrai Marcellusnál, még teljesebben 450-ben a délgalliai Régium (Riez) püspökénél, Faustusnál.

Az első ismert keresztény író az apostolok után: Római sz. Kelemen. Terjedelmes levele, mint láttuk, értékes felvilágosításokkal szolgál az egyházi hierarchia és a római primátus mellett. Ezenkívül is az egész levél a római szellemnek és a kereszténységnek belső összhangját hirdeti. Kelemen tipikus római: nem sokat törődik az elméletekkel, de annál nagyobb a gyakorlati érzéke. Határozottan és világosan beszél, megértő jóakarattal és biztos felsőbbbség hatja át sorait. Lélekbeli tisztelti a hagyományt. A római egyház szerény és nemes öntudata tükröződik vissza a tollán. Büszkén említi a római egyházközség alapítóiként Pétert és Pált, s a Néró-féle üldözés emlékeinek felidézésével indul. A korinthusiak ügyével nagy jóakarattal, leereszkedéssel s figyelemmel foglalkozik.

Hagyománytisztelete mellett a közösség érvényesülésének hatása, hogy levelében az egyházi liturgia is szóhoz jut. Két fejezetben hosszú imádságot közöl, amely az akkori keresztény szertartási élet megisme-

résére nagy segítség. Nem szószerint közli a szertartások szövegét, ami már azért sem lett volna lehetséges, mert az istentiszteletet végző papnak részben egyéni kezdeményezésére volt bízva a megszövegezés. Az ima tartalma, hangja és szelleme azonban hűen kifejezi az őskeresztény lélek áhítatát. Azt a pillanatot, amikor a püspök a híveihez intézett buzdítás után a nép nevében Istenhez könyörög.

Egészen más lelkülettel találkozunk e kor legtekintélyesebb és legjelentősebb írójánál: Antiochiai sz. Ignácnál. Hét, aránylag rövid levelet örököltünk tőle, melyeket akkor írt, amidőn útban volt Róma felé, hogy ott a Traianus üldözésének áldozataként vértanúhalált haljon. Sietve készült üzenetek ezek Kisázsia és Róma keresztényei számára. Nélkülözik azt a komoly és méltóságos nyugalmat, amely sz. Kelemen írásán vonul végig. Viszont annál mélyebben tekinthetünk bele a vértanúságra készülő püspök lelkébe. Sz. Ignác leveleinek valóban ez az eredetisége: a Krisztussal egyesült és a kegyelem boldogságát megízlelő ember vágyai, benső hullámlásai és forrongásai jutnak itt kifejezésre. E mellett mégis nagyobb figyelmet fordít az elvont kérdésekre, mint Kelemen, sőt a hellénista vallásbölcselet hatása is megállapítható nála. Rendkívül jelentősek azonban sz. Ignác leveleiben azok a mellesleg elrejtett megjegyzések és tanítások, amelyekből az 1. század dogmatikájáról s egyházi életéről kapunk felvilágosítást. Ignácnál is, akárcsak sz. Jánosnál és sz. Pálnál, Krisztus és az Atya természeti egysége áll előtérben, valamint a híveknek Krisztussal való egysége. A Krisztussal való egyesülés egyik módja nála is az Eucharisztia, a „halhatatlanság gyógyszere, írja, mely megóv a haláltól és biztosítja a Krisztusban való örök életet.”²

Az Egyházzról is sok, mély mondanivalója van.

Főleg az Egyház egységét hangoztatja: az Egyház tagjai mindenütt ugyanazon hit által lesznek Krisztus híveivé. Tiszteletben tartja e mellett az egyes helyi egyházak önállóságát s itt határozottan hangsúlyozza az egység legfőbb elvét: a püspöki méltóságot, amelynek a presbiterek (papok) és diakonusok testülete „Isten rendelkezéséből” alá van rendelve. A hívek a hierarchián, elsősorban a püspökön keresztül kapcsolódnak az Istenhez. A hit forrásai közt első helyen az apostoli hagyomány áll. Az apostoli tanítás megfellebbezhetetlen igazság. A római egyházhoz írt levelében oly nagy tisztelettel ír és olyan kifejezéseket használ a „szeretetközösség elnökéről”, amelyek alapján meg lehet állapítani, hogy ő is a római egyházban ismerte fel az egység látható középpontját.

19.

Az első század eretnekségei. Lélektani alapjaik. A keresztény tanítás és a zsidó dogmatika. A keresztény tanítás és a gnoszticizmus. Cerinthus eretneksége. A dokéták.

A krisztusi egység parancsa s az apostoloknak az egyházi felsőbbbségek iránt engedelmességet követelő figyelmeztetései ellenére, emberileg nagyon érthető módon, mindjárt kezdetben akadtak, akik a maguk egyéni elgondolásait az egyetemes egyházi tanítástól függetlenül óhajtották védelmezni és terjeszteni. Ezek voltak az „eretnekek” (haereticusok, ami szó szerint annyit jelent, mint „magukat elkülönzők, elválasztók”).

Az első eretnekségek részben naív babonákból indultak ki, részben jámbor túlzásokból, részben a tapogatózás bizonytalanságából s ama törekvésből, hogy a kereszténységnek nagyon is emberfeletti tanait bizonyos racionalista elmagyarázásokkal, az éppen akkori-

ban divatos hellén vagy egyiptomi bölcselek elméleteihez való hozzádomítással letompítsák, leegyszerűsítsék, a maguk nemzedéke előtt elfogadhatóbbakká tegyék, természetesen az eredeti krisztusi tan természetfölöttiségének messzemenő feláldozásával.

A fiatal kereszténységnek tanai tisztaságáért egyszerre többfelé kellett küzdelmet folytatnia, mert a zsidó és a pogány környezet, amelyben első hódításait tette, egyformán jelentett veszélyeket számára. A zsidó-keresztények túlzott konzervativizmusa nehezen szakadt el a mózesi szertartási törvényektől. Ez a hagyománytisztelet egyes esetekben olyan erőssé vált, hogy a kereszténység rovására ismét a mózesi előírások pontos megtartásától várta az üdvösséget. Másfelől a pogány-keresztények közt az a siralmas vallási zűrzavar okozott bajokat, amely főleg a birodalom keleti részében tartotta fogva a lelkeket. A népszerű vagy helyesebben utcai bölcsekedés a régi vallásos mítoszokkal és újabb tanokkal együtt, elkeseredve a képzelődés és babonáság ősi ösztöneivel, ezerféle téves hiedelmet termelt ki. Kettős baj volt, hogy egyszerre jelentkezett mindkét oldalról a támadás.

A mózesi törvényhez és hagyományokhoz ragaszkodó zsidózó-keresztények között két irányzatot kell megkülönböztetnünk. Az egyik valóban tiszteletből és talán bizonyos óvatosságból ragaszkodott a törvényhez a nélkül, hogy a megváltás jelentőségét csorbította és a mózesi Tóra általánosan kötelező voltát vallotta volna. Ezt az irányt nem sorozhatjuk az eretnkségek közé. Kialakult azonban mellette a merevek táborra is, akik a megtérő pogányokkal szemben sem voltak hajlandók elnézésre és a jeruzsálemi apostol-zsinat után is tovább folytatták munkájukat, magát sz. Péter apostolt is megfélemlítve.¹ Az antiochiai követelőzők való-

szerűleg sz. Jakab apostol környezetéből kerültek ki, de felléptükben bizonyosan túllépték mesterük mérsékelt, közvetítő álláspontját és inkább saját, megfontolatlan buzgóságuktól vezették magukat.

Még komolyabban és még veszedelmesebb tanításokkal léptek fel azok a zsidózók, akik ellen sz. Pál a Galata-levéiben hadakozik. Ezek már nyíltan azt hirdetik, hogy a körülmetélés az üdvösségre szükséges,² a rituális törvény kötelező³ és a zsidó ünnepek megtartását is szorgalmazták.⁴ Nem elégedtek meg azzal, hogy a pogány-keresztényeket is a zsidó törvényeknek rendelik alá, hanem a kegyelemből való megigazulás gondolatát is elhomályosították a törvény cselekedeteiből fakadó megigazulással.

Midőn sz. Pál 58 pünkösdjén visszatér Jeruzsálembe, ismét összeütközésbe kerül ezzel az iránnyal. Nem tudják neki megbocsátani, hogy a pogányokat nem kényszeríti Mózes igája alá. Ez is arra vall, hogy a zsidózók középpontja Jeruzsálem volt s ez a szekta erejét a zsidó hagyományokból, talán éppen a farizeusi szellem merev törvénytiszteletéből merítette. A zsidózó törekvések később más palesztinai irányzatok elveit is magukba olvasztották és különféle, egymástól eltérő árnyalatokat hoztak létre. Nem tűntek el az apostoli korszakkal, sőt még a 2. század keresztény íróit is elevenen foglalkoztatták.

Ennél a harcnál is súlyosabbak voltak azok, melyeket az apostoloknak a gnosztikus és zsidó egyesülés ellen kellett folytatniuk. Sz. Pálnak a kolosszeiekhez írt levele, ú. n. pasztorális levelei, továbbá sz. Péter, Lukács és János írásai értesítenek a kereszténységnek ezekről az ellenfeleiről.

Főleg a Kolosszei-levél. „Vigázzatok, hogy senki meg ne ejtsen titeket bölcselettel és hiú megtévesztés-

sel, mely emberi hagyomány és a világ elemei szerint, nem pedig Krisztus szerint igazodik" (Kol. 2, 8.). A levélnek a téves tanításokra vonatkozó megjegyzései nyomán az a kép alakul ki, hogy a szekta magában olvasztotta ugyan a zsidók több követelését, de egyúttal újabb tanításokkal is fellepett. A zsidó ünnepek megülését és az étkezési szabályokat sürgette (Kol. 2, 16.). Ezzel az utóbbi követelménnyel aztán jóval túl is ment még a zsidó előírásokon. Itt valószínűen az a tanítás jutott már szerephez, mely az anyagot mint ilyent rossznak, elítélendőnek tartotta. Ugyanebből a befolyásból magyarázható meg az a néhány szigorú aszkétikus parancs, amelyet sz. Pál elítél: „Ne nyúljatok hozzá, ne ízleljétek, ne érintsetek — holott ezek mind arra valók, hogy használat folytán elpusztuljanak”. (Kol. 2, 21.) Nem a zsidó hatás következménye az a tanítás sem, mely az angyalok közvetítő szerepét Krisztus rovására annyira jelentősnek tartja és az angyalok tiszteletét szinte középpontba emeli. Sz. Pál rávilágít e tévedések társadalmi hátterére is. Nem hivatásos és komoly bölcselek kísérleteztek ezzel a konkolyhíntéssel, hanem inkább olyanok, akik a filozófia nimbuszát cégerül használták a tömegek megnyerésére. A tévtanítók szellemi kicsinységét mutatja az is, hogy inkább egyes, könnyebben érthető véleményeket olvasztottak egybe, mintsem hogy mélyebben járó rendszerezéssel törődtek volna. Egyébként nagyratörő fáradozásukat nyomon követte minden tévedés szokásos fogymozása: erkölcsi életük egyáltalán nem felelt meg a hangoztatott elveknek. „A bölcsesség látszatát keltik az önkényes istentisztelettel, az alázatoskodással és a test sanyargatásával, de nincs bennük semmi megbecsülni való, sőt csak az érzéki test kielégítésére szolgálnak.”⁵

A zsidózó törekvések és a kezdődő gnosztikus tanok e keveréke nemcsak a kolosszei hamis prófé-

tákban nyilatkozott meg. Más hasonló törekvések ellen óvja sz. Pál két tanítványát is, Tituszt és Timotheust. Sőt Pál ellenük még erélyesebben küzd, mint az eretnekek ellen és tanítványait is határozott ellenállásra buzdítja velük szemben.

A többi apostolok írásai egészben véve hasonló célokat követnek. Sz. János első levele még pontosabban feltünteti a gnosztikus szellemű tévedések terjedését. Ezek a veszedelmes tanok — az apostol antikrisztusinak nevezi azokat — tagadják, hogy Krisztus testben szállott az emberek közé,⁶ hogy Jézus az Isten Fia.⁷ Ezzel már az a kifejezetten gnosztikus tan jelentkezik, mely Jézus istenségét elveti és az Üdvözítő testét csak érzéki látszatnak tartja.

A Jelenések könyvében sz. János két csoport ellen fordul. Az egyik zsidónak mondja magát, de nem az, hanem a „sátán zsinagógája”,⁸ a másik pedig a nikolaiták szektája, amely Pergamum és Tiatira egyházait mótelyezi.

Ugyancsak Irenaeus és római sz. Ipoly értesítenek egy másik eretnekről, akivel szintén sz. János apostolnak voltak hevesebb küzdelmei, Cerinthusról. Ez a titokzatos férfiú egyiptomi eredetű, de valószínűleg zsidó származású gnosztikus volt. Egyéniségéről keveset tudunk, tanítását azonban Irenaeus püspök feljegyzéseiből meglehetősen ismerjük.⁹ Megtérése előtt zsidó volt, majd keresztény lett, de megtartotta saját-szerű felfogásait Krisztusról s az Istenről. A kereszténység egyetemes jellegével szemben valami szűkeklű judaizmust hangoztatott, sz. Epiphanius szerint sz. Pállal szemben egyenesen megszervezte a judaizáló ígehirdetést. Judaizmus azonban erősen telítve volt azokkal a pogány elemekkel, amelyeket Philo elegyített el a mózesi eszmékkal. Szerinte Isten oly

magasan áll a világ felett, hogy még az angyalok sem ismerhetik fel. Nem is teremetője vagy törvényhozója ő a világnak, mert ez inkább az angyalok feladata. Jézus Máriának és Józsefnek fia, egyszerű ember volt, de megkereszteltetésekor isteni erő szállt le rá s egészen a kínszenvedésig vele is maradt: ezt az isteni erőt hívjuk Krisztusnak s az ezzel való egyesülés révén lett Jézusból „Jézus Krisztus”. A kínszenvedésben azután „Jézus” ismét magára maradt, a „Krisztus” eltávozott belőle. Cerinthus ezeket a tanokat nagy ügybuzgalommal prédikálta a keresztények között s e célból bejárta Palesztínát, Szíriát, Galáciát s úgy lát-szik, míg sz. János a számkivetésben időzött, még Efezusban is megjelent. A hívek közt sokakat sikerült megtévesztenie s mikor sz. János Efezusba visszatért, a Cerinthus-féle eretnokség már elborítással fenyegette az apostol székhelyét.

Hogy Cerinthuson kívül ebben a korban már a dokéták is megjelentek-e a színen, nem egészen biztos. Ezek azt tanították, hogy Jézus Isten Fia volt ugyan, de nem vett fel igazi emberi testet, hanem csak lát-szólagosat; tehát nem történt igazi megtestesülés, ha-nem az Isten-Fia csak mint tünemény járt-kelt az emberek szeme előtt. János apostol evangéliuma egyes részleteiben erre a tévtanra is célozni látszik.¹⁰

JEGYZETEK

14.

¹ Csel. 11, 6.

15.

¹ Csel. 2, 14—36; 7; István diákonus beszéde. ² Csel. 3, 15. ³ U. o. 4, 11. ⁴ U. o. 10, 36. ⁵ U. o. 2, 33. ⁶ U. o. 3, 16. ⁷ Mt. 10, 24—26; Lk. 6, 40; Ján. 20, 2. 13. 18. 20. ⁸ Csel. 1—2. ⁹ Csel. 2, 38. ¹⁰ Csel. 1, 16; 5, 9; 10, 19; 13, 2—4. ¹¹ Csel. 5, 3—4; 21, 11. ¹² 2 Pét. 3, 3.

16.

¹ 2 Tim. 1, 6; 1 Tim. 4, 14. ² Kor. 11, 18. kk. ³ 1 Kor. 5, 5.
⁴ Ján. 20, 21. kk. ⁵ Jak. 5, 14. ⁶ Fil. 4, 4.

17.

¹ Ef. 1, 22. k. ² 1 Kor. 12, 12—30. ³ 1 Kor. 12, 27—29.
⁴ Mt. 16, 17—19; 18, 18. ⁵ Kor. 12, 28. kk. ⁶ L. sz. Pál leveleit
 Titushoz és Timotheushoz. ⁷ Gal. 2, 12. ⁸ Alexandriai Kelemen és
 Tertullianus szerint. ⁹ Csel. 20, 17. ¹⁰ Hogyan érthető a papi rend-
 nek ez a kettős, majd hármas tagoltsága? Minden valószínűség
 szerint úgy, hogy az ősegyház hitt a papi rendnek és papi hata-
 lomnak Krisztustól rendeltségében, de ennek a rendnek és hatalom-
 nak funkcionális részekre osztását ő maga végezte el: ő maga külö-
 nitette el a *teljes* papi méltóságtól (a püspökitől) előbb a merőben
segédkező diakonusi rendet s később a szentségek egy részének
 kiszolgáltatására is felhatalmazó, de teljes lelki hatalmat mégsem
 közvetítő *egyszerű papság* (alsó-papság) intézményét. A lassan ki-
 fejlődött szóhasználat azután az utóbbit preszbiter szóval illette, míg
 az episcopus cím (szó szerint: felügyelő, előljáró) a teljes papi hata-
 lmat, vagyis a püspökit jelentette. Hogy azonban az ősegyházban papok
 és püspökök nem lettek volna, hogy a legrégebbi keresztények nem
 tettek volna lényeges különbséget papok és világiak közt, sőt
 hogy ez a különbségtétel, a hierarchia, csak későbbi kialakulás
 következménye lenne: olyan elképzelés, amelynek az őskeresztény
 adatok, de maguk az apostoli írások is lépten-nyomon ellenmon-
 danak.

18.

¹ Trall. 9; v. ö. Smyrn. 1, Magn. 11. ² Ef. 20, 2.

19.

¹ Gal. 12, 11—15. ² Gal. 5, 2—6; 6, 12—15. ³ Gal. 4, 21;
 5, 1—4. ⁴ Gal. 4, 9—15. ⁵ Kol. 2, 23. ⁶ 1 Ján. 4, 2. k. ⁷ u. o. 2,
 22. ⁸ 2, 9. ⁹ Adv. haer. 1, 26. ¹⁰ V. ö. Ján. 1, 14; 19, 34; 1 Ján.
 1, 1; 4, 3; 2 Ján. 7.

A M Á S O D I K S Z Á Z A D.

HATODIK FEJEZET: A MÁSODIK SZÁZAD KERESZTÉNY- ÜLDÖZÉSEI ÉS SZELLEMI KÜZDELMEI.

20.

A pogány szellem és társadalom felismeri ellenfelét a kereszténységben. Ez az ellentét éles és teljes. A kereszténység mint „tiltott vallás”. Traianus császár rendelete. A rágalmak és a tömegszenvedély a kereszténység és keresztények ellen. A második század császárai és a keresztények.

A kereszténység az 1. század végén nemcsak magában mutatkozott életerősnek s terjeszkedőképesnek, hanem rá tudta kényszeríteni a maga létezésének tényét, bizonyos fokig a saját jelentőségének elismerését a pogány világra is. A pogányság kénytelen volt észrevenni az új vallási tényezőt és számolni vele.

Ez a kénytelenség azonban egyelőre inkább ellenséges hangulatot keltett a kereszténységgel szemben. Bármennyire süllyedőben volt Róma szellemi s erkölcsi élete, abba nem tudott belenyugodni, hogy egy barbár, csaknem ismeretlen nép hozzon új tant és bölcseséget, mondjon ellen az államvallásnak s az elterjedt filozófiai rendszereknek, főleg pedig hadat üzenjen a pogány élvezetvágy és anyagiasság kényelmes, berögzött világszemléletének. A birodalom belső gyengülése éppen a hazafias elemekben, nem utolsósorban a század legtehetségesebb császáraiban, azt a gyanút keltette, hogy talán éppen az új szekták felburjánzása az, ami a birodalom belső egységét gyengíti és sokan már ezen a címen is szembehelyezkedtek a kereszténységgel. Mások a keresztény alázat, tisztaság és szeretet erényeiben gyengeséget és szolgai

lelkületet láttak s ugyanakkor abból, hogy a kereszténység a nőket, a rabszolgákat és szegényeket mindenki mással egyenrangúként kezelte, azt a következőt vonták le, hogy a kereszténység tehát a gyengék, tudatlanok és ügyefogyottak bölcsesége. Csakhamar gyűlöletes vádak, rémmesék, ráfogások egész özöne árasztotta el a pogány társadalmat a kereszténységgel szemben: az erkölcstelen összejövetelek, fajtalankodás, gyermekgyilkosságok és gyermekhúsevés, vérfertőzés, számarimádás s hasonló vádak nem akartak elhallgatni körülötte. Főleg pedig egy tényező nem tudott megbékélni az egyre jobban terjedő és súlyban, tekintélyben is növekvő kereszténységgel szemben: a testiség kultusza, a szabad erkölcstelenség és a kíméletlen önzés rideg egyeduralma. Justinus, a bölcselő, szemébe is vágta kortársainak, hogy azért nem fogadják el a kereszténységet, mert benne az „igazságot gyűlölik”.¹

Az a mély elvi ellentét viszont, amely a kereszténységet a pogány kultuszoktól elválasztotta, a keresztény Egyházat is élénk ellentétben tartotta a környező pogány világgal szemben, ami magában véve a kereszténységnek csak javára vált: segített tisztán megőrizni a krisztusi tant és életeszményt. „Szinkretizmusról”, a pogány kultuszokkal való közösködésről s a velük való akárcsak részleges összeolvadásról is — mint egyesek újabban akarták — a kereszténységnek ebben az őskorában már e miatt sem lehetett szó.

A kereszténységet a rómaiak eleinte egyszerű zsidó szektának tekintették s a zsidóknak megadott vallásszabadságot a keresztényekre is kiterjesztették. Amikor azonban látták, hogy a zsidóság éles harcot vív a kereszténység ellen s ez sem azonosítja magát többé a zsinagógával, új helyzet állt elő. A kereszténységet most már tiltott vallásnak (religio illicita)

kezdték tekinteni, már azért is, mert nem volt valamely bekebelezett népnek nemzeti vallása, hanem egyetemes érvényű akart lenni s azonkívül nyíltan szembe is szállt az állam isteneinek s az istenített császároknak babonás kultuszával. A tiltott vallás gyakorlójára pedig a római jog szerint súlyos büntetések voltak kiróhatók: száműzés, vagyonelkobzás, halál.

A 2. században azonban ez az üldözés ritkán lépte túl azt a határvonalat, amelyet Traianus császár (98—117) állított fel s amely szerint a keresztényeket üldözni, kutatni nem kellett, s csak akkor kellett ellenük eljárni, ha mint ilyeneket, valaki feljelentette őket s ők felszólításra sem voltak hajlandók áldozni a birodalom isteneinek. Ez volt az a híressé vált utasítás, amelyet Traianus az ifjabb Pliniusnak, Bithynia kormányzójának kérdésére adott (111 vagy 112-ben), aki hosszú, kortörténetileg rendkívül érdekes levélben tudakozódott a császárnál, milyen eljárást kövessen a keresztényekkel szemben. Említi ez a levél, hogy a keresztények ellen máris igen gyűlöletes vádak forognak a nép száján (erkölcstelen és véres éjjeli összejövetelek stb.) s hogy a nép sokfelé lázadozik ellenük, mert az állami templomok egyre-másra kiürülnek s a bálványokkal és áldozati állatokkal kereskedő mesteremberek az áldozatok megcsökkenése folytán anyagi válságba jutnak. Traianus rendelkezése többé-kevésbbé az egész század folyamán szabállyá vált: nem okozott ugyan közvetlenül általános és hosszantartó üldözéseket, de azért nagyszámú vértanút termelt s a keresztényeket állandóan rettegésben tartotta. Hiszen elég volt, ha egy keresztényt valamelyik ellensége feljelentett, azonnal választania kellett a legsúlyosabb büntetések vagy a hittagadás között.

A 2. század elején kivégzett keresztény vértanúk

sorából főleg három név viselője emelkedik ki: Római sz. Kelemené, akinek vértanúsága körülményeiről közelebbit nem tudunk (a róla szóló vértanúakták nem hitelesek); továbbá sz. Simeoné, Jeruzsálem második püspökéé, a fiatalabb Jakab apostol utódjáé, az Úr rokonáé, akit mint 120 esztendő aggastyánt feszítettetett keresztre Clausius Atticus, palesztinai legátus; és végül a már említett Antiochiai sz. Ignác püspöké, akit az egyik római amphitheatrum porondján oroszlánok téptek szét. Ő volt az, aki miközben fogolyként Rómába hurcolták, arról értesülvén, hogy a római hívek az ő kiszabadításán fáradoznak, levélben arra kérte őket, ne akadályozzák meg vértanúságát, mert örül, ha a vadállatok fogai közt, mint Isten gabonája, tiszta kenyérré őrlődik.²

Amikor Traianus 106-ban (107?) a dákokat megverte s tiszteletére Rómában 123 napon át tartó, szokatlan méretű cirkuszi játékok folytak (Plinius szerint 10,000 ember és ugyanannyi állat pusztult el e játékokban), a kivégzettek között kétségtelenül számos kereszténynek elfolyó vére is hozzájárult a „császárok legszelídebbjének“ ünnepléséhez. Az említett győzelem emlékére Rómában a császár tiszteletére új fórumot rendeztek be, amelynek közepén a császár nagyszerű, 42 méter magas oszlopon álló szobrát helyezték el. Vajjon sejtette-e akkor Rómában valaki, hogy erre az oszlopra, a máig híres Traianus-oszlopra a császár képmása helyébe valaha egy galileai halásznak a szobra kerül, akit itt Rómában kivégeztek?

A szelíd hajlandóságú Hadrianus császártól, aki 117-ben következett Traianusra († 138), eleinte azt várták a keresztények, hogy békében hagyja őket. Tény, hogy egy alkalommal szembehelyezkedett a tömegszenveddéllyel, amely kihallgatás és ítélet nélkül akarta

a keresztényeket vesztőhelyre vinni. Mivel azonban ő is mélyen megvetette az idegen vallásokat s lényegében Traianus álláspontjára helyezkedett, alatta is számos keresztény ontotta hitéért véré. Így I. Sixtus pápa is.

Antoninus Pius császárkodása alatt (138—161) sokban enyhült a keresztények helyzete, bár a vértanúság alatta sem szünetelt. Ekkor halt vértanúhalált sz. Telesphorus pápa (125—136?), valamint Szmírnában sz. Polikárp püspök, János apostol tanítványa, aki 11 hívével együtt a nép dühének esett áldozatul. Máglyán halt meg 86 éves korában (155 vagy 156).

A stoikus-filozófus császár, Marcus Aurelius alatt (161—180), aki a keresztényeket mint államveszélyes fanatikusokat mélyen gyűlölte s lenézte, ismét megszigorították a keresztények elleni eljárást: a császár szabadkezet engedett a keresztények üldözöknek. Sardesi Melito a császárhoz írt védőiratában felpanaszolja, hogy a híveket, mint a vadat éjjel-nappal üldözik, minden irígy besúgónak a kedvéért kifosztják s megölik őket oly kegyetlenül, ahogyan barbárokkal sem szokás bánni.³ Hogy a császár a quádok és markomannok ellen vívott csatában keresztény katonának (a „legio fulminata”) imájának köszönte volna szerencsés megmenekedését a szomjhaláltól, nem tartható fenn.⁴ Marcus Aurelius alatt szenvedtek vértanúhalált többi közt sz. Justinus, valamint 177-ben a lyoni és viennei vértanúk; köztük a 90 éves Pothinus lyoni püspök, a rabnő sz. Blandina s egy Ponticus nevű kisfiú. A lyoni és viennei vérfürdő borzalmai megrázó elevenséggel szólnak hozzánk abból az iratból, melyet ez alkalommal a galliai egyházközségek küldtek a kisérsiai híveknek. A keresztények ellen sokszor felbérlett pogány rabszolgáik tettek terhelő tanúvallomásokat. Sok keresztényt vetettek ismét a vadállatok elé, másokat, akik római polgárok voltak, lefejeztek.

A RÓMAI VÉRTANÚK KÖZT talán ebben az időben szenvedett kinhalált az előkelő származású, szép és fiatal szűz, sz. Caecilia, Valerianus patricius hitvese. Aktái ugyan csak a Konstantin utáni időből valók, de a tudós De Rossi a katakombai leletek alapján meglehetősen pontosan meg tudta állapítani vértanúságának főbb mozzanatait. A város prefektusa először saját palotájának fürdőszobájában akarta megfojtotni Caeciliát, majd hóhərbárdal vétette fejét. Mások Caecilia vértanúságának idejét jóval későbbre, Diocletianus korára teszik.

Commodus császár, aki inkább atléta volt, mint filozófus (180—192), újabb keresztényellenes rendelkezéseket nem adott ki; sőt keresztények ölaltta még a császári udvarban is akadtak; Marcia, a császár egyik felesége, szintén vagy keresztény volt, vagy legalább is a keresztények nagy barátja, aki magával Viktor pápával is barátságos kapcsolatot tartott fenn. A helytartók azonban tovább is üldözték a keresztényeket, s mint Tertullianus feljegyezte, ezúttal folyt először keresztény vér Afrika földjén is.

21.

Szellemi harc a kereszténység ellen és a hitvédők. A pogány szellem beolvasztó kísérletei; támadásai. A támadás egyik frontja a közkeletű és sivár racionalizmus; a másik az új-platonikusok és új-pitagoreusok misztikája. Az Egyház hitvédői. A Diognetushoz írt levél szerzője, Minucius Felix, sz. Justinus vértanú s a többi első apologéták.

Bármekkora volt is az elvi ellentét kereszténység és pogányság közt, kivédhetetlen volt a kettőnek találkozása, már azért is, mert a kereszténységhez csatlakozó művelt elemek szükségét érezték új hitük és bölcséleti világképük összeegyeztetésének.

gy már Hadrianus uralkodása idején szinte akaratlanul is elevenebbé vált a kapcsolat a keresztény-

ség és a görög-római kultúra között. Az előző nemzedékek idejében a hívők nagyobb része inkább csak a csekélyebb műveltségű néprétegekből tevődött össze; a magasabb osztályok csak mende-mondák és kőszá híresztelések alapján formálták meg véleményüket a keresztény vallásról. Most azonban a műveltebbek közt is komolyabb érdeklődés vette kezdetét, amely a 2. század vége felé valóságos irodalmi harcokat eredményezett.

Az érdeklődés még nem jelentett igazi közeledést. A kor hanyatló szelleme szomjazta a rendkívülit, a túlvilágit, a foghatatlant és örökkévalót, de fáradt értelmével már nem tudta elhinni, hogy mindez valóság is lehet. Beteges kétkedéssel fordult el a gondolattól, hogy a sóvárgott kielégülést egy halál utáni életben lehessen elérni. A kereszténységet pedig épp e két vonás jellemezte: a kizárólagosság igényével lépett föl, nem volt hajlandó semmiféle megalkuvásra a közvetítő vagy ellentétes gondolkodással, és ugyanakkor természetfölötti hitet vallott, mely a hanyatló kultúra beteges kétkedésével következetesen szembeszállt.

Ezzel adva volt, hogy a pogány kultúrvilág a kereszténységgel szemben szükségkép támadó és vádaskodó álláspontot foglalt el. A kereszténységet államellenesnek és erkölcsileg veszélyesnek akarta feltüntetni. Ebben kapóra jött neki a császárok kultuszának visszautasítása a keresztények részén. Nem lehetett a hellén-római kultúrközösség politikai szervezetének megbízható tagja az, aki ennek a szervezetnek alapját és élő szimbolumát: a császárt, az istenek gyermekét, a legfőbb tiszteletben nem részesítette. Az erkölcsstelenség vádjára úgy látszik már a keresztényeknek az idegenek elől való elzárkózása is alkalmat adott. Az Eucharisztia vételéről kiszivárgott hírek

pedig azt a formát öltötték, hogy a keresztények Thyestes bűnét, a gyermekgyilkosságot és a megöltek húsának elfogyasztását követik el.

A hit ellen intézett támadásaiban a pogány tudomány már inkább a saját fegyvereit alkalmazta. Oktalannak és alaptalannak festette a halál után való élet reményeit. A gúnyon és durvaságon kívül szofisztikájának minden tetszetős bizonyítékát felsorakoztatta ama hiedelem ellen, amely egy „közönséges palesztinai zsidó” keresztrefeszített alakját csodákkal, isteni bölcseséggel, sőt isteni méltósággal ruházta fel. Alig akadt később a 17. és 19. század hitelenségének olyan ellenvetése, mely a 2. század gyakorlott dialektikájú, teljesen evilági gondolkodású görög koponyáiban meg ne fogamzott volna. Ebben a harcban egyik filozófiai irány sem volt kivétel. Az epikureista Samosatai Lucianus éppoly nevetségesnek találja a keresztények hitét, mint a stoikus bölcselkedő Marcus Aurelius császár, vagy tanítója: Cornelius Fronto. Az újpitagoreusok és újplatonikusok a céhbeli tudós gögijével tekintettek a keresztény hitre. Ők, a világ titkainak kiváltságosai, annak még a gondolatát is felháborítónak vélték, hogy egy szegény és tanulatlan názáreti hozta volna meg a világ minden rejtélyének megfejtését.

Az újplatonikusok iskolájából került ki az ókor legveszélyesebb keresztényellenes vitairata, Celsus „Ígaz beszéd” című írása, amely valószínűleg 177—180 között látott napvilágot. Szövege elveszett, de tartalmát Origenes cáfoló iratából elég pontosan ismerjük. Éles ész párosul benne tetszetős érveléssel. Miután a keresztény tanítást iparkodott légbőlkapottnak feltüntetni, bőven kifejti a maga síma érvelését: a keresztény vallás az elmaradottak, ügyefogyottak, szegények és babonás vénasszonyok vallása. Vele szemben feltétlenül a műveltek bölcseségéé, a platonizmusé az elsőség.

A pogányság értelmi fölényének hangoztatása, bölcséleti elmélyítése, társadalmi és állami fontosságúként hangoztatása és az emberi kedéllyel való összhangja más írónál is szerepel. Ebben állott a pozitív védekezés a kereszténység hódítása ellen. Ilyen törekvésekből született meg a 3. században Tyanai Apollonius életrajza, amelyet Julia Domna császárnő kérésére Flavius Philostratus írt meg, hogy Krisztushoz hasonló alakot tegyen meg az újpitagoreusok szellemi vezérének. Erre legalkalmasabbnak Tyanai Apollonius látszott, akinek állítólagos, de történelmileg ma már ellenőrizhetetlen, csodákkal teli életét az újpitagoreusok régi idő óta a saját javukra aknázták ki. Apollonius inkább bűvész (mágus) volt, mint filozófus; az újpitagoreizmusval való rokonsága is nagyon kétséges, de ez nem akadályozta meg Philostratust, hogy az akkoriban szokásos csodás élettörténetek mintájára könyvét meg ne írja. A szabadgondolkodók máig is szeretnek erre a munkára hivatkozni az evangéliumok hitelének lerontására, főleg olyanok előtt, akik sem Apolloniusról, sem az újpitagoreizmusról közelebbit sohasem hallottak.

A pogány művelődés részéről megindult támadás váltotta ki a kereszténységben azoknak munkálkodását, akiket apologéták (hitvédők) néven ismer a történelem. E férfiak maguk is a hellén kultúra elsajátítása után vették fel a keresztséget s így szükségét érezték annak, hogy lépésüket műveltségük alapján is igazolják. Egyikük-másikuk inkább csak védekezik, vagy a pogány műveltség világát akarja nevetségessé tenni, de az apologéták klasszikus képviselői nem titkolják, hogy mint keresztények továbbra is becsülik a filozófiát, éppen azért, mert lelküknek az igaz bölcsélet után való sóvárgása a krisztusi tanításban elégtelt ki.

Az apologéták művei az előző korszak műveihez képest új oldalról mutatják be a kereszténységet. Teljes összefoglaló képet, mondjuk: teológiai szintézist a krisztusi hitrendszerrel még ők sem nyújtanak. De a rágalmak megcáfolásán kívül igyekeztek a legfőbb igazságoknak a bölcsellel való rokonságát is kimutatni.

Első feladatuk negatív természetű volt, de általa ismerhetjük meg azt a változást, amelyet a pogányság erkölcsi romlása között a keresztény vallás létesített. Ez oldalról az apologetikus irodalom gyöngye az ismeretlen szerzőtől származó Diognetushoz címzett levél. Szép görögséggel, világos érveléssel fejti ki, hogy a keresztények túlvilághite valósággal mennyelvé változtatja már itt a földön életüket. Lehetséges, hogy ez a Diognetus-levél csak a 3. században keletkezett, célját tekintve azonban pontosan beleilleszkedik az apologetikus irodalomba. Mint valamennyi társa, ő is behatóan foglalkozik a keresztények erkölceinek kérdésével s részletesen cáfolja az ellenük hangoztatott vádakat.

Szépen tárgyalja ugyanezt a kérdést Minucius Felixnek Octavius című, latin nyelvű munkája. Az általános hitvédő tárgy mellett annyiban is jelentős, mert a 2. század végén meginduló latin egyházi irodalomnak valószínűleg első és legszebb latinsággal megírt terméke.

Érdekesebb és bonyolultabb kérdéseket vetnek föl azok a részletek, amelyekben az apologéták a bölcsélet és a kereszténység viszonyát világítják meg. El kell ismernünk, hogy az általuk nyújtott megoldás meg sem közelíti azt a tudományos teljesítményt, amelyet pl. sz. Ágoston s még szabatosabban a nagy középkori skolasztikusok végeztek. Az apologéták, bár korukhoz képest komoly filozófiai műveltséggel rendelkeztek, nem bizonyultak éppen mély és eredeti

gondolkodóknak. Áll ez még a legjelesebbre is köztük : sz. Justinusra, a palesztinai származású görög rétorra és bölcslőre. Őt is kortársainak értelmi nyugtalansága kínozza. Hogy e gyötrelemtől megszabaduljon, mindenféle filozófiai iskolával megismerkedett. Megnyugvást azonban csak akkor talált, amikor egy ismeretlen ember a prófétákra és Krisztusra hívta föl a figyelmét. Justinus maga vallja, hogy a kereszténységben nem annyira értelmileg megoldatlan kérdéseire kapott választ, mint inkább a szíve és életének egész izgalma nyugodott meg. Amikor pedig mint keresztény az összeegyeztetés művét akarta végezni, szintén nem mélyedt el egyetlen elv következetes kiépítésében, hanem a népszerű filozófiai nézetek és a keresztény hit közötti rokonságot kutatta s azt abból próbálja levezetni, hogy egyrészt a nagy görög bölcsek is merítették a mózesi kinyilatkozásból, másrészt az isteni Igé, mint az igazság forrása, minden embert megvilágosított. A keresztények teljesen, a többiek csak kisebb mértékben részesültek ebben az ajándékban, mert a kereszténységet maga Jézus, a megtestesült Igé hirdette, míg a többiek csak az isteni Igé csíráját fogadták magukba.

Nem kevésbé sajátosságok Justinusnak azok a gondolatai, amelyekben az Istenre és a megtestesült Igére vonatkozó keresztény igazságokat plátói bölcseletének fogalmaiba burkolja. Szigorúbb kutatók e miatt túlzóan kemény bírálatokban is részesítették őt.

Justinus munkálkodása a többi apologétára is jellemző. Ugyanazokat a kérdéseket tárgyalják, legfeljebb egyéni tulajdonságok színezik műveiket. Így Athenagoras felülmúlja Justinust az ügyes előadásban, az egyszerű és világos szerkezetben. A lélek halhatatlanságáról írott munkája a keresztény ókor e tárgyú művei között a legjobbak sorába tartozik. Tatianus, Justinus tanítványa, inkább szenvedélyből,

mint komoly békítő szándékból írta meg hitvédelmi műveit. A szír származású szerző nem érez belső rokonszenvet a görög kultúra iránt. A kereszténység igazát részben a pogány művelődés hibáinak feltüntetésével akarja igazolni. Ez az elégedetlen, forradalmi lelkület vihette később Tatianust a gnosztikusok egyik szektájának megalapítására és a kereszténységgel való szakításra.

A görög-római művelődés mellett számolni kellett még a zsidók részéről intézett támadásokkal is. A zsinagógák és az egész zsidóság ellentétes indulata a keresztények iránt könnyen érthető. A velük folytatott viták inkább az ószövetségi jóvendölésekre, Krisztus messiási méltóságára és istenségére vonatkoztak. Ennek a munkának legértékesebb maradványát sz. Justinus hagyta ránk a Tryphon rabbival folytatott beszélgetéseiben. A védelemből itt Justinus már a támadásba megy át, amint az apologéták általában tenni szerették; hiszen a keresztény tanításnak nem megtűretést követeltek, hanem mint egyetlen igazságrendszernek győzelmet és egyeduralmat.

JEGYZETEK.

20.

¹ I. Apol. 24—28. ² Eusebius, Hist. eccl., III. 26, 32, 36. ³ Eusebius, H. E. IV. 26. ⁴ Kirsch, Die Kirche in der antiken griech.-röm. Kulturwelt, 151.

HETEDIK FEJEZET: SZELLEMI HARCOK A ZSIDÓSÁG ÉS
POGÁNY BEFOLYÁS ELLEN AZ APOSTOLI TRADÍCIÓÉRT.
BELSŐ EGYHÁZI ÉLET.

22.

Jeruzsálem pusztulása s a zsidóság szétszórata. Zsidózó csoportok az Egyházban mint első megosztó törekvések. Nazarénusok és ebioniták.

Hadrianus idejére esik a zsidók újabb palesztínai lázadása, amelynek élén az álmessias Barkochba s a tudós Akiba rabbi állott (132). Hadrianus egyik kiváló hadvezérét, Julius Severust küldte ki a lázadás leverésére, aki csakugyan vérbefojtotta azt. A római vezér egész Palesztínát hidegvérrel végigpusztította. Ez alkalommal ismét tömérdek zsidót adtak el a terebinthusi és gazai rabszolgavásárokon. Jeruzsálemet és vidékét felszántották s földjét a végleges pusztulás jeléül sóval hintették be; a zsidó főváros helyén aztán Aelia Capitolina néven pogány császárvárost építettek. Az egykori templom helyére a császárnak és Jupiternek szobra került.

A zsidóság ezzel mint nemzet befejezte történeti szereplését. Mint vallás tovább élt ugyan, — sz. Ágoston szerint: a kereszténység néma árnyéka s az evangéliumi események akaratlan tanúja gyanánt — s rabbinusai eleven irodalmi és hitvitázó működést folytattak: mindig élesebben szembehelyezkedve a kereszténységgel s annak szerzőjével, aki pedig mint ember is fajuknak és nemzetüknek egyetlen, utolérhetetlen büszkesége. De eredeti, ősi jelentőségét s vele együtt Isten-óvta vallási kiválóságát végleg elvesztette.

A 2. század keresztényeinek azonban egyelőre az Egyházba befurakodott zsidózó törekvések is sok gondot okoztak s felekezeti megosztásokra, eret-

nekségekre vezettek. Alaptörékvésük ezeknek a zsidózó szektáknak az a csökönyösség volt, amellyel híveik a megszűnt érvényű mózesi hagyományokhoz még a kereszténységen belül is ragaszkodni kívántak. Mivel pedig képviselőik Jeruzsálem pusztulása után jórészt a Jordán keleti vidékeire menekültek, itt már elszigeteltségük is megővta őket az idegen és keresztény behatásoktól.

A zsidózók között két irányt kell megkülönböztetnünk: a nazarénusokat és az ebionitákat. A nazarénusok egyébként hűen megőrizték a keresztény tanítást, de makacsul ragaszkodtak a zsidó életmódhoz. Több jel arra mutat, hogy Hegesippos is ebbe a csoportba tartozott. Innét indult el útjára, hogy a nyugati nagyobb egyházak meglátogatása által az apostoli hagyományokat jobban megismerhesse. Ezt a zsidózó csoportot, amely sohasem szakított az Egyházzal, még a későbbi századokban is említik különböző írók.

Egészen más volt az ebioniták szektája. Ezek nemcsak a zsidó törvényeket tartották tiszteletben, hanem a kereszténység legfőbb igazságait is elvetették. Jézust pusztá embernek, József és Mária fiának vallották, aki az ószövetségi törvény pontos megtartásával szerezte meg a megváltói címet. Az újszövetség könyveiből egyedül Máté evangéliumát fogadták el, mert ebben a zsidó törvények tisztelete is kifejeződik, sz. Pált viszont teljesen elvetették: benne közönséges hitehagyottat, leveleiben eretnekséget láttak.

A 2. század elején az ebioniták szorosabb szellemi kapcsolatba léptek az esszénekkel. Ez a zsidó felekezet még Kr. e. kb. kétszáz évvel keletkezett s azokat gyűjtötte össze, akik a papság törvénytisztelével nem voltak megelégedve. Merev felfogásuk el távolította őket a hivatalos zsidó egyháztól, önmagukban éltek szigorú életüket.

AZ EBIONITÁK ÉS ESSZÉNEK egyesülése új felekezetet hozott létre, melyben a zsidó törvény szigorú megtartása mellett olyan elemekre is akadunk, amelyek csak újpítagóreus képzelődésekből magyarázhatók. Istennek testi alakja és tagjai vannak, bár nem használja őket. Akaratát próféta-párok által tudatja az emberekkel. Minden jó prófétát egy hamis tanító kísér. Az emberek számára azonban előbb jelentkezik a tévedés, mint az igazság hirdetője. Így előzte meg Kain Ábelt, Izmael Izsákot, a bűbájos Simon (akit a felekezet észrevehetően sz. Pállal akar azonosítani) sz. Pétert s így jelentkezik majd Jézus második eljövetele előtt az Antikrisztus.

A próféta-párok eredete Ádám és Évára nyúlik vissza. Ádámtól származnak a jók, Évától, a nőtől, a tévedés hírnökei. A legtökéletesebb tanító Jézus, aki folytatja Ádám és Mózes művét. Isten Fiának nevezhetjük őt, bár nem Isten. A szekta előírásai is hasonló fantasztikus keveréket adnak.

E tanításnak még egy újabb változatát jelenti az ú. n. elkazaita felekezet. Az elkazaita név eredetét eddig nem sikerült megállapítani. A 3. század elején Callixtus pápa idejében egy Alkibiades nevű ember Rómában is híveket akart szerezni az elkazaita eretnekségnek. Ez is zsidózó felekezet volt, de amely már teljesen elszakadt a keresztény hittől, csak némi külső hasonlóságot őrizett meg. Újabb kinyilatkoztatást hirdet egy hatalmas természetű angyal által. Tanításának lényege, hogy az ember csak az újabb kereszttség által nyerheti el összes bűneinek bocsáztatát. A kereszttség kiszolgáltatásánál valami bűbájos formula szerepelt náluk; Jézus csak alárendelt próféta, aki különösebb figyelmet nem is érdemel, mert személyében csak az ószövetségi próféták lelke testesült meg újra.

Valamennyi zsidózó szektáról csak későbbi források értesítenek. Komolyabb bajokat az Egyház életében nem okoztak, mert még az 1. században olyan területekre vonultak vissza, ahonnan nagyobb hatást nem tudtak kifejteni. A fejlődő egyházközségekben mindenfelé sz. Pál s az evangélium szelleme érvényesült, mely a túlzó zsidó törekvésekkel véglegesen leszámolt. Még az az irányzat sem tudott meggyökere-

sedni, amely a jeruzsálemi hagyományokhoz híven a tiszta keresztény tannal zsidó életszokásokat akart összekötni. A 3. és 4. század írói úgy foglalkoznak ezzel a csoporttal, mint érdekes csökevénynek, amelynek az Egyház életében semmi jelentősége nincs.

23.

A gnózis és a kereszténység. A gnózis eszmekáosza. Távol-ság és feloldhatatlan ellentét Isten és a látható világ között. A gnoszticizmus erkölcstana és árnyalatai. A marcionizmus és montanizmus.

A zsidózó iránynál sokkal veszedelmesebb ellenfele akadt az ifjú kereszténységnek, amellyel valóban élet-halál küzdelmet kellett folytatnia, s ez: a gnoszticizmus volt. A gnosztikusok ellen indított harc a 2. század keresztény szellemi életében még a pogányok ellen folytatott védekezésnél is sokkal lázasabb és izgalmasabb küzdelemmé szélesedett.

A gnózis voltaképen még a kereszténység előtti időkben keletkezett: lényege az a racionalista törekvés volt, hogy a keleti vallások tanait a pogány bölcseséggel megegyeztesse. A kolosszeiek mellett a bűbájós Simon szereplése is a gnoszticizmus vonalán mozgott. Sz. János írásai, majd a 2. század elején sz. Ignác levelei világosan a gnosztikus elvek ellen védekeznek. Igazi hatalommá és félelmetes ellenfélle azonban a gnózis csak a 2. század folyamán vált, amikor főleg a kereszténység művelt rétegeiben iparkodott híveket szerezni.

Egységes képet szinte lehetetlen rajzolni róla. Nemcsak azért, mert a telhetetlen szinkretizmus éppen a gnosztikusoknál talált legkedvezőbb talajra, s mert a keleti vallások és mithológia, az újplato-

nikus bölcselet és az ószövevényi kinyilatkoztatás, keresztény igazságok és alexandriai allegorizmus itt olvadtak össze legsajátságosabb rendszerré, hanem mert a gnoszticizmus hosszú élete alatt — az 1-től az 5. századig, sőt még azon túl is — állandóan változtatta arculatát s mindig olyan formát öltött magára, amely leginkább megfelelt ama réteg igényeinek, ahol sikereket aratni remélt.

Virágzó korszakában tagadhatatlanul nagy ígéretekkel jött. Azokat a válaszokat, amelyeket a keresztény vallás az élet nagy kérdéseire adott, bölcseletileg akarta elmélyíteni. Merész, szép vállalkozás. Ezzel a feladattal küszködött később Alexandriai Kelemen és Origenes is. Nekik sem mindig sikerült a munka, de nemes szándékuk és egészséges keresztény érzékük megvédte őket a súlyosabb elsiklásoktól. A gnosztikusoknál azonban elhibázott maga a kiindulópont. Nem a kinyilatkoztatás igazságait akarják bölcseletileg feldolgozni, hanem a késői platonizmus és az újpitagoreizmus bizonytalan elméletét erőltetik rá a keresztény tanrendszerre. A Szentírás és keresztény igehirdetés egyszerű állításait úgy vélik elmélyíthetni, hogy merő szimbolumokká légiesítik azokat s helyükbe mint tiszta igazságot, a pogány bölcselet zavaros eszméit helyezik. Ezzel az eljárással természetesen az egész kereszténység semmivé foszlik a kezük között.

A gnózis ragaszkodik ugyan Istenhez, sőt egyes gnosztikus árnyalatok úgy beszélnek róla, hogy a Szentháromság nyomai is felfedezhetők benne, de a keresztény Isten-fogalmat mégis tönkre teszik akkor, amikor a Legfőbb Lényt az ismeret számára megközelíthetetlennek hirdetik és emanációs tanításukkal megszüntetik Isten és a többi létező között a lényeges különbséget. A pantheista jelleg mindenfajta gnosztikus kísérettel elválaszthatatlanul összenőtt.

Isten és a látható dolgok közé valami fantasztikus, érzékfölötti, isteni, közvetítő világot helyeznek el, amelyet teljességnek (pléróma, ogdoas) neveznek. Ez az a hely, ahol az egykori plátói eszmék honolnak. A gnózis hívei nem egyeznek meg teljesen a pléróma lakóinak természetére nézve: majd eleven létezőknek tartják őket, majd pedig elvont eszméket látnak bennük. Irodalmuk eónoknak hívja őket és eón-párokat különböztet meg bennük: férfi és női alkotórészeket. Krisztus is egy ilyen eón volt, aki Jézusra szállott alá.

Az anyagi világ nem a Legfőbb Lény műve, hiszen anyag és szellem között feloldhatatlan az ellentét. Az anyagi világ alkotója azonos Jahvéval, az ószövetség Istenével, aki azonban nem a Legfőbb Lény, csak amolyan partikuláris zsidó félisten. Ezért tökéletlen is az ótörvény, melyet nem fejleszteni, hanem teljesen eltörölni kell. Ha a teremtet világban jószág is található, az onnét származik, hogy az anyagi világ alkotójának tudta nélkül néhány eón leszállott az anyagba. Ezzel az ötlettel magyarázzák aztán a bűnbessést és a megváltást is. Amíg az eón nem tudja kifejteni erejét az anyagban, addig bűnös állapot uralkodik; de mihelyt az eón felszabadul az anyag hatalma alól, megtörténik a megváltás. Ezt a felszabadító munkát végezte el az eón Jézus.

Az Üdvözítő személyére nézve különben a gnosztikus iskolák ugyancsak eltérő felfogásokat hirdetnek. Egyik részük megengedi, hogy Jézus valóságos ember volt, akiben egy magasabb eón lakást vett. A másik irány szerint az anyag lényegileg megromlott s így a megváltásnak semmiféle szempontból sem lehetett eszébe. Ezért szerintük Krisztus emberi teste is csak látszat lehetett. A Megváltónak egyébként anyagi testre már azért sem volt szüksége, mert nem szen-

vedése és halála által szabadította meg az embereket, hanem a gnózis, a magasabbrendű ismeret, a megváltó tudás közlésével. Bár a gnoszticizmus kézzelfoghatólag a pusztá emberi gondolkodásra akar építeni, mégsem meri megtagadni az isteni kijelentéseket. Minden ismertebb gnosztikus Krisztus vagy az apostolok egyik bizalmas tanítványára hivatkozott. Így könnyebben férköztek hozzá az avatatlanokhoz.

Erkölcsei felfogásukat két szélsőség jellemzi. Az anyag romlott voltának dogmájából egyesek a legszigorúbb önmegtagadás parancsát olvasták ki, míg mások ugyanebből a tételből arra a következtetésre jutottak, hogy az anyagot meg kell alázni és be kell szennyezni s ezért teljes erkölcsi szabadosságot hirdettek. A lazább nézetnek kedvezett, hogy a szabadakaratot általában nem fogadták el, hanem a jócselekedeteket az egyes eónok hatásából magyarázták. Ugyancsak káros erkölcsi következményekkel járt a gnosztikus eszchatalogia, világvégtan is. A test felátadásáról szó sem lehetett náluk — hiszen a test rossz —, de utolsó ítélet sem lesz, mert a megváltó eón már helyére jutott, ahonnan többé nem távozik el. A világ vége akkor következik be, ha az összes eónok eltávoztak az anyagból s ez magában mozduatlanságra kényszerül vagy esetleg tűz zsákmánya lesz.

Amilyen mohósággal fogadtak a gnosztikusok minden idegen tanítást, ugyanolyannal kaptak a különféle idegen kultuszokon is, csak hogy a gnosztikus tanak a kereszténységgel szemben való fölényét kimutassák. Beavató szertartások, tisztulások, mágikus formulák, titokzatos számváltozatok, jóslások, csodaszerek és más ilyen kölcsönzések hatalmas tömegben halmozódtak össze gyakorlataikban. Némelyik szertartásuk emlékeztet a keresztény szentségekre, de a

legnagyobb részben a babonának, értelmetlenségnek, gyakran a teljes romlottságnak szomorú jelei.

EREDETE SZERINT A GNOSZTICIZMUST két csoportra szokás osztani: a szíriai és alexandriai gnózisra. A szíriaiak a keleti vallásrendszerek hatása alatt inkább dualisztikus színezetet mutatnak. Ennek az iránynak főképviselője az antiochiai Saturnilus volt, Hadrianus császár idejében. Gondolatainak tengelye a világosság és sötétség két szemben álló elve. Saturnilus mellett a kisázsiai városokban a gnosztikus rendszereknek egész raja képződött: így a szíriai kígyótisztelők (ofíták), a szetiták, kainiták és más változatok. Közéjük tartozik a gnosztikus Justinus tanítása is (nem azonos a keresztény bölcselet Justinussal).

Az alexandriai gnosztikus irány legnevesebb tanítói Basilides és tanítványa, Valentinus voltak. A görög bölcselet hatását sokkal mélyebben fogadták be, mint szíriai társaik. Ezért rendszerükben inkább az elmélet és az allegorizáló törekvés uralkodik, de a legkifejelettebb és legvilágosabb tételeket is nekik, elsősorban Valentinusnak köszönhetjük. Tanításuk élénken érezteti azokat a tulajdonságokat, amelyekkel a gnoszticizmus hatni tudott. Erős filozófiai iskolázottsággal és gazdag képzelődéssel olyan rendszert alkottak, mely Isten és a teremtés, az erkölcsi rossz és a megváltás kérdéseire akart tetszetős válaszokat adni.

Mind a két iránynál, a szíriainál és az alexandriainál az a fejlődés menete, hogy kezdetben inkább a filozófiai gondolatok uralkodtak; míg később a bölcselet mindinkább háttérbe szorult, helyét a képzelődés, a babona, a tömegérdeklődést szolgáló mesék foglalták el. Együtt járt ezzel az átalakulással az erkölcsi felfogás lazulása is.

Alapjában rokon, de megjelenési formáiban a gnosztikusoktól eltérő tanokat hirdetett a 2. század sokat emlegetett eretneke, Marcion, ez a rendkívül robusztus, heves és temperamentumos egyéniség, akit nem ok nélkül neveztek el a 2. század Luther Márto-

nának. A Fekete-tenger vidékéről való hajótulajdonos volt s mint ilyen, nagy vagyont gyűjtött, de aztán teljesen a teologizálásra vetette magát. Amíg a többi gnosztikusok a tudást vagy a rendkívüli ismeretet közvetítették és intellektualisztikus irányuknak megfelelően egyházi szervezeteket nem létesítettek, addig Marcion magát az ősi keresztény kinyilatkoztatás helyes magyarázójaként játszotta fel és egyházi reformátorként működött. Közös vonás a gnosztikusoknál és Marcionnál: a zsidóellenesség. Marcion sz. Pál hívének vallja magát s a Galata és a Római levél alapján annyira kiélezi az ellentétet ó- és újszövetség között, hogy két különböző Istent tekintett a szerzőjüknek. Az ószövetség Istene kegyetlen, az újé jóságos és irgalmas. Krisztust ez az utóbbi küldötte el az emberek üdvöztetésére. Az apostolok, sz. Pált kivéve, meghamisították Krisztus tanítását, Marcion nem is fogadta el írásaikat; hitforrásnak csakis sz. Pál tíz levelét és sz. Lukács evangéliumát tekintette.

Marcion nagy sikereket ért el. Rómában és Kiszíában önálló egyházakat szervezett, melyek a katolikus egyházközségek életét utánozták és eleinte szigorú erkölcsanukkal hódítottak. A gnosztikus irányú tévedések között Marcion egyházai jelentették hosszabb időn keresztül a legkomolyabb veszélyt a katolicizmusra.

GNOSZTIKUS HATÁS ALATT állottak azok is, akiket súlyos önmegtagadásokat kívánó erkölcsanuk miatt enkratitáknak (megtartóztatóknak) nevezünk. A Valentinus-féle gnózis alapján hozzájuk csatlakozott sz. Jusztin tanítványa, Tatianus is. Tiltották a házasságot és a szeszes italok élvezetét s ebben annyira mentek, hogy még a miseáldozat bemutatásánál is vizet használtak bor helyett.

A század végén nagy rázkódtatásokat okozott a frígiai Montanus eretneksége. Sz. Jeromos szerint

Montanus megtérése előtt pogány pap volt. Montanus a profétizmust akarja az egyházi élet vezető elvévé tenni. A profétai megbízatásban ő és két nőtanítványa, Prisca és Maximilla az elsők. Általuk hirdeti a Szentlélek az Úr közeli eljövételét s az erre való előkészület fontosságát szigorú aszkézis és az Egyház profétai átszervezése által. Új kinyilatkoztatás és válásos szigor mindig nagy hatással tud lenni a naív lelkekre. A montanisták fellépését is siker kísérte.

A hierarchia komoly képviselői szembeszállottak Montanussal, de csak hosszú küzdelem árán sikerült tévtanait, amelyeknek hullámai Rómába is eljutottak, leküzdeniök. Montanus hívei legnagyobb eredményüknek azt könyvelhették el, hogy a szigorú felfogású afrikai író, Tertullianust is megnyerték. Űgyüket azonban még ez a nagytehetségű ember sem tudta maradandón előbbre vinni. A 3. század közepén a montanisták elvesztik jelentőségüket és az újabb eretnekek közé olvadnak be.

24.

Irenaeus hittudósi jelentősége: az apostoli hagyomány kutatója s tiszteletének klasszikus tanúja. Teológiája: a Szentháromságáról, Krisztus istenségéről, az ember szabadságáról s az Eucharisziáról.

Szerencsére az Egyház részén sem hiányoztak harc képes szellemi vezérek, akik közt a 2. század folyamán kétségtelenül sz. Irenaeust illeti az elsőség.

Kisázsiai származású volt, sz. Polikárp tanítványa. Rómában az apostoli hagyományokat tanulmányozta, majd innen Galliába került, ahol Lyon püspöke lett. Egyénisége ilyképpen csodálatos gondviselészerűséggel kapcsolja össze Kisázsia, Róma és Gallia ősi

keresztény tradícióit. Főműve, melyet a gnosztikusok ellen írt, csak latin fordításban maradt ránk *Adversus haereses* (Az eretnekségek ellen) címmel.

Irenaeus hittudósi jelentősége nem a hittételek bölcséleti elemzésében van, mert Irenaeus szemében a bölcsélet s az emberi tudomány nem nagy érték; hanem abban, hogy mint az apostoli hagyomány kutatója s tisztelője, mindenütt kifejezetten arra törekszik, hogy az apostoloktól átvett tanítást minél hívebben hagyományozza át az utókorra s minél világosabban kifejtse annak eredeti értelmét. Rá vonatkozik tehát elsősorban az, amit Lebreton az első két keresztény század összehasonlításaképpen mond: míg az 1. század a kinyilatkoztatás százada volt, a 2-ikat főleg az apostoli hagyomány lerögzítése századának nevezhetjük.¹ Az apostoli hagyományt azonban Irenaeus annyi elmeéllel és erővel kutatja, hogy Origenesig és sz. Ágostonig alig akad valaki, aki e tekintetben vele összemérhető volna. Hittani fejtegetéseit a keresztények számára s a gnosztikusok ellen írja, főleg Valentinus ellen s így sokkal mélyebbre hatolhat bele a katolikus tanítás tétéleibe, mint azt az inkább külső hatásra törekvő hitvédők tehették.

Éppen az eretnekségek okozta zűrzavar az, amely Irenaeust mindenekelőtt egy alapvető kérdés tisztázására indítja: Milyen alapon kell valamit a hit tételének tartanunk? Melyek a keresztény hit forrásai? Már ő, az őskeresztény kornak ez a legelső rendszerező hittudósa, határozottan kettővel felel e kérdésre: a hit forrása a Szentírás és az apostoli tanítás vagy hagyomány. Az első közvetlenül az Isten ígéje, a másik közvetve az. Nemcsak az ószövetség könyveiben kell Isten szavát látnunk, hanem az újszövetség szent irataiban is, s itt felsorolja az új-

szövetség könyveit, amennyire ő azokat ismeri. Az újszövetségi könyvek kánona, sorozata akkor még nem volt végleges egyházi határozattal körülírva s innen érthető, hogy egyes könyvek körül maga Irenaeus is ingadozik: a Zsidó-levelet pl. nem tartja sugalmazottnak, sz. Péter 2. leveléről sem tud, a Philemon-levelet pedig legalább is nem idézi. Viszont Hermas „Pastorát” s úgy látszik, sz. Kelemen levelét szintén az újszövetségi szent iratok közé sorolja.

Irenaeus tehát az apostoli hagyomány-tiszteletnek klasszikus tanúja. Akárcsak az újkor elején Bellarmino vagy Pázmány, már ő is rámutat arra, hogy a tévtanítók a maguk ötleteit és rögeszméit mint isteni kinyilatkoztatást a Szentírásból igyekeznek igazolni s hogy éppen ezért a Szentírásra való hivatkozás egymagában nem lehet elegendő zsinórmértéke az isteni kijelentésnek. Az igaz hit legfőbb szabálya tehát: a keresetségnél letett hitvallás, amely azért maradhatott sértetlen, mert az Egyház őrzi, csiszolgatja s tartalmát kifejti. A hit közvetlen szabálya az a folytonosság, amellyel a püspökök az apostoloknak s magának Krisztusnak tanítását, mint élő tanító tekintély, továbbhordoztatják. A Szentírást is úgy kell értelmezni, ahogy arra az Egyház tanít. „Ahol az Egyház van, ott van az Isten lelke”, írja. Az Egyház az „Isten egyháza”. „Felesleges másoknál keresni azt az igazságot, amelyet annyi bizonyíték alapján könnyen megtalálhatunk az Anyaszentegyházban; hiszen az apostolok, mint a gazdag ember kincstárába hordja kincseit, úgy hordták össze az Egyházba az igazságot, úgyhogy aki csak akarja, itt megtalálhatja az élet vizét.”² „Az Egyház az üdvizetést s a hitet gondosan megőrzi úgy, ahogy azt kapta; mintha egyetlen házban lakték, pedig valójában szét van szórva az egész világon . . . A Germániában alapított egyházak nem hisznek s nem

hagyományoznak át mást, mint azok, amelyek Spanyolországban vagy a keltáknál vannak, vagy Keleten, vagy Egyiptomban, Líbiában, vagy a világ közepén”.³

Ha tudni akarjuk, igaz-e valamely tan, csak azt kell kutatnunk, vajjon megegyezik-e az Egyház hitével, elsősorban az apostoli eredetű egyházak hitével. Mivel azonban valamennyi apostoli eredetű egyházat úgysem vizsgálhatunk végig, végeredményben elegendő, ha a római egyház hitét vizsgáljuk, mert ha ennek a „nagy, ősi, közismert s a két dicsőséges apostol, Péter és Pál által alapított és szervezett Egyháznak” hagyományát megtaláljuk, máris megismertük a biztos apostoli tanítást. „Mert ezzel a (római) egyházzal — hangzik tovább Irenaeus klasszikus tanúságtétele — az ő kiváló elsőbbsége miatt az egész Egyháznak meg kell egyeznie, vagyis valamennyi hívőnek mindenütt a világon.”⁴

IRENÆUS JÓZAN, BIZTOS ÉS HATÁROZOTT TEOLÓ-

GIÁJA kiterjed a keresztény tanítás számos más, lényeges pontjára is, így nevezetesen a Szentháromság tanára. Nem tartja fontosnak a titok bölcséleti elemzését, de annál világosabban foglal állást annak lényege mellett, mint amely nélkül sem a megtestesülést és Jézus istenségét, sem a Szentlélek kegyelmi támogatását megérteni nem lehet. Hasonlóképp visszautasítja a gnosztikusok amaz okoskodásait, amelyek az emberi szabadságot rövidítették meg, vagy pedig a rossznak magyarázására dualista világelvet hirdettek.

Figyelemreméltók az áteredő bűnről, a megváltás mibenlétéről, a test feltámadásáról szóló fejtegetései. Ő is egyik tanúja az ősegyház Mária-tiszteletének. „Miként az első Ádám bűnében részt vett az első Éva, úgy a második Ádám (Krisztus) megváltó tetteben résztvett Mária is, a második Éva . . . Az emberi nem, melyet egy szűz taszított veszélybe, egy másik szűz által mentetett meg.”⁵ Viszont a kor több más kiválóságával (mint Sardesi Melitóval és Tertullianusszal) együtt Irenaeus is beleesett abba a tévedésbe, hogy a Jelenések könyvének 20. fejezetét félreértve, hitt a „millenárizmusban”, a Megváltó újabb eljövetelevel

kapcsolatos ezeréves, evilági messiási országlásban. Érdekes, hogy Irenaeus tud a gyermekek kereszteléséről is, de a keresztség s az Úr testének vétele mellett a test megkenéséről (szent kenet) s a kézfeltételről is (bérmálás), amelyet ő „isteni pecsét” vételének nevez.

Az Oltáriszentség tana szintén kifejezetten ott szerepel Irenaeus tanításai között.

AMINT MÁR JUSTINUS külön figyelmet szentel az Eucharishtiának, azt kifejezetten „Jézus testének s vérének” nevezi s leírja a maga korabeli áldozás szertartását: hogy a diakonusok osztják ki az Úr testét a hívők közt s azt azokhoz is elviszik, akik nem jelenhettek meg a közös istentiszteleten, — úgy Irenaeus is behatóan fejtegeti, hogy az eucharisztikus áldozat révén Malachiás próféta jövődöleése teljesedik.⁶ A kenyérből s a kehelyből álló áldozat, melyet a szőlővessző terméke tölt meg, valósítja meg a katolikus Egyház tiszta és igaz áldozatát.⁷ A kenyér az áldozat bemutatása során nem marad közönséges, földi kenyér, hanem mihelyt elhangzott fölötté az isteni könyörgés, valódi Eucharishtiává lesz. Az Eucharisztia ilyenképpen két alkotórészből áll: mennyieiből és földiből. Hasonló átváltozás megy végbe a kehelyben is.⁸ Semmi kétség: Irenaeus hitt Jézus valóságos jelenlétében az Oltáriszentség színe alatt s a mise áldozati jellegében.

25.

Tertullianus: egy lángeszű rétor és harcos támadásai a pogányság ellen. Írásainak érces stílusa. Szigora.

Míg Irenaeus az eretnekségek pörölye volt, addig az apologeták legtehetségesebbje, a később elpártolt Quintus Septimius Florens Tertullianus, továbbra is főleg a pogányok ellen forgatta diadalmas retorikájának fegyvereit.

A pogány támadások a kereszténység ellen mindig új és új arculatot öltöttek s mindig csiszoltabb, előkelőbb, ügyesebb fegyverzetben jelentek meg. Így

katolikus részről sem volt már elég akármilyen védelmi iratokat szerkeszteni; a kényesebb ízlés megkívánta, hogy az Egyház védői irodalmilag is, szellemileg is kiválóak legyenek. Ennek a követelménynek e század folyamán senki olyan bámulatos elmeélel, szellemességgel, elevenséggel, bátorsággal és választékos stílusban nem felelt meg, mint az északafrikai s már ezért is izzó temperamentumú Tertullianus.

Egy pogány, római kapitány fiaként született 160 körül Karthágóban. Kiváló nevelésben részesült, ügyvéd lett; máig eldöntetlen, hogy mindig ügyvéd is maradt-e avagy később pap lett. Valamivel 197 előtt felvette a keresztséget s hamarosan megkezdte írói és hitvédői működését.

Az első egyike, akik a latin nyelvet a kereszténység újszerű és elvont fogalmaira alkalmazták és bámulatos nyelvkészségével máris olyan kifejezéseket teremt, amelyek mindenkorra értékes kincsei maradnak az egyházi tudományos nyelvnek. A kifejezés művészetében a legnagyobbak közé sorolható. Mindig egyéni, önállóan teremtő és velősen kifejező. A késő kor olvasója néha hosszasan törheti a fejét, míg ennek a római jogásznak súlyos, tömör mondatait teljesen megérti.

A harc az eleme. Kíméletlenül ront rá ellenfeleire, nem ismer velük szemben udvariasságot, keményen, szinte szerénytelenül hirdeti a maga igazát s ahol érvei nem elég erősek, ott mint vérbeli ügyvéd azok elrendezésével s a helyzet kihasználásával segít magán. A gúny is kedvelt fegyvere. Vérbeli vitázó. Akkor van elemében, ha ellenfelét vagy az ellentétes felfogást pozdorjává zúzhatja. Nyelve éles, logikája metsző, dikciójának sodró ereje szinte ellenállhatatlan, bár gyakran inkább rétori és szenvedélyes prókátor, mint mély és alapos tudós. Páratlan, utolérhetetlenül

szép és hatásos mondatai vannak, de teológiai biztonsága helyenkint fogyatékos. Innen is érthető, hogy a nagy hitvédő később maga is a montanista eretnekséghez pártolt. Szerette a túlzásokat, főleg az erkölcsi szigor felé hajlott. Semmi sem volt neki elég jó, elég szigorú és elég erkölcsös. Ezért is lett montanista: egy túlzó követelményekkel fellépő szekta híve.

Klasszikus latinsággal írt művei sorra következtek. 197 körül írta meg két könyvét „A pogányokhoz”, valamint „Apológiáját”, 197 és 200 közt „A lélek tanúságtételéről” szóló művét, 200 körül az „Elévülésről” (De praescriptione) szólót. Valamennyi könyvében egyenlő hévvel és sikerrel harcol a pogányok, a zsidók és az eretnekek ellen.

Apológiájában többi közt e nevezetessé vált szavakat intézi a római törvényszékhez: „A ti törvényszékeitek a harcmezők, amelyeken mi az igazságért küzdünk. A harc néha halálunkkal végződik: de nekünk ez is győzelmet jelent. Ám mérsároljatok csak minket keresztényeket, tisztelt bírák, a tömeg tapsolni fog hozzá! Gyötörjetelek, kínozzatok, ítéljetelek el, zúzzatok össze! Kegyetlenségtek lesz a mi ártatlanságunk bizonyítéka: ezért is tűri el az Isten, hogy tovább dühöngjetelek. De amikor kaszátok sorainkat aprítja, táborunk csak megsokszorozódik általa. A keresztények vére: vetőmaggá lesz!”¹

Az eretnekségekkel szemben Tertullianus főérve az, hogy mindenki téves úton jár, aki az Egyház tanítótekinélyével, az apostoli tradícióval szembekerül. „Kik vagytok ti? kérdi az eretnekektől. Mit kerestek itt a mi földünkön ti, akik nem tartoztok közénk? Mikor és honnan jöttetek? Marcion, mi jögon vágod le te a mi erdönket? Ki engedte meg neked, Valentinus, hogy az én csatornáim forrását elfordítsad? Ez

a mienk, mi régtől fogva benne vagyunk, mert mi az apostolok örökösei vagyunk.”²

„Látványokat akartok? — írja színi látványosságok ellen írt művében. — Gondoljatok akkor azokra a látványokra, amelyeket a jövő rejt magában. Mily fel-séges látvány lesz az, amikor majd az Úr újra eljön! Mily megrázó jelenség lesz az utolsó ítélet! Milyen csodálkozások, mosolyok, örömök tanúi leszünk e napon! S mily látvány lesz, ha majd azt szemléljük, hogyan bűnhődnek a sötétben a királyok az ő önistenítésükért! Hogyan nyelik el a prokonzulokat a lángok, amelyek kegyetlenebbek lesznek, mint a máglyák tüze, melyeket ők a keresztényeknek gyújtottak! Hogyan szégyenülnek majd meg ott ezek a bölcsek, ezek a filozófusok! Hogyan remegnek majd rémületükben Jézus Krisztus előtt a költők! Ezek a színészek, akiknek jajveszékelése százszor drámaibb lesz ott, mint itt volt valaha a színpadon! S ezek a hajlongó bohócok, akik majd csak odatúl tanulják meg igazán a hajlongást és tekerőzést a nyaldosó lángok között!”³

Tertullianusnak nagy szerepe volt később a 3. század elején kitört hittani harcokban is; ezeknek előadása során még találkozunk vele.

26.

Az egyház belső élete a 2. században. A kor pápái. Liturgia és egyházfegyelem. Az Eucharisztia. Az egyházi év.

A 2. század pápáiról keveset tudunk, aminek főoka az egyházi irattárak rendszeres kifosztása és megsemmisítése volt a Diocletianus-féle üldözésben.

Római Kelemenre a római püspöki székhely sz. Evaristus következett, majd I. Alexander, és sz. Telesphorus, akinek vértanúságát Irenaeus említi, majd

Hyginus, I. Pius, Anicetus (kb. 155—166), aki alatt Hegesippus és sz. Polikárp jött Rómába. Erre sz. Szótér következett (kb. 166—174), aki levelet intézett a korinthusi egyházközséghez, amely ezt a levelet, mint egykor Római Kelemenét, tisztelete jeléül a gyülekezeti összejöveteleken felolvastatta. A levéllel egyidejűleg a pápa szeretetadományokat küldött a korinthusi szegényeknek, amiért Korinthus jeles püspöke, Dénes, lelkes hálával felelt. Levelét ezzel fejezte be: „Ma, vasárnap, szent nap lévén, felolvastuk a te leveledet. Mindig is folytatni fogjuk annak olvasását, mint intelmet, aminőt különben már régebben Kelemen is intézett hozzánk.” Ez a visszaemlékezés Kelemenre és ez a tisztelet a római püspök levelével szemben ékesszólóan bizonyítja, hogy a római püspököket az egész kereszténység atyjának tekintették.

Idáig sz. Irenaeus is feljegyezte a pápák sorrendjét. Szótérta Eleutherius következett (174—189); ehhez intézték a galliai hívek megrázó beszámolójukat a lyoni vértanúkról. A következő pápa az afrikai I. sz. Viktor volt (189—199), aki a húsvéti vitában viselt szerepéről nevezetes.

A lassan alakuló liturgikus élet során eltérések mutatkoztak a húsvét megülésének napja körül. A kisázsiai egyházközségek Nizán hó 14-én ülték a húsvétot, tekintettel arra, hogy Krisztus is Nizán hó 14-én ülte meg ezt az ünnepet. Hivatkoztak arra, hogy ez a szokás még János és Fülöp apostolok idejére megy vissza. A nyugati keresztények viszont mindig a Nizán hó 14-e utáni vasárnapon ülték a húsvétot, mint Jézus feltámadásának ünnepét, amely vasárnapi napon történt. Ezzel is hangsúlyozni kívánták a zsidóktól való elkülönülésüket. Viszont ők is apostoli tradícióra: sz. Péter és Pál hagyományára hivatkoztak. Az

ázsiai szokás szerintük helytelen engedmény volt a zsidó-
zó eretnkségekn.

Anicetus pápa idejében Polikárp szmirnai püspök külön a miatt Rómába jött, hogy ezt a kérdést a pápával tisztázza. A kérdést azonban nem tudták dülőre vinni. Így a kétféle szertartás tovább is fennmaradt s ez lassankint annál zavaróbban hatott, mert az Ázsiából való római keresztények Rómában is az ázsiai ritust akarták követni. Ezen az alapon Róma és Ázsia közt a viszony elég feszültté vált. Az erélyes I. Viktor pápa elhatározta, hogy a viszálynak felsőbbbségi jogánál fogva egyszersmindenkorra véget vet. 191 körül felszólította Polycrates efezusi püspököt, hogy hívja össze a kisázsiai püspököket s fogadják el a húsvét napját illetőleg az egységes római szokást. Polycrates össze is hívta a püspököket, de az „apostoli tradíció” iránt való tisztelet oly eleven volt bennük, hogy a határozatot nem tudták kimondani. Ekkor a pápa a maga hatalmára hivatkozva, az összes keresztény egyházközségeket felszólította, hogy ezentúl római szokás szerint üljék meg a húsvétot. Mindenütt szó nélkül követték a pápa felhívását: Alexandriában és Jeruzsálemben, Pontus vidékén és Galliában. Csak a kisázsiai egyházközségek húzódoztak még. Erre Viktor elővette az utolsó fegyvert: kiközösítéssel fenyegette meg a kisázsiai egyházközségeket, ha nem engedelmeskednek.

Egyetlen ellentmondó szó nem hangzott el. Mindössze Lyon püspöke, sz. Irenaeus tett ez ügyben ellenszrevételeket a pápának. Nem azt hibáztatta, hogy a pápa egységet akar, vagy hogy teljhatalmúlag parancsol az egész Egyháznak, csak azt találta túlzott szigorúnak, hogy e miatt az alapjában merőben szertartási kérdés miatt Viktor pápa mindjárt a kiközösítés végső fegyveréhez akart nyúl.

A kisázsiaiak lassankint át is tértek a római szokásra s a vita hamarosan elült. Viktor pápa e fellépése s fellépésének ellentmondás nélkül való sikeressége a pápai felsőbbjogúságnak egyik ősi és sokatmondó történeti bizonyítéka.

A 2. század bűnbánati és bűnbocsánati gyakorlatát illetőleg a kor ránkmaradt irodalma, főleg hitvédelmi jellegű lévén, kevés adattal szolgál. Hermas „Pásztorai” bővebben foglalkozik ugyan ezzel a kérdéssel, hiszen keresztények számára s a keresztények belső életéről ír, de munkája meglehetősen nélkülözi a teológiai szabatosságot; a mellett apokaliptikus jellegű: szerinte közel a világ vége s már azért is kizártnak s szinte feleslegesnek tartja, hogy az Egyház azokkal bíbelődjék, akik a keresztség után súlyos bűnbe esnek s így a krisztusi hittől szinte elpártolnak. Fontos azonban, hogy ő is ismeri az egyházi bűnbocsátó hatalmat, bár azt hiszi, hogy a keresztség után csak egyetlenegyszer van bűnbocsánatnak helye.

Nem kétséges, hogy az egyházak sz. Pál apostol példája szerint fegyelmi bíraskodást gyakoroltak a hívek fölött. A fegyelmi bíraskodás mikéntje bizonyval az egyházi előljáró egyéniségétől s felfogásától is függött. Az első egyházi írók elejtett nyilatkozataiból tudjuk, hogy már az ősegyháznak gondot adtak a bűnös keresztények. Az egyik legrégebb tanú, sz. Ignác inti a híveket, hogy ne tartsanak a pártoskodókkal és viszály-szítókkal; ha azonban ezek közül valamelyik megbánja bűnét, akkor az Úr megbocsát neki, feltéve, hogy ez a bánat visszavezeti a pártoskodót az Istenhez és a püspökkel való közösséghez. Mert „a püspök az Isten kegyelme s a papok testülete Jézus Krisztus törvénye”. „A püspökök Jézus Krisztus gondolata, ahogyan Jézus Krisztus az Atya gondolata.”¹

Polikárp hasonlóképen a presbíterek feladatának tekinti, hogy a tévelygőket helyes útra vezessék, s a vétkeket megjavítsák. Óvja a papokat az igazságtalan ítéletektől.

Az ilyen tanúbizonyságokból kétségtelen, hogy az ősegyház a 2. században is sürgette a bűnbánatot s gyakorolta a bűnbocsánatot. Ám egyedül ezekből az adatokból még nem világlik ki, vajjon csak a nyilvános bűnök nyilvános feloldozásáról volt-e szó bennük, avagy a lelkiismeret titkos bűneinek magános feloldozásáról is. Ez a homály nem lephet meg senkit. Az Egyház tudatában volt bűnbocsátó hatalmának, de annak alkalmazási módjára nézve csak lassan fejlődött ki a gyakorlat s a későbbi szokás. Közrejátszott az a pedagógiai kérdés is, vajjon mi jobb: szigorúnak lenni s ezáltal szinte kényszeríteni a híveket a kísértésben való helytállásra, avagy könyörülettel lenni az emberi gyarlóság iránt s könnyebben adni meg az elkövetett bűnért a bocsánatot? A korban, amelyet tárgyalunk, az Egyház vezetői közt valószínűleg mind a két nézetnek voltak erőteljes képviselői.

A hívek általános vallási és erkölcsi élete megközelítette a keresztény ideált; ha nem így lett volna, a hitvédők nem hivatkozhattak volna oly büszkén és fölényesen a keresztények magas erkölcsi színvonalára.³ A hitvédők utalnak arra is, hogy a keresztények közül sokan nemcsak az állapotbeli tisztaságot tartották meg, hanem egész életükön át megtartóztatásban éltek; sokan bőjtöltek és takarékoskodtak, hogy annál többet juttathassanak a szegényeknek. A felebaráti szeretet gyakorlatai nemcsak egyazon egyházközség tagjai közt virágoztak, hanem a bajba jutott községeket a többi községek is szívesen támogatták.

Szigorúan őrizték a házasság szent és fel-

bonthatatlan jellegét, kerültek a pogányokkal való házasságkötést. A házasságot lehetőleg a püspök tanácsának kikérésével s az ő áldásával kötötték, mégpedig misével és áldozással kapcsolatban.³

Érdekesen bontakozik ki a 2. század folyamán az istentiszteleti élet, a liturgia és az egyházi év.

Az istentiszteleti élet középpontjában változatlanul az Eucharisztia áll, amelyet most már egyszerűen „liturgiának” is neveznek (a görögök ma is így hívják a szentmisét). A püspök vagy a papok elé kenyeret és bort hoztak s azoknak hálaadó imájára (anaphora) megtörtént az átlényegülés; erre az Eucharisziát, mint Krisztus testét s vérét magukhoz vették a papok és a hívek; a diákonusok pedig a távollevőkhöz is elvitték azt. Justinus, aki a maga korának mise-szertartását megörökítette, e szavakkal fejezi be ismertetését: „Mi ezt a kenyeret Eucharisziának nevezzük s abban senkinek sem szabad résztvennie, csak aki hisz a mi tanításunk igazságában s meg van keresztezve a bűnök bocsánatára és az újjászületésre s úgy él, ahogy Krisztus élt. Mert nem mint egyszerű kenyeret vagy italt vesszük ezt magunkhoz, hanem amiként Jézus Krisztus, a mi Üdvözítőnk testté lőn és a mi megváltásunkra testet és vért öltött magára, úgy hisszük, hogy az ő szavait tartalmazó imádság által megáldott eledel, amely az átváltozás révén a mi testünket és vérünket táplálja, a testté lett Jézusnak teste és vére.”⁴ Másutt ugyancsak Justinus kifejezetten áldozatnak nevezi az Eucharisziát; áldozatnak, amelyben Malachiás jövendölése teljesedik.⁵ Hasonlóképp beszél Ignác, Római Kelemen s a Didaché.

A szeretet-lakomát már ebben a században teljesen elválasztották az eucharisztikus szertartástól

(ha ugyan valaha is együtt ünnepelték a kettőt) s arra használták fel, hogy a jobbmódú hívek megvendégelték a szegényebbeket; Ignác szerint ezeken az agapékon is a püspök elnökölt.

Az Oltáriszentséget (rendesen, nem mindig) két szín alatt vették; kis gyermekeknek a keresztség után néhány csepp megszentelt bor alakjában nyújtották a szentséget. Az átlényegült kenyeret a hívek kezükbe fogadták a diákonusoktól s vagy azonnal magukhoz vették vagy haza is vihatték, főleg üldözés idején. A püspökök nem ritkán a lelki együvértartozás és szeretet jeléül egymásnak küldték meg az Oltáriszentséget. Az eucharisztikus áldozatból s a szentáldozásból való kizárás a legsúlyosabb büntetések közé tartozott.

Az apostolok példájára a hívek is, ahol lehetett, követték a jámbor zsidók ősi szokását, hogy naponta háromszor is vissza-visszavonultak imádkozni: a nap 3., 6. és 9. órájában (délelőtt 9, déli 12 és délután 3). Ezt a három órát hamarosan a Szentlélek eljövetelevel, Krisztus keresztfeszítésével s halálával kapcsolták össze. Így vette kezdetét a papi breviáriumban ma is használatos imaórák kialakulása (Tertia, Sexta, Nona). A szombatnap helyébe a vasárnap valószínűleg azért lépett előtérbe, mert szombat este kezdték az istentiszteletet s az így belenyúlt a vasárnap hajnalába. Viszont vasárnap Krisztus feltámadásának napja lévén, magában is alkalmasabbnak látszott, hogy mint az Úr napja szenteltesse meg a hét napjai között. Nincs írott feljegyzésünk arról, hogy ezt valami egyházi törvény kifejezetten szabályozta volna, inkább a fejlődés hozta így magával.

A hívek imái közt első helyen az Úr imádsága, a Miatyánk állt; ezenkívül a zsoltárokat, a Magnificatot imádkozták. Gyakori volt a kereszttvetés, mégpedig

a homlok megjelölése a kereszt jelével, minden ima-
szöveg nélkül is.⁶

A vasárnap mellett a szerdát és pénteket is
szent napnak, mégpedig bűnbánati napnak tekintették;
előbbi az Úr elárultatásának, utóbbi halálának napja
lévén; később a római Egyház a szombatot is bőjti
napként fűzte ezekhez. Így alakult ki a későbbi
kántor-bőjt hármasság napja (a „kántor” szó a magyarban
ezen a helyen a „Quattuor tempora” — négy évszak
bőjtje — szórontása).

Az egyházi év első és jóideig egyetlen ünnepe
a húsvét volt, a kereszténység legfőbb eseményének
emléknapja. Ezt az ünnepet Jézus megdicsőülésének
40 örömnapja követte, majd ugyancsak 40 (helyenkint
több vagy kevesebb) bőjti és előkészületi nap előzte
meg. Hogy ez mily régi szokás az Egyházban, annak
beszédes tanúja sz. Irenaeus, aki megemlíti, hogy Sixtus
és Telesphorus római püspökök már a 2. század ele-
jén megtartották Rómában ezt a bőjtöt. A húsvéton
kívül más ünnep akkor még nem volt, lassan azonban
kezdtek megülni a vértanúk halálának napját. Az egy-
házi évnél ezzel vetették meg az alapjait, bár a teljes
kifejlés, Jézus életének évente visszatérő, szimbolikus
megünneplése az év folyamán, csak jóval később ala-
kult ki.

27.

*A 2. század egyházkormányzata. Ragaszkodás a hagyomá-
nyokhoz. A római szék főisége. Az alsópapsági intézmény
különválása.*

Ha semmi más történeti bizonyítékunk nem lenne
arra nézve, hogy az Egyház már a 2. században szí-
gorúan egységes kormányzat alatt állott, az az egy

tény is tökéletes bizonyosságot nyújtana e felől, hogy az Egyház élete már ebben az időben s a jelentékeny elterjedettség mellett is szigorúan egységes volt. Ennek az egységnek más alapja nem lehetett, mint az a közös hit és szeretet, amelyet az egyházkormányzat őrzött. A hit és gondolkodás egységének legfőbb szabálya, mint már Ignácnál, Polikárpnál és Irenaeusnál láttuk, az apostoli hagyományhoz való aggodalmas ragaszkodás. Minden támadással és szakadozással szemben ez volt a fegyver, ez volt a védekezés jel-szava.

Ez az egység és testvéri szellem még a kívülállóknak is annyira feltűnt, hogy azt még pl. Celsus is, a kereszténység e leghevesebb szellemi ellenfele felismerte. Nincs olyan titokzatos eskü, úgymond, amely annyira egyesítené az embereket, mint a kereszténység hite és közös istentisztelete; pedig keresztényeket mindenfelé lehet találni. Hermas és szent Justinus mellett a frigiai Hierapolis püspöke, Aberkiosz is azt emlegeti büszke önérzettel a század vége felé saját maga által készített síriratában, hogy mint az Egyház tagja, Rómában éppúgy testvéreket talált, mint a Keleti-tengerparti városokban, Szíriában éppúgy, mint az Eufrátes vidékén.

A keresztény egyházközségek egymás között a kapcsolatot levelezés és utazgatás révén tartották fenn. Szorgalmas levelező volt pl. Korinthus püspöke, szent Dénes, akinek levelei azonban, sajnos, elvesztek. Eusebius kiemeli, mennyire ápolták e levelek az egyházak közt való testvériséget.

Nem véletlen, hogy az egység ápolói közt első helyen a püspökök állanak: az egyházi egységről való gondoskodás elsősorban az ő kötelességük volt.

A 19. század racionalista egyháztörténészei kétségbevonták, hogy a 2. század folyamán minden egyházközségnek egy-egy püspök állt volna az élén; sze-

rintük püspökök voltak, de kollektív testület gyanánt: amolyan demokratikus egyházkormányzat, monarchikus központ nélkül. A történeti adatok ennek teljességgel ellene mondanak. Amennyire forrásaink a régmúltba visszavezetnek, már szent Pál, illetve Titus és Timótheus óta mindenütt ott találjuk az egy püspök intézményét az egyes egyházközségek fölött. „Nincs egyház püspök nélkül”, írja már a 2. század legelején Antiochiai Ignác s 150 körül ennek a tételnek igazsága már mindenfelé történetileg is igazolható.

A Tigris-folyótól keletre fekvő Adiabene vidékének Arbela volt a főhelye s a kereszténység itt már a legrégibb korban gyökeret vert. A 6. századból származó *Chronica Arbelensis* szerint már 105-ben egy Pekidha nevű püspök kormányozta Arbela egyházát. Tízestendős kormányzás után 6 évig üresedés következett, míg az egyik szomszédos püspök kézzátétel által fel nem szentelte a második püspököt, Semsont. Ezt két évvel utóbb az arbelai pogány papok és előkelőségek meggyilkolták: ő volt az arbelai egyház első vértanúja.

Ez a látszólag oly egyszerű elbeszélés, amelynek hitelességében kételkedni nincsen okunk, a felvetett kérdés szempontjából rendkívül sokatmondó. Az egyházközségek élén egy püspök állt, nem papi tanács vagy valamely más preszbiteri kollégium.

A püspöki egyeduralomnak további tanúi ugyan ebben a században az Eusebiusnál szereplő Hegesippus és Korinthusi Dénes. Mindkettő szenvedélyes utazó. De nem a kalandvágy és kíváncsiság hajtja őket, hanem a püspöki gondoskodás: a megbizonyosodás vágya s az apostoli hagyományok kutatása a távolabbi egyházakban.

A húsvéti vita idejében az egységes intézkedés egyik közvetlen eszközéül a zsinatot tekintették:

egy-egy vidék püspökei egybegyűltek s tanácskoztak a közös teendőkről. Mikor az efezusi megbeszélés után Polycrates efezusi püspök mereven megmaradt a maga álláspontján, a nézete mellett azzal érvelt, hogy felsorolta a saját elődjait az efezusi püspöki székben, így akarván az apostoli tanítás folytonosságából igazolni a maga nézetét. Viszont mikor Irenaeus a római püspöki szék felsőbbbségét hangoztatja, szintén így tesz: saját személyes utánjárása alapján felsorolja a római püspököket Szótértől visszafelé, egészen szent Péter apostolig.

A római püspöki szék felsőbbbsége is egyre világosabban domborodik ki a 2. század folyamán. Antiochiai Ignác után Hegesippus és Irenaeus is a római püspöki szék tekintélyét tartja irányadónak az egész Egyházra nézve. Viktor pápa döntő szerepe a húsvéti vitában ugyanerre vall. E mellett tanúskodnak a legkülönbébb egyházak vezetőinek állandó Rómába zarándoklásai is. Polikárp Rómába megy, hogy Hyginus püspökkel tárgyaljon; Hegesippus és Irenaeus szintén; Justinus nemkülönben. Feltűnő, hogy még az eretnekvezérek is Rómába sietnek, részben hogy ott tanaikat elfogadtassák, részben hogy az eretnekség vádjá alól magukat tisztázzák. Rómába jön Tatianus, Cerdon és Valentinus, utóbbi úgy látszik azzal a reménnyel, hogy esetleg a pápai méltóságot is sikerül megszereznie. Marcion szintén Rómában kísérletezik tanainak terjesztésével s a montanisták vezérei is Rómába igyekeznek. A római püspökök éberségéről azonban lepattan az eretnekek minden fondorlata. Marcion végül is ellen-egyházat alapít, amelyből mindent száműz, ami az újszövetségben zsidó eredetű; az apostolok közül csak szent Pált tartja meg, míg szent Péter helyébe önmagát emeli: sokatmondó tünet. Az ellen-egyház

vezére szent Péter örökére vágyik s ezzel önkénytelenül is tanúságot tesz a primátus intézménye mellett.

A primátus jogköre nincs még sehol dogmatikus világossággal kifejtve, de a tan maga megvan és senki sem vonja kétségbe, hogy a római püspök azért magaslik ki a többi fölött, mert szent Péter tekintélyét s hatalmát örökölte.

A püspökök mellett az alsópapság intézménye is egyre fejlődik. A presbíterek (egyszerű papok) a hívek oktatásában, a szentségek szolgálatában segédkeznek a püspöknek, míg az istentisztelet s keresztény társadalmi élet mindennapi teendőinek ellátásában a diákonusok szorgalmatoskodnak. Prédikálnak, keresztelnek, kezelik az Egyház vagyonát, örködnék az istentisztelet rendjén és segédkeznek benne, gondját viselik az Egyház szegényeinek. A püspöki szék megüresedésekor a papság a nép megkérdezése után jelöli ki az utódlásra legalkalmasabb személyt, akinek tényleges megválasztásában azonban a szomszédos püspököknek van döntő szavuk; ők is szentelik fel az újonnan választottat. Az alsópapságot s a diákonusokat a püspök szemeli ki és szenteli fel, bár a népet itt is megkérdezik az illetőknek alkalmasságára, szellemi és erkölcsi képességeire nézve. Az özvegyi intézmény szintén a 2. században fejlődik oda, hogy az Istennek szentelt özvegyek (és szűzek) a község életében külön csoportot alkotnak. Adataink vannak arról, hogy a 2. század vége felé már Szíria, Egyiptom, Karthágó egyházaiban is kialakult az özvegyek és szűzek intézménye, akiket néha diakonisszáknak is neveznek, de sohasem sorolnak a hierarchia tagjai közé.

A papi nőtlenség még ebben az időben nem szabály, csak egyre gyakrabban előforduló önkéntes önelhatározás. Annyt mindenesetre megköveteltek, hogy

az egyházi személyek életükben csak egyszer lépjenek házasságra. A szigorú papi nőtleniséget sürgetni abban az időben már azért is veszedelmes lett volna, mert ezzel a nőtleniséget tiltó állami törvényekkel ütköztek volna össze.

A papság maga kezével gondoskodott a megélhetéséről az apostolok példája szerint, de lassankint a hívek adományai mentesítették, főleg nagyobb helyeken az egyháziakat a hivatásuk teljesítésében őket gátló világi munkáktól. A hívek adományai részben az istentiszteleti élet ellátására, részben a szegények s az egyháziak eltartására szolgáltak sz. Pál mondásának alapján: „Aki az oltárnak szolgál, az oltárról is éljen.” Ez az adakozás helyenkint tekintélyes vagyont létesített: az egyházi vagyon első jelentkezése.

A tárgyalt kor propagatív munkáját illetőleg azzal a meglepő ténnyel találkozunk, hogy a kereszténység sokkal inkább a maga belső kisugárzásával, híveinek példás, felemelő, vonzó életével s tanainak természetfölötti szépségével hatott és terjedt, mint nagyobb arányú térítőmunka által. A megtérések legnagyobb részét a hit és a szeretet példája művelte. Voltak ugyan iskolák, szellemi központok, amelyek a bölcselkedés eszközeivel igyekeztek a keresztény tannak a művelt társadalom előtt becsületet szerezni, de ezeknek szerepe, bármily áldásosan működtek, a propaganda szempontjából úgyszólván elenyészett a keresztény élet magávalragadó, csendes apostolkodása mellett. „Az isteni kegyelem hírnökei még a legelőkelőbb körökben is gyakran azok a rabszolgák, nevelők, orvosok, dajkák és cselédleányok voltak, akik foglalkozásuk révén gazdáik bizalmába férkőzhettek. Mások viszont szinte öntudatlanul működtek szavuk és példájuk erejével a keresztény hit terjesztésén. Így a keresztény kereskedők, akik üzleti ügyekben járták az

egész ismert világot; szolgálatot teljesítő katonák, le-
szerelt veteránok, akik a császár kegyelméből valahol
letelepedtek; a népszokások és erkölcsök iránt érdek-
lődő utazók vagy pedig olyan hitvallók, akiket a tör-
vény a kereszténység számára addig fel nem szabadí-
tott területekre száműzött.”¹

A mustármagról szóló példabeszéd így vált tör-
ténelmi valósággá.

JEGYZETEK

24.

¹ Histoire du dogme de la Trinité (1928), II. 615. ² Adv.
haer. III. 4, 1. ³ Adv. haer., X. 2. ⁴ U. o. III. 3, 2. ⁵ U. o. I. 3, 22;
I. 5, 1. ⁶ Adv. haer. IV. 17, 4—6. ⁷ Adv. haer. IV. 17, 5; V. 2, 3.
⁸ U. o.

25.

¹ „Semen est sanguis christianorum”, Apol. 4. és 50. ² De
praescriptione, 37. ³ De spectaculis, 30.

26.

¹ Magn. 2 és 3. Ephes. 3, 2. ² Így Justinus, Tertullianus és
Origenes. ³ Erről tanúskodik Ignác és Tertullianus, l. Kirsch i. m.
255. ⁴ I. Apol. 65. kk. ⁵ Diol. cum. Tryphone, 41; 116 k. ⁶ Ter-
tullianus (De oratione), Origenes, Cyprián.

27.

¹ Jacquin: Histoire de l'Église, I. (1928) 137.

A H A R M A D I K S Z Á Z A D.

NYOLCADIK FEJEZET: KÜLSŐ HARCOK ÉS A BELSŐ TISZTULÁS FOLYAMATAI.

28.

Keresztényüldözések a 3. században. Hősök és elesettek. A birodalom belső gyengülése.

Két évszázad telt el tehát immár a kereszténység megalapítása óta!

Nem elég arra, hogy az új vallás a régiség, az ősiség különösebb varázsával hasson. Viszont nem is olyan rövid idő, hogy a legelső lelkesedés tüze közben természetszerűleg le nem lohadt volna a lelkekben. A kereszténység mégsem mutat a 2. évszázad után sem semmiféle elfáradást, elernyedést, ellaposodást. Ellenkezőleg: mikor a század második felében minden eddiginél hevesebb mértékben újból kitört az üldözés, az Egyház némi kezdő ingadozás után bámulatosan szívós erőben állta a szörnyű vérpróbát.

Míg az előző század nem volt éppen túlságosan gazdag kimagasló emberekben, addig a 3. századnak az lehet a büszkesége, hogy egész sor ragyogó nevet tud felmutatni: Rómában, Egyiptomban, Karthágóban. Tertullianus mellett Alexandriai Kelement, Origenest, Ipolyt, Cypriánt, Callixtus pápát s másokat. Ezek a nagy emberek hatalmas szellemi problémákat gördítettek a közérdeklődés előterébe s ezáltal a teológiai kutatás és rendszerezés újra jelentős lendületet vehetett.

Másik büszkesége e századnak: a vértanúság mint tömegjelenség, amely az üldözések rendszeresítésével egyre fokozódott.

Téves lenne az a felfogás, hogy az üldözésben

valamennyi próbára tett keresztény megálta a helyét. Az üldözés rettentő tüzesőjében bizony sok keresztény megingott hitében, amit emberileg csodálni nem lehet, hiszen inkább az ellenkezője volna emberileg érthetetlen.

Viszont az a felfogás sem felel meg a valóságnak, mintha a vértanúk valami sajátságos, járványszerű hisztéria áldozatai lettek volna, akiket a feltűnés vágya s valami egészen különös exaltáltság vitt volna a halálba. Ennek a tények ellene mondanak. Ellenkezőleg, éppen a Montanus-féle eretnekség volt az, amely a maga fanatizmusával és túlzásaival a vértanúi lelkületnek is a torzképét teremtette meg. A kérdésre: szabad-e keresztényeknek az üldözés elől menekülni, egyszerűen megszökní a poroszlók elől, a montanisták kerek nemmel feleltek. Az Egyház ezt a megokolatlan túlzást sohasem tette magáévá. Innen aztán a montanisták vádja az egyházi lazaság ellen, amely a szellemes, de rigorista és elvakult Tertullianust végre is a montanista eretnekség karjaiba sodorta.

Az első két század keresztényüldözései inkább helyi jellegűek voltak s jórészt a népharag kitöréseire voltak visszavezethetők. A keresztényeket mindenki gyűlölte: a zsidók, akik bennük hitehagyottakat s a mózesi törvény tagadóit, megvetőit látták, — Tertullianus nem ok nélkül hangoztatja a 2. század végén, hogy „az üldözések forrása a zsidó zsinagógákban van”¹ — de még inkább a pogányok, akik minden szerencsétlenségnek okozóit a keresztényekben látták. „Ha a Tiberis kiönt s a házak falait nyaldossa, — írja Tertullianus — ha a Nilus elpusztítja a vetéseket, ha megáll az ég vagy megmozdul a föld, ha éhínség, ha járvány támad: azonnal azt kiáltják: A keresztényeket az oroszlánok élé!”²

A 3. század elejétől mindinkább új alapra siklik

*Az ú. n. Tullianum a hajdani Mamertinusi börtönben, ahol annyi keresztény raboskodott.
Ma kápolna.*

át a keresztények üldözése: a politikai félelem talajára. A birodalom egysége recseg-ropog, mindenféle elszakadó törekvések s bomlási tünetek mutatkoznak. A császárok és a helytartók remegve látják, hogy a Birodalom kolosszusának szilárdságát egyéb bomlási tünetek mellett még a lelki egység hiánya is veszélyezteti. Ezzel a veszéllyel szemben azonban nem az eszménytelen és erkölcsromboló álbölcseletet vagy a keleti babonákat támadják, hanem a keresztényeket teszik meg bűnbakul. A keresztények bontják meg a birodalom egységét, mert idegen istentiszteletet gyakorolnak s azt vallják, hogy Isten törvényei szentebbek, mint az államéi. „Nominis odium est”, írja e korról Tertullianus.⁸ A keresztények ellen tehát folyamatba tételnek azok a bűnvádi eljárások, amelyeknek alapjaként a felségsértést, bűbájosságot és az idegen vallások pártolását üldöző törvények (*superstitio externa*) szolgálnak. Ezen az alapon most már nem a nép haragjának engedő egyes helyi hatóságok indítják az üldözést, hanem maguk a császárok; mégpedig a század közepétől fogva az egész birodalomra kiterjedően, s nemcsak azokat a keresztényeket kényszerítik a bálványok tiszteletére, akik véletlenül a kezük ügyébe kerülnek vagy akiket egy-egy besúgójuk beárult, hanem házról-házra járnak, rendőrileg üldözik és felkutatják a híveket. Nem a visszaszorítás, hanem a kiirtás most már a cél.

Az üldözés a század első felében még aránylag mérsékelt keretek közt folyik és csak Decius trónraléptével mutat végletes fordulatot.

Septimius Severus császár (193—211) kezdetben még rokonszenvezni látszik a keresztényekkel; nem csoda: betegségéből egy Proclus nevű keresztény szolgája gyógyította meg; fia, Caracalla mellé keresztény dajkát

fogadott s a keresztény hivatalnokokat palotájában is szívesen látta. A néphangulat azonban lassan őt is a keresztények ellen fordítja. A keresztény hitvédők irodalmi tevékenysége folytán a műveltebb osztályok ellenszenve az Egyházzal szemben alábbhagy ugyan, de a köznép annál inkább tele van gyűlölködéssel és előítéletekkel a kereszt ellenében. Ennek a gyűlöletnek jele az a gúnyfeszület, amelyet 1856-ban találtak a Palatinuson s amely a Megfeszítettet számárfejjel ábrázolja, aki felé egy keresztény katona csókot int, az egész ezzel az aláírással: „Így imádja Alexamenos az ő Istenét.” A magasabb műveltség nélkül való császárt a néphangulaton kívül saját felesége, Julia Domna is befolyásolta, aki egy keleti vallás papjának volt a leánya s a keresztényeket engesztelhetetlenül gyűlölte. Része lehetett azonban az üldözés kiobbantásában Tertullianus heveskedésének és túlzó rigorizmusának is, aki „De corona militum” című iratában pl. hevesen kikelt a katonáskodás ellen. Persze, a keresztények ellenségei erre könnyen elhitették a császárral, hogy íme, a kereszténység a birodalom épségét veszélyezteti.

Igy született meg a 202-i császári rendelet, amelynek célja nem volt kevesebb, mint az, hogy a kereszténységet egyszerűen eltörölje a föld színéről. Ezentúl nemcsak a bevádolt s a bírák elé cipelt keresztényeket kényszerítették a bálványimádásra, hanem szabállyá lett, hogy mindenkit halálbüntetés terhe alatt kell tömjénáldozásra kényszeríteni. Ezzel az üldözés egészen új, minden eddigit meghaladóan borzalmas stádiumba lépett. A birodalom minden sarkában csakhamar fellángolt a véres egyházirtás.

A korszak vértanúi közül különösen ismertekké lettek sz. Perpetua és társai, akiknek vértanú-aktái „a keresztény ókor legszebb és legtisztább dokumentumai közé tartoznak” (Paul Allard), valamint sz.

Potamiaena és sz. Leonidas (Origenes atyja) Alexandriában.

Septimius utódai alatt valamivel lelohadt az üldözés heve, főleg Alexander Severus alatt, aki mint vallási eklektikus rokonszenvezett a kereszténységgel. Az ő békés uralmát azonban gyilkosa, a durva és barbár Maximinus Thrax váltotta fel, ez a nagy ivó és híres verekedő katona, akiben szikrája sem élt a lelki és bölcséleti érdeklődésnek. A kereszténységet egyszerűen azért üldözte, mert elődje és ellenfele, Alexander, rokonérzést mutatott iránta. Azt azonban barbár létére is tudta, hogy a nyáját a pásztorán keresztül kell megverni s azért elsősorban az Egyház vezetői ellen indított hadjáratot. Így történt, hogy egyszerre küldte száműzetésbe Pontianus pápát is és Ipolyt, az ellenpápát. Alatta szenvedett Origenes is. Pontianus a számkivetésben lemondott a pápai méltóságról s maga helyett Anterust jelölte ki a pápai tisztre. Anterus azonban még Pontianus előtt meghalt: mint amaz, maga is vértanúságot szenvedett.

Maximinust saját katonáinak a lázadása kergette öngyilkosságba. Utódai alatt aránylag békés napok következtek az Egyházra, sőt úgy látszik, hogy az egyik császár: Philippus Arabs, maga is keresztény volt. Furcsa multja volt: egy arab útonállónak volt a fia, a katonai pályán bámulatos karriert csinált s mint Maximinus és Gordianus, maga is elődjének meggyilkolása révén jutott a császári trónra. Fiatal korában azonban megkeresztelték s Philippus keresztény hitét soha nyíltan meg nem tagadta. Fabianus pápa, akit világi ember létére választottak meg e tisztségre, egészen a Decius-féle üldözésig (250) nyugodtan kormányozhatta alatta az Egyházat.

A kereszténység számban ismét rohamos mértékben terjedt, s tekintélye annyira növekedett, hogy ért-

hető Cyprián szava, aki szerint Decius császár a század közepén már jobban félt a római püspöktől, mint egy ellencsászártól. Origenes „Celsus ellen” c. iratában már azt mondja, hogy úgyszólván az egész világ tele van keresztényekkel. Felsorolja azt a néhány nemzetet, amelyben az evangéliumot még nem hirdetik: Európában mindössze néhány britanniai és germán törzs az, továbbá a dákok, szarmaták, szittyák, Afrikában Etiopia egy része, Ázsiában az indusok és a kínaiak. A kor keresztény lendületére nézve érdekes, amit Csodatevő Gergelyről beszél Nyssai Gergely, hogy mikor Pontus egyik legnagyobb városának, Neocaesareának püspöke lett, alig 17 keresztény élt a székhelyén; mikor pedig néhány évvel utóbb meghalt, alig akadt ugyanott ugyanannyi pogány. A hittani tanulmányok is már egészen rendszeres művelésnek örvendtek; Alexandriában, Jeruzsálemben, Antiochiában igazi teológiai főiskolák virágoztak; olvassuk, hogy egy Alexander nevű jeruzsálemi püspök hatalmas keresztény könyvtárat is alapított.

Egyszerre azonban, mint hirtelen kerekedett orkán csapott le a kereszténységre a Decius-féle véres keresztényüldözés.

Decius császár (249—51) nem tartozott a hívő pogányok közé. Neki egyetlen istene a Birodalom volt. Úgy találta, hogy az állam békéje addig állandó veszélyben van, amíg a kereszténység szabadon terjedhet. Ezért 250-ben rendeletet adott ki, amely az eddigi keresztényellenes rendeletekkel ellentétben valamennyi keresztényt, régit és újat, papot és világit arra kötelezett, hogy meghatározott napokon megjelenjék a bírák előtt s vagy áldozzon a birodalom isteneinek és tagadja meg Krisztusban való hitét, vagy ha ezt tenni vonakodik: kínpadra kell vetni, ha pedig ez

sem használ, halálra, vagy legalább is száműzésre kell ítélni. Az elítéltek s a szökevények javai a császári pénztárt illetik. A püspökökre Decius azonnal kimondta a halálos ítéletet, amelyet végre is hajtottak többi közt Fabianus római, Babilas antiochiai, Alexander jeruzsálemi s egy Achatius nevű szír püspökön. Számos püspök futással mentette meg életét s rejtékhelyéről kormányozta tovább a nyáját.

Decius terrorisztikus rendelete az immár békéhez szokott keresztényeket először ájult félelembe ejtette. Az üldözés rettenetes könyörtelensége, úgy látszott, mindenkit hithagyásba kerget. A kortárs alexandriai Dénes megrendítő képét adja ennek az általános megriadásnak és megingásnak, amelyben papok és püspökök is hittagadók lettek. „Számos keresztény, írja Dénes, és éppen a tekintélyesebbek, azonnal behódoltak. Engedtek a félelemnek. Akik közhivatalokat töltöttek be, szó nélkül beálltak az üldözők közé, míg másokat a környezetük ragadott magával. Alighogy törvénybe idézték őket, szó nélkül résztvettek az istentagadó áldozatokban, bár halványan és remegve, úgyhogy inkább áldozati állatoknak látszottak, mint áldozóknak. A kíváncsi tömeg gúnyos nevetéssel fogadta őket. Mások a leghatározottabb hangon jelentték ki, hogy sohasem voltak keresztények.”⁴

Az üldözés egyszerre robbant ki Rómában, Itáliában, Görögországban, Ázsiában és Afrikában. Szerencsére elég rövid ideig tartott, már Decius halála előtt, 251 májusában véget ért. Soha üldözés ennyire meg nem tépte az Egyházat, soha az elesettek tömeges hithagyása ilyen fájdalmas botrányt nem okozott. Azonban a vértanúk száma is rendkívül nagy volt* s ezek

* Ismertebb nevű vértanúk e korban: Nolai Felix, Catániai Ágota, a 15 éves Dioskuros, Aurelius és Numidius, Apollonia. Decius alatt kínozták meg Origenest is.

hősiességének példája lassan visszahódította az eseteket is, akik csakhamar nagy tömegekben tértek vissza az Egyházba. Ekkor alakult ki a szokás, hogy az elbukottak utóbb a kínpadot kiállt hitvallók közbenjárását kérték, hogy az Egyházba ismét felvétessenek. Akadt olyan is, akit az első szélvész aposztáziába sodort, de aki aztán magábaszállva visszavonta hit-hagyását s egy újabb alkalommal hősi halállal törölte le a nevéhez fűződött gyalázatot.

A pogány hatalom rendszert tartott az üldözésben s elsősorban a pápaság ellen irányult. Fabianus pápa eleste után akkora volt a terror és a félelem, hogy a római keresztények 18 hónapig nem is mertek pápát választani. Csak amikor a császár a gótok betörésének feltartóztatására kénytelen volt Moesiába távozni, történhetett meg az új pápaválasztás.

Az üldözés Afrika kereszténységét is erősen sújtotta, ahol ekkoriban már kb. 90 püspökségről van tudomásunk. A helyi hatóságok itt még a római bírák kegyetlenségén is túltettek. Ezek az északafrikai hivatalnokok főníciaiak és berberek voltak, kik latinul beszéltek, ám távol álltak a római önfegyelemtől; a görög kultúrát művelték, de az athéniek és alexandriaiak mélysége nélkül. Cyprián híres levelei az elbukottakról (de lapsis) ékesszólón tanúskodnak az afrikai egyházat ért szörnyű viharokról s a hit afrikai hőseiről.

Az üldözés Gallus és Volusianus császárok alatt újult ki ismét (251—253). Alattuk heves pestis pusztított Rómában és a provinciákban. A keresztények a pestis folyamán a felebaráti szeretetnek valóságos hőstetteit vitték végbe. A pogányok megdöbbenek ezen a hősiek szereteten, de Gallus az istenek haragját akarta kiengesztelni azzal, hogy mindenütt engesztelő áldozatok bemutatását rendelte el, amelyen mindenki-

nek részt kellett vennie. Ez természetesen újabb keresztényüldözésre adott alkalmat. A császár Cornelius pápát száműzte, aki számkivetésben is halt meg (holttestét Rómába hozták vissza s a Callixtus-temetőben temették el). Luciust, utódját, hasonlóképp száműzetés érte.

Ezúttal azonban, mintha a keresztények közben ismét megedződtek volna, nem olvasunk többé a keresztények részén annyi gyöngeségről és ingadozásról, mint a Decius-féle üldözés alatt; a hívek lelkesen vállalták a vértanúi halált. A két évig tartó üldözés új aranylapokat fűzött az Egyház mártiri diadalainak történetéhez.

Valerianus (253—260) trónralépése kezdetben ismét enyhülést jelentett. A császár visszahívatta számkivetéséből Lucius pápát, aki szinte diadalmenetben vonult be az örök városba. Alexandriai Dénes nem győzi dicsérni a császár jó hajlandóságát a keresztényekkel szemben. Azonban egy Macrianus nevű udvaronc csakhamar elhitette a császárral, hogy az Egyház hatalmas vagyonnak ura, amelyet a siralmas állapotban levő állampénztár javára kellene értékesíteni. Az Egyház gazdagságáról szóló mese főleg abból táplálkozott, hogy egyes jobbmódú egyházközségek néha csakugyan meglepően gazdag szeretetadományokat gyűjtöttek inségbe jutott hittestvéreik számára. Így mikor a numidiai püspökök a keresztény rabszolgák kiváltására segítséget kértek a karthágói keresztényektől, a karthágói papság és a hívek nem kevesebb mint 100,000 sesterciust gyűjtöttek össze számukra, ami mai pénzben kb. 40,000 pengőnek felelne meg.

Macrianus nemcsak úgyesen szötte cseleit a császár körül, hanem rendkívül ravasz eljárási módot is eszelt ki a keresztények ellen: ezúttal nem a keresz-

tényeket egyenként vették üldözőbe, hanem az Egyháznak jogi-testületi voltát támadták meg. Valerianus rendeletei (257-ben és 258-ban) kettőt követeltek a keresztényektől: először, hogy a keresztény Egyház fejei hivatalosan vegyenek részt az állam istentiszteletében, bár e mellett gyakorolhatták a maguk hitét is, és másodsor: mondjanak le az Egyház testületi jellegéről, jogi szervezetéről. Más szóval az Egyház ezentúl mint törvénytelen alakulat, mint állam az államban szerepelt, ami felségsértésnek számított. Ezen az alapon mindenki, aki egyházi istentiszteleteken vett részt, vagy pl. csak a keresztény temetőkben, katakombákban stb. is megjelent, felségsértés címén vagyon- és fejevesztésre volt ítélhető.

Az üldözés áldozatai között volt ezúttal sz. Cyprián is, akiről alább szólunk.

Valerianus alatt történt meg először, hogy az állam poroszloi a keresztények utáni hajszában még a temetkezési helyeiket sem kímélték, amelyeket eddig a pogányok is, talán valami babonás félelem hatása alatt, tiszteletben tartottak.

EKKOR TÖRTÉNT, hogy II. Sixtus (Xystus) pápát 4 diákonusával együtt a Callixtus-katakombában istentisztelet közben elfogták s azonnal kivégezték (258). Vele szenvedett két diákonusa, Felicissimus és Agapitus, majd három nappal utóbb sz. Lőrinc diákonus is, aki a legnépszerűbb szentek egyikeként vonult be a nép ájtatos kegyeletébe. A Via Salaria egyik katakombájában egy keresztény tömeget értek tetten, amint a szent cselekményeket végezték; rájuk falazták a kápolna bejáratát s a keresztények éhen veszttek a földalatti üregben. Damazus pápa később tiszteletből maga sem nyúlt hozzá e vértanúi tömegsírhoz, hanem csak apró ablakot fúratott a falba s a hívek azon keresztül tisztelték az eucharisztikus áldozat mártirjait. Tours-i sz. Gergely még látta ezt a megdöbbentő halálkamrát.⁵

Hasonlóképp megható példája a vértanúi hősiességnek sz. Tarzicius akolitus, aki az Oltáriszentséget vitte beteg-

hez s mert nem volt hajlandó szent kincsét a kíváncsiskodó pogányok előtt feltárni, ezek halálra kövezték. Damazus pápa a következő sírfeliratban emlékszik meg róla:

Tarsicium sanctum Christi membra gerentem
Cum malesana manus premeret vulgare profanis,
Ipse animum potius voluit dimittere caesus,
Prodere quam canibus rabidis coelestia membra.

Valerianus azonban maga sem kerülte el sorsát: 260-ban a perzsák vad és nyerserejű fejedelmével, a diadalmas Sappurral szemben csatát veszített s a perzsa hódító a rómaiak császárárt megláncolt rabszolgaként cipelte magával. A fogságban Valerianust arra kényszerítették, hogy valahányszor a perzsa király nyeregbe szállt, a császár földregörbedt háta szolgáljon a királynak lába zsámolyául.

Utódja, Valerianus fia, Gallienus megszüntette az üldözést. Lehet, hogy erre felesége, Salonina is ösztönözte, aki a keresztényeket szerette; talán maga is keresztény volt. Mi több, Gallienus egyenesen a püspökökkel tárgyalt, mint ezt Alexandriai Dénészhez írt levele tanúsítja s ezzel az Egyházat mint jogi személyt ismerte el. Ezen az úton utódja, Aurelianus még tovább ment, amikor 272-ben maga úgy döntött egy vagyoni jogi természetű vitában az antiochiai keresztények között, hogy „a vitás birtok azoké legyen, akik a római püspökkel tartanak közösséget”. Ez volt az Egyház és állam egyik legelső, jogi természetű érintkezése. Élete vége felé aztán Aurelianus is üldözést rendelt el, de katonái hamarosan meggyilkolták.

A császároknak ez a kapkodása, hol üldözés, hol béke, csak egyik tünete volt annak a hanyatlásnak, amelyet a Birodalom kormányzata e nyers és palotaforradalmi korban egyre növekvő fokban mutatott. A haldokló óriás véres és kegyetlen erőfeszítéset tett, hogy uralmát fenntartsa s többi közt a keresz-

ténységgel is könyörtelenül éreztesse, azonban ezek az erőfeszítések már csak a belső gyengeség jelei voltak.

Már Gallienus uralkodása alatt, aki nem törődött sem politikával, sem vallással, végzetesen leromlott a császári tekintély s a tartományokban mindenféle kiskirályok (az ú. n. „harminc tyrannus”) ragadták magukhoz a hatalmat. Ezek egyike-másika, mint Macrinus (Macrianus), Egyiptom tyrannusa, tovább is folytatta a keresztények üldözését. Nagyjából azonban az Egyház most néhány évtizedig meglehetősen békét élvezett s ezt az időt fel is használta arra, hogy külső és belső szervezkedését tovább fejlessze. Mégis éppen Gallienus gyengesége s a birodalom kormányzati rendjének alatta történt megingása szolgált utóbb Diocletianusnak és társcsászárajának alkalmul a legvéresebb és legáltalánosabb keresztényüldözésre, amelyet az Egyháznak valaha el kellett szenvednie.

29.

A 3. század teológiája. Szentháromságteni s egyházfegyelmi viták. Szent mint ellenpápa. Északafrikaiak az előtérben. Tertullianus mint hittudós. Az elévülés eszméje az eretnekségek elleni vitákban.

Említettük, hogy a 3. század elején az Egyház aránylag békésen fejlődhetett. Érdekes azonban, hogy nagyobb mértékű külső hódításokról ebben az időben az Egyház részén keveset hallunk. Annál bővebben találkozunk olyan adatokkal, amelyek a hittudomány és hitrendszer hatalmas fejlődését mutatják. Az első két század íróival ellentétben, akiket vagy a hithirdetői buzgóság vagy pedig a védekező szándék indított a keresztény tanítás kifejtésére, az új korszak írói már

nagyobb teret engednek alkotásaikban a tisztán tudományos igényeknek is. Védekezésük nem annyira a külső ellenfelek visszavetésére irányul, mint inkább a hagyományos tanítás tiszta és hamisítatlan kifejtésére. Az előző század hitbuzgalmi és apologéta íróival szemben a 3. századot a belső elvi küzdelmek és a hit-tudományos iskolák megalakulása jellemzi.

A belső szellemi forrongásnak egyik legfőbb színhelye e korban Róma. Itt zajlott le a század elejének legkomolyabb s legélesebb belső hitvitája, amelyet pedig nem is a nyugati és római egyház szülöttei folytattak le, hanem Keletről jött tanítók hoztak, akik a birodalom fővárosában kívántak elméleteikkel érvényesülni.

Két pápa uralkodását tették ezek a küzdelmek izgalmassá.

Sz. Zephyrinus pápa ellen (198—217) Ipoly (Hippolytus) ellenpápa és a közben montanistává lett Tertullianus intézett személyes támadást; főleg tudatlanságot s önállótlanyságot vetettek szemére. Annyi igaz, hogy Zephyrinus pápa nagyobb súlyt helyezett a jámborságra s az apostoli hagyományok hűséges őrzésére, mint a világi tudományokra. A rigorista Tertullianus haragját pedig Zephyrinus talán azzal vonta magára, hogy kijelentette: a házasságtörés bűnét is meg lehet az Egyházban bocsátani, ha a vétkező megfelelő bűnbánatot tart.

Tanácsadója és kedvenc diákonusa, majd a pápai székhelyen utódja sz. Callixtus lett (218—222). Előzőleg rabszolgai származású római pénzgazdálkodó volt. Amikor egyszer ura tartozásait a zsidókon könyörtelenül behajtotta, ezek mint keresztényt beárulták, mire Callixtust a szardíniai ólombányákba cipelték. Innen kiszabadulván, ismét Rómába tért vissza. Zephyrinus pápa felismerte kiváló tehetségeit s fődiákonusává tette, reá bízván többi közt az egyházi vagyonnak s

az Appiusi-úti temetkező helyeknek gondozását. (E katakombák egy részét máig is sz. Callixtusról nevezik.) Zephyrinus után őt választották pápává. Péter székén nemcsak ügyes adminisztrátornak, hanem hittani kérdésekben is megbízható, éber vezérnek bizonyult.

Nem közönséges gyakorlati ügyességét, helyes megítélését a dolgok megítélésében mint az Egyház feje azzal is kimutatta, hogy a Szentháromság dogmáján vitatkozó ellenfelek között hosszú ideig nem csatlakozott egyik párthoz sem. Így, ha nem döntötte is el azonnal a vitát, a helyes katolikus felfogást sem veszélyeztette. Később azonban a legveszélyesebb tévtanító ellen állást foglalt. A megtérő bűnösök visszafogadásában szintén a mérsékelt középúton haladt. A túlzott szigornak és a túlzott engedékenységeknek egyaránt ellensége volt.

Zephyrinus és Callixtus kormányzása alatt érte el tetőfokát az a heves és szenvedélyes küzdelem, mely már Viktor pápa idejében kezdődött Keleten. Első ízben mérte itt össze szellemi fegyverzetét a lobogó keleti tűz és a higgadtabb, rendszerező latin szellem az Egyházban. Mindeniknek megvolt a maga értéke és jelentősége. A keleti mélyebb, lángolóbb, fényesebb, de szertelen is és könnyen túlzásokba vész. A nyugati nem mutat fel ugyanekkora lendületet és metafizikai érzéket, de viszont gyakorlatibb, bölcsebb, összhangzatosabb.

A vita főtárgya a szentháromságtani kérdés volt. Két, látszólag egymásnak ellentmondó állítás készítette azt elő. Az egyik az Isten egységének a gondolata volt, amelyet a gnosztikusok ellenében nem lehetett eléggé hangoztatni, a másik pedig a keresztény igehirdetésnek az az alapvető tanítása, hogy Krisztus az Isten Fia és szintén Isten, tehát hogy az isten-

ségben több személy van. A szerint, hogy melyik tételt vitte valaki túlzásba, született meg a monarchianusok vagy szubordinacionisták, illetve a tritheisták (három-istent-hívók) tévedése. A monarchianisták is megoszlottak. Közös tételük csak ez volt: egyedül az Atya lehet lényege szerint Isten, tőle különböző más isteni személy nincs. Ki volt tehát Jézus? Mily értelemben volt Isten „Fia”? Egyesek tagadták Krisztus istenségét: szerintük Jézus közönséges ember volt, akiben csak sajátságos módon lakozott az Isten „ereje” (dinamikus monarchianizmus). Mások igyekeztek metafizikai és misztikus fogalmazások segítségével Krisztust teljesebben, személy szerint is azonosítani az Atyával, akinek Krisztus csak más megjelenési módja lenne (modalista monarchianizmus). A szubordinacionisták szerint csak az Atya igazán s teljes értelemben önálló isteni személy; a Fiú az Atyának s a Szentlélek mindkettejüknek alárendeltje, szolgája, teremtménye.

A dinamikus monarchianizmus első hirdetője az athéni származású Theodotus volt, egy gazdag tímár. Szülővárosát azért hagyta el, mert egy üldözés alkalmával megtagadta hitét. Amikor tettét Rómában sem tudta titkolni, avval védekezett, hogy ő nem Istent, csak Krisztust tagadta meg. Ez vezette rá a dinamikus monarchizmusra. Úgyes vitatkozó készsége és megnyerő modora elég hamar sok hívet szerzett neki. Szerinte Krisztus pusztán ember volt és csak megkereszteltetésekor nyerte el azt a kegyelmi bőséget, amely Isten Fiává avatta és megváltói feladatának betöltésére képesítette. Egyik-másik tanítványa szerint Krisztus a feltámadás után valóban Istenné is lett. Theodotust még I. Viktor pápa kiközösítette az Egyházból. Erre ő ellenegyházat alapított, amely az új tanítás kidolgozásával s terjesztésével foglalkozott. Nagy veszélyt ez a tévtanítás sohasem jelentett, talán már

azért sem, mert a képviselői tudományos szempontból eléggé jelentéktelen emberek voltak.

Jóval komolyabb veszéllyel járt a modalista eretnokség, mert mélyebben okolta meg tanítását és tisztábban csendült ki belőle a vallásos buzgóság, mint a dilettáns Theodotus próbálkozásaiából. A modalizmust Noëtus alapította, akiről mindössze annyit tudunk, hogy 180 körül Szmirnában lépett fel azzal a taná-
val, hogy az Isten Fia és a mennyei Atya egy személy. Egy kizásziái zsinat azonnal elítélte Noëtust, aki ezután nemsokára meg is halt. Tanítványa, Kleomenes által azonban a tanítás Zephyrinus pápa idején Rómába is eljutott. A legtekintélyesebb modalista Sabellius volt, aki a libyai Pentapolisból került Rómába. Modalizmusát következetesen alkalmazta az egész Szenthá-
romságra. Szerinte: amint az emberben a test, a lélek és a szellem egy substantia vagy amint a Napban a fény, hő és a kerek-alak egyetlen valóság, éppen úgy az Istenben is ugyanaz a valaki az Atya, a Fiú és a Szentlélek. Mindegyik csak ugyanazon egy istenségnek más és más megjelenési formája (szabellianizmus).

Tragikus egyénisége ennek a kornak sz. Ipoly is, aki ellenpápaságon kezdte s vértanúságon végezte. A századnak egyik legélesebb elméje, alapjában nemes törekvésű, de fegyelmezetlen, kirobbanó temperamen-
tumu ember volt. Először mint kora tévtanainak per-
zselő tüzü ellenzője és cáfolója tűnt fel. Azonban csak-
hamar túlzásokba ment s heves és igazságtalan cen-
zora lett két pápának is: Zephyrinus- és Callixtusnak,
akiket túlságos engedékenységgel s tudatlansággal vá-
dolt. Callixtussal szemben azután egyenesen ellenpápa-
ként lépett fel. Nagy érdeme, hogy „Philosophumena” c.
művében az általa ismert eretnokségek pontos is-
mertetését és egyben kemény bírálatát hagyta ránk.

NEM KÖNNYŰ eldönteni, vajjon Ipolyt a nyugati vagy a görög keresztény írók csoportjába kell-e soroznunk. Műveit görög nyelven írta, a görög bölcelet és görög szerzők ihletik, másrésről azonban a jogászai szellem, a bölcelet megvetése s az írásain átvonuló erős gyakorlati érzék inkább a nyugati irány képviselőjének tüntetik fel őt.

Ipoly maga vértanúsággal vezekelt túlkapásaiért s ezért az Egyház szentként tiszteli s emlékét megbékelve őrzi. Maximinus császár üldözésekor mind a törvényes pápát, Pontianust, mind Ipolyt Szardíniába száműzték. Itt Ipoly megtörtén a szenvedésektől kimerült, kimerült az Egyházzal és híveit is arra kérte, hogy térjenek vissza a törvényes pápa hűségére. Egyházszakadása azonban még a Callixtus után következő két pápa korára is áthúzódott.

Érdekes, hogy a latin szellem legjellegzetesebb képviselőit ebben a korban nem is Róma, hanem inkább Afrika: Karthágó adta. Afrikának latin nyelvű északnyugati része, a birodalom egyik jelentős területe, valószínűleg még az 1. században befogadta a kereszténységet. De az afrikai egyház sokáig alig szerepelt az Egyház történetében. A 2. század vége felé aztán egyszerre szinte betört jelesebbnél-jelesebb fiaival a történelem színpadára és három századon át erős élvonalban irányította az Egyház életét.

Az első nagy latin-afrikai keresztény író Tertullianus, akivel már mint hitvédővel találkoztunk. Nem sorolható egyik szokásos írói csoportba sem. Rendkívül termékeny és sokoldalú szellem. Egyszer a pogányokkal vitatkozik, másszor az eretnekekkel, ma a keresztény tanokat védi az államhatalom ellenében, holnap beleveti magát a kor teológiai és egyházfegyelmi vitáiba, majd erkölcsani fejtegetéseket ad. Műveiben tömördek kortörténeti adatot örökít meg. Jó-

val szegényebb lenne ma ismeretünk a kereszténység első századairól, ha ennek a hatalmas szellemnek művei nem értesítenének róla. Széleskörű irodalmi munkássága az értékes felvilágosításoknak valóságos kincseshányája az utókorra nézve.

A szónoki hev nála nem külső póz. A pún lélek egész zordon szenvedélyessége zúg és lobog a szavaiban. Ennek a szenvedélyességnek minden ereje teljességgel a keresztény gondolatot szolgálja. Amióta Tertullianus könnyelmű ifjúsága után kiábrándult a világi örömeiből, Krisztus parancsai közül legfőbb hévvel éppen azokat hangoztatja, amelyek a legszigorúbb világmegvetést, a mulandó hiábavalóságok teljes megtagadását sürgetik. Ez a megalkuvás nélküli szigorúság lett később Tertullianusnak tragédiája is. A montanista tévely túlzón világmegvető bűvöletének a szigor e megtestesítője nem tudott ellenállni. Amilyen szenvedélyesen támadta egykor mint katolikus a pogányokat, ugyanolyan keményen fordult később szembe a katolikusokkal, akik szerinte puhák és engedékenyek, a bűnnel is megalkusznak.

Az egész keresztény hitrendszer egységes feldolgozását azonban hiába keresnők nála. Sokkal mozgalmasabb volt az élete és nyugtalanabb a természete, semhoggy ilyen nyugalmat s türelmet igénylő alkotásra vállalkozhatott volna. De vitairatokban, alkalmi buzdító vagy oktató kisebb munkákban szétszórva, úgyszólván minden fontos keresztény hittételről elmondja a véleményét. Általában megbízható tanú, az ősi hitnek lelkiismeretes tolmácsolója; még montanista korában is tisztán hirdeti a keresztény tanítást, eltekintve attól a néhány súlyos tévedéstől, amelyek a montanizmust jellemzik.

Az ó- és újszövetség sz. könyveit egyenlő tiszteletben részesíti. Az ószövetségi könyvek jegyzékébe

felveszi az ú. n. deuterokanonikus iratokat is. Az újszövetségi Szentírás összetételére nézve csak annyi elterést mutat a katolikus felfogástól, hogy sz. Pálnak a zsidókhoz írt levelét nem tekinti sugalmazott írásnak, bár mindig tisztelettel idézi.

A Szentírás mellett a szent hagyománynak ugyanolyan fontos szerepet tulajdonít, mint sz. Irenaeus. Sőt az ő jogászai esze a hagyományból merített érvelésnek új formát ad: a római jogból ismert elévülés (praescriptio) fogalmát, és ezt az elvet alkalmazza a hit kérdéseire. Amint a római peres ügyekben elévülés esetén a bíró minden tárgyalás nélkül elutasíthatta a panaszos követelését, éppen úgy az eretnekek sem érdemlik meg, hogy meghallgassák őket. Ennek a hitbeli elévülésnek az ügyvéd Tertullianus három okát hozza fel. Először: az apostolok és utódaik a hivatalos tanítók, másra tehát nem kell hallgatni. Másodszor: az egyházi tan régebbi minden eretnekségnél, ezért elsőség és tekintély illeti meg a vitában. Harmadszor: egyedül a katolikus Egyház bírja a Szentírást és ő jogosult annak helyes magyarázatára, senki más komolyan nem hivatkozhatik a Szentírás tekintélyére.

Ezek az elvek a sz. hagyomány helyes értelmezésén alapulnak s tiszta katolikus igazságot fejeznek ki. Kevésbé szerencsésnek kell mondanunk a jogász Tertullianus ama kívánságát, hogy az eretnekeket ne is hallgassák meg. Evvel a viselkedéssel ugyanis az a veszély van összekötve, hogy az ellenfél az igaz hit híveinek hallgatását gyengéségnek és megzavarodottságnak fogja föl. Ebben a tekintetben Tertullianus praescriptiósi tételét az Egyház sohasem gyakorolta. Különben is az állandóan hadakozó Tertullianus volt az első, aki az eretnekekkel és más tévelygőkkel szemben ezt a megvető hallgatást nem alkalmazta.

Ahol Tertullianus tovább építeni igyekszik a

hitigazságokat, lehetőleg a természetes észre támaszkodik. A görög bölcselet gondolatait szívből megveti, de örömmel üdvözöl minden olyan természetes következtetést, amely az emberi elmét a keresztény hit felé irányítja. Hirdeti az egy Isten megismerhetőségét a teremtetett dolgokból és védi a lélek halhatatlanságát. Sajátságos nézete, hogy mind Istennek, mind az emberi léleknek finom, légies testet tulajdonít.

A Szentháromság titkának rövid megfogalmazására Tertullianus bámulatosan mély és kifejező formulákat talál. Krisztus istenségének és emberi természetének viszonyát is szabatosan állapítja meg. A megtestesülés titkánál különös szeretettel időzik. Ezzel a hititokkal kapcsolatban írja le merész gondolatait: „Natus est Dei Filius: non pudet, quia pudendum est; et mortuus est Dei Filius: prorsus credibile est, quia ineptum est; et sepultus resurrexit: certum est, quia impossibile.”* Az állítólagos „credo quia absurdum” azonban sehol sem található nála. S paradox mondásai nem a hit észellenes voltát, hanem Isten terveinek csodás jellegét hirdetik patakvó szónoki lendülettel.

A montanista Tertullianus jellegzetes tanításai inkább egyházfegyelmi kérdésekre vonatkoznak. Egyébként csak a frigiai eretnecség két tételét tette magáévá: szakított az Egyház hierarchikus elvével és az egyház hatalom teljességének gondolatával. Ezen az alapon áll az a tévhite, hogy a bűnbocsátó hatalom nem az egyházi elöljárókat, hanem a Szentlélek kegyelmével eltelt prófétai lelkű híveket illeti. Kénytelen volt ezeket a tévedéseket vallani, hogy az Egyházzal való szembehelyezkedését önmaga előtt igazolja. A monta-

* Magyarul: „Meggzúletett az Isten Fia: nem szégyen, mert (emberileg) szégyelni való. És meg is halt az Isten Fia: elhihető, mert hihetetlen. És akit eltemettek, föltámadt: ez is biztos, mert lehetetlen.”

nisták többi zavaros tételei azonban nem érdekelték. A prófétai jövendölések hangoztatása sem illett józan természetéhez; ezért alig is hivatkozik rájuk; a két montanista nőpróféta nevét alig említi és hallani sem akar arról, hogy az Egyházban a nők egyáltalán fel-szólalhassanak. A montanizmus keleties különcségei egyenesen bosszantják őt; mindent elkövet, hogy ezek-től a terhektől megszabadítsa a mozgalmat.

A nagy afrikai író pályafutásának szomorú vége lett: a hithagyás. Szellemé örökségének javát azonban átvette s még fényesebben ragyogtatta legnagyobb tanítványa: sz. Cyprián.

30.

*Sz. Cyprián. A Novatus- és a Novatianus-féle szakadás.
Az Egyház egységének tana. Zsinatok és ellenzsinatok.*

Thascius Caecilius Cyprianus Karthágóban született 210 körül, gazdag, pogány családból. Rétorrá lett és csak 25 éves korában tért át a kereszténységre, amelyhez főleg az erkölcsi tisztaság elve és gyakorlata vonzotta. Az afrikai patrícus betű szerint vette az evangéliumot: eladta birtokait, kiosztotta pénzét a szegényeknek, tisztasági fogadalmat tett s ami tán mindennél nagyobb áldozatot jelentett nála: egyszersmindenkorra lemondott a pogány irodalomról. Hatalmas irodalmi termésében ettől kezdve egyetlen pogány szerzőt, sem költőt, sem rétor-t nem idéz. Az evangélium klasszicitása neki elég volt. Fiatalon, 249-ben lett Karthágó püspöke: a Decius-féle üldözés előestéjén.

CYPRIÁN MÉG ismerte az öregedő Tertullianust, sőt mesterének tekintette, de nem követte túlzásainak útján. Ő is szigorú volt, kemény szavakat talált a bűnök ostromlására, de ugyanakkor csodálatosan finom és tapintatos

tudott lenni a gyengékkel szemben. Alakja az őskeresztény főpásztor megtestesítője. Szigorú önmagához, szelíd és elnéző másokhoz. Hű őrzője az egyházi tannak: a keresztény Afrika történetírója¹ szerint sz. Agostonig egyetlen egyházi író sem fejezte ki oly világosan és sokoldalúan a keresztény gondolatot, mint Cyprián. Mégsem a tudomány s az irodalom volt főgondja s eszköze, hanem sokkal inkább a bölcs gondoskodás a hívek s az Egyház lelki szükségleteiről, az atyai örökös és segíteni vágyás a reá bízott nyájon.

A Decius-féle üldözés elsősorban az Egyház vezetői ellen irányult. Karthágóban a tömeg az utcán kiáltozta Cyprián nevét: „Cyprianum ad leones!” (Cypriánt az oroszlánok elé!) Cyprián e körülmények között jobbnak tartotta elmenekülni s rejtekhelyéről gondozni nyáját. Nosza, több sem kellett ellenségeinek, főleg egy Novatus nevű, nyugtalanvérű afrikai papnak. A vetélytársak siettek Rómában feljelenteni Cypriánt s neki igazolnia kellett magát a római papság előtt, amely akkor a széküresedés idején (Fabianus pápa halála és Cornelius pápa megválasztása között) ott az ügyeket vitte. A karthágói püspök egyébként rejtekhelyéről levelezés útján szorgalmasan kormányozta tovább nyáját s ebből az időből nagyrészt máig fennmaradt levelei az őskereszténység viharos életének éppoly megragadóan élénk és hű tükröképei, mint az ő gondos és jósaos atyaiságának megható emlékei.

Novatus és társai Rómában nem érvén célt, új cselhez folyamodtak. Az üldöztetésben meggyötört, de életbenmaradt hitvallókat iparkodtak szembehelyezni a püspökkel. Régi szokás volt, hogy az üldözés közben elesettek egy-egy ilyen kínpadot kiállt hitvalló ajánlására könnyebben kaptak újra bebocsáttatást az Egyházba. Ezzel a szokással azután sokan vissza is éltek, főleg egy Lucianus nevű hitvalló, aki a hitért szenvedett sebeit mutogatva, valóságos ellenpüspököt ját-

szott Karthágóban és szenvedéstársaival egyetemben jobbra-balra osztogatta az ilyen rövid szövegű bűnbocsánati cédulákat: „Communicet cum suis.” (Visszafogadandó a hívek közé.) A papok, akik nem láttak a dolgok háttérébe, az elesetteket ezekre az ajánlólevelekre szó nélkül visszafogadták az Egyházba. Ez azonban minden egyházfegyelemnek és bűnbánati gyakorlatnak felborulását jelenthette s azért a visszaéléssel élesen szembe kellett fordulni.

Cypriánnak azonban érthetően kényes volt a helyzete, hiszen hitvallókkal állott szemben, ő, aki maga futással vonta ki magát hasonló gyötörtetés elől. Mindamellet nem hallgathatott; püspöki kötelessége közbelépésre kényszerítette. Három pásztorlevelet adott ki s ezekben útját állta a visszaélésnek. A hitvallókat felszólította, hogy csak nagyon megokolt esetben adjanak ilyen ajánlásokat, a papságot pedig értesítette, hogy püspöki engedély nélkül senkit sincs joguk, bárkinek közbenjárására is, az Egyházba visszafogadni. Lucianus és hívei erre ingerült levelekben válaszoltak Cypriánnak és csak annál jobban üzték a visszaéléseket az ajánlólevelekkel. Végül is Novatus 250-ben nyílt szakadásba ment híveivel együtt s pártjának élére egy gazdag és előkelő világit állított: Felicissimust. (Felicissimus-féle szakadás.) A közben visszatért Cyprián maga zsinatot hívott össze Karthágóba s ezzel egyetértően kiközösítette a párttűtöket. Novatus erre Rómába utazott, hogy ott áskálódjék Cyprián, sőt később maga a pápa ellen.

A nyugtalanvérű afrikai Rómában csakhamar megtalálta a hozzáillő társakat, főleg Novatianus papot, aki az éppen megválasztott Cornelius püspök bölcs és mérsékelt kormányzata ellen szólította csatasorba a túlzásra és heveskedésre hajlókat. Corneliusnak első

kormányzati cselekménye az volt, hogy Rómában zsinatot tartott, amely zsinat jóváhagyta a karthágói püspököknek az elesettekre vonatkozó rendelkezéseit. A zsinat határozataihoz szó nélkül csatlakozott az egész keresztény Nyugat. Felicissimus szakadársága ezzel a homokban veszett el, de helyette Novatianus új lázadás zászlaját tűzte ki.

Nem kevesebb igénnyel lépett fel, mint azzal, hogy Cornelius helyett őt válasszák pápává. Barátai valahonnan az itáliai hegyek közül három egyszerű és tanulatlan püspököt hoztak Rómába, akiket sikerült megnyerniök eszméiknek; sőt ezeket egy szép napon víg lakoma közben szépen leittatták s ebben az állapotban rávették, hogy Novatianust püspökké szenteljék. Novatianus ettől kezdve, mint római ellenpüspök, tehát mint ellenpápa lépett föl.

Ráfogta Corneliusra, hogy mivel ő is menekült az üldözés elől, tehát megtagadta hitét s azért pápává választása is érvénytelen. Merthogy aki az üldözésben a hitet egyszer megtagadta, soha többé az Egyházba vissza nem vehető; a hittagadás megbocsáthatatlan bűn. A túlzó tanoknak mindig akadnak rajongói s így az új szakadás is csakhamar számos párthívet számolt. Novatust nem háborgatta, hogy míg ő maga Cypriánt ennek szigora miatt támadta meg, addig új párthíve, Novatianus, éppen ellenkezőleg a nagyobb szigor nevében bontotta ki a lázadás zászlaját. Püspökök is rokonszenveztek az új mozgalommal. (Novatianus-féle szakadás.)

Corneliusnak súlyos gondot okozott az egyházi egység visszaállítása. 60 püspököt gyűjtött Rómába maga köré és a zsinat természetesen elítélte Novatianust és társait. A kiközösített azonban azzal felelt, hogy párthíveit a szentáldozás után megeskette, hogy sohasem térnek vissza Cornelius joghatósága alá.

Alexandriai sz. Dénes, korának egyik legtudósabb teológusa, a szellem és érvek fegyvereivel küzdött az új eretnokség ellen, míg Cornelius és püspöktársai beérték azzal, hogy apostoli tekintélyükre hivatkoztak.

A vitába Cyprián is beleszólt; ekkor írta meg melegsavú, lendületes, halhatatlan erejű értekezését az Egyház egységéről: „De catholicae Ecclesiae unitate.”

Ez a munka azért nevezetes, mert élénk és közvetlen betekintést enged az ősegyház híveinek és vezetőinek az Egyház egységét valló hitére, még hozzá egy afrikai püspök által, aki egy részletkérdésben — mint még látni fogjuk — maga is elég éles nézeteltérésbe került a római püspökkel szemben.

Mit is vall sz. Cyprián a krisztusi Egyház egységéről?

AZ EGYHÁZ CYPRIÁN szerint Krisztus tiszta jegyese, akinek mi lelki gyermekei vagyunk. „Nem lehet annak atyja az Isten, akinek nem anyja az Egyház”, írja sokatmondóan. Ez az Egyház épp azért, mert Krisztus jegyese, csak egyetlenegy lehet. Belsőleg is egy, mert a híveket és a pásztorokat ugyanaz a hit és ugyanaz a szeretet kapcsolja össze és ugyanaz az engedelmesség hatja át őket az egyházi felsőbb-ségek iránt. Krisztus először sz. Péternek adta a püspöki hatalmat, hogy ezzel is hirdesse az Egyház egységét. „Exordium ab unitate proficiscitur, ut Ecclesia Christi una monstretur.”² Aki ettől az egységtől elszakad, az a hittől, az Istentől, az Atyától, a Fiútól és a Szentlélektől, az üdvösségtől szakad el. Elsősorban a püspökök kötelessége, hogy ugyanazon hatalom birtokában az Egyház egységét őrizzék. Mert bár az Egyház a püspökök és a hívők közösségéből alakul, az egység a püspökökre támaszkodik.

Az ellenpárt azonban nem hallgatott el hamar. Novatianus ellenzsinattal próbálkozott Karthágóban. Azonban a párt presztízse egyre lohadt. A karthágói álzsinatra először 22 püspök ígérte meg eljövetelét. Valójában viszont már csak — 5 jött el. Ezek közt

3 hitehagyott volt és 2 közismerten eretnek. A mozgalom így lassan köznevetségbe fűlt.

Cypriánnak ez az írása, de a többi is azt mutatja, hogy finom elméjű gondolkozó s melegszívű pásztor, de nem éppen elmélyedő hittudós. Később, Cornelius és István pápával való vitájában, főleg az eretnek-keresztsségi vitában a teológiai mélység hiánya fájdalmasan ki is ütközik egyik-másik állásfoglalásában. Így nem világos Cyprián tanítása a római primátusra nézve sem. Egyfelől a római püspök főhatóságát a legtisztábban látszik hirdetni, másfelől a püspökök hatalmát annyira hangsúlyozza, hogy majdnem úgy tűnik ki, mintha szerinte a püspöki szenátus kezében volna a legfőbb egyházi hatalom. Nehéz ezekből a nyilatkozataiból egységes teológiai felfogást szűrni le. Legvalószínűbbnek látszik, hogy sz. Cyprián a primátus gyökereit csak éppen megpillantotta, az eszme tartalmát teljes egészében aligha ismerte fel.

31.

Az első teológiai virágzás kora: az alexandriai iskola működése. Alexandriai Kelemen és Origenes, az „acélember“.

A keresztény hittudomány első, igazán dús gyümölcseit Alexandriában termette meg. Itt érvényesülhetett legszabadabban az új teológiának az a hatalmas vonzóereje, amely mélységével és titkaival a bölcselők és gondolkodók figyelmét eszmei alapon is Krisztus hite felé vonta.

Alexandria, a hellenista művelődés régi középontja, a görög, az egyiptomi és a keleti világ gondolatainak régi találkozóhelye, egész kivételesen alkalmas hely volt a keresztény tanrendszer bölcséleti elmélyítésére. Annál inkább, mert ugyanitt később még a

zsidó vallás és művelődés előtt is megnyíltak a világi bölcsesség otthonának kapui. Ezeknek a sokszor ellentétes szellemi áramlatoknak egymással való találkozása szükségessé tette a kérdések megvitatását és az ellentmondó eszmék kiegyenlítődését. Alexandria légköre termelte a gondolkodókat. A belső ösztönzés hajtóerői mellett a tudományos bűvárkodás külső feltételei sem hiányoztak. A ptolemaidák bőkezűen gondoskodtak nagyszerű könyvtárakról, a város élénk kereskedelmi összeköttetései a világ minden részével érintkezésben tartották a lakosságot.

Ebben a szellemi környezetben a keresztény vallás sem maradhatott észrevétlen s nem elégedhetett meg az ígéhirdetés egyszerű formáival, hanem a filozófiai igények kielégítésére is gondolnia kellett. Annál sürgetőbben jelentkezett ez a szükséglet, mert a gnózis egyik válfaja éppen itt intézett heves támadásokat a kereszténység ellen.

A 2. század elején már működni kezdettek Alexandriában a teológia fejlődését szolgáló szellemi erők. Alexandria volt az első hely, ahol a hitigazságok védelmére és kifejtésére a püspök felügyelete alatt állandó hittani („katechetikai”) iskolát létesítettek. Az iskola virágzása a 3. századra esik. Első tanítója a nagynevű Pantaenus volt, aki a stoikus bölcsélet mezejéről tért meg a keresztény hitre. Iratai, sajnos, nem maradtak ránk. Valószínűen ő szervezte meg az iskolát s ő rakta le a benne később is uralkodó tanrendszer alapjait.

Igazi jelentőségre azonban az alexandriai keresztény iskola akkor jutott, amikor vezetését Pantaenus nagytehetségű tanítványa, Titus Flavius Clemens (Alexandriai Kelemen) vette át.

KELEMEN VALÓSZÍNŰLEG Athénben született. A szó legjobb értelmében született filozófus-természet volt, aki az

egyszer megismert igazságokat egész lelkével megragadta és életét tette fel rájuk. Még mint pogány bölcs hosszas utazásokat tett, bejárta Dél-Itáliát, Kisázsia, Palesztinát — kereste az igazság kincsét. Így vetődött el Alexandriába is. Amit sehol másutt nem talált meg, azt végre Pantaenus vezetése alatt megtalálta a kereszténységben: az igazi bölcseséget. Szívvel-lélekkel mesterének híve lett, aki szintén nagyrabecsülte tanítványát; így lehetett Pantaenusnak utóda az alexandriai iskola vezetésében. Nem tudjuk pontosan, mikor kezdett tanítani. Sokáig azonban nem tarthatott működése, mert a Septimius Severus-féle üldözés idején, 201-ben el kellett Alexandriát hagynia. Életének utolsó esztendeit menekülően Kappadóciában töltötte egyik tanítványánál.

Alexandriai Kelemen számára az élet és bölcsélet egy; az eszme s a valóság nem elválasztható, különálló dolgok. A keresztény vallásban a legmagasabb fokú, legtökéletesebb életformát ismerte fel, amelyet az erkölcsi tisztulás és a hitből merített tudás szerves kapcsolata csak létre hozhat. A tudás nála a hitből indul ki és a hiten alapszik, de lényegében mégis csak inkább filozófia: a hitigazságoknak értelemmel való, minél tökéletesebb fölértése.

Ebben a jellegzetesen kelemen gondolatban a görög lélek olthatatlan szeretete lángol a filozófiai spekuláció iránt. Talán azért is hangsúlyozza annyira a kereszténységben a bölcsélet s a megismerés szerepét, hogy a keresztény gnóvizt állítsa szembe a még mindig veszélyes álgnóvizsal. Kelemen még keresztény korában sem tudott ettől a görög bölcsélet-szerelmétől, az ő fiatalkori bűvöletétől megszabadulni. A filozófia mellett a többi kultúrjavak is szívéhez nőttek. Még lelket és szívet tisztító programjában sem hirdet világmegvetést. Inkább arra tanít, hogyan kell tökéletesen művelt életmód mellett is igazi kereszténynek maradni. Ez a magatartás kétségkívül Kelemen lelkéből fakadott, de a környezet is erősítően hatott rá. Ale-

xandriában egyelőre aligha adhatott volna elő más tanításokat a kereszténység bölcse.

Három nagyobb munkája közül kettő: a „Buzdítás a pogányokhoz” és a „Nevelő” inkább erkölcsi, mint tanító célzatú. Főművének a szokatlan „Stromata” (Szőnyegek) címet adta, annak jelzéseképp, hogy nem annyira rendszeres és egységes műnek, mint inkább különféle kérdéseket tárgyaló tarka keveréknek szánta. Az első részben részletesen fejtegeti a keresztény gnózis jelentőségét az életben. A helyes gnózis nála az élet és a tudás eleven kapcsolata. Azé az életé, mely imádó szeretetben egyesül az Istennel és azé a tudásé, amely mindent az örökkévaló szempontok szerint ítél. Hosszasan szól az isteni Igéről, aki ember alakban jött el hozzánk az idők teljességében: mint Isten és ember egy személyben.

Alexandriai Kelemennek legnagyobb érdeme azonban nem abban van, amit írt vagy hirdetett, hanem abban, hogy ő nevelte Origenest, a keresztény ókori görög irodalom legnagyobb és legragyogóbb alakját, akinek nevéhez fűződik az alexandriai iskola fénykora és legtöbb dicsősége.

ORIGENES 185-ben született Alexandriában, már keresztény szülöktől. Első neveltetését apjától, Leonidastól, a későbbi vértanútól kapta. Mikor atyja vértanúhalált halt s családi vagyonukat is elkobozták, a fiatal Origenes tanítással tartotta fenn nemcsak magát, hanem anyját és hat testvérét is. E mellett Kelemen iskolájának lett a hallgatója. Már ebben az időben feltűnt hatalmas tehetsége, roppant munkaereje (Adamantius: „acélidegű” lett a mellékneve) és olthatatlan tudományszomja. Kelemen távozása után a keresztény iskola válságba jutott: Kelemennek nem akadt megfelelő utódja. Ekkor Demetrius püspök merész lépésre szánta el magát: az iskola vezetését az akkor még alig 18 éves Origenesre bízta. Origenes az üldözés veszélyei ellenére vállalta a feladatot és rövidesen olyan hírnévre tett szert, hogy

nemcsak a keresztények, hanem a legelőkelőbb pogányok is tömegesen vonultak előadásaira.

A fiatal tanító lankadatlan lelkesedéssel és tünényes eredménnyel végezte munkáját. Hogy megfelelő filozófiai műveltséget szerezzen, az újplatonikus bölcsélet tanulmányozására vetette magát és ennek alapítóját, Ammonius Saccast választotta mesteréül. De megtanulta mellesleg a héber nyelvet is és tökéletesítette filológiai ismereteit.

Ugyanakkor rendkívül szigorú aszkéta-életet élt. Hogy a világ s a test kísértéseivel gyökeresen leszámoljon, az evangélium egyik szavának (Mt. 19, 12.) jóhiszemű félreértésével kasztráltatta magát. Püspöke ezért keményen megrotta s ellenségei később ezt nagy bűnéül rótták fel. Hitét mindig bátran vallotta; gyakran kísérté utolsó útjukra a vértanúkat, akik közül nem egy az ő tanítványa volt. 212-ben Rómába zárandokolt. Egy általa megtérített gazdag gnosztikus, Ambrosius, bőven ellátta pénzzel, úgyhogy nagyszámú gyors és szépíró tarthatott; csak így érthető az a szédítő terjedelmű irodalmi működés, amelyet Origenes a tanítás és gyakori utazásai mellett kifejtett. Híre csakhamar messze vidéken elterjedt, 215-ben még Arábiába is meghívták egy ottani kormányzó oktatására. 216-ban visszatért Alexandriába, de ekkor meg Caracalla katonái elől kellett menekülnie. Így került a palesztinai Caesareába, ahol oly tisztelettel fogadták, hogy a püspökök engedélyével világi létére a templomokban tarthatott a Szentírásról előadásokat. Ezt azonban saját püspöke, Demetrius helytelenítette s visszahívta őt. Utóbb még egyszer Antiochiába kapott igen megtisztelő meghívást, majd az achaiai püspökök kérésére Athénbe utazott.

Ezen az útján a palesztinai Caesareában barátja, Theoktistos püspök, 230 körül pappá szentelte. Ez két szempontból is beleütközött az egyházi törvényekbe: mert az illetékes püspök engedélye nélkül és mert kasztrált emberrel történt. Ugyanakkor Origenes egyik-másik tanításának helytelensége miatt is heves panaszok jutottak Demetrius püspökhöz, aki Origenest visszatérte után egy egyiptomi zsinat véleménye alapján megfosztotta a katedrájától, egy másik zsinaton pedig papi méltóságát is felfüggesztette. Origenes ekkor ismét Caesareába ment Theoktistos püspökhöz, s itt új iskolát alapított, amely csakhamar szintén nagy hírre jutott. Itt volt a többi közt Csodatevő Gergely

is Origenes tanítványa. A Maximinus-féle egyházüldözésben Origenes Kappadóciába menekült s ott hosszabb ideig rejtőzött; idejét irodalmilag értékesítette. Majd ismét Caesareában tanított, míg csak a Decius-féle üldözés őt is utól nem érte: Tyrusban bebörtönözték és kegyetlenül megkínózták. Kiszabadult ugyan börtönéből, de az elszenvedett gyötrelmek következtében 254 vagy 255-ben, 69 éves korában meghalt.

Már ez a rövid életrajz mutatja Origenes rendkívüli egyéni méreteit. Sz. Pál óta az Anyaszentegyház nála nagyobb lángelmét nem termelt ki. Tüneményes olvasottsága, mélyen elemző szelleme, alkotó ereje s előadói varázsa a kor csodájává avatta; a még fiatal kereszténység benne olyan tudományos és szellemi felkészültségben dobant a pogány környezet elé, amely még Alexandria s Hellasz százados filozófiai iskolákban csiszolt és kifinomult elméit is egyenesen zavarba ejtette. Az Egyháznak többé ezek előtt a fórumok előtt sem kellett a szellemi inferioritás kolduszubbonyában szégyenkeznie. Origenes egymaga egy világ szellemiségével vette fel a kereszt nevében a versenyt. E mellett egyénileg gyermekien szerény, szelíd és igény nélküli ember volt; tudásával nagyravágyása fordított arányban állt. Szent, jámbor, tisztalelkű aszkéta, akit tán csak azért nem tisztel szentként az Egyház, mert néhány tanbeli, de jóhiszemű tévedése miatt nem akarta példaképül állítani a hívek elé. A vértanúságot is megízlelte, ha forma szerint nem is nevezhetjük vértanúnak.

Amikor a bölcseletet is belevonta a hittudományba, ő maga is tudatában volt kísérlete veszélyeinek. Lehetőleg gondosan elválasztotta a kinyilatkoztatott igazságot azoktól a tételektől, amelyeket a plátói rendszerből kölcsönzött. Nem követelt feltétlen meghódolást az utóbbiak előtt, sőt kételyeinek és ingado-

zásának többször kifejezést adott. Arra törekedett, hogy a keresztény igazságoknak jelentőségét a filozófia fogalmaival is fölismerje. Néha ő is megrettent, vajjon ez vagy az a platonikus gondolat hűen tükrözi-e az Isten igéjét.

Az elvakult tudós csökönyösségét azért sem tételezhetjük föl nála, mert az igazi tudást éppen úgy egy-ségbe olvasztotta a buzgó étellel, mint Alexandriai Kelemen. Celsus ellen írott apológiájában szép részle-tekben adja elő, hogy a hit elfogadásához lelki alázat és mélység szükséges. Egyenes lélekkel és tiszta szán-dékkal kell közeledni az evangéliumhoz, ha teljesen meg akarjuk azt érteni. Ilyen mondatokat csak az ír le, aki nemcsak eszével buzgólkodik a kegyelem igéi-ért, hanem szívében is éli annak életét. És Origenes a kegyelmi élet forrásaitól sohasem szakadt el.

Teológiájában sok súlyos tévedés is akad, ami azonban — mentségére legyen mondva — abból ma-gyarázható, hogy előtte még alig haladt bárki is e kérdések terén ily messze előre. Úgyszólván mester nélkül dolgozott s egész korának mestere lett; könyv-tár nélkül írt és egész könyvtárra valót alkotott — csoda-e, ha a rengeteg munka közben helyenkint hibás gondolatfűzések is lopakodtak be elméjébe?

Origenes szinte mérhetetlen irodalmi termést hagyott hátra; a legrégibb szerzők 2000 munkájáról beszélnek, sz. Jeromos katalógusa csonkasága mellett is 800 művének címét sorolja fel. E művek azonban sajnos legnagyobbbrészt elvesztek. Nemcsak a hanyag-ság okozta pusztulásukat, hanem az a körülmény is, hogy a későbbi századokban Origenes ellenfelei írásait szándékosan megsemmisítették. Eredeti görög szöveg-ben csak két kisebb iratot és a Celsus ellen írt nagyobb művét bírjuk. Legfőbb teológiai munkája a latin Rufinus-nak nem eléggé megbízható fordításában maradt ránk.

EZ A HATALMAS munkásság teljesen a keresztény tudományoknak szólt. Origenes az első nagy keresztény szentíráskutató. Nemcsak az ó- és újszövetségi könyvek kánonját igyekezett pontosan megállapítani, hanem nagy érdemeket szerzett a Szentírás hiteles szövegének megállapításával is. E célból a Szentírás héber és görög fordításait oszlopos egymásmellettiségben összeállította, hogy a szövegek eltéréseit összemérje. (Hexapla.) Azonkívül az ó- és újszövetségnek csaknem minden könyvéhez írt magyarázatokat: részben egyszerű, rövid jegyzeteket, melyeket a szöveghez fűzött; részben szónoklásra szánt hosszabb fejtegetéseket; részben rendszeres szövegmagyarázatokat. Utóbbiak igen sok kérdést ölelnek föl s ezért nagyon terjedelmesek.

Szentírásmagyarázatának értékét csökkenti azonban, hogy a plátói bölcsélet hatása alatt a Szentírásban háromféle értelmet vélt megkülönböztethetni: a „testit”, mely a betűszerinti vagy irodalmi értelemnek felel meg, a „lelkit”, mely erkölcsi tanulságokat nyújt és a „szellemit” (pneumatikust), misztikust, majdnem inkább csak allegorikust. Nagy viták és forrongások származtak abból a tételéből, hogy a Szentírásnak azok a helyei, amelyek betű szerint megütőzést kelthetnének, csak misztikusan — allegorikusan — értelmezendők. Ennek az elvnek az alkalmazása végeláthatatlan önkénynek és kalandos képzelődésnek nyithatott volna utat.

Bármily alapvető volt Origenes szentírástudományi munkássága, a legnagyobbat mégis a dogmatikában alkotta. Ami előtte legfellebb csak részleges vázlat, félénk kísérlet vagy eredménytelen vállalkozás volt, azt ő komoly kritikában megrostálva összegezte, rendszerezte. Olyan teológiai rendszert teremtett, amely az alapvető ősigazságból, Isten létéből indul ki s ennek az egy gondolatnak a megvilágosító fénye mellett a hittudomány valamennyi igazságát rendszerébe illeszti. „Az alapigazságok” (*περὶ ἀρχῶν*) volt ennek az első nagyszabású teológiai összefoglalásnak a címe. Ekkora munkára abban a korban csak egészen kivételes átfogó képességű és mélységű szellem vállalkozhatott.

Osztatlan elismerést azonban Origenes nem tudott szerezni, sőt heves támadásokat és elítéltetést is aratott, főleg fentemlített tévedései miatt. A tévedés egyik

oka az lehetett, hogy egyébként ragyogó teológiai szintéziseibe zavaróan folyt be az újplátói filozófia, amely sok lényeges tételben elhomályosította, sőt meghamisította a keresztény igazságokat. E kérdések miatt aztán évszázadokon át hullámozott a vita Origenes mellett és Origenes ellen.

Origenes azt hirdeti pl., hogy a teremtés örök idő előtt történt s a világok születése s pusztulása kezdet nélküli állandó körforgás. Továbbá: először csak szellemi lényeket alkotott az Isten, ezek közül sokan visszaéltek szabadságukkal s Isten az anyagi világot a bukott szellemek büntetésére hozta létre. Az emberi lelkek már az ember születése előtt léteztek. Az isteni Ige a Szentlélekkel együtt átmenet a világ és az Isten között, a második isteni személy alá van rendelve az Atyának. A Szentlélek működése csak a szentekre terjed ki, a Fiú-Istené csak az értelmes teremtményekre s egyedül az Atyáé ölel fel minden létezőt: eget és földet. A kárhozottak büntetése nem lesz örökké tartó (apokatastasis). Ezek az állítások bizony nem keresztény tanítások, ezekben Origenes tévedett; de bizonyos, hogy jóhiszeműleg tévedett. Sohasem volt szándékában szembehelyezkedni az Egyház tanításával, amelyet oly gyermekdeden szeretett, hogy állandóan a vértanúságért epedett érette. Egyébként az sem teljesen bizonyos, a fenti tévedések csakugyan mind benn voltak-e Origenes eredeti irataiban.

Origenes utódja Heraklas, majd Alexandriai Dénes lett; mindkettő utóbb alexandriai püspök. Így az alexandriai iskola Origenes elvesztése után is virágzott s mindig nagy tekintéllyel emelte fel szavát a hitvitákban. A bölcseleti elmélyülés mellett azonban az allegorizáló szentírásmagyarázó irányzat is, mint Kelemen és Origenes hagyatéka, mindvégig jellemzője maradt ennek az iskolának.

A 3. század pápái. Az eretnekkeresztési vita. „*Nihil innovetur!*“ Római Dénes és Alexandriai Dénes.

Említettük már, hogy a Maximinus Thrax-féle üldözés 235-ben Pontianus pápát s Ipoly ellenpápát egyszerre száműzte Szárdíniába. Ipoly itt kibékült a törvényes pápával s példáját hívei is követték. Pontianus a számkivetésben maga is lemondott pápai méltóságáról s helyette Anterust választották meg római püspökké. Pontianus is, Ipoly is a számkivetésben haltak meg mint vértanúk, ünnepüket egyazon napon üli az Egyház.

Anterus csak néhány hónapig kormányzott; utána Fabianus következett (236—250), aki Rómát egyházközigazgatási szempontból 7 „regióra” osztotta. Decius alatt az első között szenvedett vértanúságot.

Hosszú széküresedés után a rómaiak Corneliust választották pápává (251—253) Novatianus pártjával szemben, aki azután ellenpápává lett.

Cornelius alatt nagy vita folyt arról, vajjon milyen feltételek mellett fogadhatók vissza az Egyházba az elesettek s más főbenjáró bűnök (gyilkosság, házasságtörés) elkövetői. Gallus császár Corneliust végül is Civita Vecchiába száműzte s a pápa itt is halt meg. Utána Lucius (253—254) következett, majd I. István pápa (254—257), aki alatt az eretnekkeresztési vita lángolt fel.

Az eretnekkeresztési vita — vagyis az a kérdés: vajjon érvényes-e a kereszttség s más szentségek akkor is, ha azokat eretnek ember szolgáltatta ki? vagy az ilyent újra kell-e keresztelni? — a 3. század közepe táján oly hevességgel robbant ki, hogy körülötte még a katolikus vezérek közt is éles véleménykülönbség támadt. E viták szakadásra nem vezettek

ugyan, mégis komoly veszedelmeket idézhettek volna fel.

A vitában maga Cyprián is téves utakra ragadtatta magát. Éppen ő, aki az Egyház egységét annyira hangoztatta, nem tudta megérteni, miként avathat valakit érvényesen az Egyház tagjává az, aki maga is elszakadt az Egyháztól. Tertullianus egykori tanítványa ezen az egy ponton maga is hajlott a túlzás felé. Érveinek erősségében bízva, 255-ben Karthágóban zsinaton fogadtatta el nézetét s a zsinati határozatot István pápának is elküldötte.

István pápa, aki Alexandriai Dénes tanúsága szerint a legtávolabbi egyházakkal is állandó összeköttetésben élt s azoknak lelki gondját élénken a szívében viselte, nem tudta helyeselni Cypriánnak és püspöktársainak álláspontját. Ragaszkodott az ősi hagyományhoz, amely a szentségek érvényét akkor is elismerte, ha azoknak kiszolgáltatója maga bűnös vagy akár hittagadó volt. Az Egyház felfogása szerint ugyanis a szentségek voltaképpen szolgáltatója nem a pap vagy püspök, hanem maga Krisztus; az ember csak segéd és eszköz mellette. Ezért István pápa az afrikai túlzóknak kategórikus választ adott: „Ha valaki az eretnekségből jön át hozzátok, arra nézve semmi újítást sem szabad behozni a hagyományok ellen, hanem csak kézföltételt kell neki adni a bűnbocsánatra.” „Nihil innovetur, nisi quod traditum est”, hangzott a kategórikus, azóta sokat idézett római döntés.

Cyprián azonban nem adta meg magát azonnal. A pápa válaszában nem dogmatikai döntést, hanem csak fegyelmi rendelkezést látott s úgy érezte, hogy ebben a római püspök túllő a célon. Már-már az a veszély fenyegetett, hogy súlyos ellentétek támadnak az egész Egyházban s ezt a veszélyt még növelte, hogy Firmilianus, a kappadóciai Caesarea püspöke, egyéb-

ként érdemes és tudós főpap, heves vitairattal avatkozott bele a kérdésbe, mégpedig: Cyprián és társainak oldalán. Írásában fenntartja ugyan az Egyház egységének elvét és a hierarchikus elvet, de éles célzásokkal fordul azok ellen, akik másokat akarván kiközösíteni az Egyházból, magukat közösítik ki belőle. Ezekkel a szavakkal kétségtelenül István pápára célzott. Nem vette észre, hogy viszont egységről, hierarchikus egységről abban a pillanatban nem lehet többé szó, míhelyt ennek az egységnek tekintélyi központja nincs s minden püspök, még dogmatikai jelentőségű kérdésekben is a maga egyéni véleménye szerint igazodhatik.*

Alexandriai Dénes, mint egykor sz. Irenaeus a húsvéti vitában, békeközvetítőként lépett a vitázó felek közé s ezt a működését István pápa halála után utódjánál, II. Sixtusnál is folytatta. A viszony István és Cyprián közt mindvégig feszült maradt, de ez a feszültség Sixtus idejében már erősen engedett s Firmilianus maga is újra kibékült a római székkal. A nagy vita főszereplői: Cyprián és István, mindketten vértanúságukkal pecsételték meg az Egyház iránti hűségüket. Az eretnekek által kiszolgáltatott kereszttség kérdésében a római Egyház tanítása már a 3. század vége felé Afrikában is túlsúlyra jutott, valamint némi zökkenők legyőzése után Keleten is.

István pápa után II. Sixtus következett (254—257), akiről már szoltunk; majd az ő vértanúsága után

* Cyprián és Firmilianus viselkedésében az egyházi egység ellenségei saját tanaiknak megerősítését vélték felfedezhetni. Így az ókatolikusok is. Ezzel szemben maga Harnack mutat rá arra, hogy Cypriánt nem lehet a római pápa primátusának tagadói közé sorolni, mert hiszen éppen Cyprián az, aki a római püspökökben látja az egész katolikus Anyaszentegyház hierarchikus egységének központját. (Dogmengeschichte, I. 420.)

Dénest választották római püspökké (259—268), Alexandriai Dénes névrokonát és barátját.

EZ A BARÁTI VISZONY nem akadályozta meg Dénes pápát abban, hogy kötelességszerűen meg ne intse nagynevű alexandriai püspöktestvérét, amikor ez a szentháromságtani kérdésekben nem elég helyesen és szerencsésen nyilatkozott. Az alexandriai püspök azonnal vissza is vonta félreérthető és megütő kifejezéseit. Az alkalmat felhasználva Dénes pápa az egyiptomi egyházakhoz körlevelet is intézett, amelyben a Szentháromság tanára nézve mindkét véglettel: az unitarizmussal és a subordinacionizmussal szemben leszögezte a katolikus álláspontot. Előbbivel szemben hangoztatta a három személy valóságos különbözőségét, utóbbival szemben pedig a személyek teljes egyrangúságát s lényegi egységét. A kappadóciai Caesarea híveihez Dénes pápa szintén levelet intézett s vigasztalta őket a perzsa invázió szenvedései között, pénzsegélyt is küldve nekik a keresztény foglyok visszaváltására. Sz. Bazil említi később, hogy a pápának ezt a levelét a caesareai egyház kegyeletos tisztelettel őrizte irattárában.¹

Dénés utódja, Félix pápa, szintén hasonló szellemen működött. Körlevele, amelyet Krisztus istenségéről és emberségéről írt, később nagyrészt bekerült a 3. egyetemes zsinat végzései közé.

A két következő pápáról, Eutychianusról és Caiusról keveset tudunk. Marcellinus (296—304) alatt indult meg a Diocletianus-féle üldözés. Marcellinus maga természetes halállal halt meg; hogy hittagadó lett volna, mint a későbbi donatisták állították, semmivel sem támogatható állítás, amely a kortársaknál azonnal heves ellentmondásra is talált.² Utána oly szörnyű volt az üldözés hevéssége s oly bizonytalan a helyzet, hogy a római szék négy éven át betöltetlen maradt. Csak 308-ban választották meg Marcellust, majd ennek utódjaként Eusebiust, aki Sziciliában száműzöttként halt meg. Utána sz. Melchiades (Miltiades) következett, aki alatt az Egyház felszabadult.

A 3. század tévtanai; Samosatai Pál. Az újplatonikusok. A haldokló pogányság újabb erőfeszítései. A keleti Mithras-tisztelet beszüremkedése. A manicheusok.

A karthágói püspök tévedéseit menti szándékainak tisztasága, egyházhűsége és vértanúsága. Az ilyen mentőokok teljesen hiányoznak viszont egy másik egykorú püspöknek, az eretnek Samosatai Pálnak tévelygéseiben, aki a Szentháromság és Krisztus istensége tanai terén került az ősi hittel ellenkezésbe.

PÁL ALACSONY, szinte koldusi sorsból emelkedett magasba s oly ügyesen intézte sorsát, hogy nemcsak Kelet egyik legtekintélyesebb püspöki székét, az antiochiait nyerte el, hanem mellette még magas állami méltóságot is élvezett. Életmódja is inkább a fényűző és elpuhult állami főtisztviselőé volt, mint a püspöké. Értett azonban a művészet-hez, hogy befolyásos és hangadó híveket szerezzen magának s elhallgattassa a vele szembenállók bírálatát. Közepes műveltségű s még csekélyebb jellemű ember volt, de fellépésében és dialektikájában volt valami páratlanul megejtő, aminek nehéz volt ellenállni. Teológiai felfogásait a zsidózó irány tévedései befolyásolták.

Püspök és pedig egy régi és neves egyház, az antiochiai egyház püspöke, vitte tehát a vezető szerepet a század második felének egyik veszélyes tévedésében. Sz. Cypriánt és társait menti a kérdés bizonytalan volta és a körülmény, hogy a püspöki hatalom jogköréről akkoriban sokan még jóhiszemű tévedésben voltak. A karthágói püspök tiszta szándékát és buzgóságát vértanúsága is mindennél jobban igazolja. Az antiochiai egyház szomorú emlékű főpapjánál azonban nemcsak a tárgyi tévedés, hanem az egyéni jellem és életmód is egyformán kifogásolható. Sok tehetségesebb tévtanító akadt az Egyházban, mint Samosatai Pál, de jellemtelenebb kevés.

Nem volt hajlandó elfogadni, hogy az isteni Ige önálló személy, aki a megtestesülésben emberi alakot öltött magára. Isten Igéje nem egyéb, mint az Isten végtelen bölcsesége, amely minden dicsőítést megérdemel ugyan, de épp annyira személytelen jellegű, mint az emberi értelem elgondolt eszméje. Istenben különben is csak egy személy van. Nem lehet elfogadni a háromszemélyű Istent a nélkül, hogy az ószövetség szigorú egyisten-hitét el ne vetnők. Az újszövetség kijelentései úgy értendők, hogy az isteni bölcsesség, mely megvilágosította egykor Mózeszt és a prófétákat, különleges tökéletességgel bocsátkozott le a názáreti Jézusra. Mivel oly kiváló az isteni bölcsesség szerepe Jézusban, elfogadhatók a Szentírás szavai, hogy ő szűztől született Isten, az Isten Fia. A valóságban azonban Jézus csak közönséges ember.

Samosatai Pál tanítása tehát csak annak a szüntelenül ismétlődő emberi okoskodásnak változata, amely Krisztus istenségét ellaposítani és elmagyarázni szeretné.

263-tól kezdődően a környékbeli nevesebb püspökök, főleg a caesareai Firmilianus, Alexandriai Dénes és a neves Origenes-tanítvány: Csodatevő sz. Gergely több ízben tiltakoztak tanítása ellen. Ezekre Pál rendszerint udvarias és ügyes magyarázkodással felelt, hogy ő csak a hagyományos tételeket akarja rendszerezesebben és világosabban kifejtteni. Ezek a kibúvók azonban nem használtak, mert Pál tanításának két veszélyes tévedése, a Szentháromság és Krisztus istenségének tagadása mind nyilvánvalóbbá lett.

Minden ügyes védekezése azonban hiábavalónak bizonyult akkor, amidőn több püspök jelenlétében egy antiochiai pap, a nagyműveltségű Melekios, az antiochiai bölcséleti iskola akkori vezetője, több püspök jelenlétében kivédhetetlenül rábizonyította az anti-

ochiai püspökre az eretnekséget: hogy burkoltan ugyan, de félreérthetetlenül tagadja a Szentháromság tanát s Krisztus istenségét. Pált erre a környék püspökeinek zsinata elítélte (268). Az eretnek azonban Zenóbiának, Palmyra királynőjének pártfogásában bízva, szembe szállt a zsinattal s tovább is bitorolta a püspökség címét és javait. Egészen addig, amíg Aurelianus császár Zenóbiát el nem üzte s az antiochiai egyház ügyében úgy nem intézkedett, hogy az az egyházfő rendelkezék a püspöki javakkal, amelyik a római püspökkel tart fenn közösséget.

Pál hívei még a 4. században is tartották magukat s részben az ariánusoknak, részben a nesztorianusoknak készítették elő az utat.

Samosatai Pál elítéltetése halálos csapást jelentett a zsidózó irányra is, mely az egyistenhit nevében iparkodott a Szentháromság-tan ellen a keresztények között hangulatot kelteni. Hogy a század vége felé ez a zsidózó irányzat mennyire támadó jelleget öltött, a 306-ban megtartott elvirai zsinat egyik határozata is igazolja, amely a keresztényeket eltiltja attól, hogy zsidók vallási lakomáin résztvegyenek és terményeiket a zsidók által áldassák meg.

A zsidók mellett a pogányság is dacosan védekezett a keresztény hódítás ellen. Az ujplatonikus rendszerek hívei kísérletet tettek arra, hogy olyan keresztény hitvallást alkossanak, amely a pogányokat is kielégítse. De még Plotinos tündöklő gondolatai és bölcshez illő nemes élete sem tudták ezt az irányt népszerűvé tenni.

A kereszténységnek legnagyobb ellensége a 3. század vége felé még mindig a pogányság volt. Ez a megrettent pogányság már nem hitt Jupiterben, Vénusban és Saturnusban, de azért ünnepeiket meg-

tartotta; gúnyolódott az Olimpuson és a mithológián, de azért vallási igényeit tovább is az Olympus embe-
riesített s lealjasított isteneivel elégítette ki. A művelt
Arnobius, később keresztény író, maga vallja magá-
ról, hogy fiatal korában bizony imádta az istenszob-
rokat, bár tudta, hogy azok mesteremberek műhelyei-
ből kerülnek ki, fohászkodott hozzájuk s valami isteni
erőt tulajdonított nekik. A politikai, gazdasági rázkód-
tatások s az elemi csapások, amelyek a birodalmat
e korban érték, időnkint bizonyos általános magába-
szállást és vallásos érzületet keltettek; ez az érzület
azonban nem mindenkit vezetett a kereszténység felé,
sokakat inkább a neoplatonizmus, a manicheizmus és
a napimádó Mithras-kultusz felé vonzott.

Főleg a Mithras-kultusz került előtérbe egyes
császárok támogatása révén. Középpontjában a Nap
vagy a Fény istene állott, akinek tiszteletében a
monotheizmus és a régi természetimádás elemeit igye-
keztek egyesíteni. A lelki tisztulás után vágyódók a
Mithras-kultusz bikaáldozataiban teljes bocsánatot
nyerhettek és új életre ébredhettek. Az új szertartások
titokzatossága nagy vonzóerővel hatott. Viszont erkölcsi
követelményeik alig voltak: a csatlakozók mint Mith-
ras-követők is éppoly lelkiismeretfurdalás nélkül foly-
tathatták könnyelmű életüket, mint amikor még Bac-
chusra és Mercuriusra esküdtek.

Először Septimius Severus felesége, Julia Domna
és a köréje csoportosuló exaltált irodalmárok terjesz-
tették Rómában Mithras tiszteletét. Legnagyobb párt-
fogójuk azonban a század utolsó harmadában Aure-
lianus császár lett. A sirmiumi Napisten papjának le-
származottja a császári trónon arra vállalkozott, hogy
Rómában Saturnus és Jupiter helyébe a Sol Invictust
teszi meg legfőbb istenséggé. Törekvését azonban nem
kísérte siker: nemcsak a keresztények és a zsidók

nevettek az új istenségen, hanem még a pogányok többsége is. Mindazonáltal a Mithras-kultusz Róma egyik népszerű és elterjedt babonája lett ebben a korban.

E kísérleteket eredményességben és elterjedtségben messze felülmúlta a manicheista tévtan. Lényegében keleti eredetű pogány hitrendszer volt, de némi keresztény eszmei elem is beleszivárgott s az új rendszer szívesen másolt le egyetmást a kereszténység szervezetéből és szertartásaiból is.

A MANICHEIZMUS alapítója, Mani, 215 körül született Ktesiphonban. Atyja egy szektának volt a papja. Mani különleges kinyilatkoztatásokra hivatkozva 242-ben kezdte el tanának hirdetését. Megfordult Babilóniában, Perzsiában, Turkesztánban, sőt Indiában. A mágusok áskálódásaira végül is Bahram perzsa király 276-ban elfogatta és kivégeztette.

Mani világfelfogásának s tanrendszerének alapja a dualizmus. Az az ősi tévedés, amely a rossznak a problémáját nem tudja a jó Isten gondolatával egyeztetve megfejteni s azért két világalkotó elvet fogad el. Örök időktől fogva ez a két őselv küzd egymással: a világosság országa az Isten és a sötétség birodalma a Sátán vezetésével. A világosság ura az első embert küldte ki a Sátán ellen, de az ember a Sátán rabságába jutott. Ennek eredménye, hogy az ember tiszta fény-természete összekeveredett a sötétség országának szennyes alkatrészeivel. Ebből a vegyes anyagból alakult ki a világ. Résztvesznek az ember harcában a gonosz és jó szellemek is. Amazok bálványimádásra csábítanak, míg az angyalok az igazságot hirdetik. A jó angyalok küldötték a prófétákat: Zarat-hustrát, Buddhát, Jézust és legfőképp Manit: a Vezetőt, a Fény követét, a nagy Vigasztalót. Aki ezeket

az igazságokat ismeri és szerintük él, az főlsszabadul a sötéttség rátapadt részei alól és üdvösségre jut.

A hívőkön a manicheus hierarchia uralkodott, amely a keresztény szervezetek nyomait viselte magán. Isten-tiszteletük eleinte csak imából állott; egyetlen nagyobb ünnepük volt, Mani halálának évfordulója. Később a keresztény szertartások ezen a területen is érvényesítették hatásukat. Többször hallhatunk a manicheusok „keresztségéről” és „eucharisziájáról”. Ez az utóbbi azért vált hírhedtté, mert botrányos kicsapongások kíséretében történt. A szekta különös és ábrándos tételei nem voltak képesek biztosítani azt az erkölcsi komolyságot, amelyre az alapító eredetileg törekedett.

A manicheizmus tartós sikereket csak Keleten ért el, ahol az örök spekulációra hajló lelkek közül sokakat mélyen megzavart. Bár sokszorosan üldözték, mégis szívósan állta a helyét s egyre új foglalatásokat sikerült tennie. Még a 4. és 5. században is számos híve akadt Örményországban és Kappadóciában, sőt hatása a 8. század képrombolóin is észrevehető. Örmény telepések hozták át később Európába, a Balkánra, ahol hívei mint bogumilok, katharok (tiszták) léptek föl. Tőlük eredtek a középkorban az albiak is.

Nyugaton a manicheusok főleg Afrikában érték eredményeket. Legnagyobb zsákmányuk sz. Ágoston volt, aki fiatal korában szintén hozzájuk állt és hosszú ideig nem tudott szabadulni befolyásuktól. A vandálok betörésekor Itáliát is valóságos manicheista hullám lepte el.

A manicheizmusban rejlő veszélyt mindennél inkább bizonyítja az a tény, hogy a keresztény írók a 4. századtól kezdve sokat foglalkoznak a szektával s sz. Ágoston egymaga később 12 művet írt egykori megtestesztői ellen.

JEGYZETEK.

28.

¹ Scorp. 10. ² Apol. 40. ³ Apol. 2. ⁴ Eusebius, H. E. VI. 41, 11—12. ⁵ De gloria Martyrum, I. 38.

30.

¹ Monceaux, Histoire littéraire de l'Afrique chrétienne, 207.
² De cathol. eccl. unit. 4.

32.

¹ Basil., Ep. 70. ² Augustinus, de unico baptism. contra Petil., c. 16; C. lit. Petil. 2, 202.

KILENCEDIK FEJEZET: A 3. SZÁZAD KERESZTÉNYSÉGÉNEK
BELSŐ ERŐI.

34.

Keresztény élet a 3. században. Vértanúság és annak hivatalos megállapítása. Istentisztelet és szentségi élet. Ünnepek és böjtök. Templomok és katakombák.

A 3. század, főleg annak második fele s aztán a 4. század eleje egy átmeneti ingadozástól eltekintve legteljesebb mértékben megérdemli a vértanúk korának nevét. Az üldöztetés heve s általánossága rányomta bélyegét az egész keresztény életre; mindeütt a vértanúságra való készség kérdése áll előtérben.

Az áldozatos és haláltmegvető hitvallói lelkület megmutatkozott abban a tiszteletben is, amellyel Krisztus elesett bajnokainak emlékét övezték.

A vértanúság tényét az egyházi hatóságok lehetőség szerint mindig pontosan megállapították s a temetkezés helyén MP (= Martyr) jelzéssel örökítették meg azt, ezzel egyúttal megengedve a híveknek a vértanút megillető külső tiszteletadást. A confessorokat (életben maradt, meggyötört hitvallókat) szintén nagy tiszteletben tartották; az ő közbenjárásuk pl. sok esetben döntő volt egy-egy hittagadónak az Egyházba való visszafogadásában. A próbát természetesen nem mindenki állotta meg, sokan elestek az üldözésben (lapsi), sőt ijedtükben maguk siettek a bírák elé, hogy a bálványoknak áldozzanak (sacrificati). Voltak, akik azt a cselt eszelték ki, hogy nem áldoztak ugyan, de a megvesztegetett hivatalnokokkal bizonylatot állítottak ki maguknak, mintha áldoztak volna (libellatici). Az Egyház ezt is nyílt hittagadásnak tekintette. A hittagadókat kiközösítette, vagyis kizárta az Egyház-

ból, mégpedig rendszerint halálig s csak kivételes esetben — így újabb üldözések előestéjén — adta meg a bűnbánóknak már haláluk előtt a feloldozást s az Egyházba való visszavételt (communio).

Hamar szokásba került az is, hogy a vértanúkról és hősi szenvedéseikről a keresztények titokban jegyzőkönyveket készítettek (Acta Martyrum), mégpedig lehetőleg a hivatalos bírósági jegyzőkönyvek alapján. Ezeket aztán a többi egyházközségeknek is elküldötték és az istentiszteleti összejövetelek alkalmával középülésül és bátorításul felolvastatták. Sajnos, a Diocletianus-féle egyház- és irattárpusztítás ezeket a hiteles, ősi okmányokat is jórészt megsemmisítette. Helyükben aztán az épületességi irodalom a pusztán emlékezetben megőrzött adatok kiszínezésével számos legendás, apokrif vértanúi aktát létesített, amelyekből a valóságot és legendát nehéz szétválasztani (ezzel kísérletezik a későbbi hagiografia, a 16. században főleg Baronius, újabban a hollandisták). Azonban az is, ami a legendás elem elhagyása után biztos történeti anyagként fennmarad, egész tengere a hősiesség és Krisztus-szeretet igazgyöngyeinek.

A kínzásoknak minden elképzelhető neme szerepelt az üldözésekben: keresztrefeszítés (felszögezéssel vagy a nélkül, mely utóbbi esetben a halált az összezúzás, agyonszúrás vagy kiéhezés okozta), felfüggesztés, miközben a test tagjaira különféle súlyokat akasztottak (előfordult, hogy nőket ruhátlanul, fejfelé lefelé, egyik lábuknál akasztottak fel egy oszlopra s így hagyták őket vergődni), a keréketörés, kínpad (feszítőpad); vaskampókkal, fogókkal, tüzes vassal való szaggatás, börtön és kiéheztetés; szíjjal, láncsal, hegyes vaskorbáccsal vagy vesszővel való halálra ostromozás, miközben gyakran az áldozat belei is napfényre kerültek; fűtött kemencében vagy izzó ércbika testében

való elégetés, tüzes székbe ültetés, olajjal vagy szurokkal átitatott ruhában való felgyújtás; lefejezés, átdöfés; vadállatok, dühös kutyák elé vetés vagy patkányok közé kötözés; elevenen való feldarabolás, a belek kitépése stb. A számkivetés rendszeren kényszermunkákkal járt (ad metalla damnatus) pl. ólombányákban; a szökés megnehezítésére a fogolynak kivájták a jobb szemét s a bal térdkalácsát.

A vértanúk közt akadtak merő fanatikusok is; az Egyház nem egyszer volt kénytelen hevesen szembe szállni azokkal, akik ok nélkül rohantak a vesztőhelyre s a bírák elé. De lehetetlen azt állítani, hogy az őskeresztény vértanúság mint tömegjelenség általában pusztá fanatizmus lett volna. A vértanúk közt minden nemű, rangú, társadalmi állású és műveltségi fokú ember volt, komoly tudósok és szelíd öregek, anyák és gyermekek, papok és katonák, előkelő és szegénysorsú emberek. A vértanúi okmányok és emlékek semmi alapot nem adnak arra, hogy valamennyiüket vagy csak jókora részüket is eszelősöknek, esetleg bolondnak tartsuk. Megható, ahogy néha maguk az elfogottak imádságot kérnek hittestvéreiktől, hogy a küzdelemben állhatatosak tudjanak maradni . . . Az is teljességgel tarthatatlan kísérlet, amely azt szeretné elhitetni, hogy a vértanúk nem keresztény hitükért, hanem mint tényleges államellenes összeesküvők kerültek volna a vesztőhelyre.

EGY ILYEN HIVATALOS jegyzőkönyveken alapuló vértanúi akta pl. a következő, amely sz. Cyprián kihallgatásáról és vértanúságáról (258 szept. 14.) számol be:

„Galerius Maximus proconsul kérdi Cypriántól:

— Te vagy-e Thascius Cyprianus?

— Az vagyok — felelte ő.

— Te vagy ezeknek a szentségtörő embereknek a főpapja?

- Én vagyok.
- A legszentebb császárok parancsolják, hogy áldozz!
- Nem teszem.
- Fontold meg jól!
- Tedd kötelességedet; ilyen tiszta dologban nincs mit fontolgatnom.

Galerius bírótársaival tanácskozik, majd sajnálkozva ezt a végzést hozza:

— Soká éltél szentségtörésben s magad köré gyűjtöttél sokakat, akik bűnrészeseid lettek. Ellensége lettél Róma régi isteneinek és szent törvényeinek. A mi jámbor és legszentebb császáraink, Valerianus és Gallienus augusztusok és Valerianus cészár nem tudtak téged visszavezetni az ő istentiszteletükre. Ezért mint nagy vétkek előmozdítója és felekezeted zászlóvivője, példaképpen is bűnhődni fogsz s véreddel pecsételed meg a törvényt. — S ezzel felolvasta egy tábláról az ítéletet:

— Megparancsoljuk, hogy Thascius kard által végeztessék ki.

Cyprián erre így felelt:

— Istennek legyen hála!

A jelenlevő keresztények pedig így kiáltottak fel:

— Vágasd el a mi nyakunkat is! — S a tömeg kíséerte az elítéltet a Sextius-féle mezőre. Mihelyt a vesztőhelyre értek, Cyprián levetette köpenyét, letérdelt s földreborulva imádta Istent. Azután köntösét is levetette, a dalmatikaszzerű tunikát, s átadta a diakonusoknak. Gyolcsingében várta a hóhért s mikor az megérkezett, meghagyta, hogy 25 aranyat adjanak neki. Ezalatt a hívek kendőket s ruhákat terjesztettek ki a vértanú köré.

Cyprián maga kötötte be szemét s mert kezeit maga nem köthette meg, ezt a szolgálatot Julián pap s egy hasonló nevű alszerpap végezte el rajta.

Ebben a helyzetben fogadta Cyprián a halált.¹

A vértanúságok ténye s gyakorisága mellett máig megrázóan ható bizonyítékokat nyújtanak a katakombák emlékei s feliratai. E sírfolyosókkal nemcsak Róma körül találkozunk, sokszáz földalatti kilométer hosszúságban, hanem Alexandria, Nápoly, Cyrene, Syracuse s más városok környékén is. Csak a Róma

körül eddig feltárt katakombák egész hossza meghaladja az 1000 km-t. Ezekből a soká elfeledett, de az újabb korban tudományos szakszerűséggel feltárt földalatti sírfolyosókból rengeteg olyan festmény, faragvány, felirat stb. került elő, amely az őskeresztények hitére, életére s vértanúságára vonatkozólag páratlanul értékes és tanulságos. Egyik legkiválóbb ilyen római emlék az Appius-úton felfedezett apostolemlék: földalatti sírkamrák, keresztelő-hely és szabályszerű imádkozó hely, amelynek falába számos jellegzetes karcolás (graffiti) történt, amelyek mind sz. Péter és Pál apostolokra vonatkoznak s annak kétségtelen jelei, hogy az apostolfejedelmek teste legalább egyideig ezen a helyen nyugodott. Erről a helyről (Ad Catacumbas) vitték át a középkorban a „katakomba” kifejezést az összes földalatti keresztény őskori sírfolyosókra, amelyeknek eredetileg nem katakomba, hanem „coemeterium” (fekvőhely, temető) volt a nevük.

Az ősegyház keresztényüldözéseinek ez a legvigasztalóbb s leggyönyörűbb jelensége: a katolikus vértanúságnak egyedülálló, bámulatos, erkölcsi csodája. Nem hiába látnak ebben az Egyház védői kettős tanúságtételt: történetit, mert a krisztusi események halálos komolyságát s a kereszténység alapjait tevő történeti tényezők tökéletes valóságát mindennél ékeszőlőbben bizonyítja ez a tömeghalál, ez a százezrek ingathatatlan meggyőződése és halálbamenő biztossága; és hittanit, mert ekkora áldozatkészségre, hősiességre, hithűségre az embereknek ilyen nagy sokasága magától és magábanvéve semmikép sem lehetett volna képes, hacsak a kereszténység isteni ereje, a kegyelem erkölcsi csodája erre fel nem képesíti őket. A vértanúság története a katolikus Egyház első életterejének s Jézushűségének soha el nem évülő, minden gáncsoskodást megsejényítő bizonyossága.

A legfontosabb eszköz, amellyel a papok a keresztényeket az evangélium szellemében megtartották, az istentisztelet és az imádság volt. A nap három időszakában végzendő könyörgések ebben a korban is fennmaradtak. Mivel ezt az istentiszteletet néhol az Eucharisziától elválasztották, az alkalom és idő szerint nagyobb változatosságot vihettek beléje. A magánajtatosságnak ezekre a közös gyakorlatokra kifejtett hatása is ebben az irányban érvényesült. Ezek az okok eredményezték, hogy az egyházi zsolozsmáskönyv kialakulása is tekintélyes léptekkel haladt előre. A 3. századtól kezdve általános, hogy akik buzgóbb keresztény önmegtagadásra szentelték magukat, ezeket a közös imákat naponta elvégezték. Aki elfoglaltsága miatt ezeken a közös imagy gyakorlatokon nem tudott résztvenni, annak is kötelessége volt, hogy körülményeihez képest naponta többször kérje Isten segítségét és kifejezze a Mindenható előtt hódolatát. Tertullianus szerint a keresztények reggel és este imádkoztak, de rövidebb könyörgést végeztek az étkezés előtt és után is, vagy mielőtt fürdőbe mentek.

Imádságuk zsoltárok elmondásából állott, de még ennél is elterjedtebb volt az Úr imájának ismételtetése. A 3. században Tertullianus, Origenes és sz. Cyprián írt magyarázatot a Miatyánkhhoz. Sz. Cyprián különösen kiemeli, hogy ha minden Jézus Krisztus nevében végzett imádság kedves az Isten előtt, mennyivel tetoszóbb az, ha az Úr Jézus szavaival adjuk elő könyörgésünket.

A böjtöt továbbra is a keresztény élet lényeges gyakorlatának tekintették, mint az első keresztények. Böjtöltek szerdán és pénteken, Rómában még szombaton is. E napokon a böjt csak délután három óráig tartott, Afrikában ilyenkor vette mindig kezdetét az Eucharisztia ünnepe. Tertullianus idején e böjtöket ör-

ségi böjtnek (vigília) nevezték, mert általa a keresztyének olyan „őrséget” teljesítettek az Úr szolgálatában, mint a császári katonaság a legfőbb vezér körül. A húsvét előtti böjt mindenfelé szokásban volt, de megütlési módját tekintve nagy különbségek voltak az egyes egyházak között.

Az általánosan kötelező böjtökön kívül a magánosok buzgósága még külön böjtös önmegtagadást is vállalt magára. Tertullianus említi, hogy ezek a böjtölők helytelenül tartózkodnak ilyen napokon a békecsóktól, hiszen evvel elárulják magukat, holott a böjtnek az Úr Jézus utasítása szerint inkább titokban kellene maradnia. Sz. Ipoly törvénygyűjteménye e magánböjtökre vonatkozóan azt mondja, hogy a szűzek és az özvegyek minél gyakrabban hozzák meg ezt az áldozatot az Egyház nagy javára. A papok és a szerpapok akkor böjtölhetnek, amikor nekik tetszik, a püspök azonban csak az előírt napokon böjtöljön, mert ő könnyen jut abba a helyzetbe, hogy a hívőktől kapott ajándékokból valamit el kell fogyasztania.

Az istentiszteleti élet terén természetesen a szentségek állnak előtérben. Míg régebben a felnőttek keresztségéről hallunk többet, a 3. században mind gyakoribb lesz a gyermekek megkeresztelése. Római sz. Ipolynak a század elejéről származó egyházi törvénygyűjteménye külön részt szentel ennek a szertartásnak. Ugyanezt a szokást Origenes valamivel később apostoli hagyománynak mondja. Sz. Cyprián is sürgeti, hogy a gyermekek keresztelését a zsinati határozatok szerint a születés után nyolc napnál későbbre ne halasszák.

A felnőtt keresztelendők számára e korban lesz általános a hitújonci (katechumenátusi) intézmény. Aki Krisztus hitére akar térni, annak először a püs-

pöknél kell jelentkeznie. Itt gondosan megvizsgálják ügyét, megjelölik őt a kereszt jelével s egy papnak, esetleg világi kereszténynek a gondjaira bízzák. Ennek vezetése alatt készül föl a jelentkező a keresztség felvételére és a tökéletes keresztény életre. Leginkább az Egy-Isten, a Szentháromság, a bűnbeesés és a megváltás dogmáját vésték szívükbe. Az erkölcsi előkészület főbb gyakorlatai a bűjt, imádság és tiszta élet voltak.

A keresztségre való előkészület ideje a körülmények szerint változott. Ha a megtérő előző életében nagyobb bűnöket követett el, a püspök hosszabb ideig tartó próbát szabott ki reá. Súlyosabb betegség esetén viszont megrövidítették próbaidejét. A 3. század végén az elvirai zsinat két esztendőben állapítja meg a katechumenátus idejét. Az előkészület befejezése felé a megkeresztelendőknek tudásukról számot kellett adniok, a keresztség előtti két napot pedig szigorú böjtben és buzgó imádságban töltötték. Bizonyra a katechumenátus intézménye s komoly kezelése okozta, hogy az Egyház az ókori romlottság közepett is oly magas erkölcsi tisztaság példáját tudta nyújtani.

A KERESZTSÉG szolgáltatása avval kezdődött, hogy a megtérő ünnepélyesen ellene mondott az ördögnek és minden pompájának, majd letette a keresztény hitvallást. Utána olajjal kenték meg, azután háromszor víz alá merítették. A keresztség felvétele rendszeren húsvét vagy pünkösd előestéjén történt, rendszerint valamely az istentisztelet helyéhez közeleső teremben; utána az újkeresztényt nyomban az Eucharisztia ünnepléséhez vezették. A keresztség föl vételét közvetlenül a békecsók követte, majd a püspök kézfojtétele és az olajjal való megkenés, vagyis a bérálás. A szertartáson már nagyon korán keresztszülők is szerepelnek.²

A keresztelest követő szentmisén Római sz. Ipoly szerint az áldozat kelyhe mellett még két másik kelyhet is nyújtottak az új hívőnek. Az egyik tiszta vízzel, a másik tejjel és mézzel volt megtöltve. Sz. Ipoly így magyarázza

ezeknek a szertartásoknak jelentőségét: A vízzel telt kehely azt hirdeti, hogy a megkeresztelt belsejében is ugyanolyan tisztulásnak kell végbemennie, mint külsőleg a keresztség által. A másik kehely pedig az Egyházat jelképezi. Ezt érte el a hívő s benne az újszövetség tejjel-mézszel folyó ígért-földjét.

A 3. században halljuk először Tertullianustól, Cypriántól és Ipolytól, hogy a vízzel való keresztséget a vérkeresztség is pótolhatja, amikor t. i. Septimius Severus üldözése alatt már hitjelöltek is szenvedtek vértanúhalált. Hasonlóképp említik a vágykeresztséget is. Szükség esetén világiak is keresztelhetek³, az elvirai zsinat szerint azonban ilyenkor is lehetőleg csak olyanok, akik nincsenek súlyos bűnök tudatában.

Az egész keresztény tanítás élesen hangsúlyozta azt a nagy szerepet, amellyel a keresztség fölvétele Krisztus híveinek életében bírt. Hogy ez az az alap, amely az új élet magvait rejtje el az emberi lélekben; ezért hívják azt „megvilágosodásnak”, „újjászületésnek”, „pecsétnek”.

Ebből a tiszteletből fakadhatott, hogy a keresztséget, az újjászületett isteni élet táplálójával, az Eucharisziával együtt kötelező hallgatással vették körül. Sem a keresztségről, sem az Oltáriszentségről nem volt szabad szólni az idegeneknek; az újonnan megtértek is csak közvetlenül a keresztség felvétele előtt ismerkedtek meg velük. Ennek a „szent titoktartásnak” nyomai már a 3. század elején jelentkeznek.*

Szerencsére ez a hallgatás nem némította el teljesen a keresztény írók tollát akkor, amidőn az Eucharisziáról beszéltek. Igaz, hogy ezen a területen az általános tisztelet és egyöntetű hit az Oltáriszentségben nem vetett föl vitás pontokat és ezért nem is

* Tertullianus és Origenes számos helyen. Funk szerint ez a hallgatási köteleesség már a 2. században megvolt.

kapunk egészen a részletekbe ható felvilágosításokat. De sz. Justinus és sz. Irenaeus közlései az Oltáriszentség áldozati jellegéről és Krisztus valóságos jelenlétéről a 3. század íróinál sorozatosan újabb megerősítést kapnak.

Az Oltáriszentség szertartásának történetét és a keresztények Eucharisztia-hitét szemléletesen ismer-teti sz. Ipoly egyházi törvénykönyve. Bár közvetlenül csak a püspökszentelést és a keresztséget írja le, mégis ezekkel kapcsolatban a mise lefolyásáról is tájékoztat. Leírja pl. azt a felajánló imádságot, amelyet az áldozati ajándékok fölött mond a miséző püspök. Úgy lát-szik, ez az első kötött formájú, pontosan előírt mise-szöveg; előzően ugyanis a miseimádságokat sz. Jus-tinus szerint még a szertartást végző pap fogalmazta meg (kivéve az átváltoztató szavakat). A mise-kánon tartal-ma az Oltáriszentség szerzésének előadása és az át-változás szavai. Ezek a részek e kornak későbbi ere-detű formuláiban is változatlanul felfedezhetők, úgyhogy a mai mise-kánon középponti része kétségtelenül leg-alább is a 3. század első felébe nyúlik vissza.*

Sz. Ipoly miséjében az átváltozás szavait a Szent-lélekhez intézett könyörgés követi, melyben azért esdekelnek, hogy az Isten küldje el a Szentlelket az Egyház felajánlására és azok, akik részt vesznek az áldozatban, teljenek el a Szentlélek Istennel. Az egész Szentháromság dicsősége és munkája fejeződik ki az eucharisztikus áldozatban. Az Atya elküldötte Fiát és teremtett bennünket általa, a Fiútól jön a megváltás és ő folytatja ezt a munkát az Eucharishtiában, a Szent-

* A „mise” (missa) szó maga csak a 4. századtól kezdve fordul elő; azelőtt áldozatnak, Eucharisztianak vagy Keleten litur-giának (istentiszteleti cselekmény) hívták.

lélek pedig a befejező azzal, hogy leszáll az egész Egyházra és minden hívőre.

BÁR A TÖBBI egykorú írónál nem találunk ilyen kimerítő és teológiaiilag szabatos tanúságtételt az Oltáriszentségről, néhány sokatmondó közlésben mégis mindnyájan megegyeznek. Egyértelműen ismétlik Justinus és Irenaeus tanítását, amely szerint az újszövetség kenyere és bora: Istennek bemutatott áldozat. Alexandriai Kelemen, Origenes, Tertullianus és Cyprián stb. állandóan használják vele kapcsolatban az áldozat (*θυσία, προσφορά, oblatio*) szót. Keresik a párhuzamot az ószövetség áldozatai és a keresztény istentisztelet kenyere és bora között. Hivatkoznak a különbségre, hogy Krisztus törvényében nem a külső ajándék, hanem az érzület és az áldozatos imádság a fontos, de ennél is gyakrabban hangoztatják, hogy a kenyérnek és bornak Krisztus akarata szerint való bemutatásában a Malachiásnál megjelölt tiszta áldozat valósul meg. Sz. Cyprián a pogány áldozatokkal állítja szembe az Eucharisziát, amelyhez csak tiszta lélekkel szabad közeledni, mert hiszen nem közönséges kenyér és bor az, hanem Krisztus teste és vére, lelkünk táplálására. Tertullianus és Cyprián egyenesen erre a lelki kenyérre, a szentáldozásra alkalmazzák a Miatyánk mindennapi kenyérért való könyörgését. Cyprián szerint ez a kérés annyit jelent, hogy naponta járulhassunk a szentáldozáshoz és halálos bűn sohase fosszon meg bennünket az üdvösség eledelétől, Krisztus testének vételétől. Egyik levelében rámutat arra a megerősítésre, melyet a hívek üldözések idején Krisztus testének vételéből merítenek. Sz. Ignác hősi hitvallása az Eucharisztia erejéről, hogy általa a „halhatatlanság orvosszerét” vesszük magunkhoz, gyakran megismétlődik, főleg a keleti íróknál.

Mindez ékesszóló és perdöntő bizonyítéka annak, hogy az ősegyház szigorúan hitte nemcsak Krisztus valódi jelenlétét az Oltáriszentségben, hanem az át-lényegülést és a mise áldozati jellegét is.

Ahol ilyen tiszta hit veszi körül az Oltáriszentséget, ott érthetően nagy a buzgóság is a Szentség vételében.

A misén minden megkeresztelt résztvevő és áldo-

zott. Először a püspök vette magához két szín alatt az Oltáriszentséget. Utána sorjában következtek a papok, szerpapok, alszerpapok, az alsóbb fokozatok, a szűzek, majd a nép, beleértve a kis gyermekeket is. A Szentséget állva fogadták, jobb tenyerüket kinyitva és a balkarral alátámasztva, úgyhogy a két kéz keresztalakot mutatott. Az áldoztató a szent eledel egy darabját a hívő nyitott jobbkezébe helyezte s mindenki önmagát áldoztatta meg. Ezután a szerpap a kelyhet nyújtotta át s ebből is ittak; a kis gyermekek rendszerint csak a szent vért vették magukhoz. A püspök a szent kenyeret nyújtva, ezt mondotta: „Krisztus teste“, a szerpap hasonlóan a kehely átadásakor: „Krisztus vére, az élet kelyhe“; az áldozó pedig mindkét esetben Amen-nel válaszolt.

Aki betegség miatt nem vehetett részt az áldozaton, annak a diákonus vitte el Krisztus testét. De a jelenlevő hívek is vittek magukkal az Úr kenyeréből arra az alkalomra, amikor valamely akadály miatt személyesen nem jelenhettek meg a szentáldozásnál. Az istentisztelet ünnepi órái és a mindennapi élet kötelességei egyetlen vallásos cselekedetben olvadtak össze. Az összekötő kapocs, a világi foglalkozások megnevesítője, az Eucharisztia volt. Ebből merítették a kegyelmet a tiszta életre, a kötelességteljesítésre s ez adott nekik erőt az üldözések idején a hit hősies megvallására és legnagyobb kínok elviselésére. Az Eucharisztia volt az a nagy titok, amely felé tisztelettel tekintettek és amelytől az életnek Isten akarata szerinti alakulását várták.

Ez a miseszertartás nemcsak vasárnap történt. Ipoly szerint vasárnap és szombaton lehetőleg a püspöknek kellett bemutatni az áldozatot, míg a hét többi napjain papok is végezhatték. A karthágói egyházban is voltak hétköznapi szentmisék (Tertullianus, Cyprián).

Az egyházi év e korban nem tüntet fel nagyobb változásokat. Húsvét és pünkösd ünnepe továbbra is megtartották vezető szerepüket. Hogy vízkereszt és karácsony már ekkor ünnep lett volna, nem biztos; mikor Origenes Celsus ellen felsorolja a keresztény ünnepeket, csak a vasárnapot, húsvétot és pünkösdöt említi.

Annál fontosabb újtás történt az istentiszteletek helyére nézve. A hívek az első két században rendszerint valamely jobbmódú hívő tágasabb lakásán tartották az összejöveleteket. Ez a módszer a kereszténység szélesebb terjedésével egyre kényelmetlenebbé vált. A 3. század elejétől kezdve több adatunk van arra, hogy a keresztények a nagyobb városokban már külön épületeket használtak istentiszteleti célokra.

ALEXANDRIAI KELEMEN említi Paedagogusában, hogy a keresztényeknek mindenütt olyan tisztelettudóan kellene viselkedniök, mint a templomban. Tertullianus is többször tesz olyan megjegyzést, amelyből világosan kiténik, hogy a keresztényeknek templomaik voltak. Ipoly és Origenes már azt is elmondják, hogy szerencsétlenségek és üldözések alkalmával a pogány tömeg rendszerint a templomba ront s ott garázdálkodik a hívek ellen vagy pedig rombolja az épületet. A templomokat eleinte imahelynek, majd ecclesiának, nyugaton dominicának hívták; a „templum” elnevezés későbbi.

Arra is vannak adataink, hogy ezek a templomok nem magánosoké, hanem az egész egyházközsége voltak. Nyugalmas időkben a római hatóságok nem szóltak ebbe bele; viszont üldözés alkalmával siettek ezeket az épületeket elkobozni. A 3. század hosszabban tartó nyugalmas szakai kedveztek a keresztény templomépítő buzgóságnak; ma mégis nagyon keveset tudunk e templomokról, külsejükről és berendezésükről, mert a Diocletianus-féle üldözés szinte valamennyit elpusztította. Ami megmaradt, azt meg az idő tette tönkre. Égyedül a Callixtus-katakomba fölött álló temetői kápolna és néhány afrikai rom nyujtanak némi

fogalmat azokról az épületekről, amelyekben a vértanú-kor keresztényei istentiszteletüket végezték.

A templomokon kívül nagy gondot fordított a keresztény község a temetőkre is. A papok megjelentek a hívők halottas ágya mellett, hogy erősítsék és lelkesítsék a távozót, vigasztalják az ittmaradtakat. Az Egyház a sírok díszítése körül szívesen átvette a pogány környezettől is azokat a szokásokat, amelyek nem jártak a hitetlenség vagy a bálványimádás veszélyével. E mellett rávezette a híveket arra is, hogy legjobban akkor segítenek elhunytaikon, ha áldozatot mutattatnak be értük. Tertullianus és Cyprián említenek ilyen áldozatokat, amelyeken a halottak hozzátartozói is megjelentek. A pogány parentaliák (halotti emlékezések) mintájára és ellensúlyozására a halál évfordulóján évenként megismételték ezeket az áldozatokat.

Határozottan ellenszegült az Egyház a halottégetés pogány szokásának. A keresztény halottakat kezdettől fogva kegyeletesen elföldelték. Temetkezési helyül vagy földbe ásott sírok szolgáltak, vagy pedig földalatti folyosókat vagy termeket használtak e célra. Voltak ünnepélyesebb mauzoleumok is, amelyekben díszes koporsók őrizték a halottakat.

LEGGYAKRABBAN a földalatti folyosókat, katakombákat alkalmazták. Itt is vagy díszes koporsóban helyezték el a holttesteket vagy egyszerűen a falba vágott sírűregbe tették, amelyet rendszerint kővel vagy márványlappal zártak el. A katakombák nem az istentisztelet céljaira szolgáltak, de elvéve megesezt, hogy pl. egy-egy vértanú emlékünnepe itt végezték a szertartásokat, sőt üldözések alkalmával hosszabb időn át is ide vonulhattak az áldozat bemutatására.

A legrégebbi katakombák az 1. századból származnak. Ilyenek Rómában a sz. Priscilla és a sz.

Domitilla katakombája. Sz. Péter, Pál és Ostrianus temetkezési helyei is nagyon régi keletűek. Eredetileg valamely előkelő keresztény család magánbirtokai voltak. A tulajdonosok szeretetből megengedték, hogy más keresztény testvérek holttestét is az ő sírhelyükön helyezték el. Így bővültek ki ezek a folyosók hatalmas földalatti utcákká, amelyeknek falaiban több keresztény nemzedék tetemei várják a föltámadást. Amikor a temetkezési helyek már nagyon megnövekedtek, a magánosok kezéből az egész temető az Egyház birtokába ment át. A 3. században a nagyobb helységek kereszténységei templom melletti temetőkkel is rendelkeznek. Ezeknek a birtokát éppoly kevésbé akadályozta a római törvényhozás, mint a templomokét. Ebben az időben többfelé már arra gondoltak, hogy a temetők mellett nagyobb termeket vagy épületeket emeljenek, ahol a temetési szertartást végezhetik vagy pedig az évfordulón szokásos áldozatokat mutathatják be.

A sírüreget bezáró kőlapokra rávésték az elhunyt nevét, korát, halálának napját. Gyakran imádságokat vagy az elhunyt életkörülményeire vonatkozó megjegyzéseket is olvashatunk ezeken a köveken, úgy-hogy az első század keresztényeinek magánéletére nézve ezek a feliratok sok értékes adatot rejtegetnek. A hal jelvénye (görögül ichthys, amelynek betűi e szavak kezdőbetűit adták: Jézus Krisztus, az Isten Fia, Megváltó) már a 2. század elején mutatkozik.⁴

A KATAKOMBÁK adják a legtisztább fogalmat a keresztény művészet első alakulásáról és fejlődéséről. A sírkamrákat és a folyosókat festmények, ritkábban mozaikok díszítik. Az első két században ez a díszítés tárgyban és technikai kivitelben a pogány művészetet követi. Festményein még mithológiai alakokkal is találkozunk, de erkölcstelen vonatkozások nélkül. A díszítés szokásos kel-

lékein (virág, levél, gyümölcs, madarak) kívül előfordul Orfeus is (Krisztus jelképe), Amor és Psziché (a lélek ábrázolása). Mellettük az ó- és újszövetség szimbolikus alakjai. A jó Pásztor, a vizet fakasztó Mózes, Dániel a barlangban, a csodálatosan földet érő Jónás, Lázár feltámasztása. Mindenütt az a célzat, hogy a halottak birodalmában a lélek örök életének reményét hangoztassák. A sz. Priscilla és a sz. Callixtus-katakombákban gyakoriak a szent szertartásokat, pl. kenyértörést ábrázoló jelenetek.

35.

A keresztények erkölcsi élete a 3. században. Az aszkéták és szűzek intézménye. Aggályok az állami és katonai szolgálat körül. Ipar és kereskedelem. Irodalom és látványosságok. Fürdők. Házasság.

A keresztények erkölcsi élete ebben a korban is általában magas színvonalon mozgott; Galenus, a hírneves pogány orvos bámulva adózik a keresztények halálmegvető bátorságának s tiszta, erkölcsös életének. Még az átlagon is túlemelkedtek azok az aszkéták, akik a keresztény erényességnek legmagasabb fokaira törekedtek s akiket Origenes „megtartóztatók” néven a papok, szerpapok és szűzek mellett említ.¹

Éppen e magasabb erkölcsi törekvésnek különféle megnyilvánulásaival találkozunk a 3. században. Nevezetesen egyre szélesebb mértékben alakult ki a keresztény szűzek intézménye, akik a pogány erkölcstelenség közepette az evangéliumi tisztaság teljes mértékű megtartására vállalkoztak. Az Istennek szentelt szűzek ekkor már a püspök kezébe tették szüzességi ígéretüket s tőle vették át a megszentelt fátyolt. Sz. Cyprián „az Egyház fájának virágait, Krisztus nyájának tündöklő részét” látja bennük. A tisztasági ígéret azonban még nem járt közös élettel; a szűzek is a családjukban maradtak s vagyonukkal

szabadon rendelkeztek. De időnkint külön buzdító oktatásban részesültek, sötét és hosszabb ruházatuk is elkülönítette őket a többiektől. A szüzek ilyen intézményéről nemcsak Afrikában hallunk, hanem Szíriában, Macedóniában, Kisázsziában és Spanyolországban is. Számos zsinat foglalkozik velük.

A férfiak részén ebben a korban jelentkezik először a remetei intézmény. A magasabb lelki-ségre törekvők úgy találták, hogy a pogány társadalom közepén szinte lehetetlen teljesen az evangélium szellemében élniök s azért teljes magánosságra szánták magukat, messze a világ forgatagától, a szabad természet ölen. Az egyiptomi Thebais pusztasága látszott e célra különösen alkalmasnak. Itt létesültek az első nagyobb kiterjedésű remete-telepek.

AZ ELSŐ REMETE, akiről tudunk, Remete sz. Pál, akinek életrajzát 376-ban sz. Jeromos írta meg, igaz, inkább épületességi célból, mint történeti igényekkel. Bizonyos, hogy Pál fiatalon vonult a magányba s hosszú életet töltött ott. A második alapítónak, sz. Antalnak életéről azonban már több hiteles adatunk van. 251-ben született gazdag szülöktől, fiatalon kezdett remeteéletet s azt 105 éves koráig folytatta, nagyrészt a Vörös-tenger melletti pusztaságban. Elvonult életmódja mellett sem szakadt ki a keresztény élet közösségéből: sokan felkeresték, mások levélben kérték tanácsát; így még az ariánus küzdelmekben is tevékeny része volt. Életét sz. Athanáz püspök írta meg.

Sz. Antal érdeme az is, hogy az akkor már nagyszámú remeték közt bizonyos kapcsolatokat létesített. Sem közös életéről, sem közös szabályokról ekkor még szó nem volt, de ezek a kapcsolatok mégis útját készítették a később kifejlődő szerzetesi életnek.

A hívek nagy tömegeinek megőrzése a keresztény erkölcs útján, külön hatalmas gondja volt az Egyház vezetőinek. E tekintetben a 3. század papságának különösen nagy feladatokkal kellett megbirkóznia. A kereszténység szélesebb elterjedése magával hozta, hogy a

tömegek sokkal elevenebb érintkezésben állottak a pogány világgal, mint azelőtt s ez az új helyzet nagy veszélyeket jelentett a hívőkre nézve. Óvni kellett őket a pogányság csábításaitól, számolni kellett az erkölcstelenség veszélyeivel és fel kellett vértetni a híveket azokkal a tudnivalókkal, amik a világi élet, világi foglalkozás és világi szórakozások között szükségesek voltak.

Már az alexandriai tudósok nagy buzgalommal iparkodtak összhangot teremteni a világi kultúra és a keresztény élet között. A 3. század lelkipásztorainak gondjairól és szorgalmas életéről azonban sz. Cyprián működése nyújtja a legmegindítóbb példát. Keresztényei az afrikai könnyelmű élet valamennyi csábításának ki voltak téve. S az aggóató pásztor szüntelenül azon fárad, hogy az erényekben megtartsa őket. Úgyel arra, nehogy a pogány gondolkodás és életfelfogás hatalmába ejtse e karthágói keresztényeket. Egyszerű öltözködést követel tőlük, tisztességet a pénzkeresésben és erkölcsi komolyságot az életmódban, alázatot, szelídséget és türelmet.

Ez a fáradozás általában megtermette a maga áldásos gyümölcseit. A keresztények átlagos élete messze fölülmulta azt az emberi nemességet, amit a pogányság még fel tudott mutatni. Ezt a kiválóságot még a legsötétebben látó írók, még Tertullianus is lelkesen elismeri. Korholja a keresztényeket, amíg önmagukban tekinti őket, de dicséri, ha a pogányokkal hasonlítja őket össze.

Azonban nem szabad elfelejteni az árnyoldalakat sem. A vértanúk kereszténysége sem tudta megvalósítani tökéletes módon az Egyház elé kitűzött egész eszményt. A bűnbánati viták, a Decius-féle üldözés alkalomával jelentkező sok gyöngeség azt mutatja, hogy e keresztények is gyarló emberek voltak. Sz. Cyprián a karthágói hívők között lábrakapott könnyelműségnek

és hibáknak tulajdonítja, hogy az üldözéskor sokan olyan erőtleneknek és lanyháknak bizonyultak. Intelmekről lévén szó, természetes, hogy a hibákról többet hallunk, mint az erényekről. A keresztény írók ugyanis nem magasztalnak külön minden derék cselekedetet, az ilyesmit természetesnek tartják híveiknél, de a jelentkező hibák mindegyikét kemény szavakkal ostromozzák. Ez a módszer könnyen meghamisíthatja az egész képet, ha az elibénk tárt sötét foltok mellett a világos és fel-emelő részekre nem gondolunk.

Lássunk még néhány olyan közvetlenebb kérdést, amely a keresztények magánéletét ebben az időben foglalkoztatta.

Nem könnyen barátkoztak meg avval, hogy a keresztények állami hivatalokat viseljenek. Maga a tiszt-ség és a közvetlen kötelesség ártatlanok voltak, de az állam és a pogány vallás szoros egysége megkövetelte, hogy a császári hivatalnokok pl. pogány istentiszteleteken is megjelenjenek. Minden szenátornak gyűlés előtt áldozni kellett Victoria istennő szobránál, a tárgyalásokban vallási kérdésekhez is hozzá kellett szólni, vagy ilyen ügyekben szavazni. Az elhunyt imperator istenné-nyilvánítását is a szenátus intézte. A consulok, a tartománnyok és a városok urai kötelességszerűen kérdezték meg döntésük előtt a pogány jósokat. E miatt a keresztények hosszú időn át tartózkodtak a közhivataloktól és híveiknek azt tanácsolták, hogy ne fogadjanak el ilyen méltóságokat. Tertullianus szokott ridegségével kijelenti, hogy a kereszténységnek ezekhez az emberi és pogány hivatalokhoz semmi köze sem lehet.

Lassan alakult át ez a tartózkodás. A nyugalmasabb, békésebb időkben az állami alkalmazottak könnyen elkerülhették a pogány vallásos gyakorlatokat. A magasabb hatóságok megértően szemet hunytak e

mulasztás fölött. Ekkor az Egyház is tűrni kezdte, hogy tagjai különféle tisztségeket vállaljanak. Valerianus és Diocletianus uralkodása alatt már szépszájú keresztény hivatalnok működött a birodalomban. A megújuló üldözések természetesen ezek ellen irányultak első-sorban.

Sokáig ingadozó volt a felfogás arra nézve is, vajjon a keresztények katonai szolgálatot teljesíthetnek-e. A polgári keresztények szemében nem volt súlyos e kérdés, mivel ők erre a szolgálatra kényszerítve nem voltak. Akkor vált kényesebbé a helyzet, amikor elvértve egy-egy katona is fölvette a keresztiséget. Ott kellett-e hagyni akkor a szolgálatot? Ez nagy hátrányokkal, sőt néha életveszéllyel is járt volna. Halunk mégis olyan esetekről, hogy megkeresztelkedett katonák nyíltan és merészen szakítottak eddigi pályájukkal. Tertullianus dicséri őket s azzal okolja meg e helyeslését, hogy a mi Urunk Pétert lefegyverezte s ezzel lefegyverzett minden katonát; a keresztény számára tiltva van az a ruha, mely bűnös cselekedetekre kötelez.²

Ezt a nézetet azonban, bár sokfelé akadtak hirdetői, a keresztények nagyobb része túlzásnak tartotta. A 2. századtól kezdve sok katona van a keresztények között és ezek nyugodtan végzik szolgálatukat. Azonban hosszú ideig kínozza sok ilyen keresztény lelkiismeretét az a kérdés, vajjon vérontásban is részt szabad-e venniök. A felfogás lassan tisztul ki s csak sz. Ágoston fogalmazza meg világosan, hogy miért s mikor van megengedve a keresztény katonáknak a fegyver használata.

Ezek a nehézségek kevésbé mutatkoztak a sok szabadfoglalkozású kisémbernél. Ezek hivatása számára az Egyház szelleme és munkája nagy áldással járt. Rómában ezek a mesterségek sohasem örvendtek

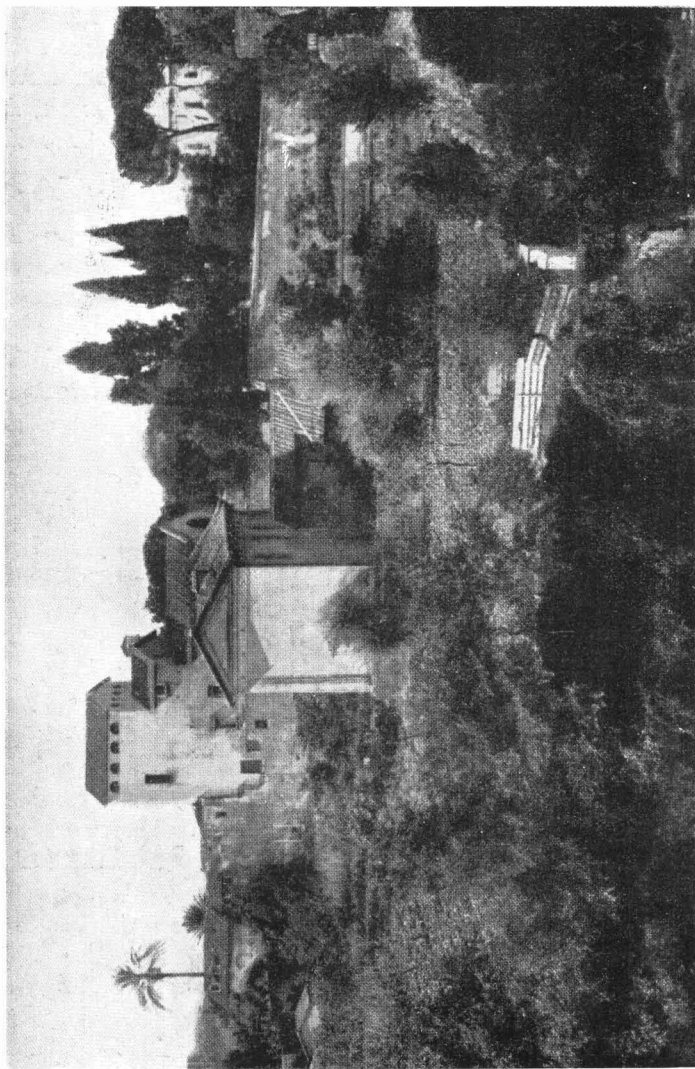
nagyobb tiszteletnek. A köztársaság vége felé az ilyen ipari munkákat csaknem kivétel nélkül rabszolgák végezték, míg a szegény római szabad a politikai kalandorok kegyét kereste és az államtól követelt „kenyeret és cirkuszjátékot”. A keresztény hit viszont Jézus és az apostolok példájával megtanította e kisembereket az ipari foglalkozás és munka szeretetére. A papság példája is odahatott, hogy a tétlenség áldozataiból derék munkásemberek váljanak.

Voltak azonban olyan szabadfoglalkozások, melyeket az Egyház nem tűrt meg híveinél. Színész, táncos, gladiátor, erkölcstelen üzelmek folytatója csak úgy léphetett be a hitjelöltek közé, ha előbb felhagyott eddigi foglalkozásával.

Veszélyesnek tartották az ötvösmesterséget, a szobrászatot és a festészetet. Ezek ugyanis pogány istenszobrokat készítettek, vagy pedig alkotásaikban az erkölcs szabályait hágták át. Tertullianus az irodalmi oktatást sem tartja méltónak egy keresztényhez, mert itt a pogány és erkölcstelen mithológia meséi álltak mindenütt az előtérben.

Annál jobb szemmel nézték és ajánlották az orvosi foglalkozást. Maguk a papok is gyakran voltak orvosok. Itt ugyanis tág tér nyílt a szeretetgyakorlatokra és a haldoklók lelkének is könnyen lehetett segílyt nyújtani.

A kiskereskedelem szintén megvetett foglalkozásnak számított a pogány Rómában. Előkelő rómaiak legfeljebb nagyban üzhették ezt a mesterséget, mert hatalmas jövedelmeket hozott. Hermas és Tertullianus nem szívesen nézik, hogy a keresztények kereskedést is folytatsnak. A szokás azonban lassan mentesítette ezt a megélhetést is. Mindíg voltak keresztény kereskedők. Az Egyház csak a visszaéléseket tiltotta, nem az egész foglalkozást. Sz. Cyprián is csak azt ítéli el,

Szent Sebestyén vértanúinak egy hajdani Apolló-szentély alapzata fölé épült kápolnája a Palatinus-dombon.

hogy némely pap kereskedés ürügye alatt igazságtalanságokat követ el és papi feladatait elhanyagolja.

A banküzlet és a pénzkölcsönzés méltán volt rosszhírű a római társadalomban. 12 és 24 százalékos kamat gyakran fordult elő. Az Egyház ezzel a lelki ismeretlenséggel nem barátkozott meg. A szeretet szellemének nemcsak az uzsora, hanem minden kamat ellene mond. Szigorúan büntették a papokat, akik e tekintetben vétkeztek és az Egyház rosszalta a hívek hasonló eljárását is, bár szigorúbb büntetést ebben az időben nem mért ki rájuk.

A római társadalom életében nagy szerepet játszottak a cirkuszi szórakozások. Eleinte csak egyszerű futtatások voltak, amelyeket évente néhányszor tartottak. Később színjátékkal, gladiátori mutatványokkal, tánccal bővültek ki és a tömeg mohósága folytán számuk nöttön-nőtt. Bár a hatóságok igyekeztek korlátozni ezeket, Marcus Aurelius alatt például évenként 135 nyilvános játékot rendeztek.

A keresztények ezeken a mutatványokon nem vettek részt. Azonnal felismerték azt a lelki veszélyt, amit a könnyelmű színdarabok, a véres játékok, a tömeg önfeledt, laza erkölcsisége ilyenkor jelentett. A 3. században Afrikában számosan akadtak keresztények, akik nem hiányoztak e látványosságokról. Tertullianus megbélyegzi őket és cáfolja azokat az érveket, melyekkel e lépésüket igazolni próbálták. Az ilyen könnyelmű keresztények száma azonban nem lehetett nagy. Krisztus híveinek egyik közismert ismertetőjegye mindvégig éppen az volt, hogy a cirkuszokban nem mutatkoztak. E miatt tartották őket túlságosan komolyaknak és az élet megvetőinek.

Tertullianus még a testgyakorlatokat is, mint a futást, a diszkoszvetést ördögi játéknak nevezi. Alexand-

riai Kelemen azonban ajánlja ezeket az ifjúságnak, mert a test és lélek fejlődésére nagy haszonnal vannak.

Gyakori téma a fürdők látogatása. Ismeretes, hogy az ókori társadalom milyen fényűzést fejtett ki fürdőinek berendezésében. Ezek nemcsak az egészség ápolását szolgálták, hanem szórakozó helyek voltak könyvtárakkal, stadionokkal, társalgó termekkel. Itt tárgyalták meg a napi élet eseményeit, itt intéztek el fontos társaságbeli ügyeket. Elképzelhető, hogy az itt összegyűlt közönség nem az erkölcsi tartózkodás példáját nyújtotta. Gyakori a panasz keresztény íróinknál a férfiak és nők közös fürdőzése miatt. Alexandriai Kelemen tisztos matrónákról beszél, akik másfelé a női méltóság mintaképei, de itt az illendőségről megfélekeznek.

E veszélyekre annál inkább kellett figyelmeztetni a híveket, mert a fürdőt sohasem kerülték úgy, mint a cirkuszi szórakozásokat. Aki nem volt annyira jómódú, hogy otthonában rendezhetett be magának fürdőt, az a nyilvánosság előtt jelent meg. Az Egyház vezetői arra törekedtek, hogy legalább a közös fürdözést szüntessék meg s a legnagyobb veszélyeket hárítsák el. Sz. Cyprián megrója azokat a szüzeket, akik ilyen helyeken teszik ki nagy kísértéseknek erejüket.

A sok külső kísértés gyakran meglehetősen szétrombolta a keresztény élet egyszerűségét és tartalmas komolyságát. Főleg Alexandriai Kelemennél, de Tertulianusnál és Cypriánnál is akadnak olyan jellemzések, amelyek szerint akárhány tehetősebb keresztény otthonban is élt a pogány világ üres semmittevése és botrányos pazarlása. Alexandriai Kelemen díszes bútorokról szól, ragyogó színű selyemből és bíborból készült ruhákról, díszes lakomákról, ahol válogatott ételeket szolgálnak

fel és kristályserlegekben finom borok gyöngyöznek. Keresztények is körülveszik magukat a pártfogoltak és rabszolgák léhűtő csapatával, mint a pogányok, amikor a nyilvánosság előtt megjelennek.

Gúnyolja a nőket, akiknek csak két dologra van gondjuk: hogy piperézzék és mutogassák magukat. A reggeli órákban láthatatlanok. Ilyenkor nagy gondjaik vannak. Testüket illatosítják rózsá-, nárdus- vagy jácintolajjal. Ekkor fésülik és sütik hajukat, melyet hamis fonatokkal is díszítenek. Azután megkenik alkalmas olajjal, hogy divatos színt kapjon, arcukat festik és szemüket tágitják. Sok dolgot ad a ruházatuk, majd az ékszerek elhelyezése foglalkoztatja őket. A gyöngyök és drágakövek nagyon keresettek: ametiszt, jászpisz, topáz, smaragd díszítik a karperecet vagy nyakéket. Minél több aranyláncra van szükségük: nyakuk, karjuk, keblük, sőt bokáik köré is ilyeneket fűznek. Alexandriai Kelemen megláncolt rabokhoz hasonlítja őket és csodálkozik, hogy ekkora teher alatt nem roskadnak össze.

Amidőn elkészülnek, aggódva őrzik továbbra is e lakások félhomályát, mert attól tartanak, hogy a ragyogó napfény elárulja festett szépségüket. Csak este szabad megjelenniök, világítás mellett, egy ünnepség pompájában. Amíg ez az idő el nem érkezik, mozogniok sem szabad, mert ezzel esetleg tönkre tennék ruházatukat. Ha mégis kimennek, csak gyaloghintóban teszik meg az utat, átlátszó függönyök mögött, melyek elrejtik a nap elől arcukat, de elég gyöngék ahhoz, hogy a kíváncsiságot felébresszék és tisztelőik dicséretét felkeltsék.

Sok férfi is utánozza a nőket ebben az üres fényűzésben, sőt néha még a férfiak adnak rossz példát. Ők is belemerülnek a test elpuhult gondozásába. Leborotválják szakállukat, „pedig ez a férfi ékessége

és nemes komolyságot kölcsönöz az arcnak"; hosszú haját viselnek, mint a nők. Finom, könnyed ruhájukon nincs semmi férfiaság. Az ékszerek és fülbevalók, az illatszerek és festékek, amelyekkel az öregkor nyomait akarják eltüntetni, mind a tétlen, ha nem éppen botrányos élet szomorú bizonyítékai."³

Olyan kép ez, mely valószínűleg csak kevesekre illett, de eleven fogalmat ad a kor életéről és azokról a veszélyekről, amelyek az embert a legerősebben szokták hatalmukba ejteni és a keresztényeket is keményen fogva tartották.

Elpuhult kultúrélet és az ókori fegyelmezetlenség az erkölcstelenség melegágya. Nem csoda, hogy ez a bűn az Egyháznak is sok gondot okozott. Az első bűnbánati harcra ez adott okot s valószínű, hogy a bűnösök jórésze ebben a pontban nem tudott parancsolni az emberi szenvedélynek. Annál nagyobb érdeme az Egyháznak, hogy ilyen viszonyok között és a bűnösök iránt tanúsított engedékenységgel ellenére is állandóan védte és hirdette az egységes, tiszta és felbonthatatlan házasság eszményét. Az apostoli levelekben megrajzolt tiszta, önfeláldozó, nemes családi élet szépsége megértésre talált. Sok kifogás nem is hangzott el a házaselet szentsége ellen és maga Tertullianus megindító módon írja le a keresztény házastársak szép életét.

Ez az eszmény nem valósulhatott meg minden esetben. A vegyesházasságok pedig sok bajjal jártak. Igyekeztek is az egyháziak lehetőleg megszüntetni a keresztény és pogány házasságokat. Teljesen azonban nem érték el eredményt. Főleg az előkelő családok leányai voltak nehéz helyzetben, mert ritkán találtak megfelelő társadalmi állású keresztény férjet. Valószínűen ezért ismerte el érvényesnek Callixtus pápa az alacsonyabb sorsúakkal kötött házasságot, hogy e

bajon segítsen. A második házasságot ebben a korban is tűrte az Egyház, de még mindig nagy gyöngeségnek tartotta. Tertullianus montanista korában egészen elvetette ezt, mert azt állította, hogy a házassági kötelek a halállal sem szűnik meg. Ő említi azt is, hogy a keresztények házasságkötésük alkalmával püspöki áldásban részesültek.

36.

A szeretet gyakorlata a 3. században. Szegénypénztárak. A munka kötelessége. A rabszolgaság intézménye. Árnyoldalak.

A legföltünőbbben és a legtisztábban az evangélium szelleme a felebaráti szeretet gyakorlásában érvényesült. Ebben az erényben az előző korok hősiességét a későbbi fejlődés századaiban is folytatták. Ez maradt az a válaszfal, mely az önzetlen, segíteni mindig kész keresztény közösséget az önzésbe merült pogány világtól tökéletesen elkülönítette. Az elharpózott hibák s a növekvő pogány befolyás ellenére is e tekintetben a keresztények sohasem feledkeztek meg a Mester fő parancsáról.

A testvéri összetartás és segítség kérdése új formában jelentkezett akkor, amikor a vagyonosabb osztály tagjai is nagyobb számmal léptek be a keresztény közösségekbe. A jeruzsálemi önkéntes vagyonközösség példáját sehol sem követték ugyan később, de a gazdagság veszélyeinek és a szegénység előnyeinek evangéliumi tétele állandóan érdekelte őket.

Alexandriai Kelemen egyik művében foglalkozik a gazdagság és az evangéliumi szellem viszonyával. Kifejti, hogy a keresztény élet nem kívánja a földi javak elpusztítását, sem a gazdagságról való teljes lemondást, hanem a lelki szegénységet. Olyan magatartást, melyben a vagyont nem tekintjük a legfőbb

jónak és a rendelkezésünkre álló földi javakkal Isten akarata szerint bánunk. „Aki földjét, aranyát, ezüstjét, házait úgy birtokolja, mint Isten ajándékait, aki az adakozó Istennek szolgál velük a lelkek javára és mindíg tudja, hogy e javakat nem önmaga hasznáért, hanem testvéreinek érdekében kapta, aki ura vagyonának és nem szolgája . . . és állhatatosan kitart a jócselekedetekben . . ., az az evangéliumi boldogság részére lelki szegény, a mennyek országának méltó örököse.” Paedagogus c. könyvében pedig gyakorlati tanácsokat ad, hogy az alexandriai előkelők fényűző életmódjából mit engedhetnek meg maguknak s mit kell elutasítaniuk a keresztényeknek. Úgy látszik, Alexandriai Kelemen állásfoglalása az egész egykorú Egyház felfogását fejezi ki. Nem bűn és nem elvetendő dolog a vagyon, de Isten akarata szerint úgy kell felhasználni, hogy a nélkülöző testvéreknek is jusson belőle.

Hogy e krisztusi parancsnak a hívek minél tökéletesebben megfeleljenek, az egyes egyházak — legalább is így olvassuk Tertullianusnál a karthágói egyházzal — szegénypénztárt állítottak föl, amelybe havonként vagy más önként vállalt alkalommal minden hívő befizette tehetsége szerint a maga adományát. Ezt az összeget fordították azokra a legkülönbébb szükségletekre, amelyeket az Egyház a felebaráti szeretet és szegénygondozás terén magára vállalt.

Alig volt olyan anyagi és lelki szenvedés, amelyet az Egyház észre ne vett és közbelépésével enyhíteni ne igyekezett volna. Koldusok, szegények, betegek, elhagyottak, váratlan szerencsétlenség áldozatai csakúgy élvezték segítségét, mint az utazó szegény hittestvérek, a tehetetlen öregek, a nyomorékok és az elítéltek. A diakonusok és a diakonisszák karolták föl mindezeket, ők mentek el hozzájuk és ők osztották ki a segítséget.

Nagy csapások idején az Egyház volt az első, mely a szenvedőkre gondolt.

Az egyes egyházak egymás bajai iránt is részvételt voltak. A jeruzsálemiek számára gyűjtő sz. Pál apostol cselekvő szeretetét nem feledték el. Ebből a szempontból különösen a rómaiakat dicsérik.

Ez a szeretet nem volt gyenge, nem gyakorolt ártalmas jótékonytságot. Az egyházi elöljárók világosan látták, hogy a meggondolatlan adakozás sokszor a tétlenségnek, a társadalmi élősdiségnek lehet a melegágya. Ezért arra törekedtek, hogy a szűkölködőknek munkát adjanak és a munka biztosításával gondoskodjanak kenyerükről. Amilyen nagy és általános volt a szeretet a szegények iránt, olyan határozott és komoly volt a munka kötelességének hangoztatása.

Az ókor szegényfoltján, a rabszolgaságon ez a fáradhatatlan szeretet egyelőre nem tudott gyökeresen és tettekkel segíteni; a rabszolgaság intézményével szemben a kereszténység hatalma akkor még sokkal kisebb volt, semhogy olyan mélyreható társadalmi és gazdasági átalakulást, mint a rabszolgaság eltörlése, sikerrel kezdeményezhetett volna. A szeretet hatalmával azonban kitartóan folytatta a gondolkozásnak azt az emberies átalakítását, mely a külső életmód-átalakításnak is legfontosabb feltétele. A rabszolga éppen úgy lehetett keresztény, mint bárki más. Eltekintve attól, hogy a papi méltóságra egyelőre nem emelték őket, az Egyház életében, az istentiszteleteken stb. teljesen egyenrangúak voltak a többiekkel. Az általános emberi megbecsülés mellett e változás nagyjelentőségű volt azért is, mert a rabszolgákat kiemelte abból az állatias, elvadult életszemléletből, amelybe megvetett helyzetük folytán oly könnyen süllyedtek. Ők is felismerték munkájuk és életük értékét, tudatára

ébredtek a tiszta családi élet kötelességének és a keresztény erkölcsstan parancsaival lelkiületüket is átalakították. Bizonyos, hogy a krisztusi hit szabadnak és rabszolgának egyaránt újjászületést jelentett, de pusztán az emberi sors megnemesedését tekintve is, ez az új élet többet adott a rabszolgáknak, mint a szabadnak.

Az szinte magától értetődő volt, hogy a rabszolgatartó gazdáknak felébresztette az emberi bánásmód és megértés kötelességének tudatát. Az olyan durva hibák ellen, melyek abból erednek, hogy a rabszolgák személyes emberi méltóságát nem ismerték el, az Egyház szakadatlanul küzdött. Nem véletlen, hogy a kereszténység politikai diadala után a rabszolgatörvényhozás keménysége megenyhült. A rabszolga megölését közönséges gyilkosságnak kezdték tekinteni s Konstantin már nem engedte meg, ami azelőtt magától értetődő jog volt, hogy a rabszolgacsalád életét könnyelmű okokból könyörtelenül szétrombolják. A keresztények komolyan fogták fel e kötelességeket. Gyakran maguk segítették szolgálkat ahhoz, hogy felszabadulhassanak. Előfordult, hogy a halálos óráján maga a keresztény adott szabadságot több szolgáljának, hogy az irgalmasság e cselekedete lelkének javára szolgáljon.

Az erkölcsstani túlzók nyugtalankodását bizonyos fokig mégis igazolni látszott, hogy a keresztények közt ebben a korban az átlagtól eltérően akadtak olyanok is, akik elég könnyen vették a keresztény követelményeket. A vértanúi és aszkétikus hősiesség fényoldalai mellett nem hiányoznak az árnyak sem. Mint az egyébként oly szelídlelkű Cyprián maga panaszolja, sokan hihetetlen könnyedséggel kapcsolták össze a keresztény hitet és a pogány erkölcsöket. Résztvettek a pogány ünnepségeken, amelyek gyakran erkölcsi szempontból

is igen kétesek voltak; pogányokkal kötöttek házasságot, a nők festették magukat. A pogány színházakban és a gladiátori játékokon is sok keresztény nézőt lehetett látni. Soknak keresztény volt a hite, de pogány az élete. Origenes panaszkodik, hogy sokan elhanyagolják az istentiszteletet, sőt diakonusok is akadnak, akik nem kezelik lelkiismeretesen az egyházi vagyont; még a püspökök közt is akad, írja, aki többet törődik a gazdagodással, mint a hívek és a szegények üdvével.

Ezzel az erkölcsi lazulással az egyházfők és egyházi írók nagy eréllyel léptek szembe. Erre vall az a mai viszonyokhoz képest szinte megdöbbenő szigor, amellyel a bűnbánat kérdését kezelték.

37.

A bűnbánat a 3. században. Minden bűnt megbocsáthat-e az Egyház? Vezeklési fegyelem és feloldozás.

A 3. század folyamán erős elméleti és gyakorlati viták folytak arról, hogyan viselkedjék a hivatalos Egyház bűnös híveivel szemben. E küzdelmeknek irodalmi emlékei jórészt fennmaradtak s így e fontos kérdés több pontjában elég tisztán láthatunk, ha nem is minden részletre kiterjedően.

A bűnők bocsánatában az Egyház inkább az irgalmasság szellemét követte, mint a túlzott szigorét s elvből minden bűnt hajlandó volt megfelelő előkészület és bűnbánat után feloldozni, bár ezzel bizonyos heveskedők éles ellenzését vonta magára. A leghevesebb ilyenmű viták, mint említettük, Afrikában játszódtak le, egyik főszereplőjük Tertullianus volt.

Tertullianus a század elején, még mint katolikus, könyvet írt a bűnbocsánatról „De poenitentia” címmel.

Ebben világosan hirdeti, hogy a keresztség után bűnbese-
ettek számára is van bocsánat. Egyetlen bűnt sem
tart olyanak, amely megfoszthatná a hívőt attól, hogy
az Egyház vele szemben az irgalmasságot ne gyako-
rolja. Még arról a korlátozásról sem tud semmit, amely-
ről Hermas tesz említést, hogy a bocsánat eshetősége
csak rövid időre és kivételképen engedélyeztetik a
keresztényeknek.

Két évtized mulva azonban már a montanista
Tertullianus az, aki az Egyháznak lazaságra vezető
engedékenységet vet a szemére, amiért ez még a
paráznaságot és házasságtörést is megbocsátja. Ezeket
az elveket „De pudicitia” című művében fejti ki. Az
egész irat heves kirohanás az Egyház gyakorlata s egy
meg nem szeretett egyházfő ellen, aki egyik hivatalos
döntésében kijelentette, hogy a bűnbánat elvégzése
után a paráznáknak és a házasságtörőknek is meg-
bocsátja bűnét.

Valamikor ennek a vádaskodásnak jelentőségét
túlbecsülték. Azt gondolták, hogy Tertullianus Zephy-
rinus vagy Callixtus pápa döntését támadja. Ezt a véle-
kedést megerősíteni látszott az is, hogy sz. Ipoly
hasonló támadást intézett sz. Callixtus ellen. Azt is
hirdették, hogy a pápa határozata valóban kapu-
nyitást tartalmazott és valóban Callixtus volt az első,
aki a régi fegyelemmel szembehelyezkedve elnézést
mutatott a testi bűnösök iránt. Azonban a komoly
megfontolás kiderítette, hogy Tertullianus heves ki-
fakadásaiából ezt a megállapítást levonni nem szabad.
Valószínűtlen, hogy római püspök adta volna ki a ki-
fogásolt rendeletet. Azok a kifejezések, amelyekkel Ter-
tullianus az engedékenységet tartalmazó rendelet (az
„edictum peremptorium”) szerzőjét illeti, az akkori
szóhasználat szerint valamely vidék vezető püspökére,
legvalószínűbben Agrippinus karthágói püspökre is

vonatkozhattak. Sz. Ipoly vádpontjai pedig nem egyeznek meg azokkal, amiket Tertullianus hangoztat. S a nagy afrikai ügyvéd érvelésében nincs egyetlen mozzanatot sem, amely arra engedne következtetni, hogy a bűnbánati fegyelemben az ő idejében történt lazulás.

Meglepő, hogy Tertullianus elméletét szónoki lendülettel az első parancsolatból igyekszik levezetni; a hagyományra és az Egyház régi eljárására nem mer hivatkozni. A montanizmus terjesztője előtt itt már csak a végső következtetés a fontos, amely szerint nem az egyházi hatóságok, hanem a montanizmus prófétái lelkű megvilágosítottjai rendelkeznek a bűnbocsátó hatalommal. Éppen ez a durván kiütköző célzatosság mutatja, hogy az egyházi bűnbocsátás állítólagos meglazulásáról hirdetett véleménynek e korra nézve nincsen komoly alapja.

A bűnbocsánat kérdése a sz. Callixtus pápa és sz. Ipoly közötti vitában is szerepelt. Ebből az ellentétből csak Ipoly vádjait ismerjük. Ipoly gúnyosan írja, hogy Callixtus minden bűnösnek megbocsát s ezért táborához seregestül csatlakoznak az emberek. Nincs azonban egyetlen olyan kijelentése sem, amelyből az következne, hogy Callixtus újítást hozott volna be, hogy valamely eddig megbocsáthatatlan bűnt megbocsáthatónak nyilvánított volna.

A harmadik nagy bűnbánati vita, mely a század derekán a Decius-féle üldözés idején játszódott le, szintén az egyházi bűnbocsátó gyakorlat általánosságát jelzi.

Cyprián szembeszállt a hitvallók közbenjárása körül üzött visszaélésekkel, megtiltotta a papoknak, hogy hitehagyottat az Egyházba bűnbánat s a püspök feloldozása nélkül visszafogadjanak. Amidőn azonban arról értesült, hogy az elesettek türelmetlenül kérik visszavételüket, meghagyta, hogy a halálos betegségben

lévőket fogadják vissza. A többiek várjanak addig, míg a menedékhelyen rejtőző püspök a székhelyére vissza nem tér. Ebből a döntésből eredt a fentebb már ismertetett Novatus-, majd a Novatianus-féle szakadás, amelynek csak sz. Cornelius pápa szilárdsága vetett véget.

E küzdelmekből is közvetlenül csak az világlik ki, hogy az Egyház megbocsáthatónak ismerte a hitehagyás bűnét is. Sz. Cyprián semmit sem tud arról, hogy régebben végleg kizárták volna az Egyházból azokat, akik az üldözések idején az emberi gyöngeség áldozatai lettek. Amilyen szigorúan elítéli a könnyelmű visszavételt, éppoly szilárdan ragaszkodik a bűnbánókkal szemben a bocsánat gyakorlásához.

Viszont a vezeklés félelmes komolysága jellemzi az első századok bűnbánati fegyelmét. A nyilvános bűnbánat eredetét a 2. század vége felé kereshetjük. Irenaeus már tud róla, Tertullianus szilárd és általános elvként emlegeti. Ebben a korban a vezeklőknek súlyos és hosszantartó próbákat kellett vállalniuk, imádkozniuk, böjtölniük, egész életmódjukat megváltoztatniuk, hogy bocsánatot nyerjenek s ezt a vezeklést, mert legtöbb esetben nyilvános volt, az egész keresztény nyilvánosság ellenőrizte. A vezeklő bűnösöket rendszerint elkülönítették a hívóktól, akár a hitjelölteket; nem részesültek a szentségekben; fejükre hamut hintettek, hajukat lenyírták, a házaselettől tartózkodtak, szigorúan böjtöltek, hosszas imákat végeztek, a hívók előtt mélyen megalázkodtak. Keleten most is osztályokba sorolták a vezeklőket: voltak „hallgatók” és „arcraborulók”, később „állók” is (akik a szentmisén állva lehettek jelen, de az Oltáriszentséget nem vehették magukhoz), sőt a 4. század írói szerint egyes helyeken „sírók” is, akik a templom bejáratánál a belepóktól imádságot kértek. Ez volt a legszigorúbb

fokozat. Nem egyöntetűen alakult ki mindenütt a bűnbánati fegyelem. Az említett fokozatok sem voltak meg minden egyházban. A nyugati források általában hallgatnak róluk. A vezeklők az egyházirend felvételéből is ki voltak zárva; ha egyházi ember vétkezett, megfosztották hivatalától.

Szigorú nyilvános vezeklést általánosságban csak nyilvános bűnökre róttak ki. Kétféle módon kerülhetek a bűnösök a bűnbánatot végzők közé: vagy önkéntes jelentkezés útján vagy pedig a püspök büntetékép zárta ki őket a tisztalelkű hívők köréből. Irenaeus és Tertullianus néhány kijelentése¹ mutatja, hogy a titkos bűnök után is a törvény szerint nyilvános bűnbánatnak kellett következnie. Ez a régi bűnbánati fegyelemnek legkényesebb részlete. A buzgóság ébresztői maguk is érzik, hogy itt roppant áldozatot követelnek. Azzal akarják a természetes ellenkezést legyőzni, hogy a bocsánat nagy értékére hivatkoznak. Elismerik, hogy sokakat a vezeklés nyilvánossága tart vissza a bűnbevallástól. Azonkívül többször komoly érdek, pl. a családi béke is megkövetelhetette a titokban elkövetett bűn titokbanmaradását. Az Egyház számolt e nehézségekkel s nyilvános bűnvallomást sohasem írt elő. Ilyen esetek elvértve, inkább csak vezeklésképpen fordultak elő. A szabály az volt, hogy vétkeik a bűnös titokban: csak az arra illetékesnek vallotta, gyónta meg. A kiszabandó nyilvános büntetés mérséklésére vagy titokbantartására is találhatott módot az egyházi elüljáró bölcsesége. Sz. Cypriánnak az a tudatos eljárása, hogy szigorúbb követelményeket állított fel a bálványoknak áldozókkal szemben, mint azokkal, akik igazolványokat szereztek, mutatja, hogy a püspöknek széleskörű joghatósága volt a penitencia megállapításában. Ugyancsak nála találunk olyan példát is, hogy egyeseket minden nyilvános vezeklés nélkül vissza-

vesz az Egyházba.² Ezt a módot annál nyugodtabban követhették már a 3. században is, mert Tertullianus és Origenes tanúsága szerint az volt a meggyőződés, hogy legalább is a kisebb bűnöket nyilvános vezeklés nélkül is el lehet törölni.

Az említett könnyítések az egyházhatóság részén idők folyamán mindig nagyobb mértéket öltöttek. A későbbi íróknál, főleg sz. Ágostonnál mind sűrűbb nyomát találjuk ennek a rugalmas és megértő eljárásnak. A fejlődés menete ma még nem elég világos, de bizonyosnak látszik, hogy a sz. Ágostonnál mutatkozó enyhébb eljárás már az előző időkben — a 3. században — megkezdődött. Vagyis már ekkor volt a nyilvános vezeklés mellett a bűnbocsánat elnyerésének olyan módja, amely ha külső körülményeiben még nagyon elütött is a mai szentgyónástól, lényegében iparkodott úgy védeni a vétkes jó hírnevét, mint a mai bűnbánati fegyelem. S ezekben a kivételes, számunkra csak nagyon gyér kijelentésekből megismerhető eljárásokban kereshetjük a későbbi magánbűnbánat eredetét.

A bűnbánat kiszabását és a bűnös visszafogadását általában a püspök intézte. A 3. századtól kezdve Keleten szokás lett, hogy a püspök mellett külön egy pap, a poenitentiarius intézte ezeket az ügyeket.³ Ő fogadta a jelentkező bűnösöket, ő szabta ki a törvények szerint a penitenciát s ő ügyelt föl a bűnbánók viselkedésére, az előírt vezeklések elvégzésére.

A bűnöst csak az előírt penitencia után oldozták föl. A nyilvános vezeklés után a feloldozás is nyilvános volt, míg a nem-nyilvános esetekben titokban ment végbe. A feloldozás kézföltétellel járt együtt, a szóbeli formula könyörgés volt, amely az Istentől a bűnösnek az Egyházba való visszavételét kérte. Ez a kö-

nyörgés nagy változatosságot mutat és kezdetben talán még az egyes egyházak számára sem volt szavak szerint kötelezően megállapítva.

Egy tekintetben megdöbbentő szigorúságot árul el az első századok bűnbánati fegyelme: a nyilvános vezeklés és feloldozás csak egyszer volt lehetséges.⁴ Aki a feloldozás után ismét bűnbe esett, annak számára sem a magánpenitencia, sem a nyilvános vezeklés útja nem állott többé nyitva. A nyilvános bűnbánatra nézve az volt az elv, hogy amint a keresztség, úgy a penitencia is egy. A magánbűnbánat útját pedig a nagyobb bűnökkel szemben azért nem nyitották meg, mert így a visszaeső bűnösök enyhébb büntetést kaptak volna, mint az először vétkezők.

Ennek a kétségtelenül meglepően szigorú, valósággal merev fegyelemnek nyomós okai voltak. Az Egyház féltő gonddal ügyelt jó hírnevére és ezért nem engedte meg, hogy tagjai között nyilvános, súlyos bűnökbe visszaesők is helyet foglaljanak. Ez az ijesztő szigor azonban közelebbi vizsgálatnál nem mutatkozik annyira megdöbbentőnek. Nem kergette e szerencsétleneket sem a kétségbeesésbe, hanem állandóan figyelmeztette őket Isten irgalmára. Ilyen visszaesések nagy tömegben nem is fordultak elő. Sokan a szigor miatt csak érett korban, a viharos esztendőkön túl vették föl a keresztséget, nehogy ha később mégis vétekbe esnének, kemény vezekléseket kelljen vállalniuk.

A nyilvános vezeklés is olyan erkölcsi erőt és kitartást kívánt, hogy aki azt egyszer elvégezte, ugyancsak óvakodott a visszaeséstől. Csak amikor az Egyház kényes helyzete a pogánysággal szemben megszűnt és a rosszakaratú bírálattól s ravasz üldözőktől nem kellett többé tartania, kezdett a bűnbánati fegyelme is az egykori szigorúságtól az enyhébb bánásmód felé hajolni.

*A 3. század egyházszervezete és kormányzata. Fejlődő formák.
Püspök- és papválasztás. A papság anyagi helyzete.*

Az Egyház kormányzatának alapja és főszerve természetesen a 3. században is a püspöki méltóság maradt az egyházmegyéjében bírt egyeduralkodói jelleggel. A gyorsan fejlődő Egyház, a hívek gyarapodó száma azonban újabb segítőtársakat követelt a püspök mellé. Ez a szükséglet az egyházi hierarchia bővülését, újabb hivatalok és kormányzati szervek bevezetését eredményezte, bárha e fejlemények csak lényegtelen változásokat teremtettek.

Igy pl. Keleten kialakult a szokás, hogy még a kisebb helyeken, falvakban is, akár a nagyobb központokban, püspökök álltak az egyház élén. Ezek rendszerint egyszerű emberek voltak, akik a nagy egyházak tündöklő fejeivel sem képzettségben, sem kormányzati bölcsességben nem versenyezhettek. A különbség rövidesen az elnevezésben is jelentkezett. A nagyobb egyházak vezetőivel szemben e kisebb helységek előjáróit falusi püspököknek (chorepiscopi) hívták. Nemcsak a névben, hanem a tekintélyben is nagy volt köztük az eltérés. Mivel aztán az eretnekekkel való viselkedésben s más nehezebb ügyekben ezek a vidéki püspökök sokszor nagy járatlanságot árultak el, mindinkább felmerült a törekvés az Egyházban az ő visszaszorításukra. A 4. században több zsinat megszorítja jogaikat, míg a sardicai előírja, hogy jelentéktelen helységek számára többé püspököt ne szenteljenek. A chorepiscopus-intézmény Nyugaton csak később ébredt fel, de más módon és más célokkal.¹ Másutt másképp igyekeztek a kisebb községek kormányzását megoldani: egyszerű áldozópapok által, akik a városból időnként felkeresték a falvakban lakó híveket és gondoskodtak lelki

szükségletükről. Ez a mód már a későbbi plébániai szervezkedés útját egyengette.

Az Egyház gyors növekedésével felszaporodott egyházi teendők könnyebb lebonyolítása vezetett az ú. n. kisebb rendek létesítésére, amelyekről először a 3. századból származó adatok tanúskodnak.

CSAKNEM EGYIDŐBEN ír sz. Cyprián Karthágóban és sz. Cornelius Rómában az alszerpapok, gyertyavivők, olvasók és ördögűzők fokozatairól. Cornelius még az ajtónállókat is hozzájuk sorozza. Olvasók (lectorok) azonban már jóval e feljegyzések előtt szerepeltek az istentiszteleten. Ők olvasták fel a hívőknek az ó- vagy újszövetségi részletet, amelyet aztán a püspök magyarázott.

Cornelius pápa levelében előadja, hogy 251-ben Rómában 46 áldozópap, 7 szerpap, 7 alszerpap, 42 gyertyavivő és 22 exorcista (ördögűző) munkálkodott. Jellemző, hogyan ragaszkodnak a szerpapok apostolkori számához. Mivel azonban nekik volt a legterhebb foglalkozásuk, mindegyik mellé segítőtársul egy-egy alszerpapot és 6 gyertyavivőt állítottak. A 7 diakonus e kíséretével együtt végezte a 7 részre osztott római egyház egyik kerületében a reá bízott munkát. Ez a foglalkozás a lelki kormányzatban és az istentiszteleten való segédkezésen kívül felölelte a szegények, rabok és jövevények gondozását és az egyházi vagyon kezelését. A hierarchia férfi tagozatai mellett ebben a korban is tovább működnek a diakonisszák, főleg az irgalmasság gyakorlataiban és a felnőtt nők keresztelésében. De őket sohasem számították a hierarchiához, nem is segédkezhetek soha az Eucharisztia ünneplésén.

Hasonlóképp lett új szerve az egyházkormányzatnak a metropolitai vagy érseki intézmény. Az első egyházak rendszerint tekintélyesebb városokban, egyes

vidékek középpontjain alakultak s innét szivárgott azután a keresztény hit szerteszét a környező kisebb városokba. Az új egyházak önállóan szerveződtek, de nem szakítottak meg minden kapcsolatot a térítő anyaegyházzal. A tiszteleten kívül a régi egyházhoz fűzte az új alakulatokat az a szükség, hogy vitás ügyekben az anyaegyháztól kérjenek tanácsot. Így keletkeztek lassanként azok az egyháztartományok, melyek több püspökségből állottak és vezetőjükül a tekintélyesebb, régibb, egykori térítő egyházat ismerték el.

E szervezetnek legismertebb példája e korból az afrikai, ahol Mauretania, Numidia és Africa proconsularis püspökei a karthágói egyházat és püspököt ismerték el fejüknek. Szíriában és Cilíciában az egyházak az alapító antiochiai egyház előtt hódolnak meg. Az alexandriai püspök tekintélye az összes egyiptomi egyházak szemében szintén megdönthetetlen volt. Görögországban és Macedóniában ez a fejlődés nem volt helyén, hiszen itt a legtöbb egyház apostoli eredetű volt s nem akadt köztük olyan természetes középpont, amely a többieket maga alá gyűjthette volna. Ez okozhatta, hogy míg az antiochiai és az alexandriai püspökök idővel tovább is haladtak a fejlődésben és patriarchai méltóságra emelkedtek, addig Nyugaton ez a haladás nem figyelhető meg. Itt csak egyetlen patriarcha volt, akinek tekintélye előtt mindenki meghódolt: a római püspök. Még a karthágói egyház sem jutott el sohasem a patriarchai méltósághoz. Nyugat szokásai és felfogásai, úgy látszik, nem kedveztek az ilyen részlet-egyházfők száma szaporításának.

Ezek az egyháztartományi szervezetek jórészt összeestek a politikai tartomány határaival és székhelyük is a politikai fővárosban volt. Később a kereszténység és az államhatalom kibékülése még inkább előmozdította e sajátságos találkozást. A 4. században

főleg a keleti egyházi törvények természetesnek tartják ezt a szervezettséget. Túlzás volna azonban azt állítani, hogy az Egyház egyszerűen átvette a római birodalom politikai szervezetét. Nem egy példa van rá, hogy az Egyház kormányzati egységei és a politikai tartományok különböztek; főleg nagyok az ilyen eltérések a 3. században, amikor ez a magasabbfokú egyházi szerveződés éppen megkezdődött. Itáliában pl. csak egyetlen vezető egyház volt; Alexandriához pedig egyházilag olyan területek is tartoztak, amelyek politikailag nem Egyiptomtól függöttek.

Ezekkel a szervezeti alakulásokkal lépést tart a zsinatok fejlődése. A 2. században csak kivételesen fontos ügyekben gyűlnek össze valamely nagyobb terület püspökei, hogy határozatot vagy ítéletet hozzanak. A 3. században már rendszerré válik, hogy az egyházi tartományok püspökei zsinaton tárgyalják meg a fontosabb ügyekben követendő eljárást. Ezek a zsinatok az egységnek is fontos őrei voltak. A 3. században főleg Rómában, Antiochiában és Alexandriában találkozunk zsinatokkal; az afrikai püspökök gyakran zsinatoznak Karthágóban. E zsinatokon a metropolita elnököl, az előforduló kérdéseken kívül felelősségre is vonhatják itt az egyes püspököket, sőt meg is foszthatják őket méltóságuktól.

A püspökök megválasztásában azonban már nem volt ilyen hatalmuk a zsinatoknak. Bár ilyen alkalmakkor is összegyűltek a tartomány püspökei, a nép és a helyi papság mégis megőrizte régi befolyását. Igaz, hogy a világiak szerepe inkább csak az alkalmasság fölötti véleménynyilvánításra, később pedig szinte csak a tiltakozó-jogra korlátozódott. A választást magát a papság végezte. A megválasztottat több szomszédos püspök kézföltétellel szentelte fel. Ennek a kézföltételnek

szenstégi jelentősége oly közismert volt, hogy ha valamely ok folytán kétség fért a kézföltétel érvényességéhez, az így felszenteltet nem tekintették püspökönek. Ilyen alapon tartotta érvénytelennek Cornelius pápa Novatianus püspökké szentelését. A helyzet jogi megszilárdulását jelentette, hogy a 4. században már pontosan előírták, hogy a szentelést legalább három püspökönek kell végeznie, a metropolitának pedig a püspökök elismerésében különleges kiváltságokat biztosítottak.

A papok és a többi egyházi személyek megválasztása a püspök joga volt, aki ebben számolt a nép óhajaival. A paptól kiváló erkölcsi tulajdonságokat kívántak. Ha házasságban kellett élnie. Újhívőket nem könnyen szenteltek papokká. A papi méltóság minden társadalmi osztály előtt nyitva állott, kivéve a rabszolgákat, mert ezeket helyzetük és kötelességeik alkalmatlanná tették a papi működésre. Egyébként semmi más korlátozás nem volt: Callixtus pápát, a felszabadult rabszolgát, éppúgy teljes tisztelet övezte, mint az arisztokrata Cypriánt.

A papi nőtlenség ebben a korban sem kötelező még. Az apostol példája és tanácsa, az Egyházban virágzó lelki buzgóság és az aszkétikus törekvések mégis oly népszerűvé és becsültté tették az önmegtartóztatást, hogy a papok között sokan teljesen tartózkodtak a házasélettől. Ez már az utat jelzi a későbbi jogszokás kialakulása felé. Keleten a papi nőtlenséget ajánlották, de soha kötelezővé nem tették; ám itt is szívesebben választották a püspököket a nőtlen papok és a szerzetesek közül.

A papság megélhetését az egyházi javak és a hívek adományai biztosították. Sz. Cyprián egyik levele szerint a papok havi fizetést és ajándékokat kaptak. Nem szűnt meg azonban az a régi szokás sem, hogy a pap saját keze munkájával kereste

kenyerét. Sz. Cyprián panaszkodik azokra a püspökökre, akik foglalkozásuk miatt állandóan utazgatnak, mohón gyarapítják vagyonukat s püspöki kötelességeiket elhanyagolják.² Az ilyen visszaélések azonban nem voltak általánosak. A papság nagyobb része híven teljesítette kötelességeit s valóban a föld savaként őrizte az egyre növekvő keresztény társadalmat a környező világ romlásától.

JEGYZETEK

34.

¹ Dom Leclercq, *Les Martyrs*, II. 105. k. ² Tertullianus, *De bapt.* 18. ³ Tertullianus, *De bapt.* 17. ⁴ Dölger, *IXΘΡΣ*, Das Fischsymbol in frühchristlicher Zeit.

35.

¹ Hom. 2 in Num. 10, 19, k. ² Tertullianus: *De idololatria* c. 19. ³ Jacquin, *Histoire de l'Église* t. I. 276.

37.

¹ Adv. Haer. 1, 13, 7; *De poenit.* IV. 1. 8. ² Epist. IV. 4. ³ Socrates, *Hist. eccl.* 6, 9. ⁴ Alexandriai Kelemen, *Stromata* 2, 13; Origenes, Tertullianus, Hermas hasonlókép.

38.

¹ Megjegyzendő, hogy ezek a chorepiscopusok a későbbi és mai keleti egyház hasonló nevű méltóságainak, amelyeknek viselői, nem felszentelt püspökök, nem felelnek meg. Hasonlóképp nem tévesztendő össze a nyugati egyház chorepiscopusaival sem. ² *De lapsis*, 4.

A N E G Y E D I K S Z Á Z A D.

TIZEDIK FEJEZET: AZ ÜLDÖZÉS TETŐFOKÁN.

39.

A Diocletianus-féle keresztényüldözés. Végső kísérlet a kereszténység elnyomására. Harc még a szent könyvek ellen is. Galerius mint felbujtó. A hadsereg paganizálása.

Amikor 284-ben a dalmát származású, erélyes és tehetséges Diocletianus került a császári trónra, kezdetben senki sem sejtette, hogy ennek a császárnak nevéhez fog fűződni a legborzalmasabb egyházüldözés, amely valaha a kereszténységet érte. Diocletianus alapjában jóindulatú és szelídlelkű ember volt s mereven ellenállt mostohafia, Galerius cézár ösztönzésének, aki szívből gyűlölte a keresztényeket s akinek vakbuzgó, pogány anyja ebben a gyűlöletben még állandó bujtogatója is volt. Egyéni lelkületén kívül Diocletianust józan államférfiúi gondolkodása is visszatartotta attól, hogy a keresztény kérdést üldözés formájában kívánja megoldani. A kereszténység ekkor már annyira átítatta az egész római birodalmat, hogy annak kiirtása még egy Diocletianus roppant akaraterejét és imperátori hatalmát is túlhaladta volna. Abba a hatalmas koncepciójú tervbe, amellyel ő a birodalmat reorganizálta, sokkal inkább illett volna bele az az elgondolás, hogy az államhatalom inkább szövetségest keresen az Egyházban s annak lelki hatalmát a saját országerősítő törekvéseinek szilárdítására használja fel. A hatalmas világbirodalom újjászervezése amúgyis teljesen lekötötte a császár minden figyelmét és kivételes tehetségét.

Okulva a „harminc tyrannuson”, Diocletianus a

legszigorúbb központosítást vitte bele a birodalom igazgatásába. A 60 provincia számát 96-ra emelte s a nagyobb provinciákat megyékre, dioecesisekre osztotta föl, amelyeket a császári praetorium praefectusának egy-egy helynöke, vikáriusa kormányozott. A szenátus jogköre merő városi tanács szerepének betöltésére süllyedt alá. Helyettük új államtanács, a consistorium lett az ügyek legfőbb intézője, közvetlenül a császár vezetése alatt.

Az Egyház maga sietett hozzáismulni ehhez az új, külső organizációhoz. A püspökségek lehetőleg a politikai dioecesisek határaihoz igazodtak s ettől kezdve nevezzük az egyházmegyéket is dioecesiseknek; sőt egyes helyeken magának a császárnak jóváhagyásával maguk a püspökök lettek a politikai körzetek kormányzói. A közigazgatási újjászervezéssel párhuzamosan haladt a birodalom haderejének és honvédelmi rendszerének átszervezése, amire annál inkább szükség volt, mert hiszen a birodalmat minden oldalról barbár beözönlések fenyegették.

Hogy a birodalom békéjét a császári trón megüresedésekor beállni szokott trónvillongások ellen mentesítse, Diocletianus nemcsak két augustus között osztotta meg a birodalom legfőbb hatalmát, — az egyik ő maga maradt a keleti részek számára, a másik Maximianus Herculeus lett a nyugati rész számára, — hanem ezek mellé még egy-egy cézárt is rendelt, augustus-utódlási joggal. Maximianus mellé Constantius Chlorust, maga mellé pedig mostohafiát, Galeriuszt jelölte ki cézárnak. Galerius barbár és nagyravágyó, ügyes és vakmerő katona volt, aki nem tudta követni mostohaapjának finomabb és nemesebb törekvéseit s szakadatlanul ostromolta Diocletianust, hogy a keresztények kiirtásával végre egységesítse teljesen a birodalmat s már a fenyegető külső ellenségek biztosabb

távoltartása érdekében is végezzen egyszersemindenkorra gyökeresen a birodalom belső ellenségeivel. Folytonos ösztönzése végre is célt ért s Diocletianus megindította — egyelőre korlátolt mértékben — a kereszténység visszaszorítására célzó intézkedéseit.

Először Galerius csak annyiban ért célt, hogy Diocletianus beleegyezett a hadsereg paganizálásába. A véderő egységes szellemének érdekében egy szép napon a birodalom összes keresztény katonatisztjeit felszólították, hogy áldozzanak a birodalom isteneinek. A keresztény tisztak nagy része erős maradt s megtagadta a kívánt hitszegést. Erre megfosztották őket tisztí rangjuktól. Diocletianus egyelőre visszariadt a vérontástól. Constantius Chlorus hasonlóképpen. Galerius azonban s példájára Maximianus Herculeus is, ahol csak tehette, halállal büntette az engedelmeskedni vonakodó tiszteket.

A keresztény tisztak állhatatossága Diocletianust még inkább megerősítette abban a felfogásban, hogy a keresztények kiirtásának még a gondolata is merészség, mert hiszen a keresztények látnivalólag nem félik a halált, mihelyt hitükről van szó. Galerius azonban éppen ebben: a katonatisztkek ellenszegülésében talált új érvet a császár síkraállítására a keresztények ellen. Mi lesz a hadseregből s mi lesz a birodalomból, ha a császár szava sem számít többé? 302-ben Galerius felkereste a császárt Nikomédiában, Diocletianus rendes tartózkodási helyén s ezúttal addig ült a nyakán s addig érvelt neki, míg Diocletianus beleegyezett a kereszténység üldözésébe, bár a vérontás határozott eltiltásával. Mindössze a keresztény templomok rombolandók le s a keresztény vallási könyvek égetendők el.

303 elején, Jupiter Terminus ünnepén kora hajnalban, katonaság vette körül a nikomédiai nagytemplomot, kifosztotta azt, elégette a szent könyveket s a

templomi felszereléseket. S aztán azzal a gyakorlottsággal, amellyel csak római legionáriusok értettek a várfalak, hidak és alagutak gyors felépítéséhez és lerombolásához, néhány óra alatt a földdel tették egyenlővé a székesegyházat.

Diocletianus úgy érezte, hogy most már nem fordulhat vissza. A következő napon újabb rendeletet adott ki, amely szerint nemcsak a templomok és a szent könyvek pusztítandók el, hanem tilosak a keresztény istentiszteleti összejövetelek is, a keresztény hit megvallása s a hozzá ragaszkodás. Azonban még mindig nem halálbüntetés alatt. Aki a császári rendelet ellen vét, ha nemesember, nemességétől, ha alacsony sorsú, szabadságától fosztassék meg, ha pedig rabszolga, örökre veszítse el a reményt, hogy valaha felszabadítsák.

Galeriusnak ez természetesen kevés volt, hiszen a keresztények még a haláltól is alig féltek, hát még kisebb büntetésektől! Tehetetlenül dúlt-fúlt, amíg csak váratlan esemény az ő malmára nem hajtotta a vizet. Néhány meggondolatlan keresztény nyilvánosan leszakította és darabokra tépte a császári rendeletnek azt a példányát, amelyet a nikomédiai fórumon ki függesztettek. A tetteseket a helyszínén elevenen megégették. Ugyanakkor magában a császári palotában ismételten tűz ütött ki s bár a köznép szinte ujjal mutatott Galeriusra, mint a gyújtogatás szerzőjére, Diocletianus haragja ezúttal csakugyan teljes mértékben fölgerjedt. Most aztán a hatalmas erejű császár nem ismert megállást vagy könyörületet. Ha harcot indít a kereszténység ellen, ennek a harcnak a végéig kell elmennie. Az öregedő és sok okból elkeseredett császár ugyanazzal a következetességgel és rendszerrel, amellyel a birodalmat és a hadsereget újjászervezte, vetette magát neki a legádázabb keresztényüldözésnek.

Mindenekelőtt a saját császári palotáját tisztogatta meg. Prisca császárnő és a császár leánya, Valéria, akik legalább is hitjelöltek voltak, rémülten hódoltak be a császári parancsnak, remegve és kényszerülten áldoztak a római isteneknek. Példájuk azonban ezáltal éppen nem tudta megfertőzni a többi keresztényeket. A császári palota tisztjeinek egész sora — köztük sz. Sebestyén — szenvedett hamarosan vértanúságot. Hasonlóképen a níkomédiai püspök, a papok, a diakonusok, az egyszerű hívek, a városi és állami hivatalnokok, mindazok, akikre csak a kereszténység gyanúja esett, tömegesen kerültek vérpadra. Mindenfelé fellobbant a máglyák tüze az oszlophoz kötött keresztények teste alatt, tömérdek hívőt egyszerűen a folyókba és a tengerbe vetettek. Néró napjai tértek vissza, csak még fokozottabban borzalmas alakban.

Az üldözés csakhamar az egész birodalomra kiterjedt, ha nem is dühöngött minden provinciában azonos kegyetlenséggel. A templomok nagy része, amelyek az előző békekorszakban mindenfelé nagy számmal emelkedtek, csakhamar eltűnt a föld színéről s hasonlóképp az egyházak irattárai és szent könyvei, mérhetetlen értékű történeti följegyzéssel és korjellemző adattal együtt. Akadtak keresztények, akik bízva a helyi hatóságok elnéző jóindulatában, a szent könyvek helyett semmitmondó világi iratokat szolgáltatottak ki. A szent iratok kiszolgáltatottait a keresztények traditoroknak, átadóknak vagy árulóknak nevezték. Az üldözés csakhamar átlángolt Itáliára és Rómára is, ahol 296—304-ig Marcellinus pápa kormányozta az egyházat. Sajnos, róla keveset tudunk, amint hogy a keleti Eusebius általában keveset tud a nyugati eseményekről. A hatalmas pápai levéltár és könyvtár, amely az örök város közepében, a Pompejus-színház szomszédságában állt, éppen Marcellinus alatt lett a hivatalos

császári könyvüldözés martalékává. Úgy látszik, Marcellinus maga is vagy a börtönben vagy hóhér kezétől halt meg; erre látszik vallani az, hogy sírját a Priscilla-katakombában a hívek nagy tiszteletben tartották.

Diocletianust bántotta törekvéseinek eredménytelensége s már ezért is szívesen hallgathatott a további felbujtásra. 303-ban két újabb rendelettel szigorította meg az üldözést. Az egyikben börtönre ítélte a papság minden tagját, a püspököket, papokat, szerpapokat, lektorokat, exorcistákat. A másik rendeletben pedig halálbüntetést rótt azokra, akik megtagadták a pogány áldozatban való részvételt. Majd a következő, 304. évben újabb rendelettel arról intézkedett a legsúlyosabb büntetések terhe alatt, hogy valamennyi kereszténynek áldoznia kell az isteneknek. Ezzel az üldözés tetőfokára hágott s ha a roppant birodalomnak nem is minden pontján dühöngött egyenlő hévvel, a halálnak, számkivetésnek, börtönnek, kínzásnak s egyéb büntetéseknek szörnyű aratásuk volt.

EUSEBIUS EZÜTTAL mint szemtanú írja le az eseményeket. „Saját szemünkkel láttuk, úgymond, hogyan hajtották végre a keresztények roppant tömegén a lefejezés vagy máglyahalál büntetését . . . Az is meg volt engedve, hogy aki csak akarta, részt vehetett a vértanúk kínzásában. Voltak, akik botokkal, vesszőkkel, korbáccsal verték őket. A keresztényeket hátrakötött kézzel egy fatuskóhoz erősítették, miközben a hóhérok egész testükön kínozták őket . . . Másokat félkézzel akasztottak föl a gerendázatra; talán valamennyi kínzás közt ez volt az egyik legkegyetlenebb . . . E szenvedések után némelyiket szétvetett lábbal feszítőbilincsbe vasaltak, másokat a földre vetettek, míg kínjaikban megdermedtek . . . Pontusban többeket oly kínokkal gyötörték, amelyeknek pusztá elbeszélése is megreszketteti az embert: kezüket fúrták át, vagy pedig körmeik alá tüskéket vertek. Másoknak a testét olvasztott ólommal öntötték vagy legérzékenyebb testrészüket gyötörték a

tűzzel . . . Magunk is sok kiváló palesztinai és föníciai embert ismertünk, akik ilyenképen pusztultak el . . . Az ostorozás után a vadállatok következtek, leopárdok, medvék, vadkanok, bikák, amelyeket vassal és tűzzel ingereltek. Ilyen jeleneteknek magunk is tanúi voltunk.”¹

Frígia egyik kisebb városában, amely teljesen keresztény volt, rágyujtották a templomot a hívekre, amikor a város egész lakossága ott volt benne. Valamennyien elpusztultak. A polgári igazságszolgáltatás is az üldözés szolgálatába állt. Aki keresztény volt, annak semmiféle joga többé nem volt. Aki egy kereszténynek ártani vagy a vagyonát elfoglalni akarta, egyszerűen feljelentette mint keresztényt s máris nyert ügye volt.

Ez a borzalmas üldözés csak részben szűnt meg Diocletianus lemondása által. A császár egészségi állapota annyira megrendült, hogy mikor egyszer 305 elején a nyilvánosság előtt megjelent, a nép alig ismért rá. Galerius ösztönzésére Diocletianus visszavonult az uralkodástól s példáját, ugyancsak Galerius által megfélemlítve, Maximianus Herculeus is követte. Így Galerius és Constantius emelkedtek augustusi méltóságra. Cézár lett Nyugaton Flavius Severus, majd Herculeus fia, Maxentius; Keleten Maximinus Daia, Galerius unokaöccse, egy kicsapongó, műveletlen barbár.

Hogy vérengző terveit a szelídségre hajló Constantius ne akadályozza, Galerius Constantius fiát, Constantinust egyideig mintegy túsul magánál tartotta Nikomédiában, majd Galliába küldte. Constantius nyugati tartományaiban a vallási béke mégis hamarosan helyreállt, hogy annál féktelenebbül dühöngjön Galerius és Maximinus Daia alatt a keleti részeken. Galerius és Maximinus főleg a keresztény nőkre vetették magukat s ezeknek hithűségét olyan kínokkal büntették,

amelyek rájuk nézve a halálnál is megszégyenítőbbek voltak.

VALÓSZÍNŰLEG EBBE az időbe esik a római egyház egyik legkedvesebb szentjének, a fiatal Ágnesnek vértanúsága is, akit a keresztény martyrologium egyik legbájosabb virágának tekinthetünk. A róla szóló akták ugyancsak a 4. század után készültek, de Ambrus, Damazus és Prudentius tanúságtétele szerint lényegükben teljesen élethűek.

A még alig 12—13 éves Ágnest egy kikoszorózott kérője jelentette föl. A bíró gyötrelmes kínzással fenyegette meg, amire az elszánt leány bátor mosolygással felelt. Ekkor a bíró rárivallt: „Akkor hát szemérmedet fogod elveszteni!” Ágnes most sem reszketett, hanem így felelt: „Krisztus megvédi az ővéit s nem engedi, hogy tagjaikat bűn szennyezze be.” Erre az Alexander Severus-féle stadium boltívei alá vitték, egy közismerten erkölcstelen helyre, ahol ma sz. Ágnes bazilikája áll, a Piazza Navonán. De itt az a csoda történt vele, hogy mikor ruháitól megfosztották, szétbomló haja hirtelen oly bőven omlott teste köré, hogy mint egy köpeny takarta be tagjait. Végül is lefejezték. Ha ebben a legendában nem minden vonás történehető is, két dolog bizonyosnak látszik: hogy Ágnes mint szűz élt és mint vértanú halt meg (Paul Allard).

A Constantius Chlorus halála után lábrakapott zűrzavarban, amikor a birodalomnak átmenetileg hat császára is volt, nagyjából megmaradt az a helyzet, hogy Keleten tovább folyt az általános üldözés, míg Nyugaton inkább csak részletes üldözésről volt szó. Valószínűleg a bizonytalan helyzet s a folyton ki-ki-újuló üldözés félelme okozhatta, hogy csak négy évvel Marcellinus pápa után választottak új pápát sz. Marcellus személyében (308—309?).

Marcellusnak belső renegátoktól kellett szenvednie. Egy hithagyó keresztény azzal támadta meg, hogy az üldözés alatt hitüket megtagadott keresztényeket csak súlyos penitenciák elvégzése után hajlandó visszavenni az Egyházba. Mint látjuk, éppen ellen-

kezője annak a vádnak, amit hatvan évvel azelőtt Novatianus emelt Cornelius és István pápa ellen. A támadásnak visszhangja támadt, úgyhogy a keresztények között sajnálatos egyenetlenség kapott lábra, amely még utcai összeütközésekben is mutatkozott. Ezekért ellenségei Marcellust tették felelőssé s feljelentették Maxentiusnak, aki erre száműzte a pápát. Marcellus számkivetésben meg is halt s helyét Eusebius, egy görög pap foglalta el, aki azonban csak négy hónapig kormányozta az Egyházat. A renegátok tovább zavarogtak s egy Heraclius nevű embert választottak ellenpápává, mire Maxentius mind a kettőt, a pápát és ellenpápát egyaránt száműzte. Eusebius hamarosan meg is halt a számkivetésben. Helyébe egy afrikai papot, Miltiadest választottak pápává (310—314), aki Maxentiustól végre is visszaszerezte a lefoglalt templomokat és temetőhelyeket.

Keleten azonban az üldözés szünet nélkül dühöngött tovább. Áldozatai között Eusebius felemlíti a tudós Pamphylust, a caesareai keresztény könyvtár alapítóját és a tudós szentíráskutatót, Phileas thmuísi (egyiptomi) püspököt, a tartomány egyik legelőkelőbb családjának sarját és Philoromust, Alexandria egyik legmagasabb császári hivatalnokát. A fiatal embereket és fiatal nőket tömegestül vitték a kínpadra. „Caesarea környéke, úgy mond Eusebius, hullamezőhöz hasonlított, melyet ragadozó madarak lepnek el.”

40.

Az üldözések alkonya. Szellemi csaták. Meletius skizmája. A keresztények karitással felelnek az üldözésekre. Az üldözések mérlege.

Senki sem hitte volna, hogy a Diocletianus-féle üldözésnek éppen az a császár vet véget, aki ezt a leg-

hosszabb és legkegyetlenebb üldözést kieszelte s elindította: a kegyetlen Galerius. Szörnyű betegségbe esvén, melyben a férgek szinte elevenen falták fel a testét, sem az orvosi tudomány, sem a pogány papok nem tudtak segíteni rajta s akkor irtózatossá győtreim és félelmek között a keresztények Istenére is gondolt. Megszüntette az üldöztetést s a keresztényeket arra kérte, hogy ők is imádkozzanak érte a maguk Istenéhez (311). Özséb és Lactantius mint szemtanúk írlják le a keresztények örömet. A börtönök megnyíltak, az ölmányák kiürültek, a hitvallók sebeiket felejtve, véres és csonka testtel, de mégis énekelve és boldogan siettek vissza hazájukba, egész processziókban. A templomok megteltek emberekkel. Még a pogányok is bámulva adóztak a keresztények vallásos lelkesedésének. Az általános öröm közepett halt meg Galerius, retentő kínok között. Főleg az ő halála is adott alkalmat a „De mortibus persecutorum” című híres irat megírására, melyet sokáig Lactantiusnak tulajdonítottak s amelyben a keresztényüldöző császárok nagyrészt elrémitő pusztulásáról számol be a szerző.

Galerius halála után Licinius lett Nyugatnak, Maximinus Daia pedig Keletnek császára. Utóbbi egyideig szintén békén hagyta a keresztényeket, de már 311 októberében újabb keresztényüldözést kezdett, amiben főleg az antiochiai város-kormányzó volt tanácsadója és ösztönzője. Ez az ügyes és ravasz ember, Eusebius szerint született cselszövő, mindenüvé oda-utazott, ahová a császárt várták s megmagyarázta a tisztviselőknek, hogy a császár kegyeinek megszerzésére legegyszerűbb mód az, ha a keresztényekre panaszkodnak s ha el tudják érni, hogy a nép maga keresztényellenes megnyilatkozásokkal tüntessen ellenük. A régi keresztényellenes rágalom egyszerűen ismét felújultak s mindenütt apró tüntetések folytak a kereszt-

tények ellen. Az állítólagos Pilátus-akták, melyek az evangéliumot parodizálják s a keresztény vallást kigúnyolják, számtalan példányban terjesztettek még a falvakon is. Ebből a könyvből szavakat és felolvasásokat rendeztek, még a gyermekeket is erre tanították. Ugyanakkor Maximinus mindent elkövetett, hogy a pogányságot haldoklásából új életre támassza. Ez azonban sehogy sem sikerült neki. A régi római vallás végérvényesen meghalt. De ezek az erőfeszítések alkalmasak voltak arra, hogy a kereszténység ellenségei vallásos mezt adjanak cselszövényeiknek. Arnobius érdekes ilyen esetet részletez. Az egyik pogány rétor ékesszólóan szavalt az elméleti szegénységről, gyalázta a keresztényeket, mint aszkéta valóságos koldusruhában járkált a piacon, hajviselését elhanyagolta; ugyanakkor pedig mindenki tudta, hogy óriási földbirtokai vannak s hogy a császári udvar sem éhezik olyan finoman, mint ő. Maguk a jobb érzésű pogányok elfordultak tőle, mikor látták, milyen hévvel rágalmazza azokat a védtelen keresztényeket, akik életükkel és vérükkel tettek tanúságot hitük mellett.

Egy másik ilyen pogány rétor, Hierocles, volt föníciai kormányzó s később Bithynia kormányzója, a császár egyik tanácsadója, mint bíró olyan ítéleteket hozott, amelyek által a keresztény szűzek megbecstelenítésének szorgalmazásával tetszelgett a pogányoknak. Eusebius meséli, hogy egy napon, mikor Hierocles éppen ilyen értelemben ítélkezett, egy bátor keresztény, Oradesius felrohant a bírói emelvényre, arculütötte Hieroclest, majd a földre taszította és megtaposta. Hierocles azonban nem érte be azzal, hogy a keresztényeket kínpadra ítélte, igyekezett a kereszténységet a szellem fegyvereivel is tönkre tenni. E célból két könyvet írt Celsus és Porphyrius szellemében, mégpedig a Szentírásnak oly beható ismerete alapján,

hogyan Lactantius e miatt egy hittagadó keresztényt sejtett benne. Az apostolokat és a szent könyvek szerzőit tudatlanoknak és csalóknak igyekezett kimutatni, akik folyton ellentmondanak önmaguknak s akik nevetségénnél egyebet nem érdemelnek. Krisztus szerinte egy palesztinai rablóbanda vezére volt. Ő is szembeállítja Jézussal Tianai Apolloniust s ennek állítólagos, de senkitől sem bizonyított csodatetteit.

A kereszténység szellemi vezérei azonban szintén nem maradtak tétlenek. Olympiai Methodius, a későbbi vértanú és Caesareai Eusebius, a későbbi történetíró, Porphyrius ellen ragadtak tollat, míg két nemrég megtért keresztény tudós, Arnobius és Lactantius, Hierocles ellen vették védelmükbe a kereszténységet. A vitairatok közt messze kimagasló Methodius irodalmi működése, aki tartalmilag is, formailag is valamennyi kortársát felülmúlta. Ragyogó stílus és mély tudás jellemzik a Porphyrius ellen írt könyveit s a „Tíz szűz lakomáját“, valamint a „Föltámadásról“ írt könyvet, amelyet Origenes ellen intézett. Arnobiust annak idején éppen az hozta közelebb a kereszténységhez, hogy a keresztények nemes és tiszta életét összehasonlította a pogányok erkölcstelen életével s felháborodott azon, hogy a keresztényeknek istenien nemes eszméket tartalmazó könyveit elégetik, miközben a színházakban minden erkölcstelenségnek és kicsapongásnak szabadságot engednek. „Adversus nationes“ című művében szembeállítja a pogány mithológia és a pogány babona nyomorúságait Krisztus vallásának tiszta szentségével. Arnobius azonban csak mint vitázó kiváló; nagyszerűen ki tudja mutatni a pogányság tartathatlanságát; viszont a keresztény tant nem elég mélyen ismeri s számos fejtegetése dogmatikailag elég gyengén áll. Viszont Lactantius, az egykori híres főiskolai tanár Nikomédiában, akit később a „keresztény Cicero“

elnevezésével díszítettek, 308-ban kiadott főművében az „Institutiones divinae”-ben nemcsak elsőrendű stilisztának, hanem tartalmilag is mélyebbnek bizonyul, mint Arnobius, bár teológiailag szintén nem tökéletes.

Nem hiányoztak azonban e korban a belső zavarok sem. Felsőegyiptom egyik városának, Lykopolisnak püspöke, Meletius, ismét a rigorizmus nevében támasztott veszedelmes egyházi belvillongásokat. Amikor Péter alexandriai püspök a szelídség és irgalmasság szellemében szabályozta a hitehagyottak visszafogadását az Egyházba, Meletius azzal támadt neki, hogy túlságos engedékenységevel megkönnyíti az Egyházban a hithagyást. Majd amikor ugyanez a Péter püspök az üldözés tetőfokán szintén jónak látta időlegesen elhagyni székhelyét s ugyanakkor még négy püspök börtönbe került, Meletius önhatalmúlag magához akarta rántani az elárvult egyházmegyéék kormányzatát. Ez természetesen meg hasonlásokra vezetett; azért az elfogott püspökök tiltakoztak Meletius eljárása ellen s Péter, a későbbi vértanú, ki is közösisette őt. (Meletius-féle egyházzsakadás.)

Hozzájárult még a bajokhoz, hogy ugyanekkor, 312-ben és 313-ban, a birodalom nagy részében éhínség és pestis dühöngött. A gabona hihetetlenül megrágult, az emberek füvet ettek, apák és anyák a gyermekeiket adták el némi eledelért, az utcák és terek eltemetetlen holttestekkel voltak tele. Még a kutyák is valóságos vadállatokká fajultak, annyira hozzászoktak az emberhúsevéshez. Az üldözött és rágalmazott kereszténység ezúttal is hatalmas erkölcsi erőnek bizonyult s a karitásznak eddig ismeretlen csodatetteivel jeleskedett. Eltemette a halottakat, bekötözte a sebeket s megszervezte a legszegényebb néposztályok élelemmel való ellátását.¹

Az irgalmasságnak ezek a cselekedetei, a szeretet élő csodatettei eddig ismeretlen tényezőt állítottak be a környező pogányság életébe s a soká félreismerst s üldözött kereszténységnek hatásosabb és ékeesebben szóló apologiái voltak, mint a hitvédők iratai. A pogányság voltaképp akkor került végső vonaglásba, amikor a tegnap még üldözöttek siettek az éhinségben és pestisben nyomorgó pogány üldözők megmentésére. Amikor 312-ben Maximinust Örményországban csúfos vereségek érték s közeledett az idő, amikor a pogányságnak utolsó erőfeszítései is eredménytelenül hullottak a porba, egyre nyilvánvalóbbá lett, hogy a birodalom történetében új korszak kezdődik. Maga a hivatalosan még pogány római társadalom érezte, hogy a kereszténységgel szemben három évszázad óta téves politikát folytatott, hogy viselkedését Krisztus híveivel szemben gyökeresen meg kell változtatnia.

A véres keresztényüldözések kora ezzel egyelőre befejeződött. Felvetődhetik itt a kérdés: voltaképp hány keresztényüldözésről is lehet szó s mennyi lehetett a vértanúk összes száma a lefolyt három első században?

Sz. Ágoston óta 10 keresztényüldözésről szokás beszélni (Lactantius 6-ról, Sulpicus Severus 9-ről szól); ez a felsorolás azonban csak az egyes császárok nevéhez fűződő feltűnőbb és általánosabb egyházüldözések értelmében igazolható. Általában azt lehet mondani: a keresztények hivatalos üldözése kisebb-nagyobb szünetek beiktatásával egészen a milánói türelmi rendeletig (313) szinte állandó volt. Mint különösen keménykezü keresztényüldözők a következők ismertesei: Nero, Domitianus, Traianus (s általában az Antoninusok), a stoikus Marcus Aurelius, Septimius Severus, a trákiai Maximinus, Decius, (az egyik leg-

kegyetlenebb keresztényüldöző), Valerianus, Diocletianus, Galerius, Maximinus Daia, Licinius. Paul Allard szerint a szigorúan vett keresztényüldözés az 1. században 6 évig, a 2-ban 86 évig, a 3-ban 24 és a 4. század elején 13 évig tartott, összesen tehát 129 évig, amivel szemben az Egyház 120 évig viszonylagos nyugalomban élt. De ez a nyugalom sem volt soha biztonságos, úgyhogy joggal beszélhetünk három évszázadig tartó üldözésről.²

A keresztény vértanúk számát megközelítőleg sem tudjuk megmondani; mindenesetre ez a szám igen nagy volt.³ Tacitus már a Nero alatt megöltek „roppant tömegnek” nevezi, pedig ugyanő másutt négyezer ember lemészárlását „csekélységnek” mondja. Marcus Aurelius alatt annyi keresztényt állítottak a bíróság elé, hogy a rendes törvényszékek nem győzték a munkát s külön bírákat s hóhérokat kellett kirendelni. A Decius- és Gallus-féle egyházüldözésben sz. Cyprián szerint „a vértanúknak megszámlálhatatlan tömege” veszett el; Valerianus alatt ismét „multiplex plebis portio”.⁴ Diocletianus alatt Eusebius szerint annyi volt a vértanú, hogy a hóhéroknak egymást kellett felváltaniok a munkában s a pallosok kicsorbultak. Egyiptomban néha egy-egy helyen s egy napon 30—60—100 embert végeztek ki, de néha még jóval többet is.⁵

JEGYZETEK

39.

¹ Hist. Eccl. XII. 6.

40.

¹ Eusebius, H. E. IX. 13, 14. ² Dix leçons sur le martyre, 86. ³ Paul Allard, u. o. 134. k. ⁴ Ep. 76, De mortal. ⁵ Hist. Eccl. VIII. 4, 9.

TIZENEGYEDIK FEJEZET: A KERESZTÉNYSÉG FEL-
SZABADULÁSA.

41.

*Konstantin és Maxentius. A döntő csata a Milviusi hidnál.
A türelmi rendelet. Az Egyház új helyzete: szabadság és új
felelősség.*

Az utolsó nagyarányú üldözés alkonyán a kereszténység friss erőben állt szemközt a haldokló pogánysággal. Az egyházüldöző császárok erőszaka éppúgy nem tudta megdönteni, mint a filozófusok gögje és a rétorok minden szavalása. A vértanúság megmegritkította sorait, de a mártírok helyébe új keresztények léptek s a szenvedésben tanúsított hősiesség a kereszténység erkölcsi tekintélyét még magasabbra emelte. Nemcsak a kívülről jött üldözés nem tudta megtörni, hanem a belülről kiindult zavargások, szakadárságok és eretnekségek sem. Az Egyház nagyhatalommá nőtt, mielőtt még a társadalom s az állam hatalma ilyenként elismerte volna. Viszont a pogányság belső elsatnyulásának folyamatát semmi sem tudta feltartóztatni.

Galerius türelmi rendeletének szövege alatt többi közt ott állt egy fiatal katonatiszt neve is, Gallia kormányzójáé, az akkor még alig 36 éves Constantinusé, akinek neve mint Nagy Konstantin császáré vonult be a történelembe. A vitéz katonát, a nagyszerű fellépésű, hatalmas akaratú s nemes jellemű kormányzót atyjának, Constantius Chlorusnak vetélytársai tartották soká távol Rómától. Atyjának halála után azonban a gall légiónak hangos szóval követelték császárrá kikiáltását, hiszen hírneve s legendás hőstettei már az Alpeseiken innen is népszerűvé tették. Csak egy nem

akart hallani róla: Maxentius, a császár, aki azzal az ürüggyel, hogy meg akarja bosszulni Maximianus Hercules halálát, valóságban pedig inkább merő feltékenységből, hadat üzent Konstantinusnak.

Konstantin azonban időközben biztosította magának Licinius társcsászár barátságát, aki az ő sógora is lett. Gyors menetben átkelt százezres seregével az Alpesekeken s mikor Maxentius még azt hitte, ellenfele valahol a Rajna vidékén tartózkodik, ő már betört Észak-Itáliába. Egymás után vette be Susát, Turint, Bresciát, Veronát, majd a pompás Via Flaminian Róma felé haladva, két mérföldnyire Rómától a Tiberis partján, a világhíressé vált Milviusi-híd mentén, döntőütközetbe bocsátkozott Maxentiussal, aki itt csatát és életet vesztett. (312 okt. 28.)

A világtörténelemben kevés győzelemnek lett oly rendkívül messzeágazó hatása, mint ennek a Milviusi-hídi diadalnak. Konstantinus általa Róma s a világ ura lett. Ami pedig győzelmét az egyéni diadal mértékén messze túlemelte: a lelkében már régóta a kereszténységhez hajló, fiatal császárban az eddig legföllebb átmenetileg megtúrt kereszténység egyszerre hatalmas világi védelmezőt, támogatót, oszlopot kapott.

A hadjárat nem indult vallási vagy világnézeti alapokon. Gallia fiatal kormányzója ugyan Eusebius tanúsága szerint eddig is szívesen kért keresztény püspököktől és papoktól tanácsot s ami egy pogány neveltetésű, elegáns és délceg katonánál még feltűnőbb volt, erkölcsileg feddhetetlen életet élt. Egyébként azonban ifjúságában senki sem sejthette benne a kereszténység leendő felszabadítóját, legföllebb a türelmes és megvilágosodott lelkű, a kereszténységhez hajló s azt pártoló politikust. A modern csodaiszony az „E jelenben győzni fogsz” felírású lángoló kereszt jelenetének

jelentőségét szereti lekicsinyelni s talán egyszerű legendának is tartani (így Ranke), de mivel Eusebius határozott tanúsága szerint maga Konstantinus eskü alatt állította a csodás álom valóságát s azt az elhatározó hatást, amit ez az álombeli intés s a rákövetkező fényes győzelem benne okozott, nincs semmi okunk kételkedni benne. A jelenés valószínűleg még a hadrakelés elején, Galliában történt. Konstantin katonái e naptól kezdve a Krisztus-monogrammos hadizászló, a híres Konstantin-féle labarum alatt haladtak és küzdöttek.

Lactantius szerint Maxentius is az istenektől kért az ütközet előtt tanácsot s biztató jelet. A római pontifexek ezt a kettősértelmű jóslást adták vele útra: „Róma ellensége nyomorultul fog elveszni.” Úgy látszik, maguk sem bíztak már Maxentius győzelmében. A szenátus a Rómában máig fennálló diadalívet emelte a Kolosszeum mellett Konstantin tiszteletére, amelynek felirata szerint Konstantin „instinctu Divinitatis” (az Istenség sugallatára) szabadította meg a várost a kényurától. Konstantinus saját szobrának talapzatára, amelyen a győztes egy keresztalakú lándzsát tart, maga ezt a feliratot vésette rá: „Az igaz hősiességnek ez üdvösséges jele által szabadítottam meg városokat a zsarnokság uralmától.”

„Instinctu Divinitatis”: ez az óvatos, kettős értelmű kifezés hű képe a pillanat lelkületének. „Istenséget” emleget, de nem mondja meg, hogy a keresztény Istent érti-e vagy a pogány isteneket. Ez a kettős értelműség bizonyos ideig a kereszténységet védő császár egész tevékenységét is jellemezni fogja: politikai bölcseségből nem akarta a pogányokat izgatni. Vallásszabadságot engedett nekik is, sőt megtartotta a Pontifex Maximusnak most már merőben politikai ellenőrző hatalmat jelentő császári címét is. Amúgy

azonban, ahol csak tehetette, a keresztény vallásnak kedvezett. Egyes történészek szerint merőben politikai és célszerűségi okokból. Ez is sokat jelentene: annak a jele volna, hogy a kereszténység akkorig már annyira megerősödött, hogy a világimpérium császára szükségesnek látta vele hivatalosan számolni és kibékülni. A valóság pedig az, hogy Konstantinban mindinkább megérett a keresztény meggyőződés s főleg a milviusi győzelem óta nem kételkedett többé az ő missziójának isteni eredetében. E mellett mint messzire tekintő államférfi, a kereszténységet mint államerősítő s regeneráló erőt is kétségtelenül értékelti tudta.

A kereszténység védelmét Konstantin azzal kezdte, hogy mielőbb Maximinus Daiát szólította fel, nem kérő, hanem parancsoló s fenyegető levélben, hogy a kereszténység üldözését azonnal hagyja abba. Majd Licinius-sal lépett érintkezésbe és Milánóba kérette, hogy ott személyesen találkozzék vele s kölcsönösen beszéljék meg a kereszténységgel szemben követendő eljárást. Még az öreg Diocletianust is meghívta erre a találkozóra; de a császári család feje agg korára s betegségére hivatkozva, kitért az utazás elől.

A két császár 313 eleje felé találkozott Milánóban. Tanácskozásaik eredményét miheztartás végett hamarosan megküldték a birodalom valamennyi vezető tisztviselőjének, az azóta nevezetes milánói rendelet alakjában.

Ez az új korszakot bevezető rendelet így indul:

„Mi, Konstantin és Licinius augustusok, Milánóban összejöttünk, hogy a birodalom érdekeit s biztonságát illető ügyekben tárgyaljunk. Úgy találtuk, hogy valamennyi gondoskodást kívánó feladat közt mindenekelőtt hasznos lesz, ha a vallási kérdést szabályozzuk. Elhatá-

roztuk, hogy a keresztényeknek s mindenki másnak megadjuk a szabadságot, hogy ki-ki azt a vallást gyakorolja, amelyet akar, hogy a mennyei Úristen kegyes és irgalmas legyen nekünk s mindazoknak, akik uralmunk alatt állanak . . . Azért visszavonunk minden megszorítást, amely az előző rendeletben* a keresztényeket illetőleg foglaltatott s a mai naptól fogva megengedjük nekik, hogy vallásukat gyakorolják a nélkül, hogy bárki ebben őket zavarhassa vagy nyugtalaníthassa."

A rendelet maga egy szót sem szól a római nemzeti vallásról: sem nem védi, sem nem tiltja. De azért nem helyezkedik a vallási közömbösség alapjára sem. Bölcsen kerüli a vitákra alkalmas kérdéseket s beéri a teljes vallásszabadság hangoztatásával. Konstantin császár a helyes vallásszabadság első kodifikálója. A továbbiakban elrendeli az ediktum, hogy a keresztényeknek vissza kell adni a templomaikat s egyéb javaikat. Ezzel az Egyházat mint jogalanyt s erkölcsi testületet elismeri.

Konstantinnak ez az elhatározó lépése nemcsak egy véres és gyötrelmes üldözési korszakot zárt le, legalább egyelőre, hanem az immár közel 300 éves kereszténységet teljesen új szituáció elé állította. A tegnap még üldözött, proskribált, jogfosztott kereszténység szinte máról-holnapra arra ébredt, hogy minden ellenfelét legyőzte s a világ legnagyobb hatalmása, a tegnap még rettegett impérium teljes hatalmával terjeszti ki fölötte védő pajzsát. A katakombák egyháza hirtelen tele tüdővel szívtá a szabadság friss levegőjét és szinte problémává vált rá nézve, hogyan simuljon hozzá az új körülményekhez. Eddig éppen üldözött volta mentette föl attól a kötelességtől, hogy mint nyilvánosan elismert társadalomirányító tényező, állítson maga elé szélestávlatú programokat; most egyszerre minderre gondolnia kellett s a feladatok új-

* A Galerius-féle 311-i rendelet értendő.

szerúsége és sokasága külön erőpróbaként nehezedett ifjú vállaira.

Az államhatalomnak e jótékony támogatása ugyanakkor eddig még ismeretlen veszélyeket is rejtett magában: a támogató kéz hamarosan gyámkodó és gátló irányban is éreztette hatását. Mindamellett kétségtelen, hogy a milánói türelmi rendelet hihetetlen mértékben vitte előre az Egyházat nemcsak a kifelé való érvényesülés, hanem a belső fejlődés útján is és mindent összevéve a legnagyobb öröm és diadal eseménye volt, amelyet a kereszténység eddig megért.

A pogány világ a milánói rendeletet elég nyugodtan fogadta. Nem mintha a pogányság minden varázsát elvesztette volna s mintha nem lettek volna még rajongói, akik azt a nemzeti és birodalmi eszme lényeges tartozékának vélték. A következő események, Symmachus mozgolódása és Julián hithagyó mozgalma, ugyancsak megmutatták, hogy a pogányság még nem halt meg. De lassankint annyira hozzászokott már ahhoz, hogy a kereszténységgel meg kell osztania birtokállományát, hogy Konstantin korszakalkotó intézkedései már nem lepték meg túlságosan s nem keltettek benne különösebb ellenkezést.

A milánói rendelet azonban csak kezdet volt, amely után még egész sor olyan császári törvény és intézkedés következett, amely a kereszténység felvirágoztatását célozta, most már az állami hatalom eszközei által is. Senki sem csodálkozhatik azon, hogy ezek az intézkedések nem mindig voltak jogszerűek, sem a keresztény dogma követelményeivel mindenben egyezők. A császár, aki valószínűleg csak a halálos ágyán keresztelkedett meg, a pogányságból két tulajdonságot hozott magával, amely akkoriban még szinte a császári hatalom kiegészítő részének látszott: az ellentmondást nem tűrő önkényt s azt a felfogást, hogy a

világi hatalomnak joga és kötelessége a vallási ügyeket is intézni. Szerencsére Konstantin a maga egyházpolitikai intézkedéseiben gyakran megkérdezte a legilletékesebb tanácsadót: a cordovai Hosius püspököt, aki annakidején maga is kínoztatást szenvedett a hitért s aki utóbb a niceai zsinaton a pápa egyik képviselője lett.

Konstantin 320 és 324 között egész részleges törvényhozással szabályozta az állam és az Egyház viszonyát. Az Egyház most már vagyonképes és öröklés-képes lett, rabszolgákat szabadíthatott fel. A papságot felmentették bizonyos közszolgáltatások s az Augustus-féle coelibatus-ellenes törvény alól. Tilos lett a keresztfeszítés és a kivégzendők lábszárának megtöretése a Megváltó iránti tiszteletből. A közhivatalokban s a bíróságoknál a vasárnapot meg kellett tartani. A zsidóknak tűzhalál terhe alatt megtiltották, hogy kereszténnyé lett hittestvéreiket megkövezzék stb. A Laterán-palotát, amelyet egykor Néró vett el a Lateranus-nemzetségtől s tett meg császári palotának, Konstantin odaajándékozta Miltiades (Melchiades) pápának s ettől kezdve ez a palota egészen 1308-ig a pápák állandó székhelye lett.

Főleg I. sz. Szilveszter pápával (314—335) tartott Konstantin kiváló jó viszonyt. A római származású Szilveszter kivételes egyéniség is volt; a róla szóló feljegyzések nem győzik kiválóságait magasztalni, bár utóbb, mint minden nagy embernél, a legendaköltés is gazdagon megindult alakja körül. Hosszú pontifikátusa alatt (csaknem 22 évig uralkodott) folyt le a kereszténységnek mint államilag is elismert vallásnak első nagyarányú társadalmi berendezkedése. De alatta indult meg az államnak az a jóakaró, ám illetékességet gyakran túllépő gyámkodása is az Egyház fölött, amely főleg a kor belső egyházi viszályainak, pl. a donatista eretnekségnek legyőzése körül talált alkalmat az érvényesülésre.

42.

Szigor vagy irgalom? Az első Donatus áskálódásai. A túlzók felülkerekedése. Miltiades pápa belenyúl a vitába.

Gyakori és korán mutatkozó jelenség az egyháztörténelemben, hogy a külső zavarok és megpróbáltatások a belső villongásoknak is természetes szálláskészítői. Ennek a tételnek egyik példája a donatista szakadás, amely a Diocletianus-féle üldözés nyomában lépett fel az afrikai egyházakban. A szakadás hihetetlenül kicsiny és kicsinyes indítóokokból vette eredetét, mélyreható dogmatikai vitákat hiába keresünk benne, azt mondhatnók, inkább a heves afrikai temperamentum tombolt benne, s a szakadás mégis az ősegyház egyik legmélyebb, legelterjedtebb és legtovább tartó belvillongását okozta, mely még a vandálok betörését is túlélte. A skizmára közvetlenül személyi ellentétek és szenvedélyek vezettek, a háttérben azonban ott lappangott az a fanatizmusra hajló egyházfegyelmi túlzás, amely már Tertullianustól kezdve annyi értékes lelket ejtett zsákmányul.

A Diocletianus-féle üldözés nyomában heves viták folytak az afrikai keresztények között arra nézve, vajjon a szigor vagy az irgalmasság van-e inkább helyén azokkal szemben, akik az üldözésben elestek. Külön probléma adódott azonkívül abban, hogy egyes fanatikus keresztények az üldözés folyamán az egyházi felsőbbségek tilalma ellenére valósággal ingerkedtek a pogány bírakkal s kikényszerítették kínzásukat; viszont voltak ravasz és álnok számítók is, akik nyíltan megtagadták ugyan a szent könyvek kiszolgáltatását, de titokban aztán mégis kiszolgáltatták azokat, utóbb

pedig az Egyház színe előtt gyümölcsöztetni szeret-
ték volna hitvallói voltukat.

Mensurius karthágói püspök szigorúan fellépett
e visszaélések ellen s ezzel számos ellenséget szerzett
magának. Ezek az ellenségek viszont azzal vádolták
őt, hogy ő maga is burkolt hittagadást követett volna
el. Igaz volt, hogy a püspök csellel mentette meg a
saját életét és a püspökség szent könyveit. Ezeket t. i.
biztonságba helyezte és helyükbe a bazilikájába eret-
nek könyveket tétetett. Ezeket aztán a rendőrség
emberei nagy diadallal lefoglalták és elhurcolták. Men-
suriust főleg egy személyes ellensége támadta: Donatus,
a numidiai casae-nigraei püspök, aki különben maga
sem állt a legbuzgóbb püspök hírében. Mensurius a
vita folyamán 311-ben meghalt. A hívek azt hitték,
hogy ezzel a szakadás megszűnik, de éppen ellenkező-
leg történt. Donatus mozgalma csak most tört ki iga-
zán.

Mensurius utódjául ugyanis Caecilianus diákonust
választották, Mensurius bizalmas emberét; az új püspö-
köt Felix aptongai püspök és két más főpap fel is
szentelte.

Nosza erre megindult a hajsza. Két karthágói
pap, Botrus és Coelestius, szintén Mensurius örökére
vágyott. Ezek a csalódásukon érzett haragjukat azzal
palástolták, hogy Caecilianus megválasztásának érvény-
telenségét vitatták. Caecilianus Mensuriusnak volt a
bizalmasa, tehát ha ez áruló volt, áruló volt a diákonusa
is. Azonkívül felszentelése is érvénytelen volt, mert
aptongai Felix is áruló, traditor; a bűnösök által ki-
szolgáltatott szentségek pedig érvénytelenek. Sem ez
a tétel, sem a vádként hangoztatott tények nem vol-
tak igazak, de a vita akkor már pártszenvedéllyé
méggesedett, amikor az emberek már nem tesznek
különbséget jó és rossz érvek közt. Caecilianusnak azon-

kívül veszedelmes ellenfele támadt egy jámbor, de fanatikus és hisztérikus nőben, a spanyol eredetű, gazdag Lucillában, akit túlzott ereklyetisztelete miatt Caecilianus egyszer nyilvánosan megfeddett s aki ezt a püspököknek sehogy sem tudta megbocsátani. Növelte a zavart, hogy Numidia primása, Secundus maga is a pártütőkkel tartott, pedig ő róla meg a cirtai zsinat állapította meg, hogy az üldözésben a szent könyveket a pogányoknak kiszolgáltatta. Ugyanez a zsinat püspökké szenteltetett egy Silvanus nevű papot, aki szintén traditorként volt ismeretes. A zavar tehát igazán általánossá lett.

A papság és a püspökök megoszlottak, aminek az lett a vége, hogy csakhamar minden afrikai püspöki székhelyen két püspök volt: egy katolikus és egy donatista. A donatista püspökök, számszerint 70-en, Karthágóba zsinatra gyűltek össze s maguk elé idézték Caecilianust, aki természetesen nem ismerte el a zsinat jogosultságát s a felszentelésének érvénytelenségét hangoztatóknak azt felelte, hogy ha érvénytelennek tartják a szentelést, ám szenteljék fel újra. Azonban, hogy mennyire elfajult már akkor a vita, mutatja a felelet, amelyet az egyik donatista püspök adott válaszul a törvényes püspököknek: „Csak jöjjön ide, nem fogjuk ugyan felszentelni, de a fejét szívesen betörjük penitencia tímén!” Végül is a zsinat „letette” Caecilianust s helyébe Lucilla úrnő kegyeltjét, Maiorinust mondta ki Karthágó püspökének, akit Donatus fel is szentelt.

A zsinat tagjait a gazdag Lucilla egyszerűen megvesztegette.

Mindez 312-ben történt. A következő 313-as évben a milánói rendelet új helyzetet teremtett Afrikában is. Konstantin császár az afrikai Egyház ügyeit

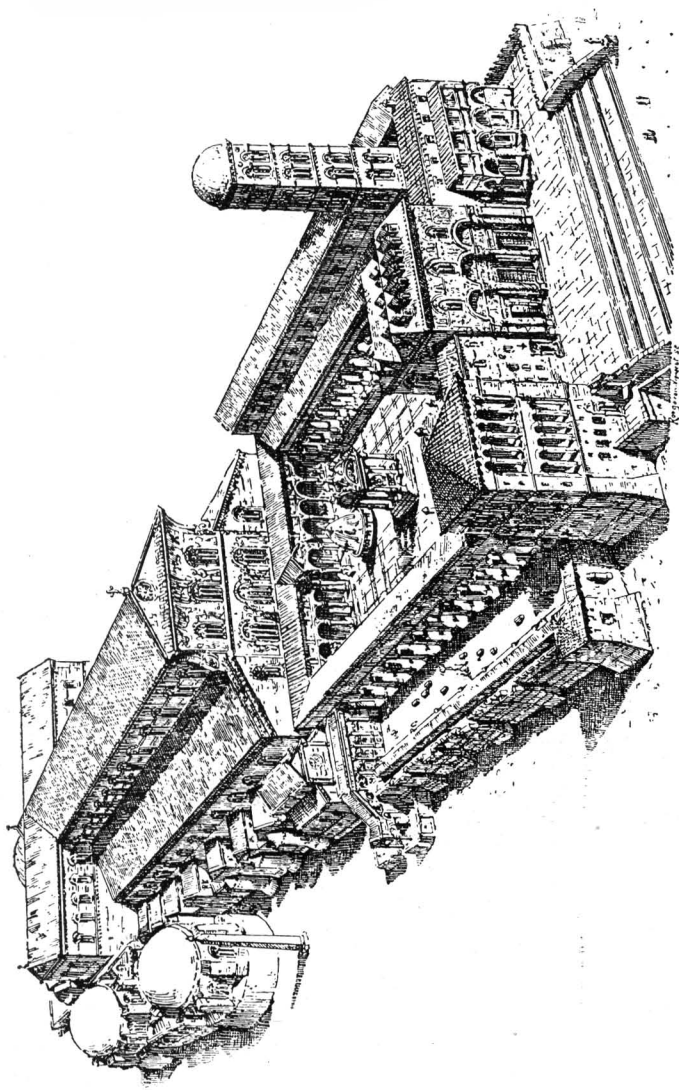
rendezni akarván, levelet írt Caecilianusnak s arról értesítette, hogy nem tűri tovább a békebontó szakadárak garázdálkodását. Ugyanakkor utasította az afrikai proconsult, Anulinust is, hogy a katolikus pártot támogassa, vagyis azt, amelynek Caecilianus áll az élén. A donatista püspökök erre sem nyugodtak meg, hanem arra kérték Konstantint, küldjön Galliából pártatlan bírakat a viszály igazságos elintézésére. A császár teljesítette kérésüket s három bírót küldött ki: a kölni, autun-i és arles-i püspököket. Felszólította őket, hogy Rómába menjenek, ahova Caecilianussal, valamint mindkét pártból 10—10 püspökkel kellett találkozniok. A galliai bírák azonban csak alárendelt szerepet vihettek a döntésben, Konstantin maga Miltiades pápához írt levelében ezt kéri fel a vita elintézésére.¹ Miltiades a Liber Pontificalis szerint maga is afrikai volt.

A pápa a 3 galliai püspökön kívül még 15 itáliai püspököt hívott össze s 313-ban a Laterán-palotában megkezdte velük a tanácskozást. Ez volt az első nyilvánosan megtartott zsinat, amelyen a pápa elnökölt s amely az egyetemes Egyház vitás kérdései fölött döntött, mégpedig a világi hatalom felkérésére. Az első eset, amikor néhány lépésre a Capitoliumtól és a Palatinus-hegytől, az Egyház nyilvánosan hallathatta szavát s maga az államhatalom tőle tette függővé a maga jövőndő intézkedéseit.

A zsinat lefolyása imponálónan nyugodt és méltóság-teljes volt, amelyen meglátszott a vezetés bölcsesége és határozottsága. Miltiades pápa nem engedte meg, hogy bárki is szenvedélyes hangot üssön meg a tanácskozásokon. Azzal kezdte, hogy a tanúságtétel-ből mindenkit kizárt, akinek híre nem volt feddhetetlen. Azonkívül távoltartottak onnan minden olyan vitapontot, amely csak arra lett volna alkalmas, hogy a tanácskozásokat végnélkül elhúzza; azért pl. a karthágói

donatista zsinat törvényességének kérdésével nem is foglalkoztak. Mindjárt kezdettől fogva az a fő kérdés állt előtérben: igazak-e, alaposak-e a Caecilianus ellen felhozott vádak s a felszenteltetése ellen érvényesített aggodalmak? Donatus és párhívei hiába próbáltak a zsinat helyiségén kívül zavart kelteni s a kérdést mellékutakra terelni, senki sem hallgatott rájuk. A Caecilianus ellen felhozott tanúságtételeket a zsinat semmiseknek találta; viszont Donatusra magára rábizonyult, hogy már Caecilianus megválasztása előtt egyenetlenséget szított a karthágói egyházban, már egyszer megkeresztelteket újra keresztelt s az üldözésben elbukott püspököket újra felszentelte. A zsinat háromnapos tanácskozás után Caecilianust felmentette, Donatust pedig elmarasztalta. A béke érdekében a többi donatista püspökről a végzés nem tett említést. Úgy határoztak, hogy ahol két püspök van, ott az maradjon meg, akit előbb szenteltek fel; a többieket más, megüresedendő püspöki székekre kell áttenni. Ezeket a határozatokat a római püspök hirdette ki s közölte a császárral is.²

Azonban a pártszellem ritkán hallgat a pusztá igazság szavára. A donatisták csakhamar új kibúvót találtak: nem arról van szó, hangoztatták, hogy Caecilianus tisztességes pap volt-e, hanem hogy Felix, az aptongai püspök, az ő felszentelője, nem volt-e traditor s így az általa szentelt püspök felszentelése nem érvénytelen-e? Ezúttal a zsinattól a császárhoz fellebbeztek, pedig a zsinatot előbb éppen ők szorgalmazták. A császár annál inkább hallgatott kérelmükre, mert a zavargások a templomokból már az utcára is átsaptak s heves, nyilvános összeütközésekre vezettek. Megbízta tehát Anulinus prokonzult, állapítsa meg, valóban traditor volt-e Caecilianus és Felix?

A Konstantin-féle Szent Péter-bazilika egy középkori képe.
(Crostarosa rekonstrukciója.)

A CSÁSÁRNAK ez az intézkedése több szempontból gondolatbaejtő. Először: ez volt az államhatalomnak egyik első, illetéktelen beavatkozása az Egyház belügyeibe. Másodsor: az a furcsa helyzet állt elő általa, hogy most már a világi hatóságnak kellett kivizsgálnia, vajjon a keresztény püspökök bűnösök-e abban, hogy annakidején engedelmeskedtek az akkor érvényben volt állami törvényeknek. Ugyanazok a bírák, akik még pár évvel ez előtt kinpaddal és börtönnel fenyegették az engedetlen püspököket, most arra voltak hivatva, hogy megállapítsák, melyik püspököt sikerült a törvény megtartására rászorítaniok. Alphaeus aptongai aedilis végül is eskü alatt tanuskodott a mellett, hogy tíz évvel előbb, mikor ő az aptongai egyházban vizsgálatot tartott, Felix püspök nem is volt jelen s megbízottai csak értéktelen papírokat találtak a szent könyvek helyén. A vizsgálat tehát Felix és Caecilianus felmentésével végződött.

A donatisták azonban nem adták meg magukat s Konstantin visszariadt az erőszak alkalmazásától velük szemben. Ezért birodalmának püspökeit újabb zsinatra kérte Arelatumba (Arles, 314). A püspökök, akiknek a császár államköltségen való utazást biztosított, nagyszámban gyűltek össze az egész nyugati kereszténységből: Galliából éppúgy, mint Itáliából és Afrikából, katolikusok és donatisták egyaránt. Csak a Kelet hiányzott, mert hiszen Keleten a donatista viszályt nem is ismerték. Így jött össze az arelatumi vagy arles-i zsinat.

43.

Az arles-i zsinat eldőnti a donatista vitát. Dogmatikai és egyházfegyelmi rendelkezései. Licinius egyházzüldözése. Konstantin egyházfejlesztő szerepe.

Az arles-i zsinat természetesen megint a donatisták ellen foglalt állást. A pápa két püspököt küldött ki Afrikába, Eunomiust és Olympiust, hogy a donatistákat szépszerével bírják meghódolásra.

Időközben az elhalt Maiorinus helyett a karthágói

donatisták egy ugyancsak Donatus nevű karthágói papot választottak püspökükké, akit később Nagy Donatusnak neveztek. Ez rendkívül tehetséges, nagyszerű fellépésű, tanult és tiszta erkölcsű ember volt; nagy szónok és ügyes diplomata. Azonban kevély és a végletekig csökönyös. Ő lett a szakadás végleges megszervezője s Afrikában hatalmas terjesztője, aki az afrikai egyházak nagy részét egy 300 évig tartó, rettentő szakadásba sodorta.

Konstantin maga elé hívatta Caecilianust és Donatust s mindkettőjüket meghallgatván, Caecilianus mellé állt. A császár szavára s a két pápai kiküldött nőgatására sok afrikai püspök elhagyta a donatista skizmát, de a többiek Donatus ösztökélésére csak annál merevebben utasítottak vissza minden közeledést. Erre a császár megharagudott s parancsot adott, hogy az összes keresztény afrikai templomok, amelyeket donatisták foglaltak el, adassanak ki a katolikusoknak. Heves összeütközések támadtak a császár kiküldöttei és a donatisták közt, több helyen vér is folyt. Csak ez kellett a donatistáknak: most már mint a „vértanúk egyháza” folytathatták propagandájukat. Végre is a császár engedett s hivatalnokainak, valamint a katolikus püspököknek békülést és türelmes eljárást kötött a lelükre a donatistákkal szemben. Ezt a toleranciát most a donatisták arra használták fel, hogy valóságos terrorral léptek fel a katolikusokkal szemben, visszafoglalták tőlük templomaikat s gyűlölködő vádakat terjesztettek ellenük.

Ez volt a testvérháború kezdete, mely Afrikában évszázadokon át dúlt még, bár később sz. Ágoston lángelméje dogmatikailag valósággal pozdorjává zúzta a donatizmust s a vandál afrikai egyházirtás a donatisták sorait éppúgy megritkította, mint a katolikusokét.

Az arles-i zsinat egyébként más, történetileg jelentős határozatokat is hozott, amelyek részben dogmatikai, részben egyházfegyelmi vonatkozásúak.

Nevezetesen megállapította a zsinat, hogy a kereszteni keresztség akkor is érvényes, ha azt eretnek ember szolgáltatja, feltéve, hogy az Atya, Fiú és Szentlélek nevében történik a keresztelés. A szentségek érvénye, úgymond a zsinat, nem függ a szolgáltatónak sem egyéni hitétől, sem erényétől. Ezzel a donatisták dogmatikai állásfoglalása tévesnek és hitellenesnek minősítettett.

Az egyházfegyelmi rendelkezések a húsvét napjára, a püspököknek székhelyükhöz való köteles ragaszkodására s a szentségek szolgáltatására vonatkoztak. A papságot eltiltották a pogány látványosságok látogatásától és szembeszálltak egyes diákonusoknak azzal a visszaélésével, hogy az üldözés idején, ha püspök vagy pap nem volt jelen, misézni merészeltek.

A zsinat határozatainak kihirdetése ezekkel az ünnepélyes szavakkal kezdődött: „Placuit ergo, praesente Spiritu Sancto et angelis eius” (Jónak láttuk a Szentléleknek s az ő angyalainak jelenlétében). A határozatokat azután a zsinati atyák a pápának küldötték meg, mint akinek „tekintélye nagyobb az övéknél”, azzal a kérelemmel, hogy azokat hirdesse ki. A pápához írt levélben ezt olvassuk:

„Bár engedte volna az ég, Legkedvesebb Atyánk, hogy jelen lettél volna e nagy látványon! Jelenléted valószínűleg még szigorúbb ítéletet idézett volna fel a vétkekkel szemben. Ha te is velünk ítélkezhettél volna, egész gyülekezetünket igen nagy öröm töltötte volna el. De mivel nem hagyhattad el városodat, az apostolok kiváló székhelyét, ahol az ő vérük állandóan tanúskodik Isten dicsőségéről, jelentjük Neked, hogy úgy találtuk, nemcsak azokat a dolgokat kell tárgyalnunk, amelyek miatt minket összehívtak, hanem mivel különféle országrészekből gyűltünk

egybe, számos más dologban is kötelességünknek tartottuk tanácskozásokat folytatni teendőinkre nézve. Jónak tartottuk tehát a Szentléleknek és az ő angyalainak jelenlétében több dolgot szabályozni, ami a jelen békére vonatkozik s alkalmasnak véljük, hogy Te, akinek kiterjedtebb a tekintélye, hozd nyilvánosságra a mi határozatainkat.”¹

Szilveszter pápa örömmel fogadta az arles-i zsinat határozatait, amelyek végre tiszta helyzetet teremtettek a donatista kérdésben. Csaknem ugyanakkor (314-ben) a keleti egyházak is zsinatra jöttek össze Ancyrába (a mai Ankarába), ahol főleg az üldözésben elbukottak s a bűnbánat és jóvátétel kérdéseit tárgyalták. Ismét felállították a vezeklők négy osztályát: a küszöbön állók, a hallgatók, a térdelők és állók osztályát, olyképp, hogy a vezeklők kezdetben csak a templomajtóknál állhattak, később már közelebbről hallgathatták a misét és szentáldozásban csak vezeklésük idejének leteltével vehettek részt.² A vétkes papok és püspökök más büntetésben részesültek, sohasem vezekeltek a világi hívőkkel egysorban.

Ugyancsak az ancyrai kánonok határozták meg azokat a legfőbb vétkeket is, amelyek az Egyházból a halálos ágyig való kiközösítést vonták magukra; ilyenek: a természetellenes bűn, a gyilkosság, a bűbájosság s az egyházi hatalommal való visszaélés. Ugyanakkor azonban hangoztatják a zsinati atyák, hogy az Egyház megfelelő bűnbánat mellett minden bűnt megbocsát. Számos más határozat a külső egyházfegyelem kérdéseivel foglalkozik.

Az Egyház szabad fejlődését azonban hirtelen újabb vihar szakította meg Keleten: mégpedig ezúttal Licinius társcsászárról. Licinius maga is aláírta ugyan a milánói rendeletet, de úgy látszik, csak akarata ellenére s nem komolyan; mindenesetre tettei hama-

rosan rácafoltak erre az aláírásra. Lehetséges, hogy Konstantin növekvő hatalma és népszerűsége töltötte el irigységgel s ez is ösztönözte a Konstantin által pártolt kereszténység gyűlöletére. Sz. Jeromos számos vértanú nevét örökítette meg ebből az üldözésből, köztük néhány olyan főpapét is, aki még kevéssel előbb résztvett az ancyrai zsinat tanácskozásaiban.

A LICINIUS ALATT SZENVEDETT vértanúk közt különösen a sebastei 40 katona vértanúsága lett nevezetessé. Tél idején 40 keresztény katonát arra ítélték, hogy fagyos hidegben egész éjszakát töltsenek meztelenül egy fagyott tó jegén. A közelben fűtött csarnok és meleg fürdő várta a hithűségükben ellankadókat. Egyetlen egy katona engedett a csábításnak, helyébe azonban rögtön beállt az egyik őr, aki levetve ruháit szintén kereszténynek vallotta magát s a hitvallók közé állt. Reggelre valamennyien odafagytak.³

Konstantin azonban nem volt hajlandó sokáig túrni Licinius önkényeskedéseit. Csakhamar hadat izent neki s a chrysopolisi csatában megverte (323). A következő évben Licinius életét is veszítette, valószínűleg Konstantin rendeletéből, aki a kereszténység iránt való őszinte hódolata mellett a jellemében haláláig nem egy pogány vonást őrzött meg. Konstantin ezzel a birodalom egyeduralkodója lett. Politikájának alapvonalait egyik rendeletében ő maga e kettőben jelölte meg: a birodalom vallási egységében s állami megszilárdításában. Ő maga ez utóbbinak legbiztosabb támaszát az előbbiben látta.⁴

A birodalom vallási egységét Konstantin nem erőszakkal akarta elérni; a vallásszabadság elvéhez mindvégig hű maradt. De minden erejével a kereszténységet támogatta. Ahol eddig a keresztények vére folyt: fórumokon és hatósági épületek árnyékában, ott most a császár támogatásával büszke és széles méretű

templomok, székesegyházak épültek, amelyeknek díszítésén az udvar legjobb építészei, festői és szobrászai versengtek. A Liber Pontificalis szerint sz. Péter vatikáni és sz. Pál ostiai-úti sírja felett hamarosan hatalmas bazilikák épültek, hasonlóképp sz. Lőrinc tiszteletére a Via Tiburtinán, sz. Ágnesére a Via Nomentanán, sz. Péter és Marcellinus tiszteletére a Via Labicanán.

Az első négyet maga a császár építtette; az utolsót sz. Heléna, a császár jámbor anyja. Ugyanő emeltette palesztinai útjáról hazatérve egyik nyaraló kastélya, a Domus Sessoria mellett a kinszenvedés ereklvéinek méltó őrhelyéül azt a fényes templomot, amelyet a jeruzsálemi szent kereszt bazilikájának neveztek el.

Jelentőségben valamennyit felülmúlta a Lateráni-bazilika, amely a pápák első székesegyháza lett s ma is mint ilyen szerepel. A többi római templomot vagy valamely vértanú tiszteletére s vértanúságának színhelyén emelték, vagy plébánia-templomul állították; ezeket titulusoknak nevezték. Ezekben a templomokban folyt az eucharisztikus összejövetel, a szentségek szolgáltatása s azok a töredelmi ájtatosságok, amelyeket stációknak neveztek.⁵ A plébániákra volt bízva a katakombák gondozása is, bár ezeket sok helyen éppen azért jelentékenyen megrongálták, mert a templomokat a katakombák fölé vagy azok egy-egy emeletének felhasználásával építették. Sz. Miltiades volt az utolsó pápa, akit a katakombákba temettek; sz. Szilveszter már egy újonnan épült s később róla elnevezett bazilikában talált nyugvóhelyet.

Konstantin templomépítő buzgalma különben az egész birodalomra kiterjedt: Nápolyban, Capuában, a numidiai Cirtában, főleg azonban Palesztinában is egész sor bazilika hirdette a császár vallásos buzgalmát.

EZEKNEK AZ ÓKERESZTÉNY bazilikáknak építész stílusáról keveset tudunk; valószínű azonban, hogy a pogány bazilikák — bírósági és közigazgatási épületek — stílusát követték, azt, amelyet máig bazilika-stílusnak nevezünk.⁶ A templomok mellé külön épületként csatolták a keresztes kápolnát keresztkúttal vagy medencével. A Lateráni-bazilika keresztes-kápolnijában a keresztes medence ezüsttel bevont porfirból volt, remek arany díszítésekkel.

E megfelelő külső keretek között a liturgia is hamarosan jelentékeny fejlődésnek indult. Az eucharisztikus áldozatot most már nem titokban, rejtke helyeken, éjjel és füstölő kis mécsesek világánál kellett megünnepelni, hanem nyíltan, ünnepélyesen, fényes külsőségek között. Ez a szabadság nemcsak az egyházi felszerelések: oltár, miseeszközök, öltönyök méltó kialakulására vezetett, hanem magának a szent cselekménynek s az azt kísérő imáknak gazdagabb liturgikus ornamentikájára. Az ebből az időből már bőven ránk maradt feljegyzésekből és műalkotásokból megállapítható, hogy a mise szertartási rendje lényegében máris ugyanaz volt ebben a korban, mint ma.

Nem szabad azonban azt hinni, hogy a kereszténység felszabadulásával s nyilvános terjeszkedésével a pogányság máris halálra volt ítélve. Még jó ideig megtartotta erejét, sőt éppen a türelmi rendelet következtében bizonyos fokig még meg is szilárdult. Róma s a birodalom képe még nagyjából a régi pogány maradt; nemcsak az istenek mithológiája nem tűnt el, hanem még kevésbé az istenek erkölcsse. A szemérmelenség kultusza továbbra is orgiákat ült s — elég csodálatos — a keresztény társadalom egyes rétegeibe is utat talált. A kor síremlékein is elég gyakran találkozunk egyszerre keresztény és pogány jelvényekkel, a lángoló hitvallás megnyilatkozásaival és meglepően világias ábrázolásokkal. A kor szellemének kevertsége ütközik ki rajtuk. Konstantin azonban, meg

kell engedni, tett amit tehetett: egész sor olyan pogány templomot leromboltatott, amelyekről mindenki tudta, hogy inkább a nyilvános erkölcstelenség lebújai, mint az istenimádat tűzhelyei. A nép maga is követte e tekintetben a császár példáját: a tömeg sokfelé létepte a bálványokról a drága öltönyöket s ékköveket; a levetkőztetett, rothadó faszobrok pedig a maguk meztelenségével ugyancsak kiábrándítólag hatottak még a pogányokra is.

A pogányság tehát nem halt meg ugyan egyszerre, de halálra volt sebezve.

Helyében lassan, biztosan, sokatígérően szállt fel a magasba egy új világtörténeti korszak szimboluma: Krisztus keresztje.

JEGYZETEK.

42.

¹ Eusebius, H. E., X. 5. ² A zsinatról sz. Ágoston, Optatus és Eusebius közölnek bővebb adatokat.

43.

¹ Hefele, Konziliengeschichte, I. (2. kiad.) 201. kk. ² Koch Hugo cáfolja azt a hiedelmet, hogy a vezeklők csak a mise egy részén lehettek jelen. Theol. Quartalschrift, XXXII. (1900). 81 kk. ³ Paul Allard, Hist. des persécutions, V. 309. k. ⁴ Eusebius, Konstantinus élete, II. 65. ⁵ Duchesne, Origines du culte chrétien, 2. kiad., 218. kk. ⁶ A. de Broglie, L'Église et l'Empire, II. 168. kk.

T Á R G Y M U T A T Ó

- Aberkiosz 169.
 Acta martyrum 221.
 Acta sanctorum 17.
 Afrika 138, 182, 191, 195 k., 258, 286 k.
 Ágnes 269.
 Ágoston 254.
 Aldozás 110, 166 k., 231.
 Alexander Severus 179.
 Alexandria 85 k., 200 k.
 Allard 18.
 Álmessiasok 145.
 Anaklétus, l. Cletus.
 Ancyrai Marcellus 124.
 Antal 236.
 Anterus 209.
 Antoninus, sz. 11.
 Antoninus Pius 137.
 Apácák, l. női szerzetesség.
 Apokatastasis 208.
 Apollonius, tyantai 141, 273.
 Apologéták 141—144, 154—161, 191—197, 201—208.
 Apost. Cselekedetei 15.
 Apostoli atyák 17.
 Apostoli zsinat 57.
 Apostol-levelek 15.
 Apostolok 32, 51—52, 90—91, 115 k.
 Arcraborulók 252.
 Arelatum (Arles) 289 kk.
 Artner 18.
 Ászkéták 235.
 Áteredő bűn 19 kk., 104.
 Athenagoras 193.
 Aurelianus 185, 215.
 Banküzlet 241.
 Bardenhewer 18.
 Barnabás 53, 56—57.
 Barnabás-levél 122.
 Basilides 152.
 Batiffol 18.
 Bazil 212.
 Bazilikák 294 k.
 Beda 11.
 Bérnálás 109.
 Bogumilok 218.
 Bollandisták 221.
 Böjt 225 k.
 Breviárium 167, 225.
 Bűnbocsánat 111, 123, 164 k., 188, 237, 249—255, 284 k.
 Caecília 138.
 Caecilianus 285 k.
 Callixtus 187 k., 250 k.
 Cassiodorus 10.
 Celsus 140.
 Cerinthus 86, 130.
 Claudius 70.
 Cletus 80, 96.
 Commodus 138.
 Confessor 220.
 Constantinus 268.
 Constantius Chlorus 263 k., 277.
 Chorepiscopus 256, 261.
 Cornelius 183, 197 k., 209, 257.
 Cyprián 195—200, 209 k., 222 k., 230, 237, 251, 260 k.
 Damazus 184.
 Decius 180.
 Delehaye 18.
 Demetrius 202 k.
 De Rossi 138.
 Dénes, korinthusi 169 k.
 — alexandriai 181, 185, 199, 208 k., 210, 214.
 — pápa 215.
 Diakonisszák, l. női szerzetesség.
 Diákonus 43, 117 k.
 Didaché 17, 110 k., 115, 119, 123.
 Diocletianus 90, 262—268.
 Diognetus-levél 142.
 Disciplina arcani, l. Titoktartás.
 Divathóbort 243.

Dogmafejlődés 14, 96.
 Dokéták 130 k., I. Cerinthus.
 Domitianus 84.
 Donatizmus 284 k.
 Donatus 287 k., a „Nagy” 290.
 Döllinger 18.
 Duchesne 11, 18.

Ebioniták 146 k.
 Efezus 83.
 Efezusi levél 72.
 Egyház, 40, 156, 199.
 — születése 36—37.
 — hierarchiája 40.
 — és a zsinagóga 44.
 — és a „népfőlség” 80.
 — egysége 114 k., 126, 156 k., 168 k., 199.
 Egyházi év 166 k., 232.
 Egyházi vagyon 249, 260 k.
 Egyháztörténet 5.
 Ékszerek 243 k.
 Eleettek 220 k.
 Eleutherius 162.
 Elkazaiták 147.
 Emberiség kora 19.
 Eretnekek 41, 49, 126—131, 193.
 Eretnekkereszttség 209 k.
 Erkölc 165, 235.
 — ókori pogány 23—28.
 — gnosztikusoké 151.
 Érsek 257 k.
 Esszének 146 k.
 Eucharisztia 39, 58, 110 k., 125, 139 k., 158, 166 k., 225, 229 k.
 Eukratiták 147.
 Eunomius 289.
 Eusebius, caesareai 10, 267, 271, 273.
 — pápa 212.
 Evangélium 15, 43, 47, 69, 98 k.

Fabianus 179, 182, 209.
 Falusi püspökök 256.
 Farizeusok 22.
 Felix, aptongai 285 kk.
 — pápa 212.
 Firmilianus 210, 214.

Flacius Illyricus 11.
 Fleury 11.
 Flodoard 11.
 Fouard 18.
 Funk 11, 18.
 Fürdők 242.

Galata-levél 60, 128.
 Galenus 235.
 Galerius 262 k.
 Gallienus 185 k.
 Gallus 182, 209.
 Gergely, csodatévő 180, 203 k., 214.
 — toursi 10, 184.
 Gnoszticizmus 86, 128, 148—153.
 Gordianus 179.
 Graffiti 224.
 Grisar 18.
 Guéranger 18.

Hadrianus 136 k.
 Hagymány 42, 70, 100 k., 155, 169, 193.
 — I. Dogmafejlődés.
 Halottégetés 233.
 Harnack 18, 44, 92, 211.
 Házasság 166, 244.
 — pogányoknál 24 k.
 — gnosztikusoknál 153.
 Haymo 11.
 Hefe 11.
 Heraklas 208.
 Hergenröther 11.
 Hermas 17, 123, 156, 164.
 Hierarchia 80, 96 k., 114—121, 126, 132.
 Hierocles 272 k.
 Hittagadók 220 k.
 Hitvallás, apostoli 124.
 Hitvédő irodalom 17.
 Húsvét-vita 162 k., 170.

Ichthys 234.
 Ignác 17, 99, 116, 124 k., 136, 170.
 Ipoly 190 k., 209, 227 k.
 Irenaeus 130 k., 154—158, 163.
 Isten-eszme 20 k., 104 k.

István, vértanú 48—49.
— pápa 200, 209—212.

Jacquín 11.
Jakab, id. 51.
— ifj. 90—91, 136.
János, apostol 83—86.
— evangéliuma 87—89.
Jelenések könyve 15, 84—85.
Jeromos 10, 206.
Jézus 29 kk., 99, 140.
— születési éve 29.
— halála napja 29.
— élete 30—33.
— halála 34, 105 k.
— feltámadása 34—35.
— Indiában? 35.
— tanításának lényege 31.
— tanítványai 32.
— az Isten fia 36, 99, 102.
— a gnosztikusoknál 150.
Julia Domna 178.
Justinus 134, 137, 143 k.

Kamatszédés 241.
Karitás 39, 113 k., 117, 183, 245 k.
Katakomba 223 k., 233 k.
Katechétikai iskola 86, 180, 201.
Katechumenátus 109, 226 k.
Katharok 218.
Katonai szolgálat 239, 264.
Kántorbőjt 168.
Kelemen, alexandriai 149, 201 k., 232 k., 242, 245 k.
— római 90, 116, 119 k., 124, 136, 162.
Kelemen-levél 17, 90, 111, 121, 156.
Kereskedelem 240 k.
Kereszténység 46—47, 139.
— és zsinagóga 39, 47—50, 71.
— Rómában 74—79.
— elterjedése 38, 47, 52, 67, 72, 92—95.
— üldözése 39, 48—49, 51, 75—79, 160 k., 175—186, 262—271, 276.

— elnevezése 99.
Kereszttség 108 k., 226 k.
Keresztvetés 167 k.
Kézráttétel 109.
Kirsch-Bigelmair-Greven-Veit 11.
Kisebb rendek 257.
Kletus, l. Cletus.
Kolosszei-levél 128.
Konstantin (Nagy) 277 kk.
Korinthus 58.
Korinthusi levél 58 k.
Kraus 11.

Lactantius 271, 273, 279.
Lapsi 220.
Laterán 283, 294.
Lebreton 18, 155.
Leonidas 203.
Libellatici 220.
Liber Pontificalis 89, 287.
Licinius 278 k., 292 k.
Linus 80, 96.
Liturgia 107 kk., 166 kk., 226 kk., 295.
Logos 106.
Lőrinc 184.
Lucianus 196.
Lucilla 286.
Lukács 38, 58, 69, 91.

Macrianus 183 k.
Mamachi 18.
Manicheizmus 217 k.
Mansi 11.
Marcellinus 212, 266.
Marcellus 212, 269.
Marcion 152 k., 171.
Marcus Aurelius 137 k.
Mária, Isten Anyja 83, 157.
Márk 56—69, 86, 91.
Máté 32, 69.
Maxentius 268, 270, 277 kk.
Maximianus Hercules 263.
Maximinus Daia 271 k.
Maximinus Thrax 179.
Melekios 214.
Meletius 274.

- Melito, sardesi 137, 157.
 Mensurius 285 kk.
 Messiás-eszme 22.
 Methodius 273.
 Metropolita 257 k.
 Milánói rendelet 280 k.
 Miltiades (Melchiades) 283 kk., 294.
 Milviusi csata 278.
 Minucius Felix 142.
 Mise 110 k., l. Eucharisztia.
 Mithras-kultusz 216 k.
 Monarchianizmus 189 k.
 Montanizmus 153, 194.
 Montanus 153 k.
 — l. Eucharisztia.
 Mosheim 11.
 Mourret 11, 29.
 Muratori 11.
 Művészet 234 k., 240.
 Nazarénusok 146.
 Néró 71, 74—76.
 Noëtus 190.
 Novatianus 197 k.
 Novatus 196 k.
 Női szerzetesség 120, 172, 235 k.
 Nőtlenység (papi) 172 k., 260 k.
 Oltáriszentség, l. Eucharisztia.
 Olympius 289.
 Oradesius 272.
 Origenes 140, 149, 179, 181, 203—208, 249.
 Orosius 10.
 Orvostudomány 240.
 Otto, freisingi 11.
 Pál, apostol 50—79.
 — samosatai 213.
 — diakonus 11.
 — remete 236.
 Pallavicini 11.
 Pamphylus 270.
 Pantaenus 201 k.
 Pápa, választása 80.
 Papias 17.
 Parúzia 106 k., 151, 157 k.
 Patriarcha 258 k.
 — fősége 120 k., 163 k., 171 k., 210 k.
 Péter apostol 38—79.
 Petró 18.
 Pfaff 11.
 Philippus Arabs 179.
 Philo 85—86, 130.
 Pilátus-akták 272.
 Platon 20, 86.
 Plinius 135 k.
 Pogányság 20 k., 138 k., 215—218; l. Róma.
 Polikárp 17, 117, 163, 171.
 Pontianus 179.
 Porphyrius 273.
 Prosper 10.
 Preszbiterek 43, 118 k., 170 k., 260.
 Püspök 40, 80, 118 k., 170 k., 256, 259 k.
 Püspök, római, l. Pápa.
 Rabszolgaság 24, 113, 247 k.
 Ranke 279.
 Remeteség 236.
 Renan, Jézusról 30.
 Róma 27 k., 65, 133 k., 139, 177, 266.
 Római egyház 126, 157.
 Római-levél 60, 63 k.
 Rossi (de) 18.
 Rufinus 10, 206.
 Ruinart 302.
 Sabellius 190.
 Sacrificati 220.
 Saturnilus 152.
 Saul, l. Pál.
 Schröckh 11.
 Sebestei vértanúk 293.
 Sebestyén 266.
 Secundus 286.
 Septimius Severus 177 k.
 Silvanus 286.
 Simon, a „bűbájos” 49.
 Simonia 49.
 Sixtus 211 k.

Socrates 10.

Sozomenus 10.

Szadduceusok 23, 33.

Szentek egyessége 41.

Szentek közbenjárása 182.

Szegénypénztár 246.

Szentháromság 103, 149, 157,
188 k., 194, 208, 214.

Szentírás 42, 43, 69, 85, 98 k.,
122, 155 k., 192 k., 207, 272.

Szentkenet 112.

Szertartásfejlődés 97 k., 107 k.,
124 k., 225.

Szeretet 113, 245.

Szilveszter 283, 292.

Szinoptikusok, l. Evangélium.

Szórakozások 241.

Szótér 162.

Tarcizius 184 k.

Tatianus 143 k., 153.

Telesphorus 137.

Temető 223 k., 233.

Templom 232 k., 264 k.

Tertullianus 138, 154, 157, 158—
161, 176 k., 191, 195, 226 k.,
238, 241, 249 k.

Testgyakorlás 241.

Theodotus 189 k.

Tillemont 11.

Titoktartás 228.

Tixeront 18.

Traianus 135 k.

Tübingeni iskola 15.

Újplatonizmus 215.

Utolsókenet, l. Szentkenet.

Valerianus 183.

Vasárnap 162 k., 167 k., 231.

Vazul, l. Bazil.

Vegyesházasság 244 k.

Vérkeresztség 228.

Vértanú-akták 17—18, 49, 51,
75 k., 220—224.

Vezeklés 252 k.

Vigília 226.

Viktor 162 k., 189.

Világ vége, l. Paruzia.

Volusianus 182.

Zarathustra 217.

Zenóbia 215.

Zephyrinus 187.

Zsidókeresztények 43, 52, 57.

Zsidóság 144—148.

— hite 22.

— osztálytagozódása 22—23.

— és Jézus 33, 46.

— és ősegyház 43, 44, 48, 51,
134.

— Rómában 67, 81.

— Alexandriában 85.

Zsidóüldözés 70, 81.

Zsidózók 122, 127 k., 145, 215.

Zsinat 170, 259.

— apostoli 57.

— karthágói 197.

— elvirai 215.

— lateráni 287 k.

H E L Y R E I G A Z I T A N D Ó K:

17. lapon 6. sor: „apostolok korából való” helyett: apostolkorhoz közelálló.
17. lapon lent: a bollandisták mellett említendő Ruinart Thierry bencés munkássága is (Acta primorum martyrum sincera).
29. lapon a jegyzetben: Jézus halálának „pontos évét”; helyesen: idejét.
30. lapon: Jézus életének írói közt pótlendő: J. Lebreton és mások.
66. lapon 7. sor: „egyiptomi napimádat”; helyesen: perzsiai napimádat.
166. lapon 4. sor: „misével és áldozással” helyett: úgy látszik, misével és áldozással. (Tertullianus, Ad uxor. 2, 9.)
216. lapon utolsó bekezdés: „Először Septimius”: helyesen: E korban Septimius stb.

A két társszerző munkája e kötetben úgy oszlott meg, hogy a dogmatörténeti és egyházszerkezeti részek Borbély István tollából kerültek ki, az eseményi részek Bangha Bélából.

Irodalmi utalásainkban inkább csak bizonyos különlegesen elvi jelentőségű esetekre szorítkoztunk; a forrásokat egyébként azok az összefoglaló művek jelölik meg, amelyekre a Bevezetőben hivatkozunk.

T A R T A L O M J E G Y Z É K:

Bevezetés: Egyháztörténet és egyháztörténetírás . . .	5
---	---

ELSŐ SZÁZAD.

Első fejezet: A kereszténység kezdetei. Jézus Krisztus .	13
Második fejezet: A kereszténység első terjedése . . .	46
Harmadik fejezet: A kereszténység Rómában (42—70) .	65
Negyedik fejezet: A kereszténység az első század végén .	83
Ötödik fejezet: Az apostoli egyház belső élete . . .	96

A MÁSODIK SZÁZAD.

Hatodik fejezet: A második század keresztényüldözései és szellemi küzdelmei	133
Hetedik fejezet: Szellemi harcok a zsidóság és pogány befolyás ellen az apostoli tradícióért. Belső egy- házi élet	145

A HARMADIK SZÁZAD.

Nyolcadik fejezet: Külső harcok és a belső tisztulás folyamatai	175
Kilencedik fejezet: A 3. század kereszténységének belső erői	220

A NEGYEDIK SZÁZAD.

Tizedik fejezet: Az üldözés tetőfokán	262
Tizenegyedik fejezet: A kereszténység felszabadulása .	277
Tizenkettedik fejezet: A donatista egyházzakadás . .	284
Tárgymutató	297
Helyreigazítandók	302

